

MADARÁSZNÉ, ZSIGMOND ANNA

A
TISZTA LOGIKA
ALAPKÉRDÉSEI

PAULER ÁKOS LOGIKÁJA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MADARÁSZNÉ
ZSIGMOND ANNA

A TISZTA LOGIKA
ALAPKÉRDÉSEI

(PAULER ÁKOS LOGIKÁJA)

Filozófiai Tanulmányok 2.

A monográfia Pauler Ákos filozófiájának tükrében bírálja a tiszta logikát, amelynek képviselői jelentős logikai iskolát alkottak századunk elején. A szerző a tartalmi logika igényeivel fellépő dialektikus logikából indul ki, és a logikai szubjektivizmust, az apriorizmust, a fogalomrealizmust, az érvényesség, valamint a tiszta logika módszertani elvét helyezi bírálata középpontjába. Nem szorítkozik kizárólag a Pauler-féle logikai rendszer elemzésére, hanem Bolzanótól Husserlig a történelmi előzményekre is kiterjeszti bírálatát.

AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST

MADARÁSZNÉ, ZSIGMOND ANNA

A
TISZTA LOGIKA
ALAPKÉRDÉSEI

PAULER ÁKOS LOGIKÁJA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MADARÁSZNÉ
ZSIGMOND ANNA

A TISZTA LOGIKA
ALAPKÉRDÉSEI

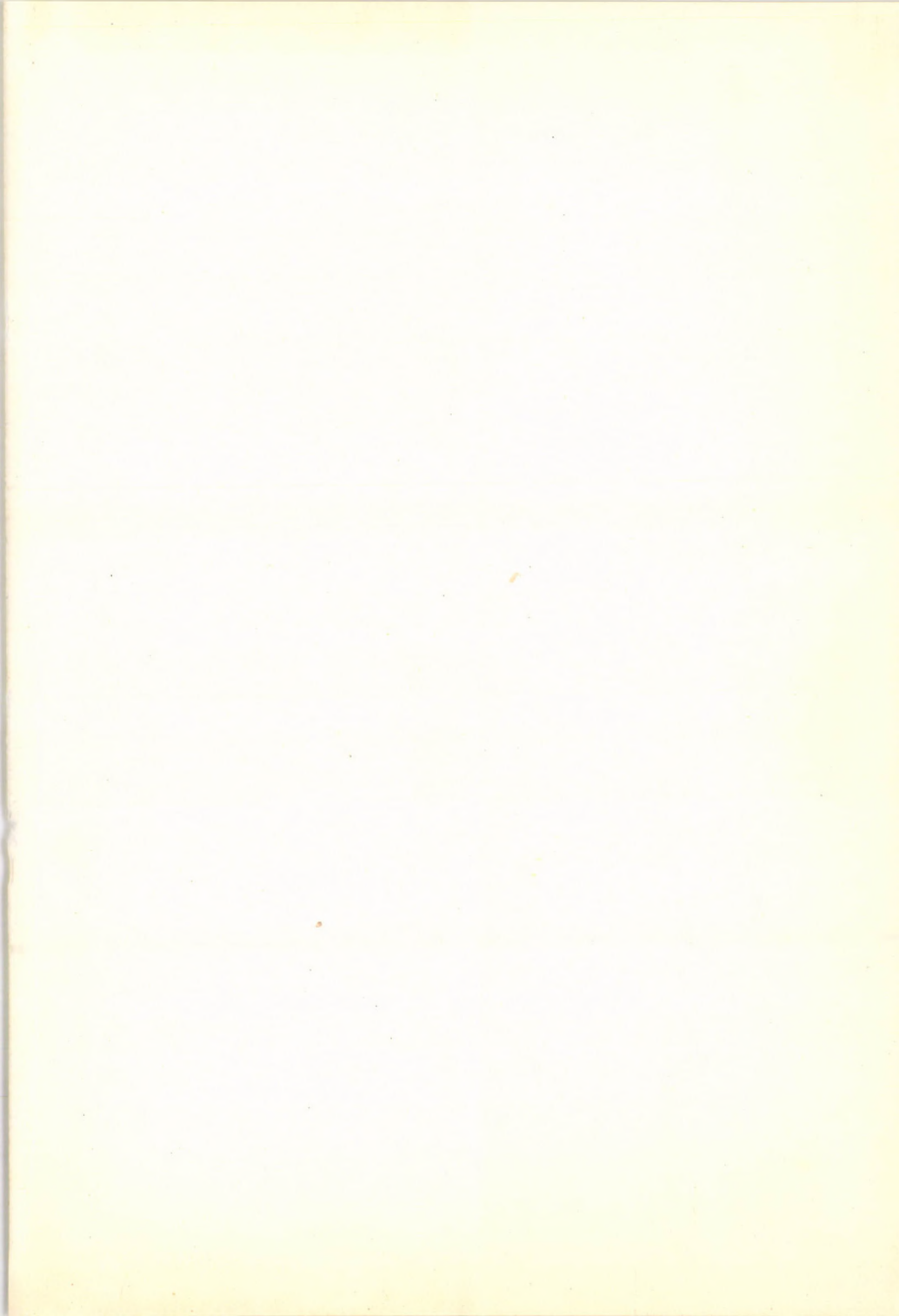
(PAULER ÁKOS LOGIKÁJA)

Filozófiai Tanulmányok 2.

A monográfia Pauler Ákos filozófiájának tükrében bírálja a tiszta logikát, amelynek képviselői jelentős logikai iskolát alkottak századunk elején. A szerző a tartalmi logika igényével fellépő dialektikus logikából indul ki, és a logikai szubjektivizmust, az apriorizmust, a fogalomrealizmust, az érvényesség, valamint a tiszta logika módszertani elvét helyezi bírálata középpontjába. Nem szorítkozik kizárólag a Pauler-féle logikai rendszer elemzésére, hanem Bolzanótól Husserlig a történelmi előzményekre is kiterjeszti bírálatát.

AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST

MADARÁSNÉ, ZSIGMOND ANNA

A TISZTA LOGIKA ALAPKÉRDÉSEI
PAULER ÁKOS LOGIKÁJA

FILOZÓFIAI TANULMÁNYOK

2.

EDDIG MEGJELENT:

I. Kalocsai Dezső, *Descartes etikája*

MADARÁSNÉ, ZSIGMOND ANNA

A TISZTA LOGIKA ALAPKÉRDÉSEI

PAULER ÁKOS LOGIKÁJA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

Lektorálta

KALMÁR LÁSZLÓ

és

SÁNDOR PÁL

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
1. A tiszta logika kialakulása	10
2. Pauler Ákos filozófiája	33
I. A logika tárgyának és módszerének tiszta logikai értelmezése	58
1. A tiszta logika tárgya	58
2. A tiszta logika módszere	70
II. Az igazságprobléma helye a tiszta logikában (A pauleri igazságfelfogás)	81
1. Az igazság fennállásának módja	82
2. Az érvényességben fennálló igazság kritériuma	91
3. Az érvényesség és az igazság objektív jellege	96
4. A tiszta logikai igazságrendszer végtelenségéről és egyetemes jellegéről	106
a) Az igazságrendszer tiszta logikai értelemben vett végtelensége	106
b) A tiszta logikai igazság egyetemes jellegéről	113
5. Az igazság és a valóság	120
6. Az igazság és a megismerés	130
III. A logikai alapelvek tiszta logikai elméletéről	144
1. A logikai alapelvekkel szemben állított tiszta logikai követelmény általában	144
2. A pauleri három logikai alapelv	150
a) Az azonosság elve	150
b) Az összefüggés elve	158
c) Az osztályozás elve	163
d) A logikai alapelvek korolláriumai	165
3. A logikai alapelvek bizonyíthatóságáról és tiszta logikai értelmezésük kritikájáról	168
IV. A fogalom tanának tiszta logikai felfogása Pauler Ákosnál (A logizma)	179
1. A logizma fogalma	179

2. A fogalom és a logizma megkülönböztetésének elvi jelentősége	184
3. A fogalom, a logizma és a megismerés	189
V. Tétel és tételviszonyok (szillogizmus) a pauleri logikában	194
1. Az ítélet idealista értelmezésének megalapozása a tételben	194
2. A tétel tiszta logikai értelmezése Pauler Ákosnál	200
Irodalomjegyzék	215

BEVEZETÉS

Korunk polgári filozófiai irányzatai, ezen irányzatok világnézeti mondanivalói köztudottan logikai kérdésekkel való szoros összefüggésben jelentkeznek. Az idealizmus mai válfajainak védelme szükségképpen tolja előtérbe a logikát. [Természetesen a logikát nemcsak a mai polgári filozófia problémái tolják előtérbe, hanem elsősorban a tudomány fejlődésének szükségletei (matematika, kibernetika stb.) E kérdés vizsgálata azonban nem kapcsolódik monográfiánk tárgyához.] A XX. század természettudományos világképe, és általában a tudományok fejlettségi állapota a polgári filozófia olyan *formáit* igényli, amelyek megőrzik a tudomány tételeivel való összhang látszatát. Arról van szó tehát, hogy a világnézeti tartalmat — amely az imperialista korszakban egyértelműen a legreakciósabb társadalmi osztályok törekvéseinek filozófiai megfogalmazása — új módon kell elfogadtatni. Azért új módon, mert a *tudományt* — elsősorban a természettudományt — a burzsoázia is *igényli, nem igényelheti* azonban azok egyértelműen *materialista világnézeti konzekvenciáit*. De igényli társadalmi létének világnézeti megerősítését, ami elengedhetetlenné teszi a tudományokkal összhangban levő materialista filozófia elleni éles és engesztelhetetlen harcot. Ezt az antinómiát kell a logikának kiküszöbölnie, illetve elfednie. Az a kérdés, milyen logika alkalmas a tudományokkal ellentétes világnézet elfogadtatására. A logika mivel *organon* jellegű is, bizonyos értelemben közömbös a tartalom iránt, következésképpen alkalmas lehet bármely tartalom kifejezésére, igazolására. Betölthet tehát pozitív és negatív szerepet egyaránt. A filozófia története bizonyítja, hogy a logikát gyakran használták fel világnézeti tartalmak megerősítésére, egzaktabb formában való kifejtésére. A skolasztikus logika például filozófiailag nem megalapozott mondanivaló számára kölcsönzött egy egzaktabb kifejezési, bizonyítási formát, a neopozitivisták irányzat pedig a világnézeti problémák előli kiterését igyekszik a logika segítségével racionális formába öltöztetni.

Ha azonban valamely világnézeti mondanivaló logikai formát ölt, akkor itt a logika már nem pusztán organon jellegét mutatja fel, hanem

relatív önállósággal jelentkeznek, a forma átítatódik az adott tartalommal. Ez azt jelenti, hogy mihielyt valamely világnézeti törekvés logikai formában jut kifejezésre (illetve a logikai forma leple alatt nem jut nyíltan kifejezésre), a relatíve önálló logika szerkezete is kialakul. Ebből viszont az következik, hogy az illető reakciós ideológia szétzúzásához gyakran annak önállósult logikai struktúráján keresztül vezet az út.

Nagyon rossz szolgálatot tennénk a marxista filozófia és általában a tudomány ügyének, ha úgy értelmeznénk a polgári filozófia bírálata esetében annak logikai apparátusát mint kizárólagosan organont, és — mint az adott világnézettel szemben közömböset — félretolnánk, mondván, hogy azon nincs mit bírálni, elemezni, hiszen ezt a köntöst adott esetben egy pozitív, haladó filozófiai mondanivaló is magára ölthetné. A világnézeti tartalommal szemben *teljesen közömbös logika* — ha elméletileg elképzelhető is —, *a gyakorlatban nincsen*, tehát a logika nemcsak organon jellegű.

Az a körülmény, hogy minden logika — formális és dialektikus egyaránt — alkalmas arra, hogy az adott világnézeti tartalmat elleplezze, nem jelenti azt, hogy a világnézeti tartalom kritikája egyben a vele „szövetkezett” logika kritikája is; ez másik feladat.

Ha tehát pl. egy platonista világnézeti tartalom bírálatát, amely történetesen a skolasztika formalista logikai apparátusának köntösében jelentkezik, hathatósan akarjuk elvégezni, akkor itt filozófiatörténeti, ismeretelméleti és logikai feladatok egyaránt adódnak, és egyik sem hanyagolható el. A logikai feladat persze jelen esetben nem formális logikai, hanem dialektikus logikai feladat, ahol a logikai szempont elválaszthatatlan a tartalmától.

A mondottakat azért bocsátottuk előre, hogy témánk kifejtésének módszerét jobban megvilágíthassuk. Bár a „tisza logika” esetében egy viszonylag hosszú fejlődést bejárt iskoláról van szó, és egyben olyan iskoláról is, amely egy meghatározott világnézeti tartalom logikai rendszerbe foglalása, vizsgálódásaink középpontjában nem az iskola kialakulása és fejlődése, és nem is világnézetének boncolgatása áll elsősorban, hanem tényleges logikai mondanivalója. Tehát a kérdést nem a logikatörténész szemzögéből, és nem is általában filozófiai szempontból vizsgáljuk. A tiszta logika alapkérdéseire a dialektikus logika talajáról nyúlunk, teljes tudatossággal vállalva a logikai elemzések előtérbe állítását, és az ezzel járó önkorlátozást a történeti, az ideológiai, a világnézeti elemzéseket illetően. Természetesen, amikor vállaljuk egy jelentős logikai iskola alapkérdéseinek szisztematikus logikai elemzését, tisztában va-

gyunk azzal, hogy igazán szisztematikus csak az a tárgyalásmód lehet, amely megszüntetve megőrző módon magába foglalja a történetit. Jelen esetben ez azt a követelményt állítja elénk, hogy a tiszta logikai koncepcióban előtérbe kerülő problémákat, tehát az apriorizmus kérdéseit, a magábanvaló igazság tanát, a fogalomrealizmus problémáit, továbbá a tiszta logika módszertani elveit ne csupán immanensen fejtsük ki. Meg kell mutatnunk egyrészt, hogy a logikai síkon megjelenő problémák, kérdésfeltevések és válaszok mögött milyen filozófiai világnézeti harcok — a filozófiának, a világnézetnek a kor kérdéseire adott milyen válaszai — rejlenek, és ebből adódóan a válaszok a maguk történetiségében árnyaltan miként jelentkeznek. Ami Bolzanónál még pozitív eleme a tiszta logikának, vagyis pozitív válasz kora matematikai, és bizonyos értelemben filozófiai problémáira is (szkepticizmus- és skolasztika-ellenessége a felvilágosodás védelmében), az már Husserlnél és Paulernél lényegében negatív, az imperialista korszak világnézeti igényeit védelmezi. Nem ragadhatjuk meg tehát a tiszta logikai problematikát egyes követői filozófiatörténeti helyének megjelölése nélkül, a tiszta logika különböző fejlődési fázisainak rögzítése nélkül. Törekednünk kell a különböző logikai irányzatokhoz való viszony megmutatására is a tiszta logikai problematika kifejtése kapcsán. Így pl. Bolzanónál a kantizmushoz való viszony kerül előtérbe, Bretanónál a skolasztikához való pozitív kapcsolódás, Husserlnél a pszichologista logika elleni harc, Paulernél keveredve mindez együtt. Ugyanakkor e különbségek ellenére a tiszta logika egészében véve azonos módon viszonyul a hegeli logikához, a materializmushoz általában és mai (elsősorban husserli, pauleri) formájában a materialista dialektikához, melyet szintén ki kell mutatnunk a szisztematikus kifejtés során. Bebizonyítható az is, hogy az imperializmus korának idealista logikai irányzatain belül a tiszta logikát is jellemzik mindazok a tendenciák, amelyek az idealista filozófia fejlődésére jellemzőek. Szükségszerűen következik be a logikai színvonal süllyedése, amely elsősorban a platonizmus felelevenítéséből és a dialektikához való egyértelműen negatív viszonyból adódik.

Mivel azonban ezek a logikatörténeti, filozófiatörténeti és világnézeti vonatkozások objektív súlyuk ellenére is másodlagosak a tiszta logika alapkérdéseinek dialektikus logikai aspektusból való elemzésekor (elsődlegesek lennének egy logikatörténeti munkában), érthetően csak vázlatos megvilágításukra szorítkozhatunk a bevezetésben, és lehetőség szerinti utalásokra a tiszta logikai problémák konkrét kifejtése kapcsán.

I. A tiszta logika kialakulása

A tiszta logikai irányzat, amely a modern platonizmus egyik legpregnansabb logikai megfogalmazása, a XX. század elején Husserlrel vált jelentős logikai iskolává. Ekkor azonban mint felújított tan jelentkezik, és más funkciót tölt be a felújítóknál, Brentanónál és Husserlnél, mint alapítójánál, Bolzanónál.

Bolzano a XIX. század első felének matematikusa és filozófusa, korának egyik legellentmondásosabb gondolkodója. Egyrészt a modern matematika előfutára, a francia felvilágosodás általános jólét-eszméjének lelkes híve — ezért a katolikus egyház üldöztötte —, másrészt a modern platonizmus logikai igazolására törekvő tiszta logikai koncepció megalapítója. Ezek az ellentmondások tehát, a matematikai gondolkodásra feltétlenül termékenyítőleg ható matematikai értekezések, a haladó társadalmi nézetek — amelyek jóval előtte jártak a cseh felvilágosodás fejlettségi fokának — és a világnézeti alapok egyértelműen objektív idealista megfogalmazása az oka annak, hogy Bolzanót a legellentétebb módon értékelik. Számon tartják mint a Boole-féle algebra előfutárát, mint a cseh nemzeti demokratikus mozgalmak vezéralakját, mint a görög gondolkodás jogaiba való visszaállítóját, mint a logikai idealizmus vagy apriorizmus megalapítóját, mint kantiánust és mint a kanti filozófia ellenfelét.

Kísérjük meg a különböző interpretációk alapján, illetve azok ellenére az objektív Bolzano-kép megalkotását. Kiindulópontunk a tiszta logikai problematika kibontakozásának, megszületési körülményeinek a tisztázása.

A tiszta logikai kérdéskomplexum mindenekelőtt a természettudományos világgkép, ezen belül elsősorban a matematikai fejlődés által felvetett problémák talaján keletkezett. Bolzano a racionalista hagyományok követője volt. Mint matematikus előtt — Descartes-hoz és Leibnizhez hasonlóan — a matematika egzaktságának mint filozófiai ideálnak az eszménye lebegett. Az univerzális matematika gondolata szülte a tiszta logikai kérdésfeltevést. Hogyan írható le a logika, azaz az igazságtan tisztán, mind az experimentális diszciplínáktól, mind pedig a gondolkodás tudományaitól függetlenül, illetve azok tiszta elméleti alapjaként, és hogyan érheti el a logika a matematikai tételek bizonyosságának a fokát?¹

¹ A matematikai bizonyosság fokához a tapasztalatból adódó tévedések kizárása által juthatunk, mondja Descartes a *Szabályokban*. Az aritmetika és a geometria

Az egyetemes matematikának — mint minden tudomány foglalatán eszméje — tudománytörténeti szempontból nézve pozitív és negatív törekvéseket egyesít magában. Így Leibniz absztrakt, egyetemes formanyelve — a szubjektivizmus, a szkepticizmus ellen irányulva — pozitív, viszont a filozófiai tárgykör és módszer matematikaivá tétele negatív, amely a filozófia megmerevedéséhez, a metafizikus módszer elmélyítéséhez, a racionalizmus idealista talajon való megerősítéséhez vezetett, és elzárta az utat a tapasztalati kutatás, a gyakorlat filozófiai általánosítása elől. Továbbá — kiindulópontjainak idealista lényege következtében — az ésszerű módszertani elvek segítségével a misztikus isteneszme helyébe (az újkor racionalistájának középkorellenessége alapján) egy racionális elvek segítségével konstruált isteneszmét állított.

A racionalista hagyományokat továbbvivő Bolzano logikáját a matematikai kutatás új követelményei, új, biztosabb alapokra helyezésének szükséglete alakították.

Bolzanót bizonyos értelemben valóban a matematikai logika, a Boole-féle algebra előfutárának kell tekintenünk. Azért csak bizonyos értelemben, mert — részben elszigeteltsége folytán — matematikai munkássága és eredményei csak akkor váltak ismertekké, amikor azokat már mások is felfedezték. Amikor Bolzano hathatott volna, történelmi körülményei ebben meggátolták, amikor viszont hatni kezdett, már nem volt időszzerű.

Vitathatatlan érdeme azonban annak felismerése, hogy a matematika fogalmai és bizonyítási eljárásai szigorúbb logikai megfogalmazásra szorulnak. Kétségtelen, hogy tevékenysége termékenyítőleg hatott akkor is, ha eszméi — ezek közül pl. az, hogy a matematikai analíziseknek és a geometriának szigorúan logikai alapokat kell adni — csak kb. 100 év múlva realizálódtak Cantor, Weierstrass, Hilbert stb. munkásságában.

sokkal biztosabbak a többi tudománynál. „Azért, mert csakis ők foglalkoznak olyan tiszta és egyszerű tárggyal, hogy egyáltalán semmi olyat nem tételeznek fel, amit a tapasztalat bizonytalanná tehetne, hanem teljesen az ésszerűen levezetendő következtetésekben állnak. A legkönnyebbek és legátlátszóbbak tehát valamennyi tudomány között s olyan tárgyak van, amilyent kívánunk; mert a figyelmetlenséget kivéve, alig tehető fel, hogy az ember tévedhet bennük. . . Mindebből pedig nem azt kell következtetnünk, hogy csupán aritmetikát és geometriát kell tanulnunk, hanem csak azt, hogy azoknak, akik az igazsághoz vezető helyes utat keresik, csakis olyan tárggyal szabad foglalkozniok, amelyről az aritmetikai és geometriai bizonyításokkal egyenlő bizonyosságot szerezhetnek.” (Descartes, *Válogatott filozófiai művek*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. 90–91. l.)

A matematikai fejlődés kritikai periódusának, amely a XIX. század végén a matematika modern megalapozásához, s évégett a halmazelmélet létrejöttéhez vezetett, és napjaink modern matematikájának, többek között modern algebrájának kialakulását eredményezte, éleselműjű, bátor úttörője volt Bolzano. Célkitűzéséből logikusan adódott, hogy érdeklődése középpontjába elsősorban a matematikai bizonyítások állottak. E vizsgálódások során pl. megfogalmazta a modern axiomatikus módszer egyik alapvető követelményét, az axiómák függetlenségének (egymásból való levezethetlenségének) elvét. (Az axiómák függetlenségének elve *implicité* már megvolt az ókorban is. Ez az elv húzódott meg pl. amögött a törekvés mögött, hogy Euklidés párhuzamossági axiómáját megpróbálták többi axiómájából levezetni, hogy kiküszöböljék Euklidés axióma rendszeréből.)

Bolzano négykötetes logikai munkájának, a *Tudománytannak (Wissenschaftslehre, 1837)* létrejöttében döntő tényező tehát az a felismerés, hogy az aritmetika logikai alapjainak kutatása egy új, nagyteljesítményű logika kidolgozását követeli. Ehhez azonban egy másik törekvés is járul, éspedig az, hogy a matematikai fogalmak természetének mintájára leírja a filozófiai fogalmak természetét, általában matematikai alapokra helyezze a filozófiát. Ebben teljes mértékben Leibnizet követi. Kedvenc mondatában — „A gyenge matematikus soha nem lesz erős filozófus” — kifejezésre jut az a véleménye, hogy a matematikai gondolkodásnak hatalmas jelentősége van a filozófiában.

Itt azonban kettősség lép fel. A filozófus filozófiai elvei — a matematikus egzakt fogalmi apparátusa ellenére is — átütő erejük maradnak, és végül is determinálják a logikai kutatások végeredményét, a *Wissenschaftslehre*-t, míg a matematikai aspektus visszaszorul. *Ebből a kettősségből, a matematikai megalapozású logikai szigorúság követelményéből és egy idealista filozófiai meggyőződésből ötödödik össze az úgynevezett „tisztá logika”, amelynek fundamentumait a tiszta a priori igazságok tételezése, strukturális viszonyaik vizsgálata adja.*

Bolzano azzal, hogy az *an sich* tételeket a „tisztá logikában” megkonstruálta, egy iskola megalapítójává vált. Ez az iskola pedig mind jobban eltávolodva a kiinduló pontjától, vagyis a matematika és a logika kapcsolatának vizsgálatától, létrehozott egy szisztémát, amely az a priori szférájának megteremtésével a logikai törvényeket tisztán ideálisnak, abszolút érvényűnek, a valóságtól és az emberi gondolkodástól egyaránt függetlennek tekinti. Ezzel aztán nem a matematikai kutatások szigorúbb

megalapozása, hanem a platonai ideatan logikai igazolása válik a tiszta logika primér „eredményévé”.²

E lényegében ismeretelméleti, filozófiai törekvés előtérbe kerülése okozta, hogy a pozitív kiindulópont ellenére a bolzanói tiszta logika nem a modern matematikai logikai kutatások irányában folytatódott, hanem egy másik vonalon, a Lotze és a Pauler által következetesen felépített platonista logikai apriorizmusban, továbbá a XX. század elején jelentős irányzattá nőtt husserli logikai kutatásokban, majd pedig a fenomenológiában. Ez azonban azzal a következménnyel járt, hogy az uralkodó és befolyásos idealista logikai iskolák mellett a második helyre szorult.

A bolzanói tiszta logika keletkezésének körülményeinél még egy jelentős momentumot kell megvizsgálnunk. Mégpedig azt, hogy a logika apriorisztikus felfogása nemcsak matematikai analógiák idealista átértékeléseként jött létre, hanem a XIX. század logikájának egyik uralkodó irányzatával, a pszichologizmussal való céltudatos harcban keletkezett. A pszichologizmusban — elsősorban a fiziológia problémái és kérdésfeltevései alapján — jelentkező idealista relativizmus és az igazságfogalom szkeptikus felbomlása mindvégig kiváltotta a tiszta logika harcra szembefordulását a logika relativista és szubjektivistai interpretációival. Kétségtelen, hogy e vonatkozásban, mint a későbbiekben látni fogjuk, a tiszta logikának van pozitív mondanivalója.

Mivel azonban a két logikai irányzat ellentmondása az idealizmus talaján keletkezett, és az idealizmus pozícióinak megerősítése érdekében kívánt megoldódni, a pszichologizmus és a logicizmus harcában a régi szenzualizmus és racionalizmus szembeállása — és egyben az adott talajon való megoldhatatlansága is — elevenedik fel. E harc jegyében érthető meg a fogalomrealizmus és a nominalizmus vitájának felelevenedése is. Ugyancsak e szembenállás alapján érthetjük meg a tiszta logika Kanthoz való kritikai viszonyát is. Amíg az empiriokriticizmus a „tiszta tapasztalat” érdekében a kantizmust megtisztítja az a prioriól, addig a tiszta

² H. Fels helyesen állapítja meg, hogy nem helytálló Bolzano ama megállapítása, miszerint az eddigi logikák a logika tárgyát mint gondolkodásmódot, a léleken belüli gondolkodást keresték. Bár a *Wahrheit an sich* terminus Bolzanótól származik, az „an sich” problémája azonban értelemszerűen minden aprioristánál megvan Platon ideaszemléjétől Pauler tiszta logikájáig. Az „an sich” nem az új és a jelentős a bolzanói filozófiában, a bolzanói „an sich” alapjában véve nem más, mint annak hangsúlyozása, hogy a dolgok lényege az idea, az eszmei objektumok tudatos hangsúlyozása szemben a reális, valóságos tárggyal. (H. Fels, *Bernard Bolzano*. Meiner Verl., Lipcse 1929. 52—53. l.)

logika az a priori érdekében az empirikustól tisztítja azt meg. Mindkettő, mind a machista típusú, mind pedig a bolzanói kritika a kantizmus „jobbról” való bírálását jelenti. Bolzanónál tehát szükségszerű a kantizmushoz való olyan viszony, amelyben — az an sich lények tartalma dologiból eszmeivé válva — a materializmusunk tett kanti engedmény eltűnik. Vagyis helyes az olyan interpretáció, amely a bolzanói filozófiát mint antikantianus filozófiát jellemzi.³

Ezek után, bármilyen vázlatosan is, állást kell foglaljunk Bolzano világnézete egészének megítélésében is. Utaltunk már arra, hogy Bolzano korának haladó szellemű gondolkodója volt, s ez önmagában hordozta ellentmondásosságát. Mint hívő katolikus és teológus matematikai alapozású racionalizmusát, haladó, felvilágosult etikai elveit, vallási misztikumtól mentes felfogásával óhajtotta összeegyeztetni. Egyik prédikációjában így nyilatkozik: „... a legtöbb vallásos tannak, beleértve a kereszténységet is, képletes, szimbolikus jellege van, a dolgokat ábrázolják, de nem amilyenek valójában, hanem úgy, ahogyan legjobban érthetők, legjobban felfoghatók... A nem tanult ember számára, aki nem érti meg ezt a képszerűséget, ez a megtévesztés ártalmatlan... A tanult embereknek azonban figyelembe kell venniük, hogy a vallás tanai csak képek, amelyeket nem betű szerint kell értelmezni, minthogy ez ellentmondáshoz és értelmetlenséghez vezet el.”⁴

Erkölcsei és vallásos eszméiben elsősorban azt bizonyítja, hogy a katolikus vallás eszméi megfelelnek az egészséges értelem követelményeinek. A vallás misztikus és dogmatikus elemeit (a világ teremtését, szentháromságot) tagadja vagy képletes értelmet tulajdonít nekik. Filozófiai elveiben a szubsztancia örökkévalóságát (teremthetetlenségét) állítja, de objektív idealista lévén a szubsztancia fogalmán ideát ért. Munkáin következetesen végigvonul a törekvés a tudomány és vallás racionalista alapon való összebékítésére. És bár ezen idealista racionalizmus talaján mindvégig híve volt az ésszerű katolicizmusnak, a katolikus egyház

³ Lásd: M. Palágyi, *Kant und Bolzano*. Niemeyer Verl., Halle 1902. Megismerésünk általánosérvényűségét — Bolzano szerint — az értelem a priori formái Kantnál nem biztosíthatják. Palágyi Bolzanónak Kanthoz való viszonyát abban látja, hogy Bolzano a kritizmust olyan tanként szemléli, amely igazában következetesen a szubjektívizmusba és szkepticizmusba torkollik. (I. m. 18—21. l.)

Ugyancsak a kantizmussal való szembenállására mutat rá a logika síkján H. Fels, *Bernard Bolzano*. Meiner Verl., Lipcse 1929. 20. l., továbbá E. Kolman, *Bernard Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955. III. feje.

⁴ *Erbauungsreden*. III. 87. l. Idézi: E. Kolman, *Bernard Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955. 98. l.

— érthetően — mégis eretnokséggel vádolta éppen fő művei, a *Tudománytan* és a *Vallás tudományának* (1834) megjelenése alapján.

Életrajzi adatai⁵ mutatják, hogy Bolzanónál a természettudós világnézeti idealizmusának korlátait bizonyos értelemben legyőzte a társadalom átalakításáért folyó harc eszméje. A legfőbb erkölcsi törvény eszméje, amelyből az alapvető magatartási szabályokat a „tégymindig jót” és „haladj előre” normákban fogalmazta meg, a konkrét társadalmi körülmények között — tehát az Osztrák—Magyar Monarchiában elnyomott cseh néppel való együttérzés talaján — forradalmi szellemű volt, maga ellen ismételtelen kihíva az uralkodó ideológia képviselőinek dühödt támadásait. A cseh nép politikai egyenjogúságáért, felvilágosodásáért, kultúrájáért vívott harca teszi Bolzanót a XIX. század haladó ideológiai mozgalmainak egyik fontos alakjává.

Látható azonban az is, hogy a matematikai, a logikai, a világnézeti és az ideológiai nézetek egységbefoglalására irányuló törekvés mellett azok divergens volta a döntő. Az, hogy Bolzanót a mai idealista a tiszta logika atyjaként tartja számon, nem főművének félreértésén, félremagyarázásán és eltorzításán alapul,⁶ hanem a *Tudománytan*ban ténylegesen kifejtett tiszta logikai koncepció kidolgozottságán, a logikai objektivizmus, illetve apriorizmus bolzanói felfogásán. A tiszta logikai koncepció ugyanis kezdettől fogva az idealista, jelen esetben platonista koncepció logikai megalapozásának követelményét, új utakon való igazolásának megkísérlését fejezte ki. Ezen mit sem változtat Bolzano haladó társadalmi beállítottsága és tevékenysége.

Az a tény, hogy Husserl — Brentano nyomán — Bolzanóhoz nyúlt vissza, és a *Logikai kutatások* című művében Bolzanóra mint elődjére hivatkozik, nem véletlen jelenség, hanem szükségszerű; nem jogosultan öskeresésről van szó,⁷ hanem valóságos ősről, valóban a platonizmus modern logikai interpretációjának első megfogalmazásáról a *Tudománytan*ban.

Husserlnél, aki a tiszta logikai irányzat legjelentősebb és legnagyobbhatású képviselője, a bolzanói tiszta logikai koncepció lényeges deformá-

⁵ Az idevonatkozó irodalomból elsősorban E. Kolman, *Bernard Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955. című művét vettük alapul.

⁶ Nem érthetünk ebben a vonatkozásban egyet E. Kolman felfogásával, miszerint: „... a matematika megalapozásának modern idealista iskolái a matematikai logikát a matematika logikai struktúrája kutatásának eszközéből az idealista filozófia áltudományos álcázásába forgatták ki, és így igyekeznek maguknak biztosítani Bolzano tekintélyét.” (I. m. 110. l.)

⁷ Lásd az előző jegyzetet.

ciót szenved. A kardinális tételek, az an sich lényegek ugyan megmaradnak, de ezek már a maguk történeti konkrétságukban — mind ismeretelméleti alapjukban, mind tendenciájukban, mind pedig világnézeti funkciójukban — más módon jelentkeznek és hatnak. *Husserl útja Bolzanótól Brentanón keresztül a fenomenológia végkéicsengésén át irracionelizmusba vezet.* Ez az irracionalizmus — amely nyílttá igazán a Husserl-iskolában, a tanítványoknál válik — fogalmi apparátusát a tiszta logikából meríti, kérdésfeltevésai a tiszta logika kérdésfeltevéseiben gyökereznek, illetve az azok tarthatatlanságából való kiütkeresés eredményeképpen foghatók fel.

Távolról sem akarjuk azt állítani, hogy a XX. század egyik legbefolyásosabb filozófiai irányzatának, a fenomenológiának egyetlen lényeges komponense a tiszta logikai megalapozás lenne. Csupán azt állítjuk, és ezt bizonyítani is szándékozunk, hogy a husserli fenomenológia elválaszthatatlan a tiszta logikai kérdésfeltevésektől és válaszoktól.

Vizsgáljuk meg vázlatosan azt a folyamatot, amely végbement a tiszta logika keletkezésének feltételei között (Bolzanónál) a szigorú racionalizmus matematizáló törekvéseitől a skolasztika intenció-tanának felelevenítésén keresztül (Brentanónál) a husserli logikai kutatások szigorú tudománytan igényén át a fenomenológia intuicionista szubjektív idealizmusáig. (E folyamat ábrázolása a konkrét kifejtésben, különösen a tiszta logikai igazságkonceptió elemzésekor lesz egyik fő törekvésünk, itt inkább a történelmi fejlődés fokait vázoljuk fel.)

Már utaltunk arra, hogy Bolzano a logika fundamentumait meg akarta tisztítani mindenfajta szkepticizmustól, relativizmustól, és a matematikai eszményt, a szigorú racionalista hagyományokat követve akarta a logikát a priori módon felépíteni, érvényét az emberi elgondoltságtól függetleníteni. Bolzano törekvései a racionalizmus tradícióinak talaján bár végül is hamis útra vittek, mégis tartalmaznak pozitív mozzanatot (így a szkepticizmussal szembeni állásfoglalásában, de főleg a matematikai logika irányába tett lépéseiben).

Husserl felelevenítésében a tiszta logika sajátosan kétarcúvá válik. A racionalizmus irracionalizmussal terhelt, az objektivitás álobjektivitásba csap át, az objektív idealista racionalista tradíciók fokozatosan felszámolódnak, és a tiszta logikai rendszer és módszer a szubjektív idealista empirizmus válfajává alacsonyodik le (holott ez ellen akart legerélyesebben harcolni).⁸

⁸ A husserli racionalizmus irracionálisba, továbbá szubjektívizmusba való átcsapását mutatja ki többek között Palágyi, Heinemann, Asmus, Adorno.

E folyamatban egyértelműen világnézeti törekvések és szükségletek tükröződnek. Abban, hogy Husserl végül is az irracionálisizmus jármába fogja be a tiszta logikát, az imperialista korszak filozófiai, világnézeti válsága jut kifejezésre. A válság tényét a polgári gondolkodásban a polgári haladó tradíciók felszámolása és minden vonalon reakcióssá válása mutatja.

A reakcióssá válás mint általános tendencia, a filozófiai irányzatokon belül, a német történelmi szituációból szükségszerűen következik. A német fejlődés sajátosságát — közvetlenül a századfordulót megelőző évtizedekben — a legfejlettebb ipar és legreakcióssabb mesterségesen fenntartott uralkodó osztály paradox volta jellemzi.

Az imperialista Németországban a monopolista burzsoázia megosztja a hatalmat, az irányítást a porosz útra tért junker-földbirtokos osztállyal. Ennek következtében és nem kevésbé az előretörő munkásmozgalom ideológiai-világnézeti törekvéseinek visszahatásaképpen jelentkezett a polgári haladás tradícióinak egyértelmű elvetése és a legreakcióssabb irányzatok egyeduralgódóvá tételére való törekvése. A német fejlődés lényeges vonatkozásokban a magyar kapitalizmus kialakulásához hasonló módon ment végbe. Következésképpen a tárgyalt logikai koncepció társadalmi alapjai és világnézeti konzekvenciái a pauleri és a husserli tiszta logikai koncepciót tekintve (a különbségek ellenére) többé-kevésbé azonos módon funkcionálnak.⁹

Az a tény, hogy Németországban még nincs polgári forradalom, de már van proletariátus, és van proletár ideológia (Marx—Engels *Kommunista Kézlönye* a polgári forradalom előestéjén jelenik meg), azzal a súlyos következménnyel jár, hogy a demokratikus átalakulások a munkásosztály és ideológiája elleni harccal egyidejűleg kezdődnek. A gazdasági haladást hordozó politikai reakció felülről lefelé mind szélesebb rétegekben igyekszik reakciós ideológiájával befolyást szerezni. A társadalom alapvető problémáinak felülről való megoldása belpolitikai téren félabzolutista uralmat teremtett. A demokratikus hagyományok

⁹ Balázs Béla összehasonlítva a magyar és a német fejlődés történelmi korszakait, megállapítja: „Mind Németország felülről való egyesítése, mind a magyar kiegyezés — persze a fejlődés különböző fokain — a nemesség feudális hatalmát forrasztotta össze a modern bankrendszerrel és ipari tőkével. Az így létrejött nagybirtokos és nagytőkés uralkodó osztályokat elsősorban a munkásosztálytól való félelem tartotta össze és kovácsolta mind szélesebb egységbe.” (Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958. 84. l.)

egyre gyökértelenebbé válnak, és ez a folyamat nem szakad meg, hanem lényegében folytatódik a weimari köztársaságban is. Az alapvető tendencia, az imperialista törekvések megnyilvánulása minden téren megmutatkozik, nemcsak a gazdaságban és politikában, hanem a tudományban is. Vagyis a német fejlődés jellemzője a század elején (és különösen később, a győztes Októberi Forradalom hatására) a polgári és feudális erők összefogása a munkásosztály ellen; és ennek az összefogásnak a tartalma egyértelműen a balfelé való védekezés.

Ugyanez a fejlődési vonal — bár számtalan áttételen keresztül — a filozófia síkján is kimutatható.

A filozófia síkján történő „balfelé védekezésből” ered a polgári filozófia belső struktúrájának, céljának, funkciójának gyökeres megváltoztatása a burzsoá filozófia korábbi forradalmi pozícióihoz képest. A német filozófia ezen belső átalakulása, a német klasszikus filozófia eredményeinek megsemmisítése a XIX. század második felétől három területen megy végbe. Egyrésztől eltűnik belőle a materialista tradíció, másrésztől visszaszorul az objektív idealizmus racionalista irányzata, de maga az objektív idealizmus is. A klasszikus hagyományokkal való szembekerülés kifejeződésének harmadik területe a hegeli dialektika elleni harc, a hegeli dialektikával történő leszámolás. Végül a századforduló és a XX. század német filozófiájában a szubjektív idealista és irracionalista irányzatok uralkodóvá válása a döntő. A korábbi polgári filozófiákkal szemben feladják a filozófia világnézeti-igényét, az egységes tudományos világkép felépítésének igényét. A filozófia alapkérdéseinek kikerülése, a valóság és a tudományos eredményekből adódó konzekvenciák mítikus elködösítése jellemzi az imperialista korszak filozófiáját. Mindezek a törekvések közvetlenül vagy közvetve a burzsoá filozófia haladó hagyományait magában feldolgozó, azt megszüntetve megőrző, a tudományok fejlődésével és eredményeivel összhangban álló filozófia, a marxi — lenini filozófia ellen irányulnak. Napjaink imperialista filozófiájának ez a legdöntőbb ismertetőjegye.

Egészen egyértelműen jelentkezik ez a tendencia a husserli filozófia alap-célkitűzéseiben és társadalmi funkciójában is. A husserli fenomenológia harca a szubjektivizmus ellen — mint alább látni fogjuk — élesebb harc a materializmus ellen. A husserli módszer „a racionalizmus védelmében” a racionalista hegeli dialektika ellen irányul, és lényegében az irracionalista intuíciónak egy sajátos megfogalmazását eredményezi. A haladó tradíciókkal való leszámolás, a balfelé való védekezés husserli válfájának jellemzéséhez tanulságos megvizsgálni, melyek azok a filo-

zófiai, logikai előzmények, amelyek a tiszta logika husserli átdolgozását eredményezték, továbbá a fenomenológia kidolgozásának fő irányát is megszabták.

A husserli logikai koncepció fő forrásai a következők:

1. Bolzano logikai objektivizmusa, illetve apriorizmusa,
2. Brentano intenció-tana,
3. Lotze érték-érvényesség koncepciója.¹⁰

A magukban való logikai alakzatok, a „Satz an sich”, a „Wahrheit an sich” stb. bolzanói koncepciója, továbbá a logikának mint tudománytannak (minden elmélet általános elméletének) a felfogása az alapindíték. Ezek azonban csak mint általános alapok folytatódnak Husserlnél, tartalmilag azonban új jegyekkel, az „an sich” lények fenomenológiai jegyeivel bővülnek. (E kérdésre később még visszatérünk.)

A brentanói indíttatással kapcsolatban a következőket kell előrebocsátanunk. Brentano egyik fő célkitűzése volt a pszichológia síkján a bolzanói törekvések megvalósítása. A pszichologizmusmal való szembenállása (vitája Sigwarttal),¹¹ és általában a relativizmus elvetése volt a fenomenológiai kutatás egyik fő indítója. A másik ennél lényegesebb szempont, amely a husserli módszer kialakulására hatással volt, Brentanonak a megismerésre vonatkozó álláspontja. A tartalom és a tárgy viszonyát a skolasztika ismeretelméleti beállítottsága alapján az intencionalitásban határozza meg. (Brentano mint teológus, alapos skolasztikus műveltség-gel rendelkezik.) Eszerint a megismerés nem tartalmazza a megismert tárgyat (tehát a szubjektív idealizmus ellen lép fel), hanem lényege abban ragadható meg, hogy ráirányul az ismereti tárgyra (intencionális inexistencia). Vagyis a tudat mintegy az intencionális aktusok teljességéként jelentkezik, és ezekben az intencionális aktusokban konstituálódik a tárgy, az ismeret tárgya. A lelki életnek mint intencionális aktusoknak a

¹⁰ Maga Husserl is elismeri fenomenológiájának kapcsolatát a bolzanói, lotzei brentanói tanokkal mint bizonyos, számára lényeges kérdésfeltevések és válaszok első megfogalmazásaival. Ugyanakkor kifejti, hogy e források csak korlátoltan érvényesülnek, már nem források a lényegintuíciók fenomenológiája számára. (E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. III. köt. Nijkoff Verl., Haag 1950/52. 57–59. l.) Logikája számára több forrást ismer el (*Logische Untersuchungen* I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1900. 213–227. l.), így elismeri Kant, Leibniz, Herbart, Lotze és Bolzano hatását.

¹¹ Pl. *Aus den Anmerkungen zum Ursprung sittlicher Erkenntnis*. Lipcse 1889. Zur Kritik von Sigwarts Theorien von existentialen und negativen Urteil című fejezetében. Megjelent: F. Brentano, *Wahrheit und Evidenz*. Meiner Verl., Lipcse 1930.

felfogása teszi Brentanót a fenomenológia megalapítójává.¹² E tan Brentanónál egy deskriptív pszichológiai koncepció megteremtésére vonatkozik. A husserli törekvéseket viszont bírálja, kifejezve, hogy tiszta előfeltevésekre az evidens igazság eléréséhez nincs szükség; az igazság evidens belátásához semmiféle önmagában vett tétel, illetve igazság elfogadása nem szükséges. („Egyáltalán nem létezik semmi, ami individúálisan nincs determinálva.”)¹³

A pszichikus jelenségek brentanói aktusos jellege — amely a mechanisztikus felfogással szemben a pszichológiát előrevivő tan —, Husserlnél a pszichikustól megtisztítódik és egy általános elméletben tárgyiasul, amely az emberi, gondolati, lelki stb. tevékenységgel nincs kapcsolatban. Az aktus nála nem a konkrét individuum aktusa, mint Brentanónál, hanem tárgyiasult értelemben a tiszta tudaté. Így a logikai objektumok tudati tevékenységtől való függetlensége alapján ismét sajátos ellentmondásba keveredik. Mert a tárgy intencionális lesz, tudott tárgy lesz, vagyis az objektivitást, amit érvényesíteni akar, inkább feloldja az intencionális élményben.

Maga Husserl is elismeri, hogy Brentanótól csak az intencionalitás eszméjét vette át, de Brentano sohasem ismerte el a fenomenológiát a husserli értelemben.¹⁴

Hogyan használja fel Husserl Lotze tanítását? Ő maga így nyilatkozik Lotzeról: „A ő zseniális platoni eszme-interpretációja a legnagyobb és felejthetetlen érdeme.”¹⁵

Ez a „zseniális” interpretáció, mint a későbbiekben látni fogjuk, a logikai apriorizmus fogalmi apparátusát egy lényeges terminussal gazdagítja, mégpedig az érvényességgel. Lotze szerepe tulajdonképpen abban áll, hogy a tiszta logikai objektumokat egyértelműen és nyíltan azonosítja a platóni eszmékkal, és ugyanakkor megkísérli azok logikai igazolását. Az érvényesség fogalom (amelyet később részletesen megvizsgálunk) fontos szolgálatot tesz a husserli fenomenológiának is. Már Lotzendl is

¹² Hasonló megállapítások találhatók a következő művekben: I. M. Bochenski, *Europäische Philosophie der Gegenwart*. Bern 1951.; J. Kraft, *Von Husserl zu Heidegger*. Öffentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957.; F. Heinemann, *Die Philosophie in XX. Jahrhundert*. Klett Verl., Stuttgart 1959.; Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. Danubia, Budapest 1933.

¹³ F. Brentano, *Wahrheit und Evidenz*. Meiner Verl., Lipcse 1930. 153–162. l.

¹⁴ E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. III. köt. Nijhoff Verl., Haag 1950/52. 59. és 155–159. l.

¹⁵ I. m. 58. l.

mint egy filozófiai harmadik út keresése jelentkezik, de más tartalommal, mint Husslernél. Lotze Hegel-ellenessége egy új metafizika visszaállításának kísérletében jut kifejezésre. (A spekulatív dialektikával spekulatív metafizikát állít szembe.) A változó valóság világával szembeállítja az eszmék (igazságok) örök és változatlan rendjét, és amíg a valóságos dolgok léteznek, addig ezek az eszmék *érvényesek*, tehát fennállás módjuk más, mint a reális világé. Látni fogjuk, hogy a tiszta logikai szempont Lotzenál mint következetes platonizmus jelentkezik.

A husserli interpretációban azonban az *érvényesség* fogalom nem ilyen értelemben szerepel. Nála — a lotzei vanallal szemben — végül is nincs reális létezés és érvényes világ, hanem minden tárgy „tudott tárgy”, lényegében tehát megfogalmazódik a szubjektív idealizmus ismeretelméleti álláspontja. A fenomenológiai beállítás végeredménye az adott előzményeket felhasználva szükségszerűen álobjektivitást hoz létre, amelyben úgy tűnik, mintha a tudat tartalmi már magukat a valóság objektumait jelentenék. (Ezek a konzekvenciák azonban a husserli *fenomenológia* végeredményei, nekünk azonban nem a fenomenológiai, hanem a *tiszta logikai* koncepció jellemzése a feladatunk.)

Vizsgáljuk meg ezek után a husserli logika alapelveit fő műve, a *Logische Untersuchungen* (1900–1901), továbbá a *Formale und transzendentale Logik* (1929) alapján.

Husserl a logika alaptételeihez (Bolzanohoz hasonlóan) matematikai vizsgálódásokon keresztül jut el. A logikát szerinte a számok tiszta aritmetikájával analóg módon kell felépíteni. Az egész logikai koncepciónak az alapelvei a következők:

A logika törvényei tiszta ideális objektív és abszolút törvények.

A logika tárgyai az empirikus és pszichikus folyamatoktól függetlenek, azokból levezethetetlenek.

A logika nem a gondolkodás tudománya.

A logika nem normatív tudomány (illetve normatív jellege csak következik tiszta tudomány jellegéből).

A logikai megismerés a végső alapokat kutatja, a végső alap általános elmélete egybeesik „a logikával” és a *mathesis universalis*-sal, továbbá végső fokon magával a filozófiával, mely következésképpen az időtlen lényegek általános elmélete.

A tiszta logika „a tudományról szóló tudomány” (ahogy ezt Bolzano is értelmezte). A különböző fokozatok hierarchikusan épülnek egymásra. Az elemek kutatása után a törvények kutatása, majd pedig az elméletek a priori lehetséges formáinak a kutatása következik. Ekkor az el-

mélet legmagasabb formájához, a deduktív rendszerek elméletéhez jutunk.

Husserl az ilyen módon felépített logikával a következőket akarta igazolni.¹⁶

1. A logika független minden gyakorlati tudománytól, „tisztá” elmélet, mint ahogy a matematika is az.

2. Független a pszichológiától és a metafizikától.

3. Tételei a prioriak.

4. A logika minden tudomány megalapozása, minden tudomány előfeltevése. (Arra a kérdésre azonban, hogy egy ilyen a priori logikának van-e elméleti alapja, a fenomenológia kidolgozásával igyekszik válaszolni, amelyben a logikai tárgyak „an sich” jellegű fennállása, az ideális értelemben vett abszolút létezés problémái kerülnek előtérbe.)

Így a husserli logika olyan hierarchikusan felépített zárt rendszer, amelyben a logikai abszolutizmus követelményeinek az alárendeltje az összes elméleti tudomány és a valóság is. (Wundt jegyzi meg Husserl *Logische Untersuchungen* című művéről, hogy az olyan logicizmusban szenved, amilyen a skolasztika óta nem tapasztalható. Wundtot idézve találóan jellemzi a koncepciót Adorno, amikor kifejti, hogy a logikai abszolutizmus a tudomány fetiszizálását és magában-valóságának félreismerését jelenti.¹⁷

Magában abban a tényben, hogy az igazi tudománynak az absztrakció „mathesis universalis” fokán kell jelentkeznie, nemcsak egy matematikai egzaktságra törő racionalista koncepció jut kifejezésre, hanem ezen belül bármilyen antinómikusan hangzik is, egy szubjektív idealista típusú agnoszticizmus és arisztokratizmus. Ez két dologban fejeződik ki. Az egyik a logikai tárgyak természete, a másik, azok megismerhetőségének, megragadhatóságának, illetve a tudat számára való hozzáférhetőségének husserli interpretációja. A kettő a legszorosabb egymásraltásban van egymással.

A logikai tárgynak a maga tisztaságában kell előttünk állnia, mondja Husserl, nem szabad, hogy azt bármilyen empirikus adattal vagy tevékenységgel kapcsolatba hozzuk, de az előtérbe állított tárgy nem rendelkezik metafizikai értelemben vett tulajdonságokkal sem. (A kettős harc

¹⁶ A kérdésfeltevéseket lásd: E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1900. 7. l.

¹⁷ T. Adorno, *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*. Kohlhammer Verl., Stuttgart 1956. 61. l.

vitele, a metafizika- és pszichologizmus-ellenesség mint kiindulópont és program jellemzője e filozófiának. Ebben általában egybehangzó a Husserl-értékelés mind a polgári irodalomban, mind a szórványos marxista kritikákban.)

Ugyanakkor a „prima philosophia” felfogás mélyén mégiscsak kikerülhetetlenül egy metafizika-teremtés húzódik meg, de nem objektív idealista interpretációban, hanem az álobjektivitás talaján. Mert mi is a tulajdonképpeni mondanivalója Husserlnek a logikai fokozatok végén megjelenő és ugyanakkor minden tudomány előfeltevését képező „első filozófiáról”?

Az „első filozófiát”, vagyis minden elmélet elméletét, a végső alapok megadásának kísérletét Husserlnél részben a tradicionális logika naiv realizmusán való túljutás igénye, részben pedig minden dialektikus felfogással való szembenállása eredményezte. Ugyanakkor azonban az ilyen filozófia megteremtésének kísérlete, az ilyen végső alap tartalmi jegyeinek megadása szükségképpen viszik egy új metafizika megteremtéséhez mind ontológiai, mind metodológiai értelemben. E felfogásban a logikának mint tudománytannak világnézeti mondanivalója nem egyéb, mint a polgári filozófia számára is történelmileg teljesen elavult koncepció felelevenítése. Végeredményben az elméletek elmélete, az a priori tételek statikus rendszere, amely sem tapasztalati, sem gondolati úton meg nem teremthető. Tehát lényegében nem más, mint egy platóni típusú eszmerendszer, ha ez Husserlnél még nem is jelentkezik nyílt formában. Nagyon találóan mondja Adorno a „prima philosophia” tartalmáról, hogy „tilalom a tartalomhoz” és terhelt mindazzal, ami ellen hadakozik (ti. a régi metafizikával).¹⁸

Husserl ugyan minden fokon a matematikához fordul, hogy a tisztaság követelményének eleget tegyen, de a deduktív rendszerek elméletének, amely a lehetséges tudományok hierarchikus felépítésének síkján áll, lényegében a következőt kell kielégítenie: „A logika mint elvi

¹⁸ Lásd T. Adorno *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*. Kohlhammer Verl., Stuttgart 1956. című művének bevezetését.

Ugyanezt a problémát hasonló módon értelmezi J. Kraft: „Husserl bár elveti az általános tárgyak metafizikus hiposztázálását, mégis foganatosítja azt, mert marad egy metafizikai fikció a fogalom, az ítélet, a következtetés és a tudomány számára, amely sajátos ideális régió igényét veszi fel. . . Egy evidens lényegmegragadás elfogadásának hajszálpontosan megfelel a lényeg és általános tárgy azonos tételezése.” (*Von Husserl zu Heidegger*. Offentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957. 49. l.)

tudománytan »tiszta«, »a priori« általánosságokat akar kimutatni.”¹⁹ Továbbá: „... a logikának elvi általánossága általában nemcsak a priori vagy lényegáltalánosság, hanem formális.”²⁰

Mielőtt Husserl a deduktív rendszerek általános elméletét „felépíti”, előzőleg, a megelőző logikai fokokban már leírja az elemek és a tételek logikáját és a velük korrelat tárgyak a priori elméletét, azaz a formális apofantikának megfelelően megkonstruálja a formális ontológia teóriáját. E megkettőzöttség elvi jelentőségű a tiszta logikai rendszer felépítésében mind a világnézeti mondanivaló, mind a módszer, mind pedig általában a tiszta logika ismeretelméleti tartalma szempontjából.

Husserl minden lehetséges elmélet elméletének kidolgozására törekedve mind a tárgyi világot, mind a gondolatit — bár külön osztályokat képezve belőlük — azonos értelemben veszi, így tárgyiség, tárgy, dolog bármely képződményt megillet, legyen az elképzelt vagy valóban létező.²¹

Ebből következően azonban a tudományok tudománya, bár hangsúlyozza, hogy a tiszta matematika eszméjét, a nagy racionalista hagyományokat, a leibnizi mathesis universalis eszméjét kívánja megvalósítani, attól mégis lényegét tekintve tér el. A korrelációban levő valóságok és igazságok, képzeleti tárgyak és számviszonyok azonos módon tételezett létezéséről szóló tudomány tényleges tartalma ugyanis legfeljebb valamiféle formai rokonságot őriz meg a matematikai értelemben vett deduktív rendszerrel, pl. egy axiómarendszerrel. A matematikai módszerek és elméletek szerepét és érvényességi körét ily módon kiterjeszteni és minden lehetséges elmélet elméletévé tenni olyan hyperracionalizmus, amely szükségszerűen önmaga ellentétébe csap át. Láthatjuk, hogy a matematika területét általános érvényűen kiterjeszteni csak úgy lehet, hogy a tudományokat konkrét (vagy elvont) tartalmuktól megfosztjuk, kiüresítjük, csak annyit mondhatunk róluk, hogy azok valamilyen módon elméletek, „elméletek mint olyanok”.

Ha Husserl bármely, a deduktív rendszer lényegére vonatkozó szöveget elővesszük, rögtön szembetűnővé válik annak szükségszerű tar-

¹⁹ E. Husserl, *Formale und transzendente Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 25. l.

²⁰ I. h.

²¹ Egy tárgy (a megismerésé) lehet reális vagy eszmei, lehet dolog vagy folyamat, valamint faj vagy egy matematikai reláció, úgyszintén lét vagy aminek lennie kell (Seinsollen).

talmi üressége.²² A tudományelmélet eredménye a „Tilalom a tartalomtól” lesz. Ebben pedig az egzaktásra való szigorú matematikai igény is feloldódik, hiszen a legformalizáltabb rendszer (matematikai értelemben) is csak akkor fogadható el, ha van olyan objektum, amelyet tételei kielégítenek.

Husserl koncepciójában azonban, a modern megfogalmazásban régi elmélet jelentkezik, éspedig egy végső alap posztulálása, melyhez az általános elmélet tételezése vezetett. A megismerés síkján ez a posztulált végső alap a létező őskategóriája általában, vagyis „az ősrégió, amelyben minden más létrégió gyökerezik, amelyben az saját lényege szerint van vonatkoztatva, amitől lényegszerűen minden más függ.”²³

Az általános elmélet tartalma az objektivitás szempontjából nézve tehát feltétlenül álobjektivitás, a racionalitás szempontjából álrationális; a megismerhetőség szempontjából pedig — és ez a husserli logika egyik fundamentális mondanivalója — az ősrégió megragadásának az álobjektivitás talaján megfelel az intellektuális lényeglátás mítosza.

Végül is formáját — vagy helyesebben azt mondani, elvont tartalmát — tekintve a hierarchikusan felépített deduktív rendszer egyrésről megőrzi rokonságát a platóni ideák tanával, másrésről viszont azt a tárgyiasítás és az intencionalitás hozzáfűzésével, vagyis fenomenológiai megalapozással a modern irracionális irányába fejleszti. E „szigorú” deduktív rendszer világnézeti mondanivalója a végeredményt tekintve azonosul egy machista típusú filozófia világnézeti mondanivalójával,

²² Egyik meghatározása például: „A deduktív elméletnek olyan szisztematikus egységformája van, amely magához a formális logikához tartozik, magában ebben kell a priori konstruálni, mégpedig a legmagasabb rendű diszciplínájában, a sokaságtanban (Mannigfaltigkeitslehre), a deduktív rendszerek a priori lehetséges formáinak összrendszerében.”

Vagy: „A *mathesis universalis* (...) a priori alapok miatt egyetemes konstrukciók birodalma...” (*Formale und transzendentale Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 90–91. l.)

²³ J. Kraft, *Von Husserl zu Heidegger* című művében (Offentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957. 32–35. l.) veszi kritikai elemzés alá e kitéltet, „megalapozatlan merészségnek” nevezve a minden lét vonatkoztatását a husserli tiszta tudathoz, és rámutat, hogy ezzel a tiszta értelemzempléttel a „tiszta szolipszizmushoz” jut, bár ettől mindig elhatárolta magát.

Hasonló megállapításra jut Adorno: Was bei Husserl „Urstiftung” der transzendentalen Subjektivität heisst, ist zugleich ein Urpseudos. (*Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*. Kohlhammer Verl., Stuttgart 1956. 31. l.)

lényegkutatásában kiüresedik a konkrét valóság sokféleségének tudományos megragadása, ismeretelméletében pedig — ahogy arra polgári bírálói is rámutatnak — a középkori skolasztika szelleme (intencionalitás) éled újjá. És mindez a „mathesis universalis” égisze alatt. Husserl jelentősége a polgári filozófiában éppen abban áll, hogy a modern tudományok ismeretelméleti problémái és kutatási feladatai foglalkoztatják, és e tárgykör kapcsán hozza vissza a filozófiába az elavult tartalmakat, egyesítve azokat a mai polgári filozófia modern idealista tartalmaival.²⁴

Nem olyan könnyű belátni, hogy egy szigorú apriorista hogyan juthat a „pura mathematica” eszméjétől a szolipszizmus álláspontja közelébe. (Ennek kimutatása azonban a tiszta logika alapkérdéseinek konkrét tárgyalása kapcsán, a tiszta logika igazságtanának taglalásakor válik lehetségessé (lásd 81. l.).

Husserl szerepének, jelentőségének megvilágításakor annak nemcsak a szubjektív idealizmusba vezető útját, hanem bizonyos kétségtelenül meglevő eredményeit is látnunk kell. Ezek: a pszichologizmus elleni harca, másrészt a modern logika (matematikai logika) irányában pozitívan ható *jelentéselemzései*. Mindkét problémakör a tiszta logikai kérdés-komplexum kapcsán fejtődik ki nála.

Husserl folytatja Bolzano pszichologizmus-ellenességét, és általában úgy tartják számon, mint aki megsemmisítő kritikában részesíti a XX. század elejéig a logikában uralkodó pszichologista irányzatot, és megtöri annak egyeduralmát. (Így értékeli Husserl szerepét I. M. Bochenski, H. Fels, J. Kraft, Ueberweg, Pozsonyi, Pauler stb.)²⁵

Husserl érvei (mint a tiszta logikusok érvei általában) nem vezettek helyes konklúzióhoz (J. Kraft találó megjegyzésével elmondhatjuk, hogy „kritikai eredménye egyáltalán nem szolgált a tudomány javára” *Von Husserl zu Heidegger*. Offenliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957. 40. l.), hiszen a logikát mint az „an sich” lények tanát eredményezte, de ugyanakkor figyelemre méltók kritikai szempontjai a pszichologizmus leküzdésére.

²⁴ A fenomenológia széles befolyása többek között annak köszönhető, hogy a priorizmusa miatt az empirikus irányzatok komoly ellenfele az ismeretelmélet területén.

²⁵ Husserl pszichologizmus-ellenességének eredetiségét és történelmi primátusát vonja kétségbe F. Heinemann, rámutatva, hogy Frege a tiszta logika konzekvens továbbvivője (az aritmetika logikája tekintetében) és a pszichologizmus-ellenesség megalapozója. (*Die Philosophie im XX. Jahrhundert*. Klett Verl., Stuttgart 1959. 280. l.)

A *Logische Untersuchungen* első része (*Prolegomena zur reinen Logik*)-
van hivatva mintegy a tiszta logika kifejtését megelőzve a pszicholo-
gista logika szétzúzására. Számára a fő, a legfontosabb probléma a
következő kérdés megválaszolása: „Melyik elméleti tudomány szol-
gáltatja a tudománytan lényegi fundamentumát?”²⁶ Ezen alapkérdés
eldöntése a pszichológia és a logika viszonyának eldöntését is magában
foglalja.

A pszichologista irányzat logikusai a logikát normatív tudományként,
a gondolkodás szabályairól szóló tanként fogják fel. Sigwart, Wundt,
Erdmann, Lipps törekvésének közös jegye abban a momentumban
jelölhető meg, hogy a logikai kutatások területét a helyes emberi gondol-
kodás törvényeinek feltárásában látják. Hogy ez elérhető legyen, a logi-
kát szerintük nem lehet a pszichológiától független diszciplínaként
kezelti, hanem a logikának pszichológiai megalapozásra van szüksége.
Igaz ítéleteket csak úgy alkothatunk, ha az előzményeket, melyekből a
logika segítségével következtetünk, a pszichológiai tényekre alapozzuk.
E logikai irányzatban tehát a logika pszichológiai megalapozást igényel.

Az elvi különbség, illetve szembenállás a logika értelmezésében, fel-
adatának megfogalmazásában van. Míg a pszichologista logikusok empiri-
kus úton a gondolkodás törvényeit a fizika törvényeihez hasonló
módon, mintegy a gondolkodás fizikai összefüggéseként fogják fel, addig
a tiszta logikusok szerint a logika nem a szellemi tevékenység eredetét
és következményeit kutatja, hanem annak igazságtartalmát.²⁷

A pszichologizmus álláspontjáról empirista konzekvenciák adódnak,
továbbá ez az álláspont a szkepticista relativizmus megerősödését szol-
gálja — mutat rá Husserl. A husserli racionalizmus alapjáról az empirista
konzekvenciák ellen a következő ellenérvek adódnak: Mivel a pszicho-
lógia a tapasztalat tudománya, ezért csak a tapasztalat nem egzakt álta-
lánosítására képes. Ebből adódik — mondja Husserl —, hogy nem egzakt
elméleti alapokból csak nem egzakt szabályok származhatnak.²⁸ A ter-
mészettörvényekkel azonos módon interpretált pszichikus törvények
nem a priori törvények, elérésük egyetlen útja az indukció. Az indukció
pedig nem a törvények érvényét, hanem csak ezen érvény többé-
kevésbé pontos valószínűségét alapozza meg. Ezért a pszichológia nem

²⁶ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1900. 50. l.

²⁷ I. m. 55. l.

²⁸ „In vagen theoretischen Grundlagen können nur vage Regeln gründen” —
mondja Husserl. (I. m. 61. l.)

képes apodiktikus evidens és ezzel empirián túli és egzakt törvényeket adni, amelyek minden logika magvát teszik.²⁹

Ebben az értelemben helyteleníti Husserl, hogy a logikai törvényeket mint a gondolkodás szabályait fogják fel. Így a logikai apriorizmus álláspontjáról a logika törvényeinek értelmezését általános kritikának szánja a nominalista felfogással szemben, — amely szerint a törvények csak induktív és empirikus általánosítások, és az univerzálék csak sematikus képek. Az ellentmondás törvénye pl. nem azt mondja ki normatív módon, hogy két kontradiktórius tételt nem lehet egyszerre kimondani, hanem a normativitás alapját kutatva azt mondja ki, hogy egy és ugyanazon dolog nem bírhat kontradiktórikus prédikátumokkal. A logikai törvényekben magukat az igazságokat ragadjuk meg.³⁰ A logikai alaptörvények pszichológiai interpretációjának bírálata abból a szempontból történik, hogy azok tartalmuknál fogva és megismerésük, megragadásuk módját tekintve sem biztosítják a törvény igazságát, vagyis objektív érvényességét. Az objektív lényeg megragadása empirikus úton való általánosítással ellentmondó értelmű és abszurd — mondja Husserl.

A kritikai szempont, amely a husserli érvelésben megtalálható, bizonyos szűk körben valóban érvényes. Helyes szempont, hogy a *logikai törvényekben* nem pusztán normákat lát, amelyet mi emberek állítottunk fel tapasztalataink alapján, hanem azt keresi, mi a törvényben az a maradandó, amely nem függ az egyes ember konkrét tevékenységétől, tapasztalatától. A tiszta logika igénye a tiszta lényegeg megragadására, vagyis az a szempont, hogy ne az ítéletaktusban, hanem az ítélettartalomban magában keressük a logikai törvény értelmét, illetve lényegét, leküzd bizonyos korlátokat a logikai kutatás előtt, és többek között utat nyit a matematikai logikai kutatás irányába. Ezt a mozzanatot azonban nem szabad túlértékelnünk. Ez a maga történetiségében relatíve pozitív mozzanat, ugyanannyira negatív is. A *pszichologizmus és logicizmus hamis alternatívája* állandóan korlátozza a helyes kritikai szempontok érvényre jutását. Mégis az a törekvés, hogy a logikai vizsgálatok középpontjában nem a gondolati aktusnak, hanem ettől függetlenül a gondolati tartalomnak kell állnia, bár eredményében szükségszerűen téves lesz, hiszen — a gondolkodás folyamatától elválaszthatatlan annak tartalma —, de ez a szempont mégis hozzájárulás a logikai kutatások megújulásához,

²⁹ I. m. 62—64. l.

³⁰ I. m. 62—63. l. és *A logikai alaptörvények interpretációjáról* című fejezetben 72—101. l.

formalizált rendszerek elméletének kidolgozásához, a pszichologizmus egyeduralmának megtöréséhez. A gondolat tartalom, általában az elvont tartalom vizsgálata és a logikai kutatás középpontjába állítása, egybe- kapcsolva a husserli jelentéskonceptióval — tendenciájába a szimbolikus logika irányába hat. Magába foglalja azt a felismerést, hogy logikai vizsgálat tárgya lehet az általános tartalom, hogy szükség van egy olyan logikára, amely a tudományos fogalmakat, azok strukturális viszonyai szempontjából vizsgálja, és eltekint attól, hogy azok milyen ítélőtevékenységben folynak le.

Az aritmetika logikai alapjainak kutatása és logikai analízise, a következőket szigorú formai törvényszerűségeinek megkeresése, az axiomatizált rendszerek formai jegyeinek kutatása előfeltételezi a pszichologizmus empirikus egyoldalúságainak leküzdését. Ebben van Husserl pozitív jelentősége. Továbbá jelentősek a pszichologizmus relativista és szkepticista tartalmainak feltárására vonatkozó husserli kritikai megállapítások is. [Itt megint nemcsak azt kell látnunk, amit Husserl a pszichologista logika antropologista, szkepticista konzekvenciáival pozitíve szembeállít, hanem jogos (negatív) ellenvetéseit ezen irányzattal szemben.] Mindenekelőtt rámutat arra, hogy a protagorasi formula („minden dolog mértéke az ember”) új formájában — hogy minden igazság mértéke az individuum, vagy minden igazság mértéke az ember mint olyan, vagy bármely specifikum — önellentmondó.³¹ Az adott koncepcióból nemcsak az igazságfogalom felbomlasztása, hanem a világ létének relativizálása (die Relativität der Weltexistenz) is következik. Ha eltekintünk attól, hogy Husserl milyen célok érdekében semmisíti meg a szkepticizmus szempontjait, önmagában el kell fogadnunk az objektivitás védelmében gyakorolt kritikát. Való igaz, hogy a megismerés nem lehet csak szubjektív, ismereteink tartalma csak a szubjektumtól függő, a valóságos viszonyok igazságának feltárása csak

³¹ Általában bármely szkeptikus felfogás belső logikai ellentmondását a hagyományos skolasztikus érveléssel és Bolzano nyomán így mutatja ki: „Ha (az antropologizmus értelmében) minden igazságnak kizárólagos forrása az általános emberi konstitúcióban rejlik, úgy érvényes az, hogy ha ilyen konstitúció nem létezik, igazság sem létezne. Ennek a hipotétikus állításnak tézise értelmetlen, mert ez a mondat „nem létezik igazság”, értelme szerint azonos értékű ezzel a mondattal „az igazság létezik, hogy nem létezik igazság”. A tézis értelmetlensége a hipotézis értelmetlenségét követeli.” (I. m. 119. l.) A kérdésről lásd még a tiszta logikai igazságkonceptió kifejtésénél a bolzanói „legalább egy igazság van” érvelés kritikáját.

pszichikus természetű, a logikai törvényszerűségek csak pszichikus tevékenységünk tudati képei. Aki a logikai alapigazságokat relativizálja — mondja Husserl —, relativizál általában minden igazságot.³² Igazságként, helyes szempontként fogadhatjuk el (ismét a tiszta logika adott korlátai között) azt a megállapítást, hogy lehetetlen az igazságot relativizálni, a lét objektivitását pedig állítani.³³ Így az antrópologizmus — amelynek ellentmondásait többek között Sigwart, Erdmann tételeit elemezve mutatja ki — nemcsak az igazság, hanem a lét relativizálását (tudatfolyamattól való függőségét) is jelenti. De nemcsak a pszichologizmusból adódó hamis konzekvenciák kimutatásában, hanem ezen irányzat konkrét érveinek megvizsgálása terén is vannak bíráló szempontjai. (*Die psychologistischen Vorurteile* című fejezet.) Így pl. az az elv, hogy a megismerés normatív törvényeinek a megismerés pszichológiájára kell alapulnia, nem egyeztethető össze a tudományok ama követelményével, hogy az ismeretek tartalmának objektívnek kell lennie; ez annyit jelent, hogy a tételek kapcsolata a kutatók szubjektivitásától, az emberi természet sajátosságától általában független, vagyis objektív igazságérvényű. Annak szükségességét hangsúlyozza, hogy az ítélet kifejezést ne az ítélet aktusával egyenértékűnek fogjuk fel.³⁴ Továbbá ama tétel helytelenségét is meglátja, hogy az igazság a (pszichológiai interpretációjú) ítéletekben nyugszik. Husserl érdeme tehát ebben a vonatkozásban a következőkben áll: éles kritikai érveléssel kimutatja, hogy a logikai vizsgálódás szférája nem lehet az empirikusan adott. Bármely fogalom, ítélet stb. már valami eszmeit fejez ki, ezért *nem azonosítható* az empirikusan adottal.

Természetesen többszörösen alá kell húznunk, hogy a pszichologizmus és logicizmus vitája megoldhatatlan akár husserli, akár pl. sigwarti állásponttól.

Amennyire kihangsúlyoztuk Husserl érdemeit a pszichologizmus leküzdésében, annyira kihangsúlyozhatnánk Sigwart vagy Wundt érveinek helyességét a husserli logicizmus ellen (mint ahogy fel is fogjuk használni Sigwart vitáját Husserlrel a tiszta logikai igazságkoncepció bírálatakor). Relatív jogosultsága e szempontnak is megvan. ³⁵(Ebben az

³² I. m. 153. l.

³³ I. m. 132. l.

³⁴ I. m. 176. l.

³⁵ A pszichologizmus és logicizmus harcának egyik polgári kritikusa, Palágyi Menyhért felismeri, hogy a két irányzat egyike sem tartalmazza a megoldást. Ezt

esetben is alkalmazható a lenini gondolat, amely szerint, ha két idealista egymással vitatkozik, azon csak a materializmus nyerhet.)

Ebben a vitában végeredményben újra éled a realizmus és nominalizmus vitája, folytatódik a szenzualizmus és racionalizmus harca³⁶ és az eredmény (Husserl részéről) más fogalmi apparátussal ugyan, de az univerzálék újra való feltámasztása. Ennek megvizsgálása azonban már a konkrét problémakifejtésre tartozik.

Végül szükséges a bevezetést lezárva a Husserl által felújított és továbbvitt tiszta logikai iskola további sorsáról néhány megjegyzést tenni.

Maga Husserl a *Logische Untersuchungen* megírásával lényegében befejezteknek tekinti a tiszta logika elméleti megalapozását, és egyben minden lehetséges tudomány elméleti alapvetését. A tiszta logika kérdéseinek kutatását lezárva, a tiszta fenomenológia elméletének és módszerének kidolgozása áll előtérben.

Az *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (1913) című műben folytatódik a husserli filozófiának most már tiszta logikailag megalapozott felépítése.

írja: „A pszichologizmussal szemben hangsúlyozni kell, hogy az igazság nem relativálható, hogy nem rendelkezik minden organizmus a neki megfelelő igazsággal, ez az igazságfogalomról és általában a megismerésről való lemondás lenne; a formalista tendenciával szemben (amit a matematika szuggerál), arra kell rámutatni, hogy a logika a legbensőbb kölcsönviszonyban van a pszichológiával, és azt soha semmikor sem lehet eltagadni, mert ez a logika elgyökértelenítésével lenne azonos jelentésű.” (M. Palágyi, *Der Streit der Psychologen und Formalisten in der modernen Logik*. Engelmann Verl., Lípce 1902. 5. l.)

³⁶ Rubinstein megállapításai e harc jellegéről: „Berkeley, valamint Locke, Hume és általában az empirista szenzualisták elméletének bírálatában Husserl jogosan hangsúlyozza, hogy általában a fogalom eszmei, s nem azonosítható a tapasztalatilag adott háromszöggel, közte a táblára vagy papírra rajzolttal sem. De, amikor azt állítja, hogy a fogalom (a geometriai háromszög például) eszmei jellegű, a fogalmat, az eszmét egyben az anyagi dolgoktól elkülönült eszmei dologgá, az intellektuális szemlélet tárgyává változtatja . . .

Berkeleynél megvan az általánosítás, egyes empirikusan adott, egyedi tulajdonságok elvonatkoztatása más tulajdonságoktól, de nincs meg az általános, Husserlnél viszont megvan az általános, az eszmei faji* ismérv (species) alakjában (A magyar fordítás a speciest nemi ismérvnek fordította, helytelenül.) — de nincs meg az általánosítás, az a folyamat, az az út, amely a dolgokból a róluk alkotott általános fogalmakhoz vezetne. . . Így tehát Husserl bírálja Berkeleyt és kimutatja koncepciójának számos gyenge pontját, Berkeley viszont előre felborítja Husserl koncepcióját, mert az általános létezését cáfoló fő érveit elvileg az általánosnak éppen abból a fel fogásából meríti, amelyet Husserl védelmez.” (Sz. L. Rubinstein, *Lét és tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1962. 159–160. l.)

A fenomenológia, a maga felépítésében és módszertani elveiben lesz az a nagyhatású filozófiai tan, amely a mai európai polgári filozófiai irányzatok egyik fő kiindulási pontja. E fenomenológia mint „tisztá tudat-kutatás”, mint „lényeglátás” különböző területeken nyer alkalmazást, objektív és szubjektív idealista irányban folytatódik, etikai, esztétikai és pszichológiai területeken egyaránt. K. Stump, M. Scheler, K. Martius, Uphues, Ingarden, továbbá az egzisztencialisták (pl. Heidegger), a husserli zárójelbetevés, a „tisztá” tárgyterület megragadásának lényeglátással, intuícióval való kutatásának valamely változatát képviselik.

Husserl rendkívüli befolyásának oka szerintünk nem elsősorban abban van, mintha az idealista filozófiában valami eredeti új mondanivalóval jelentkezett volna. Ellenkezőleg, a mondanivaló így is megfogalmazható: Vissza Platónhoz! (J. Kraft találó megállapítása: Husserl elkéseredett energiával törekedett a „két évezred intellektuális arzenáljával felfegyverzett” platóni célok felé. *Von Husserl zu Heidegger*. Offentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957.) A hatás oka sokkal inkább abban a módban keresendő, ahogyan Husserl ezt a platóni általános-hiposztazálást tiszta lényegtanként, először a tiszta logikában, majd a fenomenológiában ténylegesen korszerű tudományos fogalmi apparátussal leírta. Vagyis Husserlnek sikerült elavult tartalmakat a XX. század technikai és tudományos fejlődésének szintjén olyan világnézetként prezentálnia, amely úgy tűnik, mintha a ma megkövetelt szigorú racionalitás, tényyszerűség vagy tárgyszerűség minden követelményét kielégítené. E hamis látszat mögött kell a husserli filozófia világnézeti tartalmának lényegét kutatni.

Itt érkezünk el saját feladatunkhoz, a tiszta logika alapkérdéseinek elemzéséhez, ezen belül megkísérelve a husserli tiszta logikai koncepció kritikáját is. Természetesen, nem vállalkozhatunk a husserli filozófia egészének kritikájára, mert ez nem feladatunk, és nem férne bele a tiszta logika alapkérdéseiről szóló, logikai értekezés kereteibe. Ugyanakkor, amikor tiszta logikai tételeit kritikai vizsgálódásaink körébe bevonjuk, e jelentős mai polgári filozófiai áramlat logikai fundamentumainak bírálataival szeretnénk hozzájárulni a napjainkban kibontakozóban levő marxista Husserl-értékeléshez. [Jelenleg ebben a vonatkozásban úgyszólván csak utalásokat, általános jellegű megállapításokat találhatunk A. Schaff, *A marxista—leninista igazságelmélet néhány problémája* (Szikra, Budapest, 1955.) című művében, Lukács Gy., *Az ész trónfosztása* (Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.) című könyvében, továbbá V. F. Asmus,

A közvetlen tudás tana a modern filozófia történetében c. cikkében (Voproszi filozófia, 1959.), Sz. L. Rubinstein, *Lét és tudat* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1962). című művében.]

2. Pauler Ákos filozófiája

A tiszta logika keletkezésének, fő fejlődési szakaszainak vázlatos bemutatását ki kell egészítenünk — magyar képviselőjének — Pauler Ákos filozófiájának vázlatos jellemzésével. Ezt nemcsak azért tartjuk szükségesnek, mert a tiszta logika fő kérdéseinek kritikája kapcsán *a pauleri logika vizsgálata mindvégig előtérben marad*, hanem azért is, mert a kérdés kapcsán módunkban van e filozófia apologetikus jellegének, bizonyos társadalmi, ideológiai problémákkal való összefüggésének kimutatására is. Annak megmutatására nyílik lehetőségünk, hogy egy logikai koncepció hogyan szolgálhat — nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is, nemcsak burkoltan, hanem nyíltan is — adott társadalmi körülmények között egy ellenforradalmi konszolidációt, hogyan válhat ideológiai kifejezőjévé, hivatalos filozófiájává egy ellenforradalmi rendszernek.

A pauleri filozófia tartalmának társadalmi meghatározottságát, azokat a döntő indítékokat, amelyek létrehozták, azokat a funkciókat, amelyeket betöltött, fő vonalaiban meg kell vizsgálnunk. Az ellenforradalmi Horthy-korszak ideológiai, filozófiai öröksége számtalan vonatkozásban érezteti még hatását. Nem mulaszthatjuk el, hogy a pauleri logika marxista kritikájával ezen örökség felszámolásához hozzájáruljunk.

Melyek voltak tehát azok a konkrét történelmi, társadalmi és ideológiai törekvések, amelyeket a pauleri tiszta logikára felépített filozófiai rendszer kifejezett és szolgált?

A századforduló, majd a húszas évek felvetette társadalmi problémák gyökerei a be nem fejezett, végig nem vitt polgári forradalomban találhatók. A magyar kapitalista fejlődésre kezdettől fogva az jellemző, hogy a feudális maradványok komoly súlya mellett és az Osztrák—Magyar Monarchián belül kellett végbemennie, vagyis a burzsoázia érdekeinek hozzá kellett igazodnia az arisztokrácia és általában a nemesség, továbbá a dualizmus gazdasági és politikai érdekeihez. A burzsoázia gyengesége, tömegbázis nélkülsége elsősorban azzal a következménnyel járt, hogy csak úgy erősödhetett meg, ha kompromisszumot köt a nagybirtokos arisztokráciával, a középbirtokosokkal és a dzsentrikkel. A kapitalista fejlődés alapvető sajátossága nálunk abban áll, hogy konzerválja,

magába olvasztja és rendszerének elemeivé változtatja a feudális maradványokat a gazdaságban és a politikában.³⁷ Ez a sajátosság a századfordulón, az imperialista fejlődés szakaszában is megőrződik, az ebből fakadó ellentmondások tovább éleződnek, elmélyülnek. A fináncctőke erősödésével a fináncctőke és a nagybirtok között megszilárdul az érdekszövetség mind gazdasági, mind politikai téren. Magyarországnak a monopolkapitalizmus megszilárdulása idején már két uralkodó osztálya van, amelynél az érdekelletét a munkásosztály és a munkásmozgalom erősödésével szükségszerűen alárendelődik az érdekközösségnek. Az imperializmusra általában jellemző reakciós fordulat a sajátos magyar viszonyok közepette — tehát az abszolút monarchia keretei között, a nagybirtokrendszer fenntartása mellett kifejlődött monopolkapitalizmusban — megsokszorozott formában jelentkezett. Mivel a magyarországi fináncctőke vezető pozícióiban a bank és ipari monopóliumok vezetői mellett a nagybirtok képviselőinek legalábbis egy része helyet foglalt, a magyarországi fináncctőke ideológiáját, bel- és külpolitikáját lényegesen módosította, átformálta ez a magyar földbirtokos arisztokrácia, és ezen belül a klérus feudális ideológiája és politikája. Míg a nyugati országokban a fináncctőke ideológiai, politikai programját kénytelen volt valamilyen formában a korábbi haladó polgári demokratikus célkitűzések és szellem figyelembevételével tompítani, addig Magyarországon a polgári haladás erői oly kevésbé éreztették hatásukat, hogy ez az általános ideológiai és politikai irányvonal kialakulásában szerepet nem játszott.

A fináncctőke bizonyos feudális vonásai kifejezésre jutottak abban is, hogy a nagybankok, részvénytársaságok igazgatóságában egyre inkább megtalálhatók a címeres, patinás arisztokrata nevek. Ezen összefonódás másik oldalán a fináncctőke folytatta behatolását a mezőgazdaságba, és a fináncctőke képviselői igyekeztek arisztokrata társaik szokásait, gondolkodásmódját utánozni és főúri, bárói, grófi címeket szereztek maguknak. Az új bárók modern kapitalizmusa jól megfért a kékvérűek renovált nagybirtokrendszerével, a gyárosok birodalma a várurakéval, ami nem zárta ki, hogy az agrárius nagybirtokosok „monopóliumellenes” jelszava vakkal, de valójában ellen-monopóliumos célzattal ne szervezzenek a bank- és kereskedelmi tőke visszaszorítására — s a maguk hasznára —

³⁷ Lásd: Révai József, *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra, Budapest 1955. 211 — 212. l. és Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958. 17 — 19. l.

tetesem államsegélyt élvező ún. fogyasztási és hitelszövetkezeteket. A magyarországi fináncburzsoázia az agrárius „ellen-monopóliumokkal” ugyan harcban, de a nagybirtokosok más befolyásos csoportjaival szoros kapcsolatban állt.” (*Magyarország története*. II. köt. Gondolat, Budapest 1964. 165. l.)

A magyar gazdasági fejlődés legkirívóbb ellentmondását, amely a monopolkapitalizmus modern termelési formái és igényei és a latifundiumok kapitalizálódása ellenére is elmaradottabb, visszahúzó feudális jellege között állott fenn, súlyosbította egy „rejtett ellentmondás”, amely a monarchia gazdasági életében vitt szerepükből adódott. A nyersanyagforrások és piacok nagy része magyar területeken kívül feküdt. Általában a hitelrendszer, a kereskedelem, a közlekedés, a termelés egész rendszere összmonarchiai jellegű volt, és ez a magyar kapitalizmus fejlődésére rendkívül hátrányosan hatott. A nagyobb gazdasági rendszerhez való tartozás ránk nézve nem előnyökkel, hanem hátrányokkal járt. A monarchia egyik fő erőssége a magyar nagybirtokrendszer megcsontosodott középkorisága, a magyar latifundiumok legfőbb támasza pedig a monarchia volt. Így tehát államilag erősítették, támogatták a magyar feudalizmus továbbélését még a XX. század kezdetén is.

A uralkodó osztályok belső ellentétei, mindenekelőtt a merkantilista és agrárius ellentét, és ehhez járulva még nem kisebb jelentőséggel a nemzetiségi kérdés, egyre inkább elmélyítette a dualizmus válságát,³⁸ világossá tette a monarchia tarthatatlanságának tényét. A sajátos magyar viszonyok következtében azonban a társadalmi fejlődés torzulásai nem tették lehetővé az erős nemzeti burzsoázia kifejlődését, következésképpen a polgári demokratikus forradalom feladatait nem idejében és nem a burzsoázia vezető szerepével kellett elvégezni. Ez a feladat éppen az uralkodó osztályok sajátos történelmi szerepe következtében nálunk a munkásosztályra és a forradalmi pártjára várt, amelyet azonban csak a második világháború után végezhetett el következetesen és eredményesen.

Vázoljuk fel tehát röviden, hogy a kapitalizmus kifejlődésének következtében hogyan alakult a magyar társadalom szerkezete az uralkodó osztályok vonatkozásában.

A századfordulótól kezdve a hatalom csúcsán a nagybirtokos osztály (ezen belül döntő súllyal a klérus mint a legnagyobb birtokok ura) és a

³⁸ A kérdést részletesen taglalja Hanák Péter, *A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben* című tanulmánya. (Akadémiai Kiadó, Budapest 1955.)

fináncburzsoázia együttesen áll. A nagybirtokos osztály kezében vannak a hatalom fő posztjai. Ezen osztály elitje a latifundiális arisztokrácia volt, szélesebb bázisát pedig az úgynevezett ezerholdasok alkották. (Ez az elnevezés elsősorban birtokpolitikai érdekközösséget jelöl.) E réteg jelentősége nemcsak abból a szempontból figyelemre méltó, hogy ők képviselik a földbirtok nyers érdekeit, hanem társadalmi, politikai, ideológiai befolyásuk miatt is. Ez a réteg a „nemzeti földbirtok”, a „nemzeti politika” kikiáltott képviselője, az első világháború után előtérbe kerülő „fajvédő” magyarkodás, a középnemesi dzsentri-öntudat, a nemesi hagyományok ápolója, általában a feudális nemesi kultúra hirdetője és hordozója. Befolyása a magyar közéletre gazdasági erejénél jóval nagyobb.

A nagybirtok mellé felzárkózott fináncburzsoázia — összetételét illetően — nem volt egységes. Részben a hazai, részben a betelepített német nagyiparosokból, nagykereskedőkből és a néhány évtized alatt bankárrá és nagyiparossá fejlődő zsidókból tevődött össze. Nagy vagyona és gazdasági hatalma ellenére is ez az osztály inkább közvetve jelentkezett a politikai és ideológiai porondon. Szokásaiban, gondolkodásában paradox módon inkább törekedett a főúri rendi hagyományok átvételére, mint arra, amit polgári eredete megkívánt volna, ti. a polgári kultúra és hagyományok átvételére.

A magyar kapitalizmus fejlődési sajátosságának társadalmi vetülete az úgynevezett magyar középosztályban, annak a magyar politikai, ideológiai és kulturális fejlődésben játszott mérhetetlenül reakciós szerepében érzékelhető leginkább. (Ebből csak egy egészen szűk réteg volt a kivétel.) E középosztály rendkívül vegyes összetételű volt. Alaphangját, alapmagatartását nem az arisztokráciával szemben álló radikális kispolgári-polgári értelmiség képezte, hanem az úri kis- és középbirtokosok tömege, a lesüllyedt vagy lesüllyedőben levő hétszilvafás- és hivatalnokdzsentri. Ez a réteg egyértelműen retrográd, a fejlődésképtelen reakció bázisa volt minden vonatkozásban.

A földbirtokos és hivatalnok-dzsentri rétegeket — gazdasági helyzetük merőben különböző volta ellenére —, továbbá a dzsentroid polgári és értelmiségi elemeket „egységes” középosztállyá tulajdonképpen csak politikai arcukat, céljaik, vágyaik kapcsolják össze. Ez pedig a politikai reakció legkülönbözőbb válfajaiban, a legszélsőségesebb sovinizmusban, antiszemitizmusban, a tengerekig nyúló nagy Magyarországról álmodott nevetséges illúziókban fogalmazódik meg. Éles antidemokratizmus, szocializmus-ellenesség, emellett szellemi sivárság, virtuskodó

magyarkodás volt az „úri Magyarország” heterogén középosztályát összekötő erő. A „nemzeti eszme” bajnokaként fellépő dzsentrí igen erős hatást gyakorolt a magyar közvéleményre, a politikában sem lehetett figyelmen kívül hagyni.

A század elején — az uralkodó osztályok feudálisan torzult rétegei mellett — jelentkezett egy valóban konzekvensen polgári réteg is. Számszerűen is és anyagi bázisát tekintve is gyengébb volt, mint a fent vázolt rétegek, jelentősége mégis volt, mindenekelőtt a régi tudatforma bomlasztásában, a polgári demokratikus eszme érvényesüléséért vívott harcban. A polgári radikálisok helyesen ismerték fel és propagálták a polgári kultúra, elsősorban a tudomány eredményeit. Hazai viszonylatban ez forradalmi tettnek hatott. A *Huszadik Század* köré tömörült különböző meggyőződésű értelmiségiek minden ellentétük ellenére egyek voltak abban, hogy bírálták a dualista Magyarország társadalmi és politikai rendszerét. Legfőbb erényük a valóban égető társadalmi problémáknak, a nagybirtok pusztító szerepének, a dzsentrí lényegében nemzetellenes beállítottságának, a klérus középkori szellemet árasztó hatalmának, a tömegek nyomorának megmutatása. A *Huszadik Század* köré csoportosult rétegekben a társadalmi harcok tükréként három fő csoport alakult ki: az uralkodó osztályhoz tartozó réteg (Andrássyék, Gratz Gusztávék), amely végül is levált a csoportról, a kispolgári réteg (Jásziék), és végül a munkásmozgalommal kapcsolatban álló réteg (Galilei-kör, Szabó Ervin). Szót emeltek az általános választójogért és a demokratikus közvélemény kialakításáért. Legfőbb érdemük a haladó szellem, a polgári fejlődést és polgári forradalmat akaró szellem ápolása és e szellem képviselőinek támogatása. Tömegbázisuk elégtelensége, a forradalmiság konzekvens védelmezésétől való visszarettenés és a reakciós uralkodó osztályok politikai, ideológiai hatalmának túlsúlya következtében, továbbá törekvéseik ellentmondásos és elkésett volta miatt azonban hatásuk rendkívül szűk rétegre terjedt ki, lényegében elszigeteltek maradtak.³⁹

Történeti fejlődésünknek az itt vázolt társadalmi torzulása és annak politikai és ideológiai vetülete úgyszólván változatlanul restaurálódott

³⁹ Fukász György a polgári radikalizmusról szóló munkájában írja: „A polgári radikalizmus . . . a szabad kapitalista fejlődéshez fűződő polgári demokratikus igényeket fejezte ki elméletileg és politikai tevékenységében. Az adott korban ez óhatatlanul a múlt felé forduláshoz vezetett, hiszen a virágzó kapitalizmus demokratikus szabadságjogaival ebben az időben már régen a múlté.” (Fukász Gy., *A Magyarország; polgári radikalizmus történetéhez* (1900–1918). Gondolat, Budapest 1960. 17–18. l.)

az ellenforradalmi rendszer idején. A proletárdiktatúra bukása után (amelynek körülményeire nem térhetünk ki) a kapitalizmus restaurációja egyben a nagybirtokrendszer restaurációját is jelentette.⁴⁰ Magyarország ama kevés európai ország közé tartozott, ahol a feudális maradványok legsúlyosabban éreztették hatásukat, különös tekintettel a kapitalizmus fejlődésének adott szakaszára, a kapitalizmus általános válságára. Ez a körülmény megszabta az ellenforradalmi restauráció jellegét, módszereit. A Horthy-rendszernek nem pusztán visszaállítania kellett a dualizmus korának megkövesedett feudális jellegű monopolkapitalista társadalmi berendezkedését, és ennek antidemokratikus politikai intézményeit, hanem le kellett vernie egy proletárforradalmat. A fehérterror különítményeinek tevékenysége, vérengző módszerei alkalmasak voltak arra, hogy vérbefojtsák a magyar nép legjobbainak hősi harcát, a magyar nép szabadságát, brutálisan eltiporják a történelemben először megvalósult demokratikus jogait, de nem volt alkalmas arra, hogy megszilárdítsa, a külföld előtt is elfogadhatóvá tegye az ellenforradalmi restaurációt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a konszolidáció útjait kell keresni. A konszolidáció az ellenforradalom „törvényesítését” jelentette. Azt a kérdést, hogy milyen formában szilárdul meg a tőkés-nagybirtokos rendszer Magyarországon, szintén a konszolidációnak, illetve az ezt meghatározó feltételeknek kellett eldöntenie.

Az uralkodó osztályok belső ellentmondásai, a hatalom megosztásáért folytatott harcai különböző politikai csoportosulásokat hoztak létre. A legitimista köröktől a dzsentrí katonai blokkon keresztül Horthy közvetlen híveiig és a fináncoligarchia képviselőiig, továbbá a proletárforradalom következtében aktív politikai tényezővé vált egyházig, megannyi politikai csoport törekvését kellett egységbe foglalni. E feladatot Bethlen István vállalta el, aki egyértelműen a *nagybirtokos-nagy-tőkés osztályok* politikusa volt. Alkalmas volt arra, hogy mind a dualista rendszer politikusainak, mind a katonai fajvédő köröknek, mind Horthy híveinek eleget tegyen, hogy mindezeket a törekvéseket az úgynevezett „keresztény-kurzus” jelszávaiban összefogva egyesítse. Felismerte, hogy a régi történelmi körülmények megváltozása következtében most már csak új módon lehet visszaállítani. Bethlennek fontos lépése volt a terror

⁴⁰ Amíg az első világháború előtt Magyarországon a szántóterület 30%-a volt a 100 holdon felüli birtokosoké, addig az ellenforradalmi Magyarországon csaknem 44 százalék. A Dunántúlon pedig az 1000 holdon felüli birtokok a terület 31–32 százalékát foglalták el. (Berend I. – Ránki Gy., *A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958. 61. l.)

„alkotmányos formákba” szorítása. Bár a magyar úri rend 1919-ben ugyanott folytatta, ahol a Tanácsköztársaság előtt abbahagyta, de nem ugyanúgy folytatta. Bár Horthy fasiszta diktatúrája szerves folytatása Tisza István jogtipró diktatúrájának, de olyan folytatása, amely alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez, amely reálsan felismerte, hogy az egész munkásosztályt, főleg annak forradalmi szellemét nem zárhatja börtönbe.

Ezért került előtérbe a gazdasági és törvényes elnyomás mellett az ideológiai elnyomás is. E téren az ellenforradalom megszilárdításában döntő szerepe a katolikus egyháznak volt.

A nagybirtokos klérus már a századforduló után — hogy gazdasági és politikai hatalmát erősítse, és hogy a maga érdekében véget vessen a liberális szellemnek, hogy csírájában elfojtsa a polgári radikalizmus kifejlődését, Adyék forradalmi demokratizmusáról nem is beszélve — az egész magyar közéletben támadóvá vált, és szövetségese volt a Tisza-féle, akkor Európában legreakciósabb diktatúrának. Még inkább szövetségesevé vált a hatalomnak az ellenforradalmi konszolidáció idején. Legitimista vágyai és kísérletei kudarcot vallottak, ezért gyorsan segítő kezét nyújtott Horthynak az ellenforradalmi rendszer restaurálásában.

Horthy hatalomra jutásában a klerikális reakciónak jelentős szerepe volt.⁴¹ A legkülönbözőbb nyilatkozatok a katolikus politika fő feladatának az ellenforradalmi rendszer támogatását jelölik meg. A klérus politikai vonalát a Vatikánból kiinduló „keresztényszocializmus” szellemében vitte tovább. Arra törekedett, hogy visszaállítsa középkori hatalmát és a középkori intézményeket, ezzel is elősegítve a tekintélyelv, a rendiség, a feudális hagyományok megszilárdítását.

A katolikus egyház a politikai szövetség mellett mindenekelőtt a hatalom megszilárdításának ideológiai megalapozója, ideológiai támasza volt. A keresztény vallás eszméit használták fel a proletárforradalom ideológiai befolyásának letörésére, a katolicizmus eszméivel óhajtották

⁴¹ A hercegprímás így üdvözölte a püspöki kar nevében Horthyt: „A magyar katolikus egyház hagyományos hűségével és nagy erkölcsi hatalmával támogatja főméltóságodban a törvényes állami főhatalmat, szeretettel ragaszkodik főméltóságod magas személyéhez. Magyarországon az állam és az egyház mindenkor békésen együttműködtek . . . Meg vagyok győződve, hogy az ősi szellem hatja át főméltóságodat is, akinek kormányzására a magyar katolikus egyház püspökei, papjai és hívei hű imádsággal a mindenható áldását kérik.” (Idézi Balázs Béla, *A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasiszta uralomrajutásában és konszolidációjában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960. 9. l.)

igazolni a rendiség visszaállítását. Az egyház soha nem látott aktivitással használta fel szellemi hatalmát a vallásos tömegek felett, az irredentizmus, a sovinizmus, az antiszemitizmus minden jelszavát a templomi szószékekről is hirdették. Az egyháznak döntő szerepe volt az iskola- és művelődési politika kialakításában.

A proletárdiktatúra leverése után Magyarországon tehát a restaurált monopolkapitalizmus mind gazdasági, mind ideológiai értelemben feudális maradványokkal terhelt, amelyet elsősorban a latifundiális klérus érdekei egyre inkább konszolidálni akarnak. E konszolidációnak ugyanakkor a nemzetközi tőke gazdasági és politikai irányvonalába kellett esnie; ezeket az érdekeket tökéletesen kifejezte a klérus támogatásával megvalósult Horthy—Bethlen-féle konszolidáció, az álparlamentáris „keresztény-nemzeti” rendszer.

Miután a nagytóke és a nagybirtok uralmának ellenforradalmi restaurációja az államszervezet és politikai élet terén befejeződött, az ideológiai konszolidáció, az ideológia restaurációja került előtérbe. Erre vonatkozóan nagyon helytállóak Balázs Béla megállapításai: „*A fasizáló uralkodó osztályok befolyása alá került kispolgári tömegek körében a modern technika minden vívmányával felszerelt propagandagépezet, az iskola, az egyház, a hadsereg, terjesztette a nacionalista, sovinizta eszméket, a kommunistaellenességet, az antiszemitizmust és a revans, a revizionizmus gondolatát. Az uralkodó osztályok okultak a forradalmak tapasztalataiból, s a legrafináltabb eszközökkel szították a lelkekben a faji, a vallási előítéleteket, a szomszéd népek gyűlöletét, hogy minél jobban megosszák a néptömegeket. A Horthy-fasizmus ideológiáját soha nem foglalták zárt rendszerbe. Sajátossága, hogy eklektikusan magába foglalta a reakciós-feudális ideológiai örökséget és a sovinizta ideológiai hagyományt: a kiegyezés utáni magyar birodalmi gondolat fantazmagóriáját. Ezt az egész reakciós ideológiai egyveleget a restaurált uralkodó osztályok kiegészítették a tömegek vallásos és nemzeti érzületének szüntelen felkorbácsolásával.*”⁴²

A Horthy—Bethlen konszolidációt hogyan támogatták az ideológia frontján a társadalmi tudományok, és közelebbről hogyan támogatta a pauleri filozófia?

A Horthy-korszak történészeinek, filozófusainak, jogászainak stb. feladata az volt, hogy tudományos megalapozást adjanak az ellenforradalmi

⁴² Balázs B., *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960. 123. l.

konzolidációnak. Ebből a szempontból Szekfű Gyula *Három nemzedéke* (1920) talán a legjelentősebb hitvallás, eszmei alap az ellenforradalom számára. Szekfű a 19-es proletárforradalom okait igyekszik kimutatni. Ezt írja: „A kórnak mélyen bele kellett ennie magát a nemzettest szövetébe, hogy Károlyi Mihály és hívei úrrá lehessenek a magyarságon és beletaszíthassák azt az orosz bolsevizmus barbárságába.” Szekfű a „katasztrófát” — ezen a forradalmat értve — „szépítés nélkül” akarja ismertetni ilyenképpen: „... emlékezzünk arra a szégyenre, hogy mi vagyunk a világháború bukottjai közt is az egyetlen nemzet, mely pilanatnyi örületben, gonoszaktól félrevezetve... védtelenül hagyja magát a testétől-lelkétől idegen ázsiai szocializmus feneketlen mélységébe levettetni.”⁴³ Szekfű koncepciójának lényege nemzeti múltunk ellenforradalmi revíziója. A *Három nemzedék*ben a proletárforradalom tanulságait az ellenforradalom számára igyekszik levonni. Jobbról bírálja a dualizmus korának társadalmi politikáját, különösen a polgárosodással kialakult liberális tendenciákat, már-már a denunciálás határán mozgó vádakkal illeti a radikálisokat. E munka nálunk a szellemtörténeti irányzat alapvetésének tekinthető, és hatása a legdőntőbb volt az ellenforradalmi ideológia tudományos megalapozásában.

A kommunizmus elleni harc és a demokratikus intézmények elleni harc jegyében ez az irányzat történelmünk száz évét oly módon értékeli át, hogy a haladás erőit nemzetellenes erőnek állítja be, amely katasztrófába sodorta az országot. A liberalizmust és a szocializmust egyaránt a magyar néptől való eltávolodásnak tartja. Tudományos érvekkel igyekszik alátámasztani és az uralkodó ideológia döntő elemévé beépíteni a fajelméletet. (Ezen mit sem változtat a későbbi antifasiszta harcban betöltött szerepe.) A szellemtörténet teljes történelmi relativizmusa, a mítoszhoz való menekülése tulajdonképpen a valóságos történelmi problémák elől való kitérését jelentette. A szellemtörténet taktikájához tartozott, hogy a marxizmust—leninizmust szerették volna holdkóros mesékkel és idiótikus rágalomokkal elintézni, szerették volna a tudománytalanság színében feltüntetni. Ezzel persze csak saját tudatlanságukról és tudományellenességükről tettek tanúbizonyságot, leleplezve önmagukat mint az uralkodó osztály diplomás lakóit.⁴⁴ Tematikájánál és módszerénél fogva természetes tehát, hogy Szekfű *Három nemzedéke* az ellenforradalmi értelmiség bibliájává vált.

⁴³ Szekfű Gy., *Három nemzedék*. Élet Kiadó, Budapest 1920. 12. l.

⁴⁴ Szigeti József, *A magyar szellemtörténet bírálatához*. Filozófiai Évkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962. 176. l.

Hasonló szerepet töltött be az ellenforradalom konszolidációjának tudományos megalapozásában az állam- és jogbölcselet területén Moór Gyula munkássága. A neokantiánus filozófiai megalapozású Stammleből kiinduló Kelsen-féle jogbölcselet — (Kelsen a szociológia, ezen belül a marxizmus létjogosultságát vonja kétségbe) — szolgált elvi alapot Moór Gyula jogelmélete számára. A neokantiánus formális jogelmélet (amely pusztán üres váz, amelyből hiányzik minden eszmei tartalom) jól megférhet, mint ahogy bebizonyítottan meg is fért, a Horthy-politika brutális joggyakorlatával.

Itt elsősorban a munkásosztály elleni küzdelem hatalmi eszközeinek *elméleti igazolásáról* van szó. Horthyék hatalmi politikája igazolásának Moór Gyula tudott leginkább megfelelni, és így vált a Horthy-korszak hivatalos jogfilozófusává. E jogfilozófia jelentőségét a marxizmus elleni „tudományos” harc vitele, a revíziós politika és a sovinizmus igazolása, az ellenforradalmi restauráció legitimálása, a hatalomnak és erőszaknak mint a Horthy-féle politika lényeges elemének jogbölcseleti alapelvévé tétele adja meg.⁴⁵

A konszolidáló Horthy–Bethlen rendszernek volt nagyhatású képviselője a filozófia területén Pauler Ákos. Jelentősége, társadalmi és tudományos szerepe tulajdonképpen a világháború alatt kezd kidomborodni, és a Magyar Tanácsköztársaság bukása után válik egyre hathatósabbá.

Jelentősége éppen abban áll, hogy felismerte azt a feladatot, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság leverése a filozófusokra hártott. Az ellenforradalmi helyzetben az uralkodó osztályok filozófusai előtt az a feladat állott, hogy a konszolidációnak az ideológia frontján biztosítsanak szilárd eszmei alapot. E feladat Pauler részéről tudatos voltát egybehangzóan elismerték méltatói és tanítványai. Ezt olvashatjuk Halasy-Nagy József Paulerről szóló tanulmányában:

„A háborús évek és még inkább az utánuk következő forradalmi idők zűrzavara kétségtelenül siettették gondolatcsíráinak világnézzé váló kibontakozását. Soha a gondolati kaosz nem volt nagyobb, mint ezekben a történelmi napokban, és soha nem éreztük jobban, milyen lejtőre kerül egész életünk, ha nincs valami szilárd elvi alap, amelyen biztosan megállhatunk. A hazugságok uralmát éreztük magunkon, s kétszeresen fáj ez annak, aki életét az igazság kutatásának áldozta. A bolsevizmus

⁴⁵ Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1955. 430–31. l.

nyomán Paulerben szokatlan aktivitás vágya ébredt. Lelki szenvedései harcossá egyéniséggé formáltak. . . S a rendszer, amit hirdet, az objektív idealizmus. Feléje hajtották lelki hajlamai, katolikus hite, neveltetése és tanulmányai egyaránt. A tekintély tiszteletét, az ember megalázódását és az egyén fölötti értékek szolgálatát hangsúlyozta akkor, amikor társadalmunkból éppen ezek az erények hiányoztak.”⁴⁶

A pauleri filozófia különböző fejlődési fokozatokon keresztül jutott el oda, hogy alkalmassá vált e társadalmi, ideológiai feladat vállalására.

Egészen korai munkáiban, a Kant-tanulmányokban (1894) a kritizmus ellen lép fel. Ekkor még „kétségbeejtő tanításnak” nevezi a magukbanvaló dolgok megismerhetetlenségét, kijelenti, hogy ez a koncepció zsákutcába juttatta a gondolkodást. Az a priori szintetikus ítéletekkel szemben szenvedélyesen kérdezi: hogyan csinálhatja az ész a tapasztalatot, hogy lehet az ész alapja a világnak, amikor éppen fordítva áll a dolog?

Nem sokkal később, már egyetemi tanulmányai kezdetén, a pozitívizmus hatása alá kerül. Doktori értekezésében (*A természet-philosophia fogalmáról és feladatairól*. [1898]) a pozitív természettudomány jelenti számára minden tudomány mintaképét.

E pozitivisták korszakban azt vallja, hogy egy-két elkésett metafizikus kivételével minden komoly kutató belátja, hogy a természetet csak önmagából lehet megérteni és tudományosan magyarázni.

Ezeket írja: „A tudomány csődjéről beszélni csak azért, mert a tudomány nem alchymia és mythológia, legalábbis naiv dolog. . . valójában akkor volna jogunk panaszkodni az emberi elme tökéletlen voltáról, ha a methaphysica is komoly tudományszámba volna vehető, mert hisz ezzel a tudománnyal évezredek óta nem haladt ismerésünk semmit, épp oly kevéssé, mint az alchymióval. Az elme sem méltóságából, sem hatalmából nem veszített azáltal, hogy a metafizikai „ismerésről” lemondott.”⁴⁷

A századvég és a századelő szellemi áramlatait az Európa-szerte divatos pozitívizmus, Comte, Spencer, Wundt stb. hatása fémjelte. Hazánkban is tért hódít a pozitívizmus mind az egyetemeken, mind a szellemi életben általában. Összefügg ez az általunk vázolt társadalmi fejlődés problémáival, a felvilágosult, művelt polgárság világnézeti törekvéseivel,

⁴⁶ Halasy-Nagy J., *Pauler Ákos*. Minerva, Budapest 1933. 18. és 30. l.

⁴⁷ Pauler Ákos, *A természet-philosophia fogalmáról és feladatairól*. Athenaeum, Budapest 1897. 547–48. l.

amelyek ebben az irányban nyertek kifejezést. Ez az a korszak (a századforduló), amelyben a polgárságnak alapvető érdeke fűződik a termelőerők fejlődéséhez, következésképpen a természettudományok és technikai tudományok fejlesztéséhez. Ennek az állapotnak volt filozófiai vetülete a pozitívizmus. Utalunk itt a polgári radikalizmus folyóiratának, a *Huszadik Századnak* a megindítására. Az első számot Herbert Spencernek a szerkesztőséghez írott levele nyitja meg, amelyben üdvözli a folyóiratot, amiért céljával a társadalmi problémákra tudományos válaszok adását tűzte ki. Így érthető, hogy Pauler filozófiai pályafutása kezdetén maga is a pozitívizmus hatása alatt áll. Munkásságának ez a periódusa egybeesik a háború előtti időszak viszonylag liberális atmoszférájával, és olyan mértékben számolódik fel, hogy a reakció erői egyre inkább előtérbe nyomulnak, ahogy Tisza már-már préfasiszta diktatúrája elhallgatásra kényszeríti a demokratikus hangokat.

Pauler pozitivistá korszakát „ifjúkori eltévelyedésnek” tartják méltatói és tanítványai, amelyről megbocsátó sajnálkozással írnak.⁴⁸

Valójában, mint később még látni fogjuk, a pozitivistá korszak volt Pauler egyetlen „viszonylag pozitív” korszaka. Ebben az időszakban azt vallja, hogy természettudomány és teológia, tapasztalás és metafizika összeegyeztethetetlen fogalmak. Pedagógiai tanulmányában (1902) pl. állást foglal amellett, hogy a növendéknek csak akkor lehet helyes világnézete, ha a természettudománytól halad a szellemtudományok felé, megfelelően a tapasztalati tudományok és filozófia viszonya pozitivistá értelmezésének.

Pozitívizmusa azonban új hatások, elsősorban a kanti kritizmus és az újkantiánus rickerti etikai értéktan hatására fokozatosan felszámolódik.

E „viszonylag pozitív” korszak letűnésével a valóság és a valóság törvényeinek tudományos igényű vizsgálata egyre inkább háttérbe szorul, majd pedig teljesen kiszorul tevékenységéből. A pozitivistá hitehagyottságot felváltja a metafizika lelkét megnyugtató oázisa — írja róla elismeréssel Kornis. (*Athenaeum*. 1933. XIX. köt. 198. l.)

Semmiképpen sem lehet egyetérteni azzal a beállítással, hogy Paulernél a pozitívizmus ifjúkori kisiklásnak tekinthető, és csak intermezzo, eleve

⁴⁸ Idézzük Kornis Gyulát: „A mélyen vallásos szellemben nevelt, a skolasztikus metafizikáért melegen lelkesülő ifjú, most csak kényszerű okságnak és törvényszerűségnek rideg vasláncát csörgető, minden természetfölötti eszményt csak szép illúzióknak gondoló Fausttá hidegült.” (*Athenaeum*. 1933. XIX. köt. 197. l.)

meghatározott, következetes fejlődési vonalán a metafizikától a teológiához.⁴⁹

E gyökeresen helytelen beállítással szemben a valóság az, hogy Pauler a társadalmi igényt és az azt kifejező korszellemet követi mind pozitívista korszakában, mind pedig azt leküzdve, azzal szembefordulva.

Úgy véljük, hogy Pauler szembefordulása a pozitívizmussal már kezdeteiben is kifejezi azt a később, a világháború idején nyilvánvalóvá váló tudatosodási folyamatot, amely egyre inkább jellemző magatartására.

Pauler egy nagy társadalmi krízis kezdetén fordul meg, és keres a természet és a társadalom törvényei helyett más magyarázatot az emberi élet és a világ problémáira.

Ez a *más* a kanti kritizmus felé fordulás, majd a rickerti etikai tanok, az értékelméleti idealizmus elfogadása. A korábbi empirikus megalapozás helyébe a rickerti értéktanban kifejezésre jutó kanti etikai formalizmus és szubjektívizmus kerül. *Az etikai megismerés természete* című munka (1907) e kiindulópont alapján jön létre.

Az etikai problémák előtérbe kerülése után logikai kérdések következnek. Már az 1910-es évektől törekszik Bolzano, Brentano és Husserl hatására a logika alapkérdéseinek a platonista értéktannal való összhangba hozására.⁵⁰

Ugyanakkor e problémákkal párhuzamosan a világháború idején egy új metafizika alapvetését is kezdi kidolgozni, összhangban etikai és logikai álláspontjával. Megfogalmazza az Abszolútumra vonatkozó fő gondolatait is, amelyek már lényeges változásokon nem mennek keresztül.

Így valóban igaz az az állítás, hogy Pauler egységes vilásképe a húszas évekre kialakul.

1920-ban jelenik meg a *Bevezetés a filozófiába* című munkája. E munka összegezi a filozófiai diszciplínákról vallott nézeteit, lényegében tartalmazza a tiszta logikán alapuló pauleri rendszert. Később még két kiadása — 1922-ben és egy alaposabb átdolgozás 1932-ben — látott napvilágot. A mű nagyjelentőségű tett az ellenforradalmi eszmék uralomra

⁴⁹ Ez a felfogás jellemző úgyszólván teljesen a Pauler irodalomra: Kornis Gyula, *Kezdet és vég*; Br. Brandenstein Béla, *Pauler Ákos emlékezete*; Schütz Antal, *Pauler és a keresztény bölcsélet*; Halasy-Nagy József, *Pauler platonizmusa*. (Athenaeum. XIX. köt. 1933.)

⁵⁰ Pauler Á., *A logikai alapelvek elmélete*. Akadémiai székfoglaló. 1910. *A fogalom problémája a tiszta logikában*. Akadémia Értesítő, Budapest 1915.

segítése szempontjából. A marxista világnézettel szemben akart tudatos választ, „pozitív” kritikát adni. Főleg értelmiségi körökben volt jelentős sikere.⁵¹

Pauler a *Bevezetés a filozófiába* című művében a filozófiai alapok megszilárdításával, ezeknek egy örök változatlan érték- és érvény-szférába való áthelyezésével óhajtotta azt a segítséget, *tudatos segítséget* megadni, amellyel a megtépzott magyar burzsoázia és a középkori hagyományokat őrző félfuudális nagybirtokos osztály egy része katolikus világnézeti jogaiba visszaállítja.

Ez volt az alapja annak, hogy Pauler gyökeresen szakított a háború előtti pozitivistá magatartásával, és egyik legfőbb pillére volt a pozitivismus elleni harcnak, e mögött — kimondva és kimondatlanul — minden olyan irányzat elleni harcnak, amely valamilyen formában materialisztikus, illetve valamilyen formában haladó tendenciákat juttatott kifejezésre. Ebben az időszakban harcba száll minden olyan nézet, amely a valóság objektív törvényszerűségeit fogadja el az örök értékrendszerrel szemben.

Így tehát Pauler Ákos *Bevezetés a filozófiába* című műve, Szekfű Gyula *Három nemzedéke* és Moór Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című műve ugyanazon hivatást töltötték be, ugyanazon cél érdekében íródtak, mindhárom a maga területén a Horthy—Bethlen konszolidáció ideológiai érdekeinek uralkodó, hivatalos kifejezője volt. Mindhárom területen azonosak voltak az eszközök is: a tudományos látszatot megőrizve visszacsempészni a tudományos életbe és uralkodóvá tenni mindent, ami clavult, ami reakciós, ami szöges ellentétben állott a kor tudományos színvonalával. E tudománytalan, eklektikus és határtalanul reakciós felfogás uralkodott és uralkodhatott csak az egyetemeken, a tudományos intézményekben, ebben a szellemben nevelték a magyar ifjúságot. Ma is találkozunk még számtalan olyan nézet, amely ezen évtizedek hatását tükrözi. Ezért van nagy jelentősége a Horthy-korszak ideológiája elleni harcnak, ezért fontos jelen esetben a pauleri filozófiát, annak szerepét a maga valóságában megmutatni.

A *Bevezetés a filozófiába* című összefoglaló munka akkor készült el, amikor a pauleri logika lényegében készen volt, a logika megalapozása a platonizmus alapján már megtörtént.

⁵¹ Brandenstein értékelése: „A Bevezetésben Pauler gondolkodásának hőskora és e kor hatalmas alkotása — Böhm Károlyé után a második nagy magyar bölcséleti rendszer — áll előttünk.” (*Athenaeum*. XIX. köt. 221. l.)

E munkában Pauler kísérletet tesz arra, hogy a tiszta logikai elvek alapjáról és azok rendszeréből vezesse le a filozófiai alaptudományokat, ezzel a levezetéssel mintegy tudományos bizonyítást is megkísérelve ezen diszciplínák platonista alapvetésének. A filozófia alaptudományai nála a logika, az etika, az esztétika, a metafizika és az ideológia.⁵²

Ebben a rendszerben a logika a *kiindulópont és a cél*. A logikán áll vagy bukik a rendszer. A logika kidolgozza a „végső előfeltevéseket,” amelyekre a filozófia többi területe (etika, metafizika, ismeretkritika stb.) felépül. E rendszerre tehát az a jellemző, hogy a filozófia egyes ágai a logikától nyernek tudományos megalapozást, és e filozófiai diszciplínák tulajdonképpen a logikában kifejtett végső előfeltevések konkrét alkalmazásainak tekinthetők.

Ha tehát a logika végső előfeltevései igazak, ezek konkrét filozófiai területekre való megfogalmazásai is igazak lesznek. Ha pedig a logikában kifejtett végső előfeltevések hamisak, ezek konkrét megfogalmazásai sem lehetnek a tudomány tételeivel összeegyeztethetők.

A pauleri logikai koncepció teljes mértékben a tiszta logikus elődöké: Bolzanóé, Lotzeé, Brentanóé és Husserlé.

Pauler Ákos azonban akkor vált a tiszta logika hazai képviselőjévé, amikor ezen irányzat általában már lehanyatlott. Ennek oka a külső és a belső társadalmi tényezőkben, az elmaradottságban és az ideológiai szellemi reakció megújulásának szükségletében keresendő. A magyar ellenforradalmi ideológia visszaállításának szükséglete nagyjából hasonló feladatot jelentett, mint a hegeli és marxista filozófia létrejötte után a metafizikai idealizmus helyreállításának szükséglete.

Arra a kérdésre, hogy Pauler miért választotta végül is a *platonizmus logikai formába öntését, logikai interpretációját* alapmagatartásul, érdemes Halasy-Nagy József szemléletmódján keresztül még egyszer rávilágítani:

„De hozzá (Platónhoz — Zs. A.) és a platóni fogalmakat öröklő Egyházhoz fordulnak ma is mindazok, akik korunknak ugyancsak szofisztikus individualizmusában és relativizmusában látják közéletünk betegségének kútforrását. Az önmagát kiélni vágyó és a hatalom mámorában tobzódó egyénnel szemben a platonizmus éppúgy, mint az Egyház a rendet, a tekintély tiszteletét és az örök értékek hierarchiáját és szerető szolgálatát követeli. Itt van az ok, amiért Pauler platonizmusa és christi-

⁵² Pauler az ideológia fogalmán fenomenológiát (a dolgok elemei), relációelméletet (a dolgok lehető viszonyatai), kategóriaelméletet (a dolgok végső osztályai), általános értékelméletet (a végső tartalom előfeltevései) ért.

anizmusa is annál magasabba lángolt, annál határozottabbá vált, minél tisztábban látta közöttük a hazugságok uralmát és az egyéni önkény terpeszkedését. . . *a bölcselő mindig olyan igazságokat lát meg, amelyek a saját élete és kora elevejébe vágnak.* . . (Kiemelés tőlem — Zs. A.) A pauleri platonizmus is az utolsó egy-két évtized magyar életét tükrözi filozófiai módon, *sub specie aeternitatis.*⁵³

A mi viszonyaink között ritkán tükrözi a filozófia ilyen pontosan az uralkodó osztály hatalmi, ideológiai érdekeit. Pauler filozófiájának platonizmusa nyíltan és bevallottan, pontosan tükrözi a társadalmi viszonyok megváltoztathatatlanságának, örökkévalóságának burzsoá koncepcióját. E koncepció soha aktuálisabb nem volt, mint a proletárdiktatúra leverése után, ezért e koncepció tudományos igazolására vállalkozó filozófia soha aktuálisabb és hasznavehetőbb nem volt a reakciós osztályok számára, mint ezekben az években. Halasy-Nagy ezt az összefüggést látja meg, persze kenetteljes lírai ömlengés mögé rejtve azt.

A Magyar Tanácsköztársaság leverése utáni ellenforradalmi társadalmi talaj és a keresztény kurzus ideológiai megalapozásának igénye hatott tehát kedvezően ezen ortodox metafizikai idealizmus uralomrajtására. E társadalmi és ideológiai állapot okozta, hogy a tiszta logikai koncepcióra felépített filozófia nálunk átütő erejű hatást váltott ki, akkor, amikor már e formájában mindenütt letűnt, túlhaladottá vált. Nálunk ekkor tudott a platonizmus nyílt és primitív formája a burzsoázia apologetikájává lenni.

Ezért volt Pauler *Bevezetés a filozófiába* című művének kivételes hazai sikere (három kiadást ért meg). Meg kell állapítanunk, hogy ez nem elsősorban tudományos nivójának és különösen nem eredetiségének köszönhető, hanem éppen világnézeti mondanivalójának. Az értelmiség bizonyos köreiben ma is él az a tévhit, mintha itt jelentős filozófiai rendszerről volna szó.

Ezzel szemben azonban az a valóságos helyzet, hogy az úgynevezett „hatalmas rendszer” a tradicionális platonizáló objektív idealizmusnak a másolata csupán. Ha tehát a korábban nagyhatású Pauler mai hatását akarjuk leküzdeni, ezt akkor tehetjük meg hathatósan, ha e filozófia eredetijét is kritikai vizsgálódás tárgyává tesszük. Nézetünk szerint a pauleri filozófia egésze önmagában nem ér meg egy részletes kritikát, mint ahogy báró Brandenstein vagy Kornis Gyula, a valamivel halványabb epigonok sem érdemelnek részletes bírálatot.

⁵³ Halasy-Nagy J., *Pauler platonizmusa. Athenaeum.* XIX. köt. 268–269. l.

Ha a nagy hatást elért *Bevezetést* mint Pauler filozófiai rendszerét pontról pontra bírálnánk, eleget tennénk ugyan egy szűk prakticista szempontnak. Annak ti., hogy olyan értelmiségiek fejből, akik *kizárólag* Paulert ismerve alakították ki filozófiai világképüket, a pauleri filozófia bírálatán keresztül oszlassuk el a ködöt. Ugyanakkor azonban pusztán látszateredményre jutnánk, mert a pauleri filozófia önmagában nem alkalmas arra, hogy rajta keresztül akár a platonizmus, akár a neokantiánizmus, akár a Hartmann-féle értékontológia kritikáját megadjuk.

Bármely filozófiai diszciplínát vegyünk is szemügyre, azt látjuk, hogy Pauler minden esetben csatlakozik valakihez, valamely irányzathoz vagy valamely irányzatokhoz.⁵⁴

A *filozófia* lényegére vonatkozó felfogása is ezt példázza. A filozófia — írja — a végső előfeltételek tudománya. A „filozófia azon osztályokat vizsgáló tudomány, amelyek fennállása előfeltétele a szaktudományoknak. A legegységesebb osztályokról szóló tudomány.”⁵⁵ E kijelentéseket Pauler megpróbálja megalapozni. Megpróbálja kimutatni, hogy a filozófiatörténet során a filozófusok mindig ilyen módon állapították meg a filozófia helyét a tudományok között. Továbbá szerinte minden kor filozófusai kifejezésre juttatták a „filozófiai rendszerek” változatlanságába vetett hitüket is. „... a bölcséleti rendszerek nem is oly mértékben különböznek egymástól, mint azt rendesen gondolják; a bölcssek szava mindig azonos — mondja Platón.”⁵⁶ Legfeljebb terminológiai különbség lehet közöttük, ugyanazt az igazságot gyakran különböző bölcselők másképpen fejezik ki.

Ebben a koncepcióban, „a bölcssek szava mindig ugyanaz” megfogalmazásban, a mai idealizmus divatos őskeresése jut kifejezésre. A platonizmus XX. századi felelevenítése szükségszerűen vonja maga után a filozófiatörténetnek olyanfajta átértékelését, mintha a filozófiai fejlődés minden jelentős állomása a platonizmus valamilyen kifejezése lenne.

Pauler felosztja a filozófiatörténetet kultúrtörténeti és kritikai szempontból. A kultúrtörténeti szempont figyelmen kívül hagyja az egyes filozófiák értékét, ez csak az ókor középkor, újkor filozófiája felosztást eredményezi. „Ha ellenben *kritikai* szempontból iparkodunk egyes álló-

⁵⁴ Kivétel ebből az eklekticizmusból bizonyos értelemben a logika, nem az alapgondolat eredetisége miatt, mert az Bolzanóé, hanem mert itt sajátosan érvényesíti a tiszta logikai szempontot a logika tételes kifejtésében is, továbbá, mert a tiszta logikai alaptételek centrális jellege mindvégig megmarad nála.

⁵⁵ Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933. 9—10. l.

⁵⁶ I. m. 20. l.

másokat megjelölni a filozófiai gondolkodás múltjában, akkor azokat a lépéseket kell kiemelnünk, melyek a mi bölcséleti álláspontunkról tekintve *haladást* jelentenek az igaz világnézet fokozatos felfedezésében. Ezen az alapon a következő gondolkodók jelzik a filozófiai haladást: *Thales, Sokrates, Platon, Aristoteles, Szent-Ágoston, Leibniz és Kant.*⁵⁷ Így azután teljesen homályban maradnak a filozófiai fejlődés fő vonalai. Sem az idealizmus, sem a materializmus fejlődési szakaszai nem játszanak szerepet a pauleri filozófiai koncepcióban.⁵⁸ Elsikkad az idealista filozófiai fejlődésen belül megnyilvánuló haladó és reakciós tendenciák létrejötte és ezek harca. A filozófiai „haladásnak” ez a koncepciója lehetetlenné teszi pl. a hegeli és schellingi út elkülönülésének nemcsak megértését, hanem egyáltalán ennek a fontos filozófiatörténeti problémának felvetését is. A pauleri filozófiai koncepció nem teszi lehetővé pl. a fasiszta filozófiai előzményeinek és a fasiszta filozófia létrejöttének megértését stb.

A történetiség elvetésének megfelelően a filozófia jövőjéről így nyilatkozik Pauler: „A filozófiai kutatás jövő sikere attól függ, mennyiben képes a görög gondolkodás által kezdeményezett problematikát megérteni és továbbfejleszteni. . . csak ez hozhat a filozófiai gondolkodásba is folytatatlanságot és biztosíthat neki szilárd, dilettantizmustól mentes alapvetést.”⁵⁹ E megállapítást egyben programnak is tekinthetjük, melyhez Pauler következetesen ragaszkodott.

Abban, hogy Pauler azokat a filozófiai irányzatokat olvastotta egybe saját filozófiájává, amelyek a platonizmust többé-kevésbé kifejezik, a sajátos magyar társadalmi és ideológiai állapotokon kívül feltétlenül a tiszta logikai megalapozás igénye játszott komoly szerepet.

Itt a bevezetőben röviden vázoljuk a pauleri filozófiai rendszerből a metafizika, az etika és az ideológia főbb tételeit, hogy a pauleri törekvések jellegét, e diszciplínák eklektikus voltát és a logikával való megalapozásuk „eredményét” láthassuk.

Pauler *metafizikájának* központi kategóriája, az abszolútum, illetve az abszolútum elsődlegessége a szubsztanciával szemben. Pauler a világfolyamatot mint nagy felszabadulási folyamatot fogja fel. Minden szubsztanciát olyannak tart, amely öntudatlanul vágyódik a végső örök létező

⁵⁷ I. m. 20. l.

⁵⁸ Ezt írja pl.: „Locke fölöttebb naiv gondolkodó Platónhoz képest; Spinoza dilettáns Aquinói Tamás szabatosságához és differenciáltságához viszonyítva.” (I. m. 19. l.)

⁵⁹ I. m. 21. l.

után, amely abszolút meghatározója, kiindulópontja, mozgatója minden változásnak. „Valóságnak lenni annyit tesz — írja —, mint vágyódni a végső felszabadító s megváltó: az Abszolútum után.”⁶⁰

Az abszolútum, a tiszta forma, a mozdulatlan mozgató arisztotelészi fogalma, konkrét tartalmát a keresztény istenhittől kapja Paulernél: „... az Abszolútum függetlensége és teremtői működése *mindenhatóság*ot jelent, s így csak a feltétlen lénytől várhatjuk a valóság minden fájdalmas konfliktusának végső megoldását: Ő a világ megváltója, nemcsak teremtője.”⁶¹ Továbbá: „Az Abszolútum fogalma tehát egybeesik Isten vallási eszméjével s megfelel a teizmus tanításainak. . .”⁶²

E metafizikai-teológiai tételeket nemcsak átveszi Pauler, hanem azoknak „tudományos” bizonyítást is óhajt adni azáltal, hogy a tiszta logika alapelveit egyúttal metafizikaiakká is kinevezi. „*A logikai alapelv egyúttal metafizikai alapelv s minden az előbbin felépülő logikai struktúra egyúttal metafizikai struktúrát: a létezők szerkezetét is elárulja.*”⁶³

A logikai alapelveknek megvan a maguk metafizikai megfelelőjük. Ezt írja a mindenség végső struktúrájáról:

„principium identitatis — ember
principium cohaerentiae — világ
principium classificationis — ideák
corollarium correlativitatis — Isten”⁶⁴

Pauler filozófiai világgképéről, amely a fent ismertetett metafizikai tételekben csúcsonyosodik ki, kiderül, hogy a tiszta logikával való egybevetés — mint „bizonyítás” — ellenére sem adhat támaszt sem a korszerű természettudományi kutatásnak, sem a társadalomtudományi kutatásnak. Pauler abszolútuma csak arra jó, hogy a maga elé tűzött célokat, a tekintély-elv megerősítését, a keresztény katolikus hit elmélyítését stb. elméletileg megalapozza. E célok azonban korunk társadalmi és tudományos igényeivel és törekvéseivel nem egyeztethetők össze, így inkább a tudományos bizonyosság szenvedett hiányát, hogy a tekintély és ennek konkrét alapja, a hatalom megmenekülhessen.

A metafizikai tanokhoz hasonlóan az etika felépítésében is megmutatkozik az eredetiség hiánya. A keresztény isteneszme etikai megfogal-

⁶⁰ I. m. 160. l.

⁶¹ I. m. 166. l.

⁶² I. m. 167. l.

⁶³ *A tiszta logika metafizikai vonatkozásai.* (1931-ben íródott, és halála után a *Tanulmányok az ideológia köréből* című munkában jelent meg). Magyar Fil. Társ., Budapest 1938. 184. l.

⁶⁴ Pauler Á., *Metafizika.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 54. l.

mazásának logikai megalapozására való törekvés jellemzi e koncepciót.

A *pauleri etika* több etikai irányzatból tevődik össze. Mindenekelőtt a neokantiánus Rickert értékelméletét kapcsolja össze a neoplatonikus Husserl-tanítvány, Max Scheler értéktanával, annak katolizáló a priori értékontologizmusával, továbbá a Schelertől átvett értékhierarchiát összhangba hozza az ugyancsak platonikus megalapozású lotzei érvényességelvel.

Ennek érdekében hagyja el egyre inkább a rickertiánus érték koncepciót, és veszi át mindinkább a scheleri és hartmanni értékfogalmat, mert a platonikus jelleg itt egyértelműbb.

Schelernek és Hartmannak azt a „nagy” tettet tulajdonítja, hogy „oly erkölcsi értékrendszer megalkotóivá váltak, mely időtlen tárgyak szférája, s melyet nincs hatalmunkban megváltoztatni.” (*Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933. 122. l.)

A fenomenológiai etikusokat azért ismeri el maradéktalanul, mert az időtlen és örök erkölcsi elveket úgy akarják biztosítani, hogy az erkölcsi imperatívusz szubjektív önkényét azáltal akarják eltüntetni, hogy kimondják: az az érték felismerésében gyökerezik.

Az értékek Hartmann szerint sem a tárgyi, sem az emberi szubjektív világból nem származnak, se realizmus, se szubjektivizmus nem jellemzi őket. „Az értékek — mondja — létmódok a platóni eszme szerint.”⁶⁵

Pauler ugyanezt így fejezi ki: „A modern filozófia mindinkább felismeri Platón mély tanításának igazságát: . . . modern nyelven szólva az érték — az az ősfogalom, amellyel leginkább közelítjük meg az abszolútum mibenlétét, Isten megismerését.”⁶⁶

Továbbá: „Mivel az értéktelenség = az abszolútummal, minden értékítélet voltaképpen Istenhez-mérést jelent, valamint minden logikai ítélet is Istenhez mint az abszolút igazsághoz való hozzámérés. Vagyis itt kiderül: minden megismerés bármily közvetett úton is voltaképpen istenismerés.”⁶⁷

A konkrét társadalmi és történelmi tartalomtól megfosztott etika, amit hirdet: „. . . a helyes erkölcsi viselkedést három alapszabály követése eredményezi, úgy mint: I. mindenekelőtt szeretnünk kell az erkölcsi

⁶⁵ N. Hartmann, *Ethik*. Gruyter Verl., Berlin 1926. 108. l.

⁶⁶ Pauler Á., *Tanulmányok az ideológia köréből*. Magyar Fil. Társ. Közl. VIII., Budapest 1938. 214. l.

⁶⁷ I. m. 217. l.

jót, 2. minden erőnkéből *törekednünk* kell annak minél teljesebb megvalósítására, 3. mindenkéül *tisztelnünk* kell azt.”⁶⁸

Ennek az erkölcsi jónak hiába is keresnök a konkrét tartalmát. Az erkölcsi jót el kell fogadnunk, szeretnünk és tisztelnünk kell. Az erkölcsi jó a legfőbb erkölcsi eszmény, melynek egyetlen kritériumot kell csupán kielégítenie, azt, hogy önértékű legyen, mert „. . . ha valamely erkölcsi eszmény önértékű, akkor az eszmény helyes marad akkor is, ha azt senki sem követi, s helyes volt akkor is, midőn az emberi értékismerés még nem fedezte fel, s helyes marad akkor is, ha az emberiség kihelván nem is lesz senki, aki azt követhetné.” (Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933. 122. l.)

Az elvont etikai normák, az erkölcsi jó konkrét pauleri alkalmazásából azonban kiderül, miért emelte az erkölcsi jót olyan absztrakt fokra, amely absztrakció már „minden iránt fogékony”.

Az absztrakt fejtegetéseknek a humanizmus lényegét boncolgatva lesz gyakorlati értelmük, „a helyes humanizmus, vagyis a valódi emberszeretet tehát az igazságnak mindenkifelett való szeretetéből táplálkozik.”⁶⁹ Itt van óriási jelentősége a logikában kifejtett igazság-definíciónak. Az igazság — Pauler szerint — független a valóságtól, azzal legfeljebb csak párhuzamos lehet, de semmiképpen sem annak megfelelője. Hol derül ki tehát egy tett igazsága? A valóságban nem, hanem a transzcendens értékszférában.

Ez a valóságon túli értékszféra annyira elvont, hogy bármely konkrét tartalomra vonatkoztatható, és igen hasznos szolgálatot tehet például az ellenforradalmi konszolidációnak, összefonódva, beburkolózva a keresztény etikai elvekkel, igen meggyorsíthatja azt. Szeretve a felettünk valahol lebegő „erkölcsi jót” a kormány minden intézkedése, a proletárok, kommunisták üldözése, a kizsákmányolás, a fajgyűlölet stb. megengedett, erkölcsi igazolást nyerhet ezen koncepció alapján. Levonható belőle közvetlenül az a konklúzió, hogy igazi humanisták voltak mindazok, akik az ellenforradalom győzelmét elősegítették, hiszen tettük „igazságuk mindenkifelett való szeretetéből” táplálkozott. Sőt, az igazi értékeket védtek, az elsőrendű értéket felismerő és hivatásukban is kifejező papokat, jogászokat, államférfiakat stb. (Pauler a foglalkozásokat is aszerint csoportosítja, hogy mennyiben szolgálják a legfőbb értékeket, ezért kerülnek a legelső helyre a papok, teológusok, filozófusok, azután a

⁶⁸ Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933. 106. l.

⁶⁹ I. m. 107. l.

tudósok, majd a nevelők, művészek, jogászok és legvégül a konkrétebb foglalkozást űzők, pl. földművesek, iparosok, kereskedők.)⁷⁰

Nyíltan nem dicsőíti Pauler a véres erőszakot és a véres megtorlásokat — sőt fellép ellenük, értelmiségi körökben éppen „mérsékelt” magatartása volt vonzó —, mégis mindez kimondatlanul beletartozik a humanizmus pauleri fogalmába. Bátran kimondhatjuk, hogy a humanizmusnak ezen nagyon is elvont megfogalmazása egyértelműen azt a célt szolgálja, hogy szentesítse és felmagasztalja a minden eszközt latba vető uralkodó osztályok módszereit, *önértékűségük védelmében*. A nyílt cél burkolására nagyon alkalmas az a módszer, hogy etikáját a vallás-erkölcsbe viszi át, és így nincs több gondja az erkölcsi normák eredetéből adódó problémák megválaszolására. „Az Istenhez való hasonulás vágya az erkölcsi élet legáltalánosabb mozgatója; ezen a ponton az erkölcsi élet *azonosul* a vallási élettel, mert szükségképpen egybefolyik vallási hitünkkel.”⁷¹

A vallás-erkölcsi elvekkel, az „igaz emberszeretettől” és általában a „szeretettől” áthatott pauleri etika csodálatos módon összeegyeztethetővé válik a harmincas években, századunk szégyenével, embertelen emberírtó mozgalmával és elméletével, a fajelmélettel. Ehelyütt már nem absztrakt megfogalmazásokat találunk, hanem nagyon is nyílt, szókimondó támogatását láthatjuk az első világháború utáni évtized fasiszta törekvéseinek. Álljon itt példaként egy fejtegetés a nyílt, fasiszta állásfoglalásról: „Mindkét lélekmagyarázat a zsidó lélek mesteri rajza (Adlerre hivatkozik itt), de annak sivárságát és relatív egyszerűségét nem lehet a sokkal komplexebb lelkű más fajokra visszavezetni. Ezáltal hihetetlenül szegényes lélekképet nyerünk, amelyből az európai művelődés meg nem érthető. Erről persze csak a nem-zsidó lehet tájékozódva, aki mást is átélt mint szexuális vágyakat és egyéni érvényesülést. A zsidó fajisággal szemben itt több gyökerű lelki életet találunk, ahol sok minden más elemi, magától értetődő lelki élmény van a szexuális vágyon és az egyéni érvényesülésen kívül. Ennél szebb példát arra, hogy a lelki valóság ismerete mennyire determinált fajilag is, alig találhatnánk.”⁷²

Nos, e fejtegetés önmagáért beszél. A szigorú formákat, a tudományos bizonyításokat, a hármasságot olyan nagyon szerető Pauler, ha a

⁷⁰ Pauler Á., *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. (Hasonló a rangsor a scheleri értékhierarchiához: szent, gényusz, hős, vezető szellem, gyönyör művésze. Lásd: M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. I. Francke, Bern 1954. 491. l.)

⁷¹ Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933. 110. l.

⁷² Pauler Á., *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 83. l.

transzcendens szférákat odahagyja, ha valamely jelenségről konkrét magyarázatot kell adnia, ilyen száználmasan tudománytalan és színvonal-talan, tartalmában pedig végtelenül embertelen és reakciós magyaráza-tokba kezd. Ékesen bizonyítja ezzel, hogy a Horthy-fasizmus egyszerű kiszolgálójává vált. Nem csak a marxista világnézet talajáról lehet e maga-tartást és felfogásmódot mélyen elítélnünk, elég korunk polgári huma-nistáinak világszemléletéből vizsgálni a pauleri álláspontot, úgysis ki-világlik antihumanista volta és így egész etikájának amoralitása és farizeussága.

A pauleri filozófia jelentősége tehát nem eredetiségében, és nem is igazságtartalmában keresendő. Egy rendszer, amelynek minden egyes tétele — hogy csak a legfontosabb hatásokat említsük — Platóntól, Aris-toteléstől, Leibniztől, Schelertől származik, csak olyan korban és olyan társadalmi rétegeknél válthat ki nagy hatást, ahol a adott viszonyok apo-logetikája minden más szempontot elhomályosító követelmény, és ennek érdekében dicséretként hat az olyan értékelés, mint Halasy-Nagyé: „Könnyű felismerni, hogy a metafizika (ti. Pauleré) minden részében a krisztianizmus világfelfogásának filozófiai igazolása. Alapjául ugyanaz az aristotelési tanítás szolgál, amelyre a skolasztikusok is támaszkodtak, de Leibniz és Bolzano adták hozzá az újabb fogalmi fegyvereket.”⁷³

Pauler filozófiája vállalta, hogy az ellenforradalmi Horthy-Magyar-ország *ideológiai fogalmi tükre* lesz. E feladatát betöltötte. E feladat jó elvégzése érdekében epigon módon felelevenítette a filozófiai irányzatok-ból azt, ami abban elavult, reakciós, szemben áll minden haladással. Ezért nyúlt a platonizmushoz, a skolasztikához, a misztikához. Nem is tehe-tett másként, mert a legelavultabb, legreakciósabb társadalmi rendet igazolni és megvédeni nem lehet haladó filozófiai eszközökkel.

Minden eklekticizmusa, elavultsága és ásatag modernsége mellett sem lehet ugyanakkor a pauleri rendszert lebecsülni. Ez az ideológia a magyar-országi osztályviszonyok adekvát visszatükrözése, s mint ilyen a rendisé- get őrző monopolkapitalizmus legreakciósabb politikai rendszere, a Horthy-fasizmus megszilárdításának eszköze volt.

Bizonyos értelemben másképpen kell a pauleri logikát értékelnünk. Kétségtelen ugyanis, hogy logikai mondanivalója önálló jelentőségű, amennyiben a bolzanói-husserli tiszta logikai iskola konzekvens plato-nista logikává való kifejlesztése az ő nevéhez fűződik. Mivel azonban magában e logikában „a katolikus világnézetet szomjazó közönség”

⁷³ Halasy-Nagy J., *Pauler Ákos*. Minerva, Budapest 1933. 27. l.

közvetlen világnézeti megerősödést nem kapott, hazai viszonylatban a logika — amely valóban viszonylag önállóan is tekinthető — nem talált különösebb elismerésre.

Ezzel szemben Pauler külföldi elismerése éppen a tiszta logikai koncepciónak köszönhető. Tanulmányok, recenziók, méltatások, lexikonok címszavai jelzik — bár ezek objektív súlya nem túl jelentős —, hogy e téren számon tartják mint a platonizáló logikai törekvések egyik reprezentánsát. Így pl. Heinrich Fels, *Bernard Bolzano* című monográfiájában (Lipcse 1929.) elismeréssel adózik Paulernak részben Bolzano interpretációjáért, részben pedig azért, hogy a bolzanói tiszta logikai terminológia bizonytalanságait kiküszöböli. A Hoffmeister-féle filozófiai szótár egyes tiszta logikai terminusoknál, pl. a logizma kifejezésénél Paulerről mint ennek megalapítójáról emlékezik meg. Ueberweg filozófiatörténete — alaptalanul — mint hatalmas rendszerről beszél Pauler rendszerének — igaz — nagyon szűkszavú ismertetésénél.

Ugyanakkor nem hiányzik a külföldi irodalomban a pauleri logikát bíráló értekezés sem. C. Carbonara kimutatja a pauleri logika számtalan homályos, ellentmondó, tarthatatlan állítását. „Az Abszolútum logikájának belső krízisééről” beszél. Feloldhatatlan ellentmondásnak tartja a platóni visszatükrözés állítását: „Ha a valóságos világ visszatükröződik az igazság világában, milyen egy örökké érvényesen létező idea, amikor az objektum, amelyet tükröz, nem létezik, vagy jobban mondva, hogyan felel meg az örök igazságnak a nemlétező objektum.”⁷⁴ Összefoglaló véleménye pedig így hangzik a pauleri logikáról: „... a logika alapvető problémái és fogalmai ellentétesek, más eredményt mutatóak mint Pauler nézetei.”⁷⁵

Az „elismerés”, amire fent rámutattunk, nem véletlenül szól elsősorban a logikának, bár a *Bevezetés a filozófiába* is megjelent német nyelven. A logika — jelen esetben a tiszta logika — társadalmi, világnézeti funkciójánál fogva világméretekben előtérbe került, ahogy ezt monográfiánk több pontján igyekszünk kimutatni.

A tiszta logikai koncepció marxista kritikája és e problematika során a pauleri logika bírálata közvetve, és gyakran éppen e logika sajátosságából adódóan közvetlenül is lehetővé teszi annak tisztázását, hogy a logika egzakt fogalmi apparátusa mennyiben alkalmas arra, hogy a

⁷⁴ C. Carbonara, *Atos von Pauler e la logica della filosofia dei valori*. Francesco Perrela, Nápoly 1931. 304. l.

⁷⁵ I. m. 324. l.

társadalmi, ideológiai osztályharc fegyvereként felhasználhassák, azaz milyen világnézetek megerősítését, tudományos megalapozását szolgálja. Úgy véljük, ha a tiszta logika alapkérdéseinek marxista elemzését megkíséreljük elvégezni, és e munka közepette részletes kritikával igyekszünk a pauleri logikát elemezni, egyben — természetesen csak közvetve — hozzájárulunk az erre a logikára épített eklektikus és mérhetetlenül reakciós pauleri filozófia bírálatahoz is.

Generációk nevelkedtek ezen a filozófián, nem közömbös számunkra, hogy az ellenséges nézetek elleni harc keretében a két évtizeden keersztül uralkodó pauleri nézetek hatását leküzdjük. Ezért tartjuk időszerűnek is *e reakciós, idealista filozófiai rendszer alapjainak, a pauleri logikának a bírálataát.*

I. A LOGIKA TÁRGYÁNAK ÉS MÓDSZERÉNEK TISZTA LOGIKAI ÉRTELMEZÉSE

1. A tiszta logika tárgya

A logika fogalmát, továbbá azt a területet, amellyel a logika foglalkozik, a különböző logikai irányzatok természetesen különböző módon értelmezik. A meghatározásokban — ha a történeti konkrétságuktól absztrahálunk — egy többé-kevésbé azonos mozzanatot találunk. E közös vonás lényege, hogy logikán általában vagy első megközelítésben a gondolkodással foglalkozó tudományt értenek. E közös, általános jegy mind a materialista és idealista, mind pedig a formális és dialektikus logikát is egyaránt jellemzi.

Egy ilyen általános jegy megállapítása természetesen még nem elégséges a logika tárgyának tudományos meghatározásához. Egyrészt nem határolja el e meghatározás a logikát más tudományoktól, melyeknek kutatási területe szintén az emberi gondolkodás. Másrészt nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen módszerrel, milyen szempontból és milyen célból foglalkozik a logika az adott tudományterülettel.

Nem részletezhetjük azokat az egyes logikai irányzatok közti lényegbevágó különbségeket, amelyek abból adódnak, hogy eltérően értelmezik az emberi gondolkodást, továbbá, hogy más módon, különböző módszerrel foglalkoznak az emberi gondolkodás törvényeivel és formáival. Nem feladatunk eme megkülönböztetések alapján meghatározni a különböző logikák létrejöttének körülményeit, történelmi szerepét, tudományos értékét és egymáshoz való viszonyát. Számunkra a továbbiakban az a lényeges, ami minden tudományos igényű logikában közös mozzanat, hogy a logika tárgya: *a helyes emberi gondolkodás törvényeinek és formáinak kutatása.*

E megállapításban — amely ugyan egyetlen logikai irányzatnak sem saját differencia specifikája (csupán a pszichológiától való elhatárolódás vonatkozásában az) — egy *elvi jelentőségű* tartalmi állítást látunk. Mégpedig azt, hogy *a logika tárgya nem kereshető az emberi gondolkodáson kívül.*

Itt azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy ez az elv a szűkebb értelemben vett aristotelési logikán kívül a pszichologista logikákban érvényes csupán, de nem érvényesül mint elv a modern logikai irányzatokban. Valóban úgy tűnik, mintha a modern logika e sajátos tárgyterületen túl

menne, vizsgálódásait kiterjesztené más, addig a szaktudományok (matematika, nyelvtudomány) tárgyterületébe tartozó jelenségekre is.

A probléma megvilágítása rendkívül fontos a tiszta logikai kérdésfeltevés elemzése szempontjából. Ezért — ha nem is tartozik tárgy-körünkbe, és nem is léphetünk fel olyan igénnyel, hogy a modern logikáról általános érvényű megállapításokat tegyünk — vizsgáljuk meg, érvényes-e az aristotelési logikából kiszűrt elv a modern logikákra is.

A hagyományos formális logikát a fogalmak, az ítéletek, következtetések, a logikai törvények vizsgálata foglalkoztatja, azaz gondolkodásunk törvényeit és formáit írja le. Amit ma „a modern formális logika” gyűjtőfogalom alá rendelünk, nem abban különbözik a régitől, hogy ezt a tárgyterületet mással cseréli fel, hanem abban, hogy az új eszközök (az absztrakció magasabb foka, a függvényfogalom alkalmazása, a szimbólumok) bevezetésével a gondolkodásformák struktúráját gazdagabban és sokkal egzaktabb módon tárja fel. A következtetések elmélete területén pl. Aristotelés megalkotta a szillogisztikus következtetések zárt rendszerét. A rendelkezésre álló eszközök (kezdetleges szimbólumok fogyatékosága, és mindenekelőtt a tudományok alacsonyabb fejlettségi fokának megfelelő kisebb igények a tudományos gondolkodás részéről, a korabeli matematika állapota stb.) következtében az összes érvényes következtetések nem foglalhatók bele az arisztotelési szillogizmus ismert típusaiba. A formális logika jelentős fejlődése, amelyet a XIX. és XX. század produkált, éppen abban áll, hogy fel tudott tárni olyan ítéletkapcsolatokat, következtetésformákat, amelyek alkalmasak voltak bonyolultabb matematikai következtetések megalapozására. Maga az a tény, hogy a formális logika a matematika alapjainak kutatásával egybecsatlódott, többirányú fejlődés hordozójává vált. A különbségek azonban, amelyek pl. a Russel—Frege-féle irány, vagy egy polivalens logika felépítése (Lukasiewicz), továbbá az úgynevezett formalista és intuicionista irányzat (Hilbert, illetve Brouwer), vagy napjaink különböző szimbolikus logikai irányai között fennállnak, nem abból erednek, hogy a hagyományos logikával szemben más tárgyterületet jelölnének ki a logika számára.⁷⁶ A matematizált vagy formalizált, illetve axiomatizált rendszerek korszerű alkalmazását (kibernetika, rakétatechnika) is az tette

⁷⁶ A vitákat mindenekelőtt a logika és matematika viszonyának az értelmezése képezi. Russell álláspontja, hogy a matematika a logika része, például éles ellenvéleményeket váltott ki.

lehetővé, hogy a gondolkodás technikája és elmélete — a szimbolikus logika segítségével, az érvényes következtetések egész sorának bebizonyításával — rendkívüli gazdagságra tett szert. A logikai operációk nagyon precíz leírását adja, és ezek adott technikai feltételek között gépekre átvihetők. (Egy egyszerű példa: egy logikai gép pillanatok alatt elvégzi a negáció műveletét, bármilyen bonyolult kifejezésről legyen is szó.) Vagyis a matematikai logikában a szimbólumok segítségével *új következtetési formákat*, új operációkat (logikai műveleteket), tételrendszerek axiomarendszerek új törvényszerűségeit sikerült leírni, mint az emberi gondolkodás addig fel nem tárt logikai törvényszerűségeit és formáit.

Abból a tényből, hogy ezt az eredményt a matematikai kutatás előrehaladása és problémái (pl. halmazelméleti paradoxonok kiküszöbölésére irányuló kutatások a Russell-féle típuselméletben, vagy a matematika teljes axiomatizálására irányuló kísérletek, amelyek lehetetlenségére egyébként Gödel tétele mutat rá) hozták létre, és abból, hogy a szimbolikus logika kialakítása matematikusok nevéhez fűződik (Boole logikai algebrája a kezdet), egyáltalán nem következik, hogy itt pusztán szak tudományi (matematikai) eredmények születtek. Azok az álláspontok, amelyek szerint a matematikai logika a matematika részét jelenti, rendkívül vitatottak. Mi a magunk részéről nem ezzel az állásponttal értünk egyet. Azonban még a matematikai logikának ez a szerintünk nem helyes felfogása is tartalmazza azt az általunk elvinek nevezett állásfoglalást, hogy a logika a gondolkodás tudománya, ebben az esetben a *matematikai gondolkodás logikájáról* lenne szó. A matematikai logika helyének kijelölése azonban ma már többé-kevésbé egyértelmű abban, hogy az alapindítékok ugyan matematikaiak voltak, de akár a kijelentéskalkulus, akár a függvénykalkulus tételei és rendszere nemcsak a matematikai gondolkodás, hanem általában az emberi gondolkodás formális jellemzésére is alkalmasak. Vagyis a matematikai logika, illetve szimbolikus logika általános érvényű elveket és szabályokat állított fel. Ami pedig a tradicionális logikához való viszonyát illeti, a hagyományos logika következtetésemélete mint rész, mint speciális eset bekerül a modern logikába, ugyanakkor amikor az arisztotelési logika törvényei alapján fejlődik ki a szimbolikus logika rendszere. *Tehát a modern logika tárgya is az emberi gondolkodás törvényeinek és formáinak kutatása.*

Hogyan merül fel a logika tárgyának meghatározása ezzel szemben a tiszta logikában?.

A tiszta logika tárgyának meghatározásában — eredetét tekintve — bizonyos hasonlóságot mutat a modern logika kérdésfeltevésével.

Bolzanónál ugyanis világosan jelentkezik az a felismerés, hogy a tradicionális logika fogalmi apparátusa elégtelen a tudományos gondolkodás számára. Ezért olyan logika kidolgozására törekedett, amely a formális logikát alkalmassá teszi a fejlődő tudományok elméleti megalapozására. A nagy racionalista hagyományok — elsősorban Leibniz logikai céljai, egy univerzális karakterisztika kidolgozása minden tudomány számára — folytatásaként jelentkezik a bolzanói koncepció. Nála a logika a tudományok előadásának elmélete kell hogy legyen. A tudományok előadási eszközeként, formatanaként felfogott logika mint eszmény, mint célkitűzés jelent bizonyos elméleti előkészítést a modern logikai kutatások számára. A logika tárgyának értelmezése a tudománytan-igény felállításán túl azonban már szakítás a logika eddig ismert tárgymeghatározásaival.

Bolzanónál a logikának tudománytannak kell lennie, az igazság egész területét kell célszerű módon szétosztania az egyes részekre vagy tudományokra, mint mindegyikre vonatkozót, mint egységeset kell előadnia.

Önmagában e meghatározásból még nem derül ki a tiszta logikai specifikum.⁷⁷ A tudománytan-igény nem önmagában vezet a bolzanói megalapozású nagyhatású logikai idealizmus létrejöttéhez. A tudománytan tartalmi interpretációja az az „újszerű”, ami szakít a hagyományos értelemben vett felfogással. *Amit* a tudománytan összefog, magábagyűjt, amit leír, az „nem más, mint bizonyos már ismert igazságokat olyan rendbe és kapcsolatba hozni, amelyet maguk előírnak.”⁷⁸

Amit a tudománytan magábanfoglal, az a logika tárgya. Ennek értelmezése és egyben az egész logikának mint tudománytannak felépítése a következőképpen történik:

Első rész. Az alapok tana (Fundamentallehre) tartalmazza annak bizonyítását, hogy az igazságok önmagukban adottak és hogy van képességünk ezek megismerésére.

Második rész. Az elemek tana (Elementarlehre), vagy a magukban való képzetekről, igaz tételekről és következtetésekről szóló tan.⁷⁹

E két főrészt követi még három rész (Erkenntnislehre, Erfindungskunst és a tulajdonképpeni Wissenschaftslehre), amelyek betetőzik a

⁷⁷ „A logikának az én fogalmazásom szerint tudománytannak kell lennie, azaz annak megmutatásának (Anweisung), hogyan kell az igazság egész területét célszerű módon egyes területekre vagy tudományágakra felbontani, és mindegyiket sajátos módon művelni és írásban kifejezni.” (B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. köt. Meiner Verl., Lipcse 1929. 56. l.)

⁷⁸ I. m. 8. l.

⁷⁹ I. m. 59. l.

bolzanói rendszert, ezek azonban a tiszta logikai tárgymeghatározás szempontjából már nem lényegbevágóak. Az alapok, de elsősorban az elemek tanában kapunk választ arra, hogyan és milyen építőkövekből épült fel a bolzanói értelemben vett logika. Itt derül ki, hogy nem a hagyományos értelemben vett logika tárgyalási módjáról van szó, hanem egy tudatosan felépített, minőségileg más alapokra helyezett logikáról. A különbséget Bolzano maga így jellemzi: „Jóllehet nem titkolhatom el azt a lényeges különbséget, ami az én és mások tervezete között mindenekelőtt már abban áll, hogy én a képzetről, a tételről és az igazságról an sich beszélek, míg az eddigi összes logika tankönyben (legalábbis amennyit én ismerek) ezekről a tárgyakról csak úgy tárgyalnak, mint egy gondolkodó lény lelkében levő (valóságos vagy lehetséges) jelenségekről, csak mint gondolkodási módokról.”⁸⁰

Ehhez a világos elhatárolódáshoz kapcsolódik a tiszta logikai kutatás a későbbiekben. Különösen Husserl és Pauler fejezi ki és ad még nagyobb hangsúlyt a logika ezen tárgymeghatározásának. A Bolzano-féle szigorú elválasztást a gondolkodásmódotól mind Husserl, mind Pauler konzekvensen továbbviszi. Husserl inkább egy tudományelmélet kidolgozásának irányába használja fel a bolzanói indíttatást, kifejezve ezzel a XX. század modern logikai igényeihez való kapcsolódást (a „deduktív rendszer általános elméletének” eszméje). Pauler pedig elsősorban Lotze közvetítésével⁸¹ Platónhoz törekszik visszajutni, a platonizmust a maga történeti konkrétságában visszaállítani, így tehát a tiszta logikai koncepciót nem akarja a XX. századi törekvésekkel összehangolni.

Husserl definíciója, mint ahogy már korábban idéztük, így hangzik: „Als prinzipielle Wissenschaftslehre will die Logik reine, apriorische Allgemeinheiten herausstellen.”⁸²

⁸⁰ I. m. 61. l.

⁸¹ Lotze logikai felfogása hasonló. A logikában feltárt tiszta igazságoknak függetlenséget biztosít a tartalomtól, hogy korlátlanágukat igazolhassa. Az *a priori elvek* és az *érvényesség* azok a logikai fogalmak, amelyekkel lényegében az idea-tan modern tiszta logikai interpretálását óhajtja elérni. A logikus szabatos lotzei meghatározása lényegében metafizikai természetű, a változatlan idea a változó valóság ösképe. Lotze a gondolkodást úgy értelmezi, hogy az az objektív természetfeletti abszolút előfeltevéseket beledolgozza a képzetek adott tartalmába. (Lásd: H. Lotze, *Logik*. Meiner Verl., Lipsce 1912. *Reale und formale Bedeutung des Logischen* című fejezetét. 548—571. l.)

⁸² E. Husserl, *Formale und transzendente Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 25. l.

Pauler definíciója: „A logika tehát legbensőbb lényegében az igazság természetéről szóló tudomány.”⁸³

Itt — hogy a két álláspontból adódó különböző konzekvenciákat érzékeltethessük — előlegeznünk kell bizonyos később kifejtendő és elemezendő tiszta logikai elveket.

A tudomány Husserlnél lényegében az „ideális jelentésegységek” és jelentésviszonyok elméletét jelenti. Ezt a tiszta logika van hivatva kidolgozni.⁸⁴ Így a normatív, a gyakorlati logikát meg kell hogy előzze, mint ahogy a gyakorlati számolástechnikát megelőzi az elméleti aritmetika. Ugyanakkor a szubjektív aktusok oldaláról is közeledik a logika fogalmának és tárgyának meghatározásához. *A szubjektív aktusok által intencionált tárgy a logika tárgya.* Míg a metafizikai megalapozású Lotze és Pauler az igazságot mint a logika tárgyát platonikus módon a valóság ös-képének tekinti, a dolgokat pedig mint az eszmében részesülőket, addig a husserli jelentéselmélet megelégszik a logikai jelentés önmagában-vettségével és dolgokat konstituáló jellegével. A tiszta logikai kutatás ennek következtében *csak* az intencionális aktusok által megragadott tárgyak, azaz jelentések szférájában mozog. Ezeket az aktusokat tárgyasítja. (Így végső fokon a fenomenológiai megalapozás által a szubjektív idealizmuson keresztül kapcsolódik a platonizmushoz.)

A legelső kérdés, amely a leírt meghatározások után önkéntelenül felvetődik, a következő: Vajon a tudománytan mint logika, illetve az igazságtan mint logikai koncepció azt jelenti-e, hogy a tiszta logika a formális logika elégtelenségét belátva egy általánosabb érvényű, a tudományok sokrétű igényeit kielégítő tartalmi logika megteremtését céloz-

⁸³ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. I. l. Igazságinterpretációja pedig a következő: „... a létező világ *visszatükrözi* az igazságok örök világát: platói kifejezéssel élve *részesedik* az az igazságok világában ... Platonnak tehát igaza volt, a változó létező világ fölött áll az örök igazságok, vagyis az ideák mozdulatlan örök világa.” (I. m. 18. l.)

⁸⁴ „In der Tat hat es die reine Logik, wo immer sie von Begriffen, Urteilen, Schlüssen handelt, ausschliesslich mit diesen *idealen* Einheiten, die wir hier Bedeutungen nennen, zu tun; und indem wir uns bemühen, das ideale Wesen der Bedeutungen aus den psychologischen und grammatischen Verbänder herauszulesen; indem wir weiterhin darauf abzielen, die in diesem Wesen gründenden apriorischen Verhältnisse der Adäquation an die bedeutete Gegenständlichkeit zu klären, stehen wir schon in Bannkreise der reinen Logik.” Továbbá: „... so ist zugleich evident, dass die Logik Wissenschaft von Bedeutungen als solchen, von ihren wesentlichen Arten und unterschieden, sowie von den rein in ihnen gründenden (also idealen) Gesetzen sein muss”. (E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. II. köt. Niemeyer Verl., Halle 1913. 91—92. l.)

za? Következtethetünk-e az igazság után való kutatás igényéből egy ismeretelméleti logika körvonalainak kirajzolódására?

A hagyományos logikától való eltérést Pauler azzal indokolja, hogy nem kielégítő annak meghatározása, mert „miképpen jelölhetjük meg a helyes gondolkodás szabályait, ha nincs ismertetőjelünk, melynek alapján meg tudjuk különböztetni a ‚helyes‘ gondolkodást a ‚helytelen‘ gondolkodástól? A logika sajátos tárgykörének meghatározásában tehát mélyebbre kell ásunk . . . Helyes gondolkodás nyilván az, mely igazságot fejez ki, szemben a helytelen gondolkodással, mely nem igazságot, hanem tévedést tartalmaz.”⁸⁵

Ha megnézzük, hogy Pauler mit ért a helyes gondolkodás követelményénél való mélyebbre áson, világossá válik, hogy egyáltalán nem tartalmi, azaz ismeretelméleti logika kidolgozása lebeg célként a tiszta logika előtt. Mi tehát a „mélyebb”, a helyes gondolkodást megalapozó logika? „A logika az igazság formális egyetemes határozmányairól szóló tudomány, melynek az igazság struktúráját és fennállásának módját kell vizsgálni.”⁸⁶

A helyes gondolkodás törvényei és formái helyébe, illetve elé kerül tehát „az igazság formális egyetemes határozmányai.”

Mindezekből és a korábban idézett tiszta logikai definíciókból (különösen Husserléből) a logika tárgyára vonatkozóan láthatjuk, hogy a tudománytan — illetve igazságtan-igény tulajdonképpen kiküszöbölni kíván minden eddigi lehetséges logikai kérdésfeltevést. Ez azt jelenti, hogy a tiszta logika mind a tradicionális logikától, mind pedig az ismeretelméleti logikától elhatárolódik.

A tiszta logikai tárgymeghatározásból a következőképpen adódik a tradicionális logikától való elhatárolódás. Minden olyan lehetőségnek a szigorú és következetes elutasítása, amely a gondolkodási tevékenységet is bevonja a logikai vizsgálódások körébe, vonja maga után a tradicionális logikával való szembekerülést. A gondolkodási tevékenység eredménye ugyanis, a fogalom és ítélet mint gondolkodási forma, a következtetés mint gondolkodási eljárás, a bizonyítás és cáfolat vagy a meghatározás szabályai úgy interpretálódnak a tiszta logikában, mint a *gondolkodási tevékenységtől elkülönült logikai tárgyak*. „A logika nem a gondolkodásról szóló tudomány, hanem a gondolatról” — mondja a Husserl-tanítvány Pfänder.⁸⁷ A gondolkodás

⁸⁵ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. I. 1.

⁸⁶ I. m. 2. l.

⁸⁷ A. Pfänder, *Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1921. 164. l.

reális lelki történés, a gondolat ideális időtlen képződmény. A gondolkodás nem alapozható meg, nem bizonyítható és cáfolható, a gondolat azonban megalapozható, bizonyítható és cáfolható, ezért — mondja Pfänder⁸⁸ — a logikának nincs mit tennie a gondolkodással, csupán a gondolattal. *Gondolkodásnak és gondolatnak e merev elválasztása adja az elvi alapot minden tiszta logikus számára a tradicionális logika elvetésére.* Gondolkodásnak és gondolatnak ez a szembeállítás — nézetünk szerint — az aristotelési logika egész szellemével ellentétes.

Ha egy logika ugyanis az igazság egész területét átfogó rendszer felállítását tűzi ki célul (Bolzano definíciója), és azt az emberi gondolkodás természetét és tevékenységét kiküszöbölő módon óhajtja végrehajtani, elkerülhetetlenül olyan pozícióba kerül, amelyből elfogadhatatlanná válik a klasszikus értelemben vett formális logika. Nézzünk egy példát. Aristotelés az ellentmondás törvényét egyrészt mint a létezőre vonatkozó elvet, másrészt mint a gondolkodásra vonatkozó elvet fogta fel. Differenciálatlan egységben van nála a kettő, nagyban hozzájárulva a filozófiai és logikai kutatások megmerevedéséhez, metafizikus eltorzulásához. A mi szempontunkból jelenleg azonban az a fontos, hogy az ellentmondási elvet a gondolkodásra vonatkoztatva nem gondolkodáson, az ember ítélő tevékenységén kívülinek fogja fel. Ezt írja: „Ha azonban lehetetlen, hogy ugyanazon tárgyról ellentmondó állítások egyszerre igazak legyenek, akkor világos, hogy ellentétes állítmányok sem járulhatnak egyszerre ugyanahhoz az alanyhoz.”⁸⁹ A létezőre vonatkoztatva is jelentkezik a gondolkodási tevékenység szerepe: „Van a létezőben egy elv, melyre nézve nem lehet tévedni, sőt mindig csak az ellenkezőjét vagyunk kénytelenek tenni, azaz igazat mondani, s ez az, lehetetlen, hogy egy és ugyanaz a dolog egy időben létezzék is meg ne is létezzék.”⁹⁰ Van egy aristotelési megfogalmazás, amely a tiszta logikai koncepciót látszik igazolni (tehát, hogy a logika tételei nem a gondolkodásra, hanem a gondolatra vonatkoznak), ez a következő: „lehetetlen, hogy egy és ugyanaz az állítmány egy és ugyanazon alanyhoz egyszerre és ugyanazon vonatkozásban — . . . — hozzá is tartozhassék meg ne is.”⁹¹

Ezt összevetve Husserl megfogalmazásával — miszerint az ellentmondás törvénye nem azt mondja ki, hogy két kontradiktórikus tételt nem lehet együtt kimondani, hanem azt, hogy egy és ugyanazon dolog

⁸⁸ I. m. 142. és 154. l.

⁸⁹ Aristotelés, *Metafizika*. Felsőoktatási Jegyzetellátó V., Budapest 1957. 86. l.

⁹⁰ I. m. 240. l.

⁹¹ I. m. 69. l.

nem bír ellentmondó predikátumot, vagy egy másik megfogalmazásában: „Az ellentmondás tétele a valóságban két tétel együtt-igaz-létének lehetetlenségét állítja. . .” — az alábbi megállapításokat tehetjük: Vagy úgy értelmezzük a törvényt, ahogy Husserl *mondja*, tehát hogy a *dolgok* nem bírnak ellentmondó predikátummal. Ekkor nem logikai törvényt fogalmaztunk meg, hanem egy ontológiai törvényt, amely egyben hamis is, mert a dolgok valójában ellentmondásos természetűek (itt Husserl Aristoteléshez tér vissza a valóság metafizikus felfogását illetően). Ha viszont a szöveget úgy interpretáljuk, mint ahogy véleményünk szerint Husserl *értelmezte*, vagyis hogy az ellentmondási elvben valamely *a priori általánosságra* vonatkozó lényegtörvényt kell látni, akkor a helyzet a következő: Ha elfogadjuk is egy vonatkozásban, mégpedig a pszichologizmus relativista értelmezésének elutasítása vonatkozásában, hogy az ellentmondás törvénye nem a szubjektum véletlenszerű tevékenységét szabályozza pusztán, hanem objektív érvényű elv, akkor is inkább Aristotelésnek kell igazat adnunk. Amikor Aristotelés az alany és az állítmány vonatkozásában fogalmazza meg a törvényt, akkor elhatárolja magát a szubjektívizmustól, de elhatárolja magát a platonizmustól is, ugyanakkor nem mond le a gondolkodásról, annak vizsgálatáról. A szubjektívizmustól, konkrétan a szofisztikától így: „Ha az egymásnak ellentmondó állítások ugyanarról a tárgyról egyszerre igazak, akkor nyilvánvalóan minden mindegy.”⁹² A platonizmustól pedig — miután kimutatja, hogy a pitagoreusok úgy tanították, hogy a létezők a számok utánzása következtében vannak. Platón pedig az elnevezést megváltoztatva bennük való részesedést mond — így határolja el magát: „A legnagyobb nehézség előtt azonban akkor találja magát az ember, ha arra kell felelnie, hogy mi hasznuk van az ideáknak akár az örökkévaló, akár a keletkező és elmúló érzéki dolgok számára . . . Továbbá lehetetlennek látszik, hogy külön legyen egymástól a lényeg, meg az, aminek a lényege. Hogyan keletkezhetnének tehát külön az ideák, ha egyszer ezek a dolgok lényegei.”⁹³

Az aristotelési szövegekből az tűnik ki, hogy elutasít minden olyan törekvést, amely a számmisztikához hasonlóan valami különálló lényegeket logikumát kutatná. Ezzel szemben a tiszta logikus koncepció, amikor a gondolkodástevékenységet, mint a logikai vizsgálódás tárgyát elutasítja, és a *tiszta gondolatot* választja tárgyává, teszi meg dologgá, szükségszerűen

⁹² I. m. 74. l.

⁹³ I. m. 28 — 29. l. 991/b.

lép a tiszta általánosságok hiposztázálásának útjára, szükségszerűen lép vissza Aristoteléstől Platónhoz.⁹⁴ Így, ebben az értelemben mondhatjuk hogy az aristotelési logika nem elfogadható a tiszta logika számára.⁹⁵

Ha a gondolkodás és a gondolat merev metafizikus kettéválasztása a tradicionális logikával való szembekerülést eredményezte, még fokozottabban vonatkozik ez a dialektikus logikára. „A logika mint igazságtan nem az emberi gondolkodással foglalkozik” kijelentés iránya mind elméleti, mind metodológiai szempontból a dialektikus logikai aspektus lehetlenségének igazolására akar szolgálni. Ez nemcsak következménye a platonizmushoz visszakanyarodó logikai abszolutizmusnak, hanem konkrét, tudatos vagy nem teljesen tudatos célja is. A tiszta a priori általánosságok, „az igazság formális, egyetemes határozmányai” nem igényelnek tartalmi vizsgálatot.⁹⁶ A tiszta logikai értelemben vett logika tárgya tartalmilag nem férhet meg a dialektikussal, amelyben a logikai vizsgálatok annak kutatására irányulnak, hogyan lesz a nemtudásból tudás, milyen fejlődésen megy keresztül az emberi gondolkodás, míg az önkifejlődés eredményeként a legmagasabb fokra eljut, milyen belső törvényszerűségek jellemzik ezt a gondolkodást stb. Ennek kutatása lehetetlen a tartalom figyelembevétele nélkül, pontosabban ez maga a tartalom természetének kutatása.

A tiszta logikának történeti kialakulásától kezdve (Bolzanónál még nem közvetlenül) egyik el nem hanyagolható törekvése a dialektika elleni

⁹⁴ F. Heinemann megállapítása Husserlről: „Husserl hisz Platónnal és a realistákkal együtt az általános szemléleti adottságában. Ezen az alapon kísérli meg a filozófiát mint ‚eidetikus tudományt’ megmenteni.” (*Die Philosophie im XX. Jahrhundert*. Klett Verl., Stuttgart 1959. 270. l.)

⁹⁵ Vannak olyan nézetek, amelyek szerint a mai modern logika Arisztotelész szelleméhez úgy tér vissza, hogy a tételben csak a szubjektumokat és a predikátumokat látja. Ugyanakkor viszont nem keverendő össze a modern logikai szemléletmód a tiszta logikaival, mely a logika tárgymeghatározásával elválaszthatatlanul a platonizmussal forrt egybe. A tiszta logika önkényesen tolmácsolja Arisztotelészt! Csak az egyik értelmét fogadja el az igazság meghatározásának. Aristotelés nem választja ketté a gondolkodást és a gondolatot. Pontosabban nincs külön igazságkritériuma a gondolkodás és a gondolat számára. Egyik nem igaz a másik nélkül. Egyik igazsága a másik igazsága is.

⁹⁶ T. Adorno megjegyzése Husserlről, Husserl tudománymisztifikációjáról: „Husserlt nem az érdekli, hogy a tudomány igaz, hanem hogy elég tudományos legyen.” (*Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*. Kohlhammer Verl., Stuttgart 1956. 62–63. l.)

harc, amely a logika síkján tartalmi probléma is, a tartalomhoz fordulás elleni harc is. (A kérdés metodológiai vonatkozását lásd később, a tiszta logika módszeréről írottaknál.) A „tisztaság” követelménye a tiszta logikus szemében a formális logikával szemben is kívánni valót hagy maga után, mert az vizsgálódásai köréből nem zárta ki a gondolkodást.

De ugyanakkor közösséget vállalhatott e logikával annyiban, amennyiben ez a formákat vizsgálja. Az ismeretelméleti logikával azonban — amely a formális logikának a tartalom iránti közömbösségét meghaladva a gondolkodás tartalmát, a valósághoz való viszonyát vizsgálja — világos, hogy nem vállalhat közösséget, ez nem tartozhat a „tisztá” lényegszféra területére, a formális egyetemes határmányok birodalmához. Világos, hogy a tiszta logika kifejtése csak az ilyen tartalmi igényű logika leküzdése által, illetve leküzdési kísérlete által nyerhetne polgárjogot. Ezért áll a tiszta logikai program egyik gyűjtőpontjában az ismeretelméleti logika létjogosultságának tagadása mind pozitíve, mind negatíve. (A kérdést a tiszta logikai igazságkoncepció kritikája kapcsán részletesen elemezzük.)

Vizsgáljuk tovább a tiszta logika tárgymeghatározásából adódó elvi konkluziókat. Mivel e logika az elmélet elmélete, egy általános érvényű tudománytalan kíván lenni, filozófia alaptudománya is, következésképpen *tárgymeghatározásából feladatából adódik a filozófia alapkérdésére adott válasza is.*

A hagyományos értelemben vett logika *elvileg* nem idealista logika. A gondolkodás formáinak és törvényeinek formális logikai leírása — hasonlóan pl. a nyelvtanhoz — nem feltétlenül veti el az idealizmus vagy materializmus problémáját. Ez a „nem feltétlenül” csupán annyit jelent, hogy a formális logikához nem feltétlenül tartozik hozzá annak tudatos idealista vagy materialista interpretációja. Nem jelenti azonban azt, hogy lehetséges volna a formális logika esetében a világnézeti közömbösség. A megismerés folyamatában valamikor ugyanis feltétlenül felvetődik a valósághoz való viszony kérdése, tehát az a kérdés, hogy van-e olyan anyagi objektum, amelyet kielégít a logikai összefüggés megállapítása. (Gondoljunk a matematikai logika idealista vagy materialista interpretációjára!)

Más a helyzet azonban a tiszta logikával. A meghatározás ugyanis már kifejezi, hogy ennek a logikának választ kell adnia arra a kérdésre, *mi az igazság?* Különbözően nem lehet érvényt szerezni a definíciónak, miszerint a tiszta logika olyan tudomány, „melynek az igazság struktúráját és

fennállásának módját kell vizsgálnia”. Tehát saját célkitűzéséből adódik, hogy elvileg döntenie kell idealizmus és materializmus között. Határozott és világos célkitűzése az univerzális objektíválására a választ erre a kérdésre egyértelműen (a filozófiai harmadik út keresését is beleértve) megadja. A tiszta logikát éppen ezért a priori logikának vagy logikai abszolútizmusnak, következésképpen logikai idealizmusnak is nevezhetjük.

A tiszta logika mint tudomány csak miután meghatározta „az igazság formái egyetemes határozmányait” és „az igazság fennállásának módját és struktúráját”, vagyis felépítette önmagát, akkor tartja lehetségesnek a hagyományos értelemben vett logikai kérdésekkel való foglalkozást. Ezt alkalmazott logikának nevezi. „Ha ennek alapján (a tiszta logika alapján) azután tanulságokat, vagyis követendő szabályokat és a megismerés általános feltételeire vonatkozó megállapításokat vonunk le, az alkalmazott logika területén állunk. Itt az emberi megismerés szempontjából kell problémáinkat csoportosítanunk” — mondja Pauler. (*Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 2. l.)

Az történik tehát, hogy a tiszta logika egy eszmetant vagy igazságtant helyez a hagyományos értelemben vett logikai problémák elé és fölé. Ezzel úgy véli, eleget tett az önmaga elé állított követelménynek, hogy ti. a helyes gondolkodás alapjaihoz nyúlt vissza: az igazsághoz, illetve az eredethez. Természetesen a tiszta logikai igazságigény csak az önmaga által állított követelménynek tesz eleget, mivel ezzel a platóni igazságfogalommal sem a filozófia, sem a szaktudományok nem tudnának mint kezdeni.

Mindenesetre a logika igazságtanként való felfogása azt jelenti, hogy a tiszta logika két logikát ismer el. Az egyik az elsődleges, az általa kifejtett eszme-tan logikája, ez a tulajdonképpeni *tiszta logika*, a másik az erre épülő alkalmazott vagy normatív logika, amely már hasonló — ha eltekintünk a tiszta logikai koncepcióból adódó torzulásoktól — a hagyományos formális logikához. *A hagyományos formális logika elé és fölé tehát egy tudománytan igényével fellépő logika kerül*, amely lényegét tekintve az idealizmus és a metafizika újbóli egyesítését eredményezi, szemben a hegeli idealista dialektikus logikával egyrésztől, és szemben a materialista dialektikus logikával másrésztől. Ezt fejezi ki a logika fogalmának és tárgyának látszólag újszerűnek ható megfogalmazása.

Fölmerül a kérdés ezek után, miért volt szükség ehhez logikai rendszer konstruálására, miért nem lehetett a platóni eszmetant egy új metafizika keretében felújítani?

Ennek okát abban látjuk, hogy a modern természettudományos és filozófiai fejlődés a metafizikát mint elavultat lomtárba vetette. A logika és az ismeretelmélet — megfelelően a tudományos igényeknek — a matematika, az elméleti fizika fejlődésével — az érdeklődés előterébe kerültek. A materializmus és a dialektika elleni harcot, ezek megsemmisítését tehát logikai eszközökkel kellett a tiszta logikának megkísérelnie. A logika volt hivatva egy elavult és a polgári filozófusok által is túlhaladott metafizika helyett a platóni idealizmust jogaiba visszaállítani. Erre alkalmas lehet egy logika akkor, ha abból a gondolkodásra vagy a valóságra való minden vonatkozást kiküszöbölnék. Következésképpen sem az aristotelési, sem a dialektikus logika nem alkalmas a platóni eszmetan interpretálására. Erre, amint látni fogjuk, a „tiszta logika” lesz alkalmas.

2. A tiszta logika módszere

Milyen módszerrel sikerül a tiszta logikának a logikát „új alapokra” helyezni?

„A logika tehát tételeinek kifejtésében úgy jár el, hogy valamely gondolati élményből, melynek helyességét belátjuk, *visszakövetkeztet* azon szabályokra, illetőleg elvekre, melyek érvényét már feltettük akkor, midőn gondolatunkat helyesnek, igaznak ismertük fel. . . A logika sajátos módszere tehát abban áll, hogy helyesnek tartott állításainkból *visszakövetkeztet* azon szabályok érvényére, melyeket a helyes gondolkodás feltesz s a szabályokról azután azon mind egyetemesebb elvekre, melyek érvényét viszont már ezek a szabályok teszik fel.”⁹⁷

Ezt az eljárást nevezi a tiszta logika redukciónak. A redukciót a tiszta logika sajátos módszereként teljes kidolgozott formájában Husserl adja.

A *redukció fogalmát* a logika fogalmából, illetve annak tiszta logikai értelmezéséből kell levezetnünk. A „tiszta a priori általánosságok” nem kutathatók az empirikus módszerek segítségével. Nem kutathatók a logika hagyományos módszereivel sem, mert a kutatás előterében nem a már kész fogalmak kapcsolatainak vizsgálata, racionális összefüggéseinek megállapítása áll, következésképpen a deduktív módszerek nem elégségesek. A tiszta logika tárgyai nem kutathatók a dialektikus logika módszerével sem, hiszen kizárta a megismerő tevékenységet a logikai tárgy köréből. Ha egy logika minden tudomány eredetének kutatását

⁹⁷ Pauler Á., *Logika*. Eggenberg, Budapest 1925, 4. l.

a valóságra és az emberi gondolkodási tevékenységre való vonatkozás kizárásával akarja megvalósítani, akkor elengedhetetlen, hogy a *mód*, ahogyan ezt teszi, *más* legyen, mint az addigi logikai módszerek.

A „végső alapokhoz,” az „eredethez” — amely egy transzempirikus tárgyterület — kell hozzáférnie az így értelmezett logikai kutatásnak. E posztulált terület elérhetőségéhez további posztulálásokra van szükség. Az első az *evidencia élmény*, amelyben ezekről az őskategóriákról tudomást szerzünk. A másik posztulált fikció, hogy ezek a *tárgyak intencionáltak*, vagyis a tudat által (tisztá tudat értelmében) irányultak, és végül a harmadik posztulátum, hogy ezen evidens élményekben megragadható intencionált tárgyak a *redukció* segítségével mutatkoznak meg a maguk tiszta lényegiségükben.

A *redukciónak* mint módszertani eljárásnak a bevezetését egyre hangsúlyozottabb formában találjuk meg Bolzanótól Paulerig. A *redukció nézetünk szerint, úgy kap egyre nagyobb szerepet, ahogy a tiszta logika a logikai racionalizmus hagyományos problémakörét kiszélesíti egy általánosabb filozófiai mondanivalóvá*. A logikai tárgyak általánosként való hiposztázálása önmagában ugyanis nem kívánja a logika felépítésének új módszerét, sem új megalapozását. Az általánosnak egy empíriától mentes zárt rendszerként való tételezése egyáltalán nem új szempont a logikában, a racionalista iskolák teljes egyértelműséggel használták a *deduktív módszer* az a priori elvek rendezésére. A tiszta logikát tehát kielégíthetné és matematizáló tendenciáit is alátámaszthatná a racionalista deduktív módszer. E módszer azonban elégtelen a tiszta logika felépítéséhez. Próbáljuk felkutatni, miért kevés a racionalista logika dedukciós módszere a tiszta logikusok számára.

Pauler az új módszer bevezetését indokolva kijelenti, hogy az *indukció* a valóságtudományok sajátos módszere, „lényege tehát az, *hogy a tapasztalati adottságok elemzése alapján összefoglal*.”⁹⁸ Ezzel szemben áll a *dedukció*. Akkor lép fel, amikor már fogalmaink készek, függetlenek a valóságtól, ez pedig egyedül a matematikában lehetséges. Ezért a matematika a legtisztábban deduktív tudomány. A filozófia sajátos módszere azonban sem az indukció, sem a dedukció nem lehet. Az indukció azért nem, mert az már bizonyos filozófiai állásfoglalást involál, felteszi a logikai, az etikai stb. elvek érvényét. A dedukció azért nem lehet, mert ez bizonyos gondolati szintézisek következményeit fejtí ki. A filozófiai kutatás sajátos eljárása a valóságtudománnyal és a matematikával szemben épp az, hogy

⁹⁸ Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933. 12. l.

bizonyos fogalmak és ítéletek *végző előfeltevéseit* nyomozza. „Meddig folytathatja a filozófia reduktív nyomozását? Nyilván addig, amíg végre olyan tételekre bukkan, melyek már nem támaszkodnak logikailag más, megelőző tételre, vagyis melyek érvénye már egyedül *önmagán* nyugszik.”⁹⁹ Ezek a végző autonóm tételek a filozófiai kutatás határait is megjelölik. Pauler szerint tehát redukcióval ahhoz a valamihez kell eljutnunk, amely minden mást megelőz, ennek természete kell hogy nyilvánvalóvá váljék előttünk. E végző alap kutatása a tiszta logikát elválaszthatatlanul köti össze egy világnézeti mondanivaló felszínre hozásának igényével és céljával. Vegyük ide Pauler még egy meghatározását a redukcióról. „*Redukciót folytatni annyit tesz, mint a relatívumból az abszolútumra következtetni, mint a relatívumból visszakövetkeztetés által kiolvasni a megfelelő abszolútumot.*”¹⁰⁰

Kapcsoljuk most össze e rendkívül pregnáns jellemzést ne csak a végcéllal, hanem a kiinduló alappal is, tehát azt nézzük meg: mi az a jelenség, amelyből elkezdünk az eredet felé redukálni. „A logikai kutatás kiindulópontja tehát a helyesnek felismert gondolat élménye.”¹⁰¹ Ami pedig a világnézeti mondanivalót illeti, a redukciós kutatás kiindulópontjánál is, tehát nemcsak végcéljánál megtalálható. Íme: „...hirtelen ráeszmélünk arra, hogy lappangva mindenkor már birtuk és szeretetünkkel kerestük az abszolútumot.”¹⁰² E meggondolás, *e tudatos keresztény-platonizmus nyer általános érvényű megfogalmazást Paulernél a redukció elvében mint a tiszta logika „egyedül tudományos” módszerében.* A redukció tehát csak látszólag logikai módszer, látszólag racionális eszköz a logikai elvek keresésére: lényegét tekintve szubjektivistikus, misztikus, álracionalista metódus az isten keresésére. (Természetesen itt nem arról van szó, mintha Pauler harcos istenhitét akarná elrejtteni, hanem arról, hogy egy filozófiai-teológiai tanhoz, melyet nyíltan vallott, keresett tiszta logikainak tűnő igazolást.)

Még konzekvensebben és szabadabban jut kifejezésre a tiszta logikai koncepcióból adódó világnézeti konzekvencia a redukció által Husserl felfogásában. (Itt csak a legáltalánosabb jellemzést adhatjuk a husserli redukcióról, hiszen a részletes elemzés előfeltételezi a későbbi kifejtén-

⁹⁹ I. m. 13., 14. és 15. l.

¹⁰⁰ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 211. l.

¹⁰¹ I. m. 4. l.

¹⁰² Pauler Á., *Szt. Ágoston és a modern gondolat*. Athenaeum. 17–19. köt. 1931–33. 3. l.

dőket, monográfiánk tárgyát, a tiszta logika alapkérdéseinek kritikai elemzését.) A husserli redukció értelmét csak akkor tudjuk kihámozni, ha — úgy mint Paulernél — a logikán túl nézünk, tehát ha a logikai optikát filozófiává szélesítjük. Ez különösen indokolt Husserlnél, akinél a tiszta logikai konstrukció nem zárul le a deduktív rendszer általános elméletével, hanem folytatást kíván. Illetve, ahogy a tiszta logika minden lehetséges elmélet megalapozásának szükségletét van hivatva kielégíteni, ugyanúgy a tiszta logika maga is megalapozást kíván (Husserl felfogásában), ez pedig csak transzcendentális lehet, csak a transzcendentális fenomenológia területén és a fenomenológiai módszer segítségével lehetséges.¹⁰³ Így Husserlnél a fenomenológia síkján vetődnek fel a tárgy megismerésének, megragadásának és egyben a logika tárgyának metodológiai problémái. A fenomenológia területén áll, amit fentebb Paulerrel kapcsolatban fejtegettünk, hogy a módszer nem lehet deduktív, de nem lehet induktív (empirikus) sem.

A fenomenológia kardinális tétele a következő: A jelenségek közvetlenül adottak. Hogy a közvetlen adottság (vagyis a dolgok a maguk tisztaságában) előállított legyen, ki kell dolgozni a megfelelő módszert. „A dolgokhoz magukhoz” („zu den Sachen selbst”)¹⁰⁴ a fenomenológia jelszava. Tehát a fenomenológiában kapunk választ arra a kérdésre, mi az, ami minden tudomány végső előfeltevése, és ahhoz *hogyan* jutunk el, illetve miképpen lesz adva a tudat számára. A redukciós módszer problémái tehát e kutatási területen vetődnek fel.

Amikor ezeket a kérdéseket így megfogalmazzuk, kiemelve a későbbiekben elemezendő lényeges momentumokat, egyben azt is szeretnénk megmutatni (persze csak kérdésseltevés formájában), hogy *melyek azok a reális problémák, amelyekkel a tiszta logika küszködik*. Jelen esetben az az alapvető ismeretelméleti kérdés rejlik a „közvetlenül adott” megfogalmazásban — melyre elkerülhetetlenül választ kell adnia —: hogyan viszonyul egymáshoz a tárgyi világ és a tudat. A tiszta logikának, éppen célkitűzéseinél fogva (az igazság általános elmélete) kell választ adnia erre a kérdésre. Mivel pedig alapmeggyőződése kizárja, hogy bármely

¹⁰³ Tehát csak egy fenomenológiai értelemben transzcendentálisan megvilágított és igazolt tudomány lehet a végső tudomány, csak egy transzcendentál-fenomenológiai megvilágított világ lehet végső fokon megértett világ, csak egy transzcendentális logik lehet egy végső tudománytan, minden tudomány legvégső, legmélyebb és legegységesebb elv és normatana. (E. Husserl, *Formale und transzcendentale Logik*. Niemeyer Verl. Halle 1929. 14. l.)

¹⁰⁴ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. II. köt. Niemeyer Verl., Halle 1913. 6. l.

közvetítőt is találhasson a tudat a tárgyi világhoz (az objektum és a szubjektum dialektikus viszonya ugyanis az egyetlen lehetséges közvetítés), marad a „közvetlenül adott”.¹⁰⁵ E „közvetlenül adottban” sűrűsödik össze Husserl egész vilásképe. Az intuitív élmény, az intencionalitás (a szubjektumban való feloldódás válfaja), a fenomenológia végkicsengése.¹⁰⁶

Hogyan jutunk el tehát az adotthoz? A redukció segítségével. A redukció-fogalom kibontása tulajdonképpen azonos a fenomenológiai módszer jellemzésével.¹⁰⁷ A redukció tulajdonképpen egy mozgásnak, egy tudati tevékenységnek a leírása akar lenni először a logika síkján, másodszor pedig a fenomenológia síkján. Az első, a logika szférájában lezajló redukció (az eidetikus redukció) eredményei a logika tiszta tárgyai, végső adottságai. Ha ebből tovább haladunk még végsőbb alapok, fenomenológiai alapok felé, akkor kerül sor a fenomenológiai redukcióra. E második redukció eredménye a tiszta Szubjektivitás, amely végső forrása minden ismeretnek, következésképpen minden tudománynak. Vagyis a végeredmény Husserlt, a szigorú tudomány bajnokát a szolipszizmushoz viszi közel. (Ez a lépés, tehát a fenomenológiai redukció végső foka már nem a mi témánk területébe tartozik, csak mint tendencia, a redukció tendenciájának megmutatása szempontjából fontos. Mindenesetre igazolja korábban kifejtett álláspontunkat, azt, hogy a redukció célja és feladata a logika tárgyterületén túllépő általános világnézeti meggyőződés kifejtése és igazolása.)

Kísérreljük meg ezek után a *husserli redukció lényegének*, illetve az eidetikus redukció lényegének jellemzését.

A redukció feladata, hogy „láttasson”, hogy visszavezessen a dolgokhoz magukhoz, hogy a tudat számára (a tiszta tudat értelmében, ami minden fakticitás, emberi vagy állati vonatkozás kikapcsolását jelenti) elérhetővé tegye a tárgyat. Ez a folyamat a lényegszemléletben („Wesensschauung”) realizálódik. „A logikai fogalmakat mint érvényes gondolati

¹⁰⁵ Lásd a II. fejezet *Az igazság és a megismerés* című alfejezetét.

¹⁰⁶ T. Adorno Husserl „adott”-jának transzcendentális fétiséről beszél.

¹⁰⁷ A Husserl-irodalom a nézőpontok különbözősége és ellentétessége ellenére is e kérdés lényegét illetően gyakorlatilag megegyező álláspontra jut. A fenomenológiai módszer lényegét az úgynevezett intellektuális lényeglátásban fogalmazzák meg. Bochenski jellemzése pl.: „A fenomenológiai módszer az intuíció, a szellemi látás módszere . . . Látni azonban csak az adottat tudjuk. Ez Husserlnél a fenomén, ami megjelenik, ami világosan előttük fekszik.” (I. M. Bochenski, *Zeitgenössischen Denkmethoden*. Francke Verl., Bern 1954. 25. l.)

egységeket (Denkeinheiten), az ő eredetüket a szemléletben kell bírni, ezeknek az idealizáló absztrakció által bizonyos élmények alapján kell előállniuk.”¹⁰⁸ Továbbá, hogy a logikai alapfogalmaknak ilyen fenomenológiai közvetlenségét megkapjuk, a következőket kell tennünk: „Míg tárgyakat szemlélünk, gondolunk, elméletileg megfontolunk és eközben valamely létmodalításban valóságként tételezünk, elméleti érdeklődésünket nem ezekre a tárgyakra kell irányítanunk, nem ezeket kell valóságként tételeznünk, ahogyan azok ezen aktusok intenciójában megjelennek vagy érvényesek, hanem azzal ellentétben, azok az aktusok k válnak most a megragadás és elméleti tételezés tárgyaivá, amelyek edd igit egyáltalán nem voltak tárgyasultak, az új szemléleti és gondolkodási aktusokban kell őket szemlélni, lényegüknek megfelelően analizálni, leírni és egy empirikus vagy eszmeivé tevő (ideirende) gondolkodás tárgyává tenni.”¹⁰⁹

Az eredmény pedig az adott közvetlensége és a tárgyak természete szerinti minden lehető különbség eltüntetése lesz. Amíg azonban a tiszta logikának ez az eredménye előáll, a módszer, amely tiszta logikainak tűnik, végeredményben átalakult a megismerésről szóló elméletté, amelyről Husserl azt mondja: „Ha a megismerés értelmére való eszmélés nem pusztán vélekedés, hanem ahogyan itt, szigorú követelmény, belátó tudás, akkor mint tiszta lényegi intuíció, az adott gondolkodási és megismerési élmény példaszzerű talaján megy végbe. Tehát az, hogy a gondolkodási aktusok az adott esetben transzcendens vagy akár egyáltalában nem létező és lehetetlen objektumokra irányulnak, itt nem jön tekintetbe.”¹¹⁰

Világosan kiderül e módszer nem pusztán logikai és ismeretelméleti, hanem általános filozófiai igényekre törő jellege abból is, ahogyan Husserl az intencionális élmény tételezéséből, a tárgynak a logika számára való megjelenését levezeti. Az intencionális élmény karaktere a következő: „Ha ez az élmény jelen van, akkor eo ipso ami sajátos lényegében rejlik, ha az intencionális vonatkozás egy tárgyra megvalósul, akkor eo ipso intencionálisan jelen van egy tárgy; mert az előbbi és az utóbbi pontosan ugyanazt jelenti. És természetesen egy ilyen élmény ezzel a maga intenciójával meglehet a tudatban anélkül, hogy a tárgy egyáltalában létezne, vagy akár létezhetne; a tárgy gondolt, azaz az őt

¹⁰⁸ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. II. köt. Niemeyer Verl., Halle 1913. 5. l.

¹⁰⁹ I. m. 9–10. l.

¹¹⁰ I. m. 19. l.

gondolás egy élmény; azonban ekkor pusztán elgondolt és a valóságban semmi.”¹¹¹ A konklúzió pedig ez: „A tudat számára lényegében azonosan adott, hogy az előállított tárgy létezik-e vagy költött, vagy teljesen értelmetlen. Jupitert nem képzelem másképp, mint Bismarckot, a bábeli tornyot nem másképpen, mint a *kölni dómot*, egy *szabályos sokszöget* nem másképp, mint egy *szabályos sokszögű idomot*.”¹¹²

Ha Husserl lényegszemléletével vagy zárójelbe tevésével a logikai kutatásokban e pontig jutna, akkor jó értelemben vett párhuzamot vonhatnánk Husserl javára a pauleri és a husserli redukció között. Akkor azt mondanánk, hogy a zárójelbe tett tárgyak koncepciójának van egy racionális magva, hiszen lehetséges és szükséges olyan logikai vizsgálat, amely a logikai tárgyat (tehát nem a reálisat és nem a képzelet szüleményét) önmagában, illetve a logika szférájában egymásra vonatkoztatva vizsgálja. A kijelentéskalkulus igazságtáblázatának felállítása — a műveletek logikai értékének szem előtt tartása által — gyakorlatilag ezt a szempontot teszi magáévá. Ez annyit jelent, hogy a gondolkodás számára e síkon nem úgy vetődik fel a probléma, hogy mely logikai tárgynak mely valóságos tárgy felel meg, hanem a szimbólumokkal jelölt műveletek definícióiból adódó sajátosságok alapján jut el logikai összefüggések felismeréséhez. (A tudományos gondolkodás e jogosult vizsgálati módszerét, bizonyos relatíve pozitív módon, a tiszta logika is felismerte.)

Ebből az elvből azonban általános filozófiai meggyőződést igazolni, vagyis a zárójelbe tevést olyan területekre kiterjeszteni, ahol nem az absztrakt logikai összefüggések adnak magyarázatot egy dolog természetére, pl. egy gondolat igazságtartalmára, annyit jelent, hogy megszűnik minden jogosult értelme a problémameglátásnak. Ha a *Logische Untersuchungen* azon törekvését nézzük, hogy a tárgyakat a logikai vizsgálódás számára, a formális összefüggések kutatása céljából megszabadítsa nemcsak az individuális jellegtől, hanem azokat magas fokú absztrakciós síkra is emelje, akkor ebben még felismerhetjük a matematikai kutatások elméleti, filozófiai alapjainak keresésére irányuló törekvést. (Husserl jelentés-elméletének mindenesetre vannak ilyen pozitív tendenciái.) Azonban, ha a husserli redukció fejlődését nézzük magánál Husserlnél is, nem is beszélve a többi fenomenológusról, kiderül, hogy a kísérlet egy lényegtudomány megalapozására saját visszájára fordul. Az eidetikus redukciót folytatva ugyanis nemcsak a konkrét tárgyi világ

¹¹¹ I. m. 372–373. l.

¹¹² I. m. 373. l.

kerül zárójelbe, hanem maga az eidosz is. Az eidetikus redukcióra ez a meghatározás érvényes: a lényegtudományhoz „hozzátartozó redukció, amely a pszichikai jelenségektől a tiszta lényegekhöz, azaz az ítélő gondolkodásban a tényszerű (empirikus) általánosságoktól a lényegi általánosságokhoz átvezet, ez az *eidetikus redukció*”.¹¹³ A fenomenológiai redukciónak az egyik jellegzetes meghatározása viszont: „Mindenesetre csak a transzcendentális-fenomenológiai redukció véghezvitele — annak univerzális *εποχή*-jával minden világi előreadottságban, az „an sich” fellépő transzcendencia minden igényével — teszi szabaddá a konkrét transzcendentális létszférát és ezzel az utat a konstitutív problémákhoz, többek között azokhoz, melyek számára a „zárójelbetett” transzcendenciáknak *mint transzcendentális vezérfonalaknak* kell funkcionálniuk.”¹¹⁴

És végül még egy adalék, amely a lényegkutatásból az általános filozófiai elvvé kiterjesztett módszer „eredményét” mutatja. „Így minden igazság végső megalapozása az univerzális öneszmélés, amelyet az én a transzcendentális redukcióval kezd, és amely engem az abszolút önmegragadáshoz, transzcendentális egom megragadásához vezet.”¹¹⁵

Azt a *pozitív (Husserl javára pozitív) párhuzamot*, amelyet a logikai kutatások kapcsán akartunk vonni Pauler és Husserl között, *a most leírt fenomenológiai végszó*, hogy úgy mondjuk, *teljesen lehetetlenné teszi*. Mert, amíg Pauler redukciója végén a „szeretetünkkel keresett abszolútum” áll, addig Husserl zárójeljei végén viszont tartalmában az álobjektivitás húzódik meg, nem isteni, hanem interszubjektív általános formájában. *Ez kétségtelen különbség, de ugyanolyan kétségtelen azonosság is*. Azonosság a logikai megismerés eredetének a valóságos világon és a megismerő gondolkodáson kívüli keresésében. Azonos abban, hogy e módszer — sem a pauleri, sem a husserli — nem tekinthető logikainak.

A tiszta logikai redukció az „új módon” értelmezett logika tárgyát bontja ki, ezért nem lehet sem deduktív, sem induktív a hagyományos logikai módszereket tekintve, de nem lehet dialektikus sem,¹¹⁶ mert

¹¹³ E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. I. köt. Nijhoff Verl., Haag 1950. 6. l.

¹¹⁴ E. Husserl, *Formale und transzendentale Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 237. l.

¹¹⁵ I. m. 242. l.

¹¹⁶ Rubinstein mutat rá a mai fenomenológia azon sajátosságára, hogy a lényeket és a jelenséget metafizikus módon választja szét, csak a jelenséget ismeri el, míg a metafizika csak a lényeket, tehát egymás fordítottjai. (Sz. L. Rubinstein, *Lét és tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1962. 142–44. l.)

olyan előfeltevésből indul ki, amely e módszerekkel hozzáférhetetlen. A logikában ismert módszerek nem adják *közvetlenül* a hiposztazált fikciókat. Olyan módszerről van tehát szó a redukció esetében, amely az ún. végső alapok kutatását jelenti, vagyis a logikai módszerek végső alapjainak is kíván szolgálni, megfelelően a tiszta logikai tárgy értelmének. Amíg az ismert logikai módszerek az *emberi gondolkodás munkájának* módszerei, addig a *redukció* a „*gondolat*”-nak mint adottságnak a kutatását szolgálja, és ezért vezet a jelölt „eredményekhez”.

A tiszta logikai redukció értelme egy új kérdésfeltevés szükségességét eredményezi számunkra. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy *raciónalis, illetve irracionális metodológiával állunk-e szemben?* Ilyen kérdésfeltevés *logikával kapcsolatban* teljesen *antinomikus*, mégis a tárgyalt téma szükségessé teszi.

Véleményünk szerint a logikának eme új szempont alapján való vizsgálatát a tiszta logika létrejötte tette szükségessé. Sem az aristotelési, sem a modern formális, sem a dialektikus logikában nem volt szükség egy olyan kérdésfeltevésre, hogy a megismerés módszere, amellyel az adott logika tételeit és rendszerét kifejti, racionális módszer-e, vagy sem. Azért nem volt szükség egy ilyen kérdésfeltevésre, mert mind a formális logika, mind a dialektikus logika az emberi gondolkodás törvényeit írta le más-más fokon, és ezen logikák módszere — tárgyukhoz való ragaszkodásukból szükségszerűen következően — racionális volt.

A tiszta logika esetében azonban más a helyzet. Módszerének jellemzésénél rámutattunk, hogy az ott lép fel, ahol előtérbe kerül az általánosabb, a logikán túlnövő világnézeti mondanivaló megalapozása.

Az *eredetre* vonatkozó kérdések túlmutatnak adott esetben a racionális megismerés határain. *Amit e koncepcióban a logika végső előfeltevései jelentenek*, azok már a *raciónalis megismerés számára hozzáférhetetlenek*.

A tárgyterület racionális összefüggéseinek megállapítása (pl. deduktív módszer segítségével) nem ok a tárgyak a priori eredetének feltételezésére.¹¹⁷ A tiszta logikai módszer pedig éppen arra akar választ adni, *mi* a végső alapja a logikának. Az erre kiválasztott módszer pedig már nem racionális, nem racionális abban az értelemben, hogy feltételez egy olyan szubjektív adottságot, amely ráébredéssel, szeretettel (Paulernél), evidensen, ítélőképességgel ragadja meg a logika végső előfeltevéseit.

A redukció problémájában ugyanakkor megint csak felfedezhetünk egy

¹¹⁷ E koncepció bírálatához mondja Engels, hogy pl. a matematikai nagyságok egymásból való levezetése nem a priori eredetüket, hanem csupán racionális összefüggésüket bizonyítja. (Engels, *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása*. Marx—Engels *Művei*. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963. 41. l.)

relatív pozitív mozzanatot. A kérdésfeltevés mögött tulajdonképpen az *általánosítás problematikája* lappang. Továbbá annak felismerése is benne van a redukció igényben, hogy a logika fő módszerei, az indukció és dedukció nem adnak kielégítő választ azon általános ismereteink megalapozottságára, melyeket valóban felhasználunk bizonyítási eljárásainkban stb.

Csakhogya kiutat, a megoldást a tiszta logikai értelemben vett redukció még annyira sem képes megadni, mint az általa elégtelennek tartott indukció és dedukció. Nézzük meg bármelyik redukciós bizonyítást, ez *formailag* vagy indukciós bizonyítás lesz (egyres esetből az általános esetre való következtetés) vagy a dedukciós bizonyítás valamelyik válfaja (a konklúzióból valamelyik premisszára való következtetés, vagy a *reductio ad impossibile*-ben foglalt szillogisztikus következtetés). Ebben az értelemben tehát nem új az indukcióhoz és dedukcióhoz képest, ami újjá teszi, az a módszer *tartalmi* interpretációja. Vegyük pl. Pauler példáját, melyben az indukciótól határolja el az ontológiai redukciót. A redukciós gondolatmenet ez: 1. Bármely természeti jelenségre vonatkozó igazság már nála általánosabb igazság érvényét teszi fel, mégpedig azt, hogy „vannak ilyen természetű tünemények”, „azaz térbeli jelenségek”. 2. Ez az igazság csak akkor áll meg, ha van egy nála általánosabb érvényű igazság, mely szerint: „*vannak testek*”, melyek kölcsönhatásából állnak elő a térbeli jelenségek. 3. Ez az igazság viszont csak akkor áll fenn, ha érvényes a nálánál általánosabb igazság, mely szerint: „*létezik valami*.” Ehhez az eredményhez, ehhez az *őstényhez*, mondja Pauler, indukcióval nem jutnánk, mert minden kísérlet már fölteszi ezt a meggyőződést, melyet semmiféle kísérlettel eldönteni nem lehet. (Pauler: Logika. 208. old.)

Hol lappang itt, ebben a gondolatsorban az irracionális elem? Ott, hogy a „valami létezik” általános igazság érvényességének bizonyítéka, ebben a szubjektív gondolati, sőt inkább érzelmi mozgásban van, következésképpen ilyen módon a legabszurdabb őstény vagy ősréáció bizonyosságához is eljuthatnánk, hiszen *meggyőződés kérdése* az egész.

A probléma megoldhatatlan, illetve csak irracionálisba torkollik a megoldás, ha az egyes és általános viszonyának dialektikus kölcsönhatását figyelmen kívül hagyjuk, ha az emberiség általános gyakorlatát nem kapcsoljuk bele a problémakomplexum taglalásába.

A tiszta logikában, célkitűzései és eszménye ellenére, a logikai tárgyak értelmezése miatt egyre erősebb tendenciával bukkan elő az irracionális elem, bár nyílt formái csak a Husserlt követő és konzekvensen továbbvívó fenomenológusoknál (Scheler, Heidegger) jelennek meg.

Az irracionális, misztikus elem felbukkanását már Brentano és Husserl

logikai metodológiai törekvéseiben is megfigyelhetjük. Brentano az evidencia fogalma mögé rejti a szubjektív idealista misztikát. „Az evidensen ítélőnek az igazság saját magában van biztosítva.” Brentano szerint az evidens belátáshoz nem szükséges, hogy a belátónak a legkisebb elképzelése is legyen arról, hogy a belátást milyen bonyolult okok, körülmények befolyásolják.¹¹⁸ Husserlnél ugyancsak szubjektivizálódik az evidencia fogalma: „Az evidencia jelöli az önadás intencionális teljesítményét.”¹¹⁹ Ugyancsak az irracionális elem latens jelentkezését bizonyítja az intuíciónak a tiszta logikában betöltött szerepe is. (E kérdés azonban még tanulmányunk során előtérbe kerül, ezért itt nem térünk ki rá.) A lényegszemlélet husserli szempontjai is hordozói az irracionálisnak.¹²⁰ Ha Hegel helyes gondolatát, miszerint a módszer a tartalom belső önmozgási formájának a tudata, a tiszta logikára alkalmazzuk, összefoglalólag a következőket mondhatjuk. *A tiszta logika fogalmán egy olyan logikát kell értenünk, amely a hagyományos értelemben vett logika elé és fölé helyezett logika. Feladata az a priori előfeltevések felfedezése, amelyeknek minden tudomány előfeltételeként eleve objektív létük van.* A tiszta logika tárgya ennek megfelelően a transzcendens szférában, nem a valóságra vonatkozó gondolkodás szférájában van. *A tiszta logika tárgya* nyíltan vagy burkoltan tulajdonképpen a *platoni idea*, vagy szubjektivizáltan az *énben adott*. Minthogy a tiszta logika tárgyat tekintve teljesen elvetette a logika tudományos fejlődése során létrejött, kialakult logikai problematikát, és — szemben a hagyományos logika, továbbá a matematikai logika és a dialektikus logika tárgyával — merőben „új tárgyat keresett magának”, ugyanígy felhagyott a logika eddig ismert tudományos módszereivel és helyette egy a tudományos kutatás látszatával fellépő módszert vezetett be. Amikor a tiszta logika lemondott a logika tényleges tárgyáról, lemondott a tudományos módszerről is. Helyébe, bár kiindulópontként minden tudomány általános érvényű módszerét akarta kidolgozni, a redukcióban olyan módszert sikerült előállítania, amely végül is kudarcra ítélte saját célkitűzései átlántságát a filozófia területére. Ennek igazolása azonban további elemzést kíván. A tiszta logika tárgymeghatározása és módszerének jellemzése csak bevezetőül szolgált e jelentős logikai irányzat fő kérdéseinek kritikai elemzéséhez.

¹¹⁸ Lásd F. Brentano, *Wahrheit und Evidenz*. Meiner Verl., Lipcse 1950. 153 — 162. l.

¹¹⁹ E. Husserl, *Formale und transzendente Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929.

141. l.

¹²⁰ „Nur sehend kann ich herausstellen, was in einem Sehen eigentlich vorliegt, ich muss ein sehendes Explizieren des Eigenwesens solchen Sehens vollziehen.” (I. m. 142. l.)

II. AZ IGAZSÁGPROBLÉMA HELYE A TISZTA LOGIKÁBAN (A PAULERI IGAZSÁGFELFOGÁS)

A tiszta logika tárgykörét és feladatát vizsgálva megállapítottuk, hogy az igazságprobléma a tiszta logikában kitüntetett helyet foglal el. Láttuk, hogy a tiszta logika önmagát igazságlogikának is nevezi. Pauler megfogalmazásában, mely szerint „a tiszta logikában nem az igazság megismerésének feltételeivel, hanem magának az igazságnak benső formai természetével kell foglalkoznunk, függetlenül attól, hogy az igazságot mily körülmények között ismerhetjük, illetőleg nem ismerhetjük meg”¹²¹ — pregnánsan kifejezésre jut ez az igazságlogika igény.

Ezen igazságlogika igénnyel kapcsolatban előjáróban még a következő kérdésre kell kitérnünk. *mennyiben és hogyan tartozik a logika tárgykörébe az igazság problémája?*

Mint minden tudomány, a logika is az igazság feltárására törekszik. A mi szempontunkból azonban azt a differencia specifikát kell megjelölnünk, amely a logika igazságkutatását a többi tudományok igazságkutatásával szemben jellemzi.

A logika viszonya az igazság kutatásához kettős. Egyrészt mint minden tudomány, a logika is a maga szakterületén törekszik az igazság feltárására. Ez a szakterület a logika számára az emberi gondolkodás. Másrészt azonban az igazság feltárása e speciális szakterületen azoknak a törvényeknek és formáknak a feltárását jelenti, amelyek által az emberi gondolkodás az igazsághoz, pontosabban az igaz ismeretekhez általában eljut. *Ez a kettős viszony az igazság feltárásához feltétlenül jellemzi a keresett differencia specifikát.*

Ennyiben tehát minden logikáról mondhatjuk, hogy igazság-logika. Igazság-logika abban a kettős értelemben, hogy az emberi gondolkodásra, az emberi gondolkodás formájára, az emberi gondolkodás struktúrájára, az emberi gondolkodás és a valóság viszonyára vonatkozó igazságokat igyekszik megragadni, és ezáltal az igaz ismeretek elérésének feltételeit is megadja. Természetesen aszerint, hogy formális vagy ismeretelméleti,

¹²¹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 46. l.

tartalmi logikáról, idealista vagy materialista logikáról van-e szó, ez a megragadás más-más módon és eredménnyel történik.

Nézzük meg tehát, hogyan, milyen módon, milyen eszközökkel és eredménnyel történik az igazság megragadása a tiszta logikában, amely igazság-logikának nevezi önmagát.

1. Az igazság fennállásának módja

A logika mint tudománytan Bolzanónál az igazságok összterületét felosztja a különböző tudományterületek között, az egyes tudományokban megtartva irányító és szabályozó szerepét, továbbá a különböző tudományokat összekötő hálóként funkcionál.¹²²

A tudománytannak, minden egyes tudomány alapjaként az a feladata, hogy az igazságot számunkra prezentálja és logikailag igazolja. Először is arra kérdésre kell világos választ adnia, hogy mit tekintünk az igazság lényegének, mi módon léteznek az igazságok, amelyek azután felosztódnak az egyes tudományterületek között.

Hogyan jelenik meg az igazság fennállásának problémája a bolzanói tudománytanban? Az igazság-fogalomhoz a „Satz an sich”-en keresztül jut el. Az önmagában vett tétel jelentése, a tétel jelentéstartalma vezet el az igazsághoz. *Az igaz an sich tétel a magában való igazság.*

Egy tétel „an sich” voltát úgy lehet elérni, hogy mind a kijelentéstől, mind az elgondolástól függetlenítjük. Bolzano az önmagában való tételen egy olyan kijelentést ért, amelyre vonatkoztatva nem kérdezzük, hogy igaz-e vagy hamis, hogy valaki szavakba foglalta-e vagy sem, hogy gondolva lett-e vagy sem.¹²³

Egy önmagában való tétel megteremtéséhez úgy lehet csak eljutni, hogy többszörös absztrakciót hajtunk végre, eltekintünk attól, hogy a tétel vonatkoztatható-e a valóságra vagy sem. Azután absztrahálnunk kell a tétel kimondásától és elgondolásától is.¹²⁴

E kettős absztrakció eredményeként előálló an sich tétellel kapcsolatban a következő kérdés tehető fel: Van-e olyan tartalom, amely a tétel „tiszta” értelmének megfelel, és hogyan jön ez létre, ha nem a gondolko-

¹²² B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. Meiner Verl., Lipcse 1929. 56. l.

¹²³ I. m. 77. l.

¹²⁴ Bolzano geometriai analógia segítségével vezeti be a „Satz an sich” fogalmát. Egy gondolt tétel úgy viszonylik a magábanvaló tételhez, mint egy rajzolt egyenes a geometriai egyeneshez.

dás produktuma? (Erre a kérdésre, mint látni fogjuk, csak a nyílt platonizmus talaján lehet valamilyen választ adni.)

Amikor Bolzano megkísérli az emberi gondolatot a nyelvi és a gondolati kötelekektől megszabadítani, nagy fokú misztifikációt kénytelen végrehajtani. Előállt ugyanis a „Satz an sich”, amely időtlenül fennáll anélkül, hogy kimondanánk vagy gondolnánk. Ez csak úgy lenne lehetséges, ha éppúgy léteznék, mint maguk az anyagi világ jelenségei vagy mint az objektív idealizmus eszméje. Bolzano azonban azt mondja, hogy „a magábanvaló tételnek, amely a gondolat vagy az ítélet tartalmát adja, nincs létezése”, továbbá: „... a magukbanvaló tételeknek nem szabad meglétet (egzisztenciát vagy valóságot) tulajdonítani”.¹²⁵

Gondolatunk tartalma tehát olyan valami, ami nem bír egzisztenciával és nem is gondolat. Vagyis gondolataink tartalmát nem a valósággal és nem gondolkodásunk eredményével, természetével és törvényszerűségével kell összevetnünk. Csak e szférák kiküszöbölése biztosítja ugyanis az an sich jelleget és a tételek tisztaságát.

Fennmarad azonban a kérdés, honnan kapja gondolatunk az an sich lényegét. Erre a kérdésre azonban a tiszta logika csak misztikus választ adhat, ahogy ezt az igazság és a megismerés viszonyának taglalásakor látni fogjuk. Ez az a pont, ahol a tiszta logikába belép egy új terminus, az an sich lényegeket fennállásának jelölésére. Az *érvényesség* az a tiszta logikai fogalomkonstrukció, amely hivatva van a tételek, igazságok, képzetek stb. objektivitására és egyben függetlenítésére a megismerés folyamatától, a gondolkodástól és a nyelvi kifejezési formától, a valóságos létből és a metafizikai képződményektől. Azt lehet mondani, hogy a tiszta logikusok egy harmadik „valóságszférát” teremtenek, ez az érvényesség szférája. Ez érvényes, vagyis nem gondolt gondolat olyan konklúziókhöz vezet, melyet a tiszta logikusok kiinduló tételeik megfogalmazásával éppen elkerülni akartak, nem pedig igazolni. Vagyis önellentmondás lép fel, melyet a Wahrheit an sich elmélyít, és végül betetőz az Anschauung an sich¹²⁶ bevezetése.

Az önellentmondás elmélyülése abban áll, hogy a Wahrheit an sich függetlenítése a gondoltságtól a szkepticizmus elleni harc jegyében szüle-

¹²⁵ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. Meiner Verl., Lipcse 1929. 78. l.

¹²⁶ Az Anschauung an sich-ben jelentkezik leginkább az önellentmondás. Hiszen a szemlélet természetéből adódik, hogy sem a szemléltől, sem a szemlélt tárgytól nem lehet absztrahálni. A szemlélet individuális jellege következtében a teljes képtelenséghez vezet annak tartalmát an sich jellegűnek feltételezni.

tett meg, de éppen a gondolattól való elválasztás teszi lehetővé gondolataink igaz voltának, vagyis az igaz ismereteknek végső fokon szkeptikus értelmezését. Ha ugyanis az igazságot nem gondolataink segítségével érzjük el, úgy semmi sem biztosítja gondolataink igazságtartalmát, és abszolút véletlen marad, hogy egy gondolat az an sich igazságot felfogja-e vagy sem.

Ezt mondja Bolzano az an sich igazságról: „a) Minden magábanvaló igazság a magábanvaló tételeknek egyik fajtája.

b) Nincs valódi meglétük, azaz nem olyan dolgok, amelyek valamely helyen, vagy valamely időben, vagy más egyéb módon mint valóságosak fennállnának.”¹²⁷

Bolzano olyannyira függetleníteni óhajtja az igazságot mindenfajta elgondolhatóságtól, hogy ezt írja: „arra azonban (ti. hogy elgondolták-e) a magukbanvaló igazságoknál ténylegesen nem kell gondolni. Mert ezeket senki, még az isteni értelem sem tétélezte. Nem azért igaz valami, mert isten így ismeri fel, hanem ellenkezőleg, isten azért ismeri így fel, mert így van.”¹²⁸

Meg kell ezek után mondani, mi az igazság, továbbá, hogy mi a fennállás módja — anélkül, hogy a valósággal és az emberi gondolkodással vagy akár az istenséggel kapcsolatba hoznánk. Mennyit tudott tenni Bolzano e téren? Megelégedett az „an sich” lényegű logikai tárgyakkal tétélezésével. Ez annyit jelent, hogy a tétel és az igazság azonos módon független a létezésétől, az elgondolástól és a kimondástól. Ebben ismét nem új a bolzanói probléma felállítása, az „an sich”-jelleg tudatos hangsúlyozása minden aprioristánál megvan, Platóntól napjainkig. Nem nehéz kimutatni a kanti Ding an sich közeli rokonságát sem a bolzanói an sich lényegekkal.

Ami Bolzanónál itt filozófia- és logikatörténeti szempontból figyelemre méltó, az ezeknek az an sich lényegeknél *logikai tárgyként* való tétélezése. Ebben a törekvésben viszont a kanti Ding an sich-ben megnyilvánuló, a *valóságot tétélező* apriorizmussal való szembekerülés jut kifejezésre. A bolzanói apriorizmusban nem a valóság, hanem a logikai tárgy kap an sich jellegét. Vagyis eltűnik a materializmusnak tett kanti engedmény. Az igazság fennállásának és struktúrájának levzetése az an sich lényegekből az, ami új és jelentős logikai idealizmus — vagy más-képpen úgy is mondhatnánk —, logikai objektivizmus új megjelenési formájának megteremtésében.

¹²⁷ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. Meiner Verl., Lipcse 1929. 112. 1.

¹²⁸ I. m. 115. 1.

Bolzano azonban még nem tud kritériumot adni az igaz tételre, vagyis arra, hogy mi módon különbözik egymástól a Satz an sich és a Wahrheit an sich — ebből az következik, hogy az igazak és a hamisak azonos módon állanak fenn. Mindkét esetben igaz, hogy nincs reális létük, függetlenek attól, hogy gondolják-e őket, ugyanakkor fennállásuk időtlen. Nem azonosak sem kifejezésükkel, sem a tárgyakkal, amelyekre vonatkoznak. Az igaz és a hamis logikai tárgy közös tulajdonsága, hogy mind-egyik azonos módon áll fenn, mindegyiknek van egy jelentéstartalma, amely időtlen, azaz an sich jellegű. Következésképpen Bolzanónál a hamis és az igaz tételek tulajdonságai (an sich értelemben véve) összefolynak, ezért ad abszurdumig vive a kérdést, a hamis is lehet igaz, és megfordítva.¹²⁹

Mi tehát az, amit Bolzano a tiszta logika igazságkoncepciójából kidolgozott? Erre abban az alapvető momentumban találjuk meg a választ, hogy bár az igazságlogika problematikája sem elvileg, sem metodikailag, sem terminológiailag nem egészen kidolgozott, mégis az alapkérdést az igazságról világosan megfogalmazta abban, hogy *az igazságok fennállásmódját a létezésről a legvilágosabban elhatárolja*. Kétségtelen, hogy a magánvaló igazság kérdésében a fennállásmód a leglényegesebb a tiszta logika számára. Bolzano — bár még homályosan, de már hangsúlyozza, hogy az igazságok fennállásmódja az érvényesség. A határozatlanság abból adódik, hogy az érvényest a létezésről vagy elgondoltságtól való megkülönböztetésre vezeti be, és így nemcsak az igazságot, hanem a tételt általában is megilleti an sich értelemben véve.

Az érvényesség-probléma középpontba állítása és precíz tiszta logikai megfogalmazása Lotzenak köszönhető.

Lotze azt mondja, a reális dolgok léteznek, a reális folyamatok történnek, a tételek azonban érvényesek. A Bolzanónál nyitva maradt problémát — mi módon vannak (állanak fenn) az igaz tételek (az igazságok) — Lotze tiszta logikai szempontból az érvényesség fogalmának egyértelműbb értelmezésével mindenestre megoldja azáltal, hogy az érvényességet csak az igaz tételnek ítéli oda: „valójában igaznak azt a

¹²⁹ Az „an sich” lényegek tana arra hivatott, hogy a gondolkodást kivezesse a szubjektivizmusból, de éppen mert nem kritériuma a valóságra való vonatkoztatás, még mélyebb szubjektivizmust eredményez. Ebben a vonatkozásban nem értünk egyet E. Kolman azon értékelésével, hogy Bolzano cikcakkban közeledik a materializmushoz. (E. Kolman, *Bertrand Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955. 101. l.)

tételt nevezzük, amely *érvényes*, ellentétben azzal, melynek érvényessége még kétséges.”¹³⁰

Azt a problémát, hogy érvényességük csak az igaz ítéleteknek van, Lotze a platóni ideatan nyílt felelevenítésével oldja meg az érvényes igazság és a platóni idea azonosításával. Ezt írja: „Platón sem akart más tanítani, mint amit a fentiekben kifejeztünk: az igazságok érvényét függetlenül attól, hogy megnyilvánulnak-e a külvilág bármely tárgyában. . . az eszmék örökké önmagukkal azonos jelentését, mely eszmék mindig ugyanazok, akár léteznek olyan dolgok, amelyek a belőlük való részesedés folytán őket a külvilágban megjelentetik, függetlenül attól, hogy vannak-e szellemek, melyek őket elgondolva. . . a lelkiállapot valóságává változtatják.”¹³¹

Így a szigorú elhatárolódás a tudati tevékenységtől és a létezésről határozott irányba folytatódik, a platóni ideatan irányába: „Amikor tehát . . . biztosítottuk az eszmék önálló érvényességét, akkor ezzel egyben elégségesen elébevágtunk annak, hogy ezt az érvényességet ne cseréljék fel a lét valóságával.”¹³²

Az igazság érvényességében való fennállása tehát egyszerűen nem más, mint a platóni eszmetan újra megjelenése, mégpedig oly módon, mintha most nem pusztán a világ ősképe volna, hanem minden logika lényege is. Az *ideális szférát* a logikával azonosítva a reális dolgok, a valóság ősképeinek a logika tekinthető. Ezért szükségszerű nála — szigorú platonizmusának követelménye —, hogy a logikai tárgyak köre leszűküljön. *Érvényes csak az a tétel vagy fogalom lehet, amely igaz.* Az igazság és az érvényesség fogalma fedi egymást. Így küszöbölte ki Lotze a határozatlanságot, kiküszöbölte azt a bolzanói szempontot, amely a lehetetlen, önellentmondó tételeknek is objektív érvényt tulajdonít. Lotzenál az ideális szférát alkotó igaz tételjelentéseknek objektíveknek kell lenniök. (Szerinte az igazi objektivitás csak ezeket illeti meg, mert ezek változatlanok és időtlenek.)

Az igaz: a logikailag szükségszerű és adott. Formális meghatározottsága mellett az igaz tartalmi jegyei Lotzenál nem ontológiai, hanem etikai természetűek. Ebben is Platón nyomdokain halad, és a legfőbb jó eszméjéből vezeti le a kategóriákat.: Az értékek világa a kulcsa

¹³⁰ H. Lotze, *Logik*. Meiner Verl., Lipcse 1912. 511. l.

¹³¹ I. m. 513. l.

¹³² I. m. 516. l.

a formák világának, „így ,a lehető szükségszerűség birodalmával’, az érvényes világával szemben áll ,a szabad valóság birodalma’ szabadon, mert az alapok formális meghatározottságának köszönheti létének lehetőségét és meghatározottságát és a szubsztancia megjelenését, de önmagának köszönheti a valóságot.”¹³³

Az etikai szempontokat teleológiai szempontokkal egészíti ki, amikor kijelenti, *hogy csak az lehet igaz, ami a logikailag szükségszerű adotton túl saját maga akarata szerint kell, hogy legyen.*

Ebben a megfogalmazásban a tiszta logikus Lotze az igazságfogalmat metafizikai és etikai tartalommal tölti meg. Ezzel viszont a bolzanói intenciókat, a logikai tárgyak metafizikától való függetlenségét, vagyis a teljes an sich lényegűséget adta fel. Erre azért került sor, mert nem sikerült neki sem — mint ahogy Bolzanónak sem — a tiszta logikán belül az igazság immanens kibontása, levezetése. Azzal, hogy csak az igazságot, csak az igaz jelentést kötötte össze az érvényességgel, csak kitolta a problémát, illetve egy homályos, meghatározatlan fogalmat, az igazságot egy másikkal, az érvényességgel helyettesített. Elérte őt is a vallásos idealista spekulatív circulus vitiosus. Nem tudja a valóságot önmagából megmagyarázni, *kell lennie* valaminek, ami örök, időtlen és változatlan, a való világ előtti. Azt mondja Lotze: „. . . a *reális világ* alapja, az *általános szubsztancia*, egyúttal az *ideális világ* alapja is, az *általános eszme* kell hogy legyen.” Ez Isten.¹³⁴ Így vezetett az igazság-érvényesség összekapcsolása Lotzenál egyértelműen a keresztény-platonizmus újrafelvételéhez, amelyhez keresett egy elfogadható, „tudományos igényű” filozófiai fogalmat, és azt mondja: „az igazság az, ami érvényes”.

Az igazság fennállásának ez a szigorú platonizmuson alapuló megoldása a legkonzekvensebb tiszta logikai megoldás.

Ehhez csatlakozik Pauler. Miután kijelentette, hogy az igazság sajátos fennállási módja az érvényesség, álláspontját így indokolja: „Az igazság fogalmát egy végső adottságra: az *érvényesség* fogalmára kell visszavezetnünk. Ez utóbbit már nem lehet definiálni, vagyis más, tőle különböző fogalmakra visszavezetni, mert hiszen minden ilyen definíció, illetőleg visszavezetés *érvényes* akar lenni, mert érvényességre igényt tartó fogalmakkal és tételekkel operál, s így már szükségképpen *felteszi* az érvényesség fogalmát.”¹³⁵

¹³³ I. m. Bevezetés. XXXIII. l.

¹³⁴ H. Lotze, *Grundzüge der Logik*. Hirsch Verl., Lipcse 1912. 129. l.

¹³⁵ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 11. l.

Arra a kérdésre, hogy miért *kell* az igazság fogalmát erre a végső adottságra, az érvényességre visszavezetni, hogy miért az érvényességben kell meghatározni az igazság fennállását, ez a pauleri válasz: „Az érvényesség tehát *időtlen* permanenciát jelent, s igaz az a tartalom, melynek fennállása ily érvényességgel bír.”¹³⁶

Nyilvánvaló, hogy a tiszta logikának az a törekvése, hogy az igazság fennállásmódját az érvényességben határozza meg, nem más, mint törekvés arra, hogy az igazságot a létezésről és a megismeréstől függetlenül egyrésztől, másrésztől pedig az érvényesség-fogalom bevezetésével az igazság és az idea azonos voltát, azonos módon való fennállását elfogadtassa. *A tiszta logikai érvényességfogalom a platóni eszme modern interpretációja.*

Bizonyos értelemben kivételt képez e sorból a *husserli igazságkonceptió* fejlődése. A *Logische Untersuchungen*-ben még a bolzanói indíttatás nyomán és a pszichologizmus relativizáló, szubjektivizáló törekvései elleni harcban — az igazság an sich lényegét, abszolút, örök és időtlen voltát hangsúlyozza. Ebben a korai korszakban, tehát a tiszta logika kidolgozása idején, lényegében megmarad a tiszta logikai igazság-fogalom bolzanói értelmezése mellett. Ezt írja: „Ami igaz, az abszolút, an sich igaz; az igazság azonosan egy, akár az ember vagy nem ember, angyal vagy Isten ítélete által felfogott.”¹³⁷ Ebből a koncepcióból viszont ugyanazok a konklúziók adódnak, amelyeket a fentebb ismertetett elvekből levontunk. Bizonyítja ezen állításunkat az érvényességre vonatkozó, szinte Paulerével teljesen azonos kitétel (pontosabban Pauleré azonos a husserlivel): „Azonban minden igazság an sich marad, . . . megtartja ideális létét. Ez (ti. az igazság) nem valahol az úrben, hanem az eszmék időtlen birodalmának az érvényességességében van.”¹³⁸

Ez az álláspont azonban a késői Husserlnél az objektivitás védelmével együtt eltűnik, átadja helyét a fenomenológiai megalapozás szülte álobjektivitásnak, az igazságfogalom teljes szubjektivizálásának, az objektiv idealista koncepció a szubjektív idealistának. Tanulságos összevetni a Formale und transzendente Logik igazságdefinícióival a most ismertetetteket. Itt minden igazság végső megalapozása az érvényes időtlen birodalmából áttevődik — ugyan „abszolút” módon — az univerzális öneszméletbe (Selbstbesinnung). „Más szóval, ez egy öneszmélet,

¹³⁶ I. m. 7. l.

¹³⁷ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. Niemeyer Verl., Halle 1900. 117. l.

¹³⁸ I. m. 130. l.

amelyet Én a transcendentális redukcióval kezdek, és ami engem az abszolút önmegragadáshoz, az én transcendentális Egomhoz vezet.”¹³⁹ (Itt azonban már nem a tiszta logikai igazságkoncepciónál, hanem a fenomenológiainál vagyunk, ez pedig nem a mi tárgykörünk.)

Az érvényességproblémához — mely a tiszta logikában végül is a maga platonizált formájában dolgozódott ki — szükséges néhány megjegyzést tennünk a *modern logika* vonatkozásában is.

Az érvényesség követelménye Aristotelés szillogisztikájában lép fel először tudatosan. A következtetés érvényessége annak a formai követelménynek a betartását jelenti, amely az ítéletek tartalmától függetlenül, logikai szerkezetük alapján szükségszerű konklúzióhoz vezet. Aristotelés a szillogizmus formai törvényszerűségeinek felfedezésével, a formai ismérvek szabatos, zárt, matematikai szempontból is kifogásolhatatlan leírásával tökéletes deduktív logikai rendszert alkot.

E rendszerben az érvényesség a következtetés, tehát egy logikai eljárás sajátossága. Érvényes a következtetés, ha adott premisszák — — mindegy hogy igazak-e vagy tévesek — meghatározott konklúziót vonnak maguk után. Ha pedig a premisszák, melyekből adott esetben szükségszerűen a konklúzió következik, igazak is, ez az érvényes következtetési forma a tudományos bizonyításnak, tehát az igaz tételek bizonyításának igen hathatós eszköze lehet.¹⁴⁰

Aristotelés azt fedezte fel, hogy a következtetések érvényességének a bennük szereplő ítéletek tartalmától és igazságától független formai ismérvei is vannak. E felfedezés nagy horderejű a formális logika fejlődése szempontjából, és alapja a mai szimbolikus logikának.

Már Aristotelés számára is teljesen világos volt azonban, hogy az érvényes következtetés önmagában nem dönthető el, illetve a formai jegy önmagán nem vizsgálható, nem dolgozható ki. Kombinatorikus módszerrel nagyon sok igaz tételt kellett kipróbálnia, és igaz premisszák esetében a mindig igaz konklúzió levonása után lehetett a formai tulajdonságokat, a következtetés érvényességét megállapítani. Ha Aristotelés csupa abszurd állítással kísérletezett volna, az érvényes következtetési módok leírásához nem juthatott volna el. Szillogizmusa nem valószínű, hogy létrejött volna akkor, ha pl. olyan premisszákkal kísérletezett volna, mint „Minden madár énekel, a görögök madarak, tehát a

¹³⁹ E. Husserl, *Formale und transzendente Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 242. l.

¹⁴⁰ Lásd a kérdésről Szalai Sándor bevezetését Aristotelés *Organon* című munkájában. (Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. XL—XLII. 1.)

görögök énekelnek". A Barbara néven ismert aristotelési szillogizmus érvényességét — melyet így fogalmaz: „...ha A minden B -nek és B minden C -nek állítmánya, akkor szükségszerűen következik, hogy A minden C -nek állítmánya”¹⁴¹ — több ellenpélda felsorolásával igazolja. Aristotelésnél teljesen tudatosan kifejezésre jut: az érvényes szillogizmus arról lehet felismerni, hogy ha a premisszái igazak, akkor a konklúzió is szükségszerűen igaz lesz.

A következtetés érvényessége eldöntésének problémája a modern logikában központi jelentőségű. A kijelentéskalkulusban a következtetés érvényességének eldöntése az igazságérték-tábla segítségével történhet: ha minden olyan esetben, amikor a premisszák igazak és akkor a konklúzió is igaz, a következtetés érvényes. Vagy másképpen: érvényes következtetés esetében, adott következtetési formában végzett következtetési műveleteknél, ha minden premissza igaz, a konklúzió is igaz. (A kijelentéskalkulusban az egyes eseteket az igazságérték-tábla egyes sorai képviselik és a premisszák és konklúzió komponenseiként szereplő tételek igaz vagy téves voltának felelnek meg. A függvénykalkulusban egy-egy eset egy-egy konkrét individuumtartomány, rajta konkrét módon definiált matematikai és logikai függvényekkel együtt.) Tehát a matematikai logika absztrakciós fokán sem lehet az érvényességet *csak* formai követelményként, tartalmi jegyek nélkül definiálni. Igaz tartalmakra volt szükség ahhoz, hogy formai szabályokat vonjunk le belőlük. A formai ismérvek azért tudják biztosítani az igazságot, mert olyan ítéletek formai szerkezetét és olyan eljárások formai leírását adják, melyeknek igazságtartalma a valóság szerkezetének felel meg. Ez utóbbi megállapításunk a marxista módon interpretált matematikai logikára vonatkozik. Hozzá kell azonban ehhez fűznünk, hogy a matematikai logika, bár a következtetési mód érvényességét az ítéletek (premisszák, konklúzió) igazsága segítségével definiálja, a matematikai logikusok filozófiai beállítottságuk következtében mást-mást értenek az ítélet igazságán, illetve igaz ítéleten. (A formalisták szerint az olyan ítéletek igazak, amelyek a felvett axiómákból a következtetési szabályok alkalmazásával bebizonyíthatók, Az intencionisták szerint az olyan ítéletek igazak, amelyeket a bennük levő öninuáció igazol stb.)

Ezekben az esetekben az érvényesség igazság segítségével történő definíciója rendszerint idealista konzekvenciákhoz vezet, amiből nem az következik természetesen, hogy a matematikai logika idealista volna,

¹⁴¹ Aristotelés, *Organon*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. 208. l.

hanem csupán arról van szó, hogy a dialektikus materializmus alapján interpretálható helyesen.

A tiszta logikai értelemben vett érvényes azonban nem következtetések (gondolkodási eljárások) logikai szerkezetére vonatkozik, hanem an sich értelemben vett tételek, igazságok, szubzisztenciáját jelenti. Tehát az aristotelési logikának egy óriási tudományos felfedezését — a formai ismérvek jelentőségét a következtetési eljárásokban — hiposztazálják, és a valóságtól, a megismeréstől és a nyelvi formától független an sich lényegek fennállásmódjaként értelmezik, vagyis Aristoteléstől Platónhoz jutnak vissza.

2. Az érvényességben fennálló igazság kritériuma

Amikor azt kérdeztük, hogy a tiszta logika számára hogyan, mi módon létezik az igazság, milyen kritériumoknak kell eleget tenni ahhoz, hogy egy tételt igaznak tekintsünk, úgy találtuk, hogy az igazság fennállásmódját, az igaz tétel kritériumát a tiszta logikusok az érvényességben látják.

Milyen alapon állíthatjuk ezt? Pauler azt mondja, az érvényesség merőben objektív viszonyt képvisel az igazság és tárgya között. Ebből az következne, hogy itt az érvényesség a visszatükröző és visszatükrözött közötti megfelelés fokmérője lenne. Azonban erről nem lehet szó. Nem lehet szó azért, mert itt a viszonyban állók nem az objektív és szubjektív, hanem valamilyen egyéolvasztása ezeknek. Maga Pauler teszi lehetetlenné fenti megállapításának ezt az értelmezését, néhány sorral lejjebb: „Az igazság azonban mint objektív érvényesség, egyik alkotórészeként tartalmazza a tárgyat — és hozzá teszi még ezt: — tehát a létező tárgyat is.” Ha viszont a létező tárgy része az igazságnak, akkor csak az érvényességtől kell várunk az igazság igaz voltát.

Fel kell tennünk ezek után a következő kérdést: *Mi az érvényesség kritériuma?*

Annyit már tudunk, hogy „az igazság, tiszta logikai értelemben, tehát mint érvényesség, a mindenséget átfogó mozzanat”.¹⁴² Ebben a megfogalmazásban viszont az érvényesség és az igazság mint azonos fogalmak veendőek. Amikor tehát Pauler, Lotze nyomán, akaratlanul is ahhoz a konklúzióhoz jut, hogy *az igazság kritériuma az érvényesség, akkor ugyanazt ugyanazzal határozza meg.*

¹⁴² Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 20. l.

A kérdésünk a következő: kiküszöbölhető-e ez a tautológia? Lehetséges-e a tiszta logika keretein belül olyan igazság kritériumot találni, amely a körbenforgást kiküszöbölné.

Vizsgáljuk meg, melyek azok a lehetséges igazságkritériumok, amelyekkel szemben a tiszta logikának állást kell foglalnia.

Lehet-e ez a kritérium a valóság?

Erre a kérdésre a tiszta logika bármely képviselője egyértelműen nyíltan és konzekvensen *nem*-mel válaszol. Platonista ismeretelméleti alapról nem is lehet másképpen válaszolni. Hiszen ez az a kérdés, ahol a materialista visszatükrözés elmélettel az objektív idealista visszatükrözési elmélet szembekerül. Kell-e nyíltabban és egyértelműbben kifejezni az ismeretelméleti meggyőződést, mint ahogy ezt Pauler teszi? „... a létező világ *visszatükrözi* az igazságok örök világát: platói kifejezéssel élve: *részeseedik* az igazságok világában.”¹⁴³

Tulajdonképpen nem is kellett volna így feltennünk a kérdést, hiszen a tiszta logika lényegéből adódik, egyik döntő alapelve éppen az, hogy a valóság, a valóságra való vonatkozás eleve ki van zárva a logikai vizsgálódások köréből. A tiszta logika számára a logikai tárgy tisztán veendő, nincs kapcsolatban a valósággal, következésképpen a valóság nem lehet az igazság kritériuma. (E kérdést alább még részletesen taglaljuk.)

Lehetne az igazság kritériuma a tudomány, vagy tiszta logikai műszóval a tudományok rendszere. De ez is elesik, mert éppen a tiszta logika feladata, hogy minden elméleti tudomány elméleti alapvetését, végső előfeltevéseit előírja. Husserl deduktív rendszere pontosan megszabja, vagy Bolzano Wissenschaftslehre-je pontosan előírja, hogy milyen apriori általánosságokból építhető fel az ellentmondásmentes tudomány és rendszer. A tudományok tehát alá vannak rendelve a tiszta logikai értelemben vett princípiumnak, ezért e princípiumok objektív érvényének kritériumai nem lehetnek.

Lehet-e az igazság kritériuma az emberi gondolkodás? Eldönthető-e egy tétel igaz volta az ember gondolkodásában magában? Ez már bonyolultabb kérdés. A tiszta logikának egyértelműen nemet kell mondania erre a kérdésre is, hiszen egyik alapvető tétele, hogy az igazság független az elgondolhatóságtól. Az igazságnak éppen azért óhajtának objektív érvényt biztosítani, szemben a pszichologizmussal, hogy az emberi szubjektumtól függetlenítik. Más kérdés, hogy Husserl késői korszakában előtérbe kerül az újkantizmus ismeretelméleti meggyőződése:

¹⁴³ I. m. 18. l.

a tételek igazolhatóságának és igazságának problémája végső fokon az énben dönthető el. Ez az „én” azonban nem azonos az emberi gondolkodással. (A szubjektív abszolút tételezése már ismét fenomenológiai probléma, a 112. számú idézet ezt igen pregnánsan illusztrálja.) Így erre a kérdésre igen egyértelművé válik tehát a válasz: a tiszta logika elméleti megalapozása kizárja, hogy az igazság kritériumát a *gondolkodásban* keressük.

A fenti vizsgálódások eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a tiszta logikai igazság kritériuma sem a valóságban, sem a tudományokban, sem az emberi gondolkodásban általában nem kereshető.

Egyetlen terület marad, ahol ezt a kritériumot keresni lehet, és pedig az eszmei szféra, ahogy ezt Bolzano „Wahrheit an sich”-je már eleve kifejezi. Mivel a tiszta logikai értelemben vett igaz *csak itt*, az idea szférájában dönthető el, a tiszta logika számára csak az az egyetlen megoldás létezik, hogy az igazságot az érvényességgel magyarázza. Viszont a kijelentésről, miszerint igaz az, ami érvényes — a pauleri szövegek alapján — már tudjuk, hogy mit is jelent. Mivel nála az érvényesség az igazsággal tulajdonképpen ekvivalens fogalom (lásd a megfogalmazást: „Ami valóban érvényes vagyis igaz (e két kifejezést ezentúl egyazon értelemben használjuk)... továbbá az igazság tiszta logikai értelemben mint érvényesség a világot átfogó mozzanat” (I. m. 7. és 20. l.), ezért e viszonyt így lehet értelemszerűen összegezni:

1. „Az igazság fennállása érvényességében van”, ez azt jelenti: *Az igazság fennállása igazságában van.*
2. „Az igazság kritériuma az érvényesség”, azt jelenti: *Az igazság kritériuma az igazság.*

Következésképpen a tiszta logika számára nincs olyan elfogadható igazságkritérium, amely a körbenforgást kiküszöbölné.

Semmiképpen sem tarthatjuk tehát véletlennek, esetlegesen előforduló logikai hibának ezt a tautológiát. Ellenkezőleg, az adott meghatározásokban látjuk a tiszta logikai iskola legdöntőbb tételét, mondhatnánk azt is, ebben a kijelentésben — mint cseppben a tenger — sűrítve benne van a tiszta logika lényege.

Az igazság és az érvényesség tiszta logikai értelmezéséből adódó egyik leglényegesebb konzekvencia a következő: *Az érvényes és igaz egymásra való visszavezetése a fogalomrealizmus felelevenedését eredményezte.* Az an sich lényegeket örök, időtlen fennállása szükségszerűen visz erre az útra. Az általános tiszta logikai értelemben való megvédése a nominalizmus kritikájától — amin Husserl a pszichologizmus külön-

böző megnyilvánulásait érti —, elkerülhetetlenné teszi az igazságok abszolút függetlenségének, a priori fennállásának tételezését, ez pedig már maga a fogalomrealizmus.

E fogalomrealizmusnak egészen nyílt, konzekvens és valóban középkori formájában való felelevenítése Pauler nevéhez fűződik. Ennek magyarázata, hogy platonizmusa nem pusztán következménye az adott logikai koncepciónak, hanem annak keresztény válfaja, tudatos világnézeti hitvallása is.

Érthető, hogy a tiszta logika legkövetkezetesebbnek mondott képviselője, Pauler igen komoly figyelmet szentel a fogalomrealizmus igazolásának, fő törekvése, hogy az „igazi filozófia nagy képviselőit” egy táborba, a Szt. Ágostont követők, a fogalomrealizmus híveinek táborába sorolja.

Így lesznek a tiszta logika „előfutárai” és egyben az „augustinizmus modern interpretátorai” Descartes, Malebranche, Leibniz, Kant, Bolzano. „És végül — mondja — Bergson, Husserl, Scheler gondolatai is nagyrészt annak köszönik sikereiket, hogy a *mai* ember lelkének legmélyén is lappangó augustinusi törekvésekben váltottak ki visszhangot.”¹⁴⁴

Joggal utal itt Pauler az augustinusi szellem feléledésére Bolzano és Husserl munkásságában. Bár nálunk korántsem a pauleri nyílt formában jelentkezik, mint ahogy ezt a bolzanói érvényesség-fogalomban — a nem egzisztáló, hanem „fennálló” létmódban — kifejezésre jutni láttuk. Az érvényesség ilyen értelmezése azonban, mivel az an sich lényegek létmódját jelöli, csak elleplezi a Paulernál primitív formában jelentkező platonizmust, de nem szünteti meg, következésképpen a tiszta logika vonalát Bolzanótól Husserlig valóban a fogalomrealizmus jellemzi.¹⁴⁵

Az augustinusi gondolat — az egyetemességről, illetve annak önálló, független egzisztenciaként való tételezéséről — módszertani elvként is jelentkezik a tiszta logikában. Nyers formájában megint elsősorban

¹⁴⁴ Pauler Á., *Szt. Ágoston és a modern gondolat*. Athenaeum. 17—19 köt. 1931—33. 4—5. l.

¹⁴⁵ Teljesen egyetértünk pl. Krafftal abban, ahogy a husserli eidosz platonista tartalmát felszínre hozza. Többek között azt írja, hogy filozófiatörténetileg szemlélve a husserli „lényegek” nem egyebek, mint a XX. században újból keletkező univerzálíák, amelyekről — a fenomenológiai gyakorlat ellenére, de Platón episztemológiai miszticizmusától megújítva — azt állítják, hogy szemlélni lehet és kell azokat. (J. Kraft, *Von Husserl zu Heidegger*. Öffentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957. IV. fejezet.

Paulernél. Módszertanilag — mondja — Augustinus tanítása azon a szabályon alapszik, hogy ismereteink logikai megalapozásánál lehetőleg előítéletmentesen az *ősadottságokból* kell kiindulnunk.

„Bölcselőnk (Szt. Ágoston) szerint az emberi gondolkodás teljes bizonyosságot keres. Ezt végül annak a már tagadhatatlan alapténynek felismerésében találom meg, *hogy gondolkodom*. Ámde a gondolkodás tényének a konstatálása *igazságra* tart igényt, tehát már *felteszi* az igazságnak valamiféle létezését. Mert hiszen e megállapításunkat azért fogadjuk el igaznak, mert megegyezik az igazság változatlan természetével. Hogy pedig örök, objektív és változatlan igazság *van*, ezt önellentmondás nélkül nem tagadhatjuk: mert — mondja Augustinus — ha valaki azt mondja, hogy nincs örök és változatlan igazság, *ezt* az állítását már örök és változatlan igazságnak minősíti. Az igazság pedig csak mint egy örök és változatlan teremtő szellem gondolatvilága magyarázható.”¹⁴⁶

Ez a módszer azután Paulernél minden tiszta logikai fogalom bevezetésénél alapszabály marad. Nemcsak az igazság érvényességében való tételezése nem tűr más logikai megalapozást, mint azt, hogy az ellenkezője már felteszi létét, hanem a logikai alapelvek, a logizma, stb. mind ezen az alapon, a fogalomrealizmus alapján nyernek bizonyítást. *Minden egyes tiszta logikai fogalom eleve magában foglalja (tiszta logikai értelemben) létezését.*

A tiszta logikai alakzatok különbsége és „magasabbrendűsége” a hagyományos logikai formákkal szemben abban is megnyilvánul, hogy a tiszta logikai formátumok fogalmába a létezés (eszmei, érvényesség értelemben) beletartozik. Mivel ezen tiszta logikai alakzatokat a későbbi fejezetek során részletesen megvizsgáljuk, itt csak előrebocsátunk néhány megállapítást, amely példázza, hogy Pauler a logikai bizonyítás helyett a fogalomrealizmus alapján állítja elő őket. Íme: „... éppúgy, mint az azonosság elvének tagadása felteszi az azonosság elvének érvényét, éppúgy a mindenek összefüggését kifejező elv tagadása ugyancsak felteszi az elv érvényét.”¹⁴⁷

Továbbá: „a létezés benne foglaltatik a létező dolog teljes logizmájában”.¹⁴⁸ Ezért „Az ontológiai istenbizonyíték tehát, mely épp azt kísérti meg, hogy Isten fogalmából annak létezésére következtesen,

¹⁴⁶ Pauler Á., *Szt. Ágoston és a modern gondolat*. Athenaeum. 17—19 köt. 1931—33. 2—3. l.

¹⁴⁷ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 27. és 72. l.

¹⁴⁸ A logizma = igazságelem, a hagyományos logikai fogalom tiszta logikai elnevezése és értelmezése, azaz a fogalom „an sich” lényegűvé változtatása.

ott hibázik, hogy *Isten logizmáját, melyben mint tulajdonság valóban benne van létezése is* (kiemelés tölem — Zs. A.) — *összetéveszti Istenről való mindig tökéletlen fogalmunkkal.*”

A felhozott illusztráció két típusú érvelést tartalmaz, de az alapkoncepció egy. Az eszmék világának bármely igazságtagja mint a logikai alapelvek vagy bármely igazságeleme, mint pl. a logizma, a létezést mint tulajdonságot magában foglalja. Ezért elég az ellenkezőjük lehetetlenségének állításáról ezek igazságára következtetni, ezzel a *logikai meg-alapozás* megtörtént.

A tiszta logikai fogalomrealizmusra — amely a platonói „részesedés” elméletre való alapozás miatt elkerülhetetlen — is vonatkozatható a kanti kritika, mely szerint a fogalomhoz hiába gondolom hozzá a létezést, ezzel nem adtam hozzá semmit. Gondoljunk Kant híres hasonlatára, hogy száz valóságos tallérhoz hiába adtam hozzá száz lehetséges tallért, attól nem lesz kétszáz valóságos tallérom. Abból, hogy a tiszta logikai isten vagy igazságfogalmat, mint létezőt, azaz érvényeset gondolom, még nem következik, hogy létezik.

Hiába azonban a fogalomrealizmus kanti szétzúzása, a platonizmus felelevenítése maga után vonta a középkori fogalomrealizmus huszadik századi felelevenítését is. Ezért kellett Paulernek Szt. Ágoston táborába sorolnia a filozófusok mellett a *mai* embert, a huszadik század emberét is. *Az érvényességében fennálló igazság tiszta logikai koncepciójára felépített logika tehát egyben a skolasztikus fogalomrealizmusra való alapozást is jelenti.*

3. *Az érvényesség és az igazság objektív jellege*

Amikor az igazság fennállását a tiszta logikusok az érvényességében határozzák meg, akkor ezzel az igazság *objektivitását*,¹⁴⁹ korlátlan, vagyis *abszolút jellegét* óhajtották biztosítani.

Vizsgálódásainknak tehát most a tiszta logikai igazságfogalom objektív és abszolút jellegére kell kiterjednie.

Ennek a vizsgálatnak kapcsán elengedhetetlenül szükséges, hogy összehasonlítást tegyünk az objektív és az abszolút igazság tiszta logikai és marxista értelmezése között.

¹⁴⁹ Bolzano mondja: „A magábanvaló igazság, melyet én némelykor, a változottság miatt, az objektív igazság kifejezéssel cserélek fel.” (*Wissenschaftslehre*. I. Meiner Verl., Lipcse 1929. III. l.)

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk, hogy a tiszta logika az objektivitás és az abszolút jelleg hangsúlyozásával bizonyos vonatkozásban tartalmaz pozitív mozzanatot.

A tiszta logikai igazságtan két alapvető állítása, hogy ti. az igazságnak objektív érvénye van, és hogy az igazságnak abszolút érvénye van, mindenekelőtt a pszichologista logikával szemben jelent mind filozófiatörténeti szempontból, mind objektíve pozitívet.

Egyrészt, ahogy erről már írtunk, védekezés a logikában eluralkodó pszichologizmus ellen. E célt kívánja szolgálni az igazság fennállásának önmagában vetettségéről szóló tan. Az „an sich” lényegűség keserves bizonyítási kísérletei ugyan kudarcba fulladtak e téren, az „igazság, an sich” természetének hangsúlyozása a pszichologista logika teljes szubjektivisztikus magatartásával szemben, azonban mégis pozitív mozzanat, mert a logikai kategóriák individuális előállításával szemben objektív jellegét tételezi.

Az igazság abszolút-érvényűségének állítása védekezés a relativizmus ellen, a logika egzakt tudományigényének kifejeződése. Ennyiben az abszolút jelleg hangsúlyozása is pozitív mozzanat.

Husserl érvelésében a legfigyelemreméltóbb mindencetre az igazság mindenfajta relativizálásával szembeni határozott állásfoglalás. Már a bevezetőben kiemeltük érdemét és idéztük ellenvetéseit az igazságfogalom szkeptikus felbontásával szemben, mind a protagoraszi, mind pedig a pszichologista válfaját illetően. Ezzel az igazságfogalom-felbomlással, melynek alaptételével — minden dolog mértéke az ember — Husserl jogosan állítja szembe az objektív igazság követelményét, az objektív igazságon alapuló tudomány lehetőségét. „Minden tudomány egy más szempontból is szemlélhető, nevezetesen amit tanít, az elméleti tartalom szempontjából. Amit, ideális esetben, minden egyes tétel kimond, igazság. Egyetlen igazság sem izolált azonban a tudományban, ezek más igazságokkal elméleti kapcsolatban együtt lépnek fel, az alap és következmény viszonyában állnak. A tudománynak ez az objektív tartalma, amennyiben intencióinak valóban megfelel, a kutatók szubjektivitásától, az emberi természet sajátosságaitól általában, teljesen független, ez éppen az objektív igazság.”¹⁵⁰

Husserl tévedése nem a tudomány objektív tartalmának követelésében van. Nem is abban, hogy meglátja, a pszichologista konzekvenciák lehetetlenné teszik a tudomány objektív tartalmának elismerését. Husserl

¹⁵⁰E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. Niemeyer Verl., Halle 1900. 162. l.

tévedése a *módban van*, ahogyan ezt az objektív tartalmat biztosítani akarja.

Abból ugyanis, hogy egy kijelentés igazsága nem függ attól, vajon az individuum igaznak tartja-e, egyáltalán *nem következik* az igaz tétel teljes függetlensége az embertől magától. Husserl érvelése addig helytálló, amíg az egyéni megítélés önkénye ellen hadakozik. Való igaz ugyanis, hogy az „ $a + b = b + a$ ” tétel önmagában igaz marad, függetlenül attól, hogy én esetleg hamisnak tartom. De rögtön felmerül a kérdés, hogy miért marad igaz, mitől marad igaz. Ez az a fordulópont, amely eldöntheti a tiszta logikai koncepció hatékonyságát a pszichologizmusmal szemben.

Husserl azonban nemcsak az individuum szubjektivitásától választja el az ítélettartalom igazságát vagy hamisságát, nemcsak a szubjektív „igaznak vagy hamisnak tartástól”. Azt mondja: „Magában (in sich) maradt az igazság és hamisság változatlan; ezek lényegében tulajdonságai a vonatkozó ítélettartalomnak, de nem az ítéletaktusnak; ezek azt megilletik, ha senki sem ismeri el őket. . .¹⁵¹ Az ítélettartalom igazsága (vagy hamissága) Husserl szerint éppoly objektív tulajdonság, mint a szín vagy a hang stb. És abból, hogy színek és hangok attól függetlenül vannak, hogy bárki azokról tudomást vesz, vagy nem vesz, arra következett, hogy az ítéletek tartalma akkor is változatlanul igaz marad, ha senki sem ismeri el. A kérdés most már az, meg lehet-e ezen az alapon az igazság objektivitását védeni a pszichologizmus szubjektivitásától? Lehet-e egy ítélet tartalma *éppúgy* független az ember vagy az emberiség tudati tevékenységétől, mint egy fizikai tulajdonság? A konkrét példát alapul véve, az „ $a + b = b + a$ ” kijelentés éppúgy független-e az elgondolásától, mint pl. az a tény, hogy a Hold a Föld körül kering?

Válasszuk ketté a kérdést, hogy Husserl alapvető tévedését felszínre hozhassuk. Az egyik probléma ugyanis az, hogy valamely valóságos, anyagi tárgy, folyamat stb. és annak gondolatban, ítéletben való megfogalmazása *azonos módon objektív-e*? A másik kérdés: a matematikai tétel, tehát az absztrakciónak egy magasabb síkján megalkotott gondolat igazsága ugyanolyan módon objektív-e mint a tételt reprezentáló bármely anyagi objektum? Pontosabban: ugyanúgy nem függ-e az emberi szubjektumtól a matematikai összefüggés, mint ahogy nem függ az a reális összefüggés, amelyet kifejez?

A két kérdésfeltevést az indokolja, hogy az utóbbi (gondoljunk az $a + b = b + a$ egyenlőségre) *közvetlen* összehasonlítása az előbbivel

¹⁵¹ I. m. 151. l.

valóban annak látszatát rejti magában, mintha az objektivitás azonos módon érvényesülne. Holott az ítélettartalom és egy anyagi tulajdonság nem azonos módon objektív, akkor sem, ha az adott tétel egy matematikai reláció.

Vegyük az első kérdéscsoportot: Ahhoz a tényhez, hogy a Hold a Föld körül kering, nincs szükség arra, hogy ezt bárki is elgondolja, e tény akkor is van, objektíve van, ha ember nincs. Erről a tényről alkotott gondolat azonban, tehát az az ítélet, hogy a Hold a Föld körül kering, csak akkor lehetséges, ha *van* ember, aki elgondolja. Ez a tudattartalom az ember tudattartalma. Tehát a tudattartalom nem ugyanolyan módon független attól, hogy van-e aki elgondolja, mint a tény, amelyet a tudattartalom kifejez. Továbbá a tény esetében nem merül fel az igazság problémája, míg a második esetben fölmerül, éppen azért merül fel, mert állításról vagy tagadásról van szó. Ez is arra utal, hogy a tudattartalom objektivitása nem ugyanazon objektivitás, mint az anyagi tárgyaké.

Térjünk át a második kérdéscsoportra. A probléma csak látszatra más, mint az előbbi.. Az $a + b = b + a$ összefüggés önmagában igaz-c, objektív-e, senkinek sem kell elgondolnia, — ez a kérdés. Ha mint tudattartalmat veszem, akkor ugyanaz vonatkozik rá, mint a „Hold a Föld körül kering” ítéletre. Tehát csak akkor jöhet létre, ha *van* ember, aki elgondolja. Ha viszont azt az objektív tényt veszem, a valóságnak azt a reális összefüggését, amelyet ebben a matematikai kifejezésben tükröztem vissza, az akkor is fennáll, ha nincs ember, aki elgondolja.

Husserl számára azonos módon objektív a tény is és a tétel is. Husserl alapvető tévedése ott van, hogy elmossa a határt a fizikai és a tudati világ jelenségei között, mégpedig oly módon, hogy a tudattartalom esetében nem vesz tudomást a geneziszről. Egy állítást, egy kijelentést azonban nem lehet *abszolút módon függetleníteni* az állítótól (nem az egyes ember, hanem a gondolkodó ember, illetve emberiség értelmében). Valakinek, egy matematikusnak egyszer meg kellett alkotnia ezeket a fogalmakat, meg kellett látnia az objektív összefüggéseket, amelyek alapján az adott egyenlőséget felfedezte. És miután ez az állítás megfogalmazódott, miután gyakorlati igazolást nyert a tétel, akkor már annak igazságtartalmát illetően valóban mindegy, hogy X elismeri-e vagy sem.

Ami abszolút módon áll a létező világ jelenségeire, ti. hogy „mindegy, hogy ember vagy nem ember, angyal vagy ördög gondolja-e el, vagy nem gondolja el”, azok ettől függetlenül léteznek, az nem áll a fogalmakra, az ítéletekre, illetve azok tartalmára. *Ezeket az ember gondolja el.*

Mert, ha objektivitásuk ugyanazt jelentené, mint a fizikai tárgyak objektivitása, akkor soha nem lehetne ésszerű magyarázatot adni arról, hogy ezek miképpen váltak tudattartalommal. Egyáltalán miképpen keletkeztek ilyen állítások, ítéletek, ha mindegy, hogy azokat bárki elgondolja-e vagy sem. Ha senki sem gondolja el ezeket, akkor ezek hol, miképpen léteznek, pl. a fenti egyenlőség hol van. Mindezek a kérdések a tiszta logikusok számára is felmerültek, és meg is válaszolják. Ha az igazságot ugyanis nem az emberi szubjektum és az objektum kölcsönhatása eredményeként fogjuk fel, akkor két megoldás adódik. Az egyik a relativista, szkepticista álláspont, amely az objektivitást egyáltalán nem, csak magát a gondolkodási folyamatot látja. A másik — ez a logicista felfogás — amely a gondolatot éppúgy kívül helyezi a szubjektumon, mint a fizikai tárgyat. Ez utóbbi esetben a gondolat csak mint ideális létező (idea) interpretálható. Így végső fokon a két álláspont bármilyen antinomikus is, az igazsághoz való viszonyban tulajdonképpen egyaránt szubjektivistikus eredményre jut.

Így tehát az *érvényesség-fogalom* — annak ellenére, hogy az objektivitást hangsúlyozza — ahogyan szembeszegül a pszichologizmussal, csak korlátozott módon pozitív mozzanat. A platóni eszme logikai igazsággá való előléptetése és logikai struktúrába való szorítása ugyanis, végső fokon, éppoly szubjektivizmust eredményez, mint a pszichologista logika. A különbség pusztán annyi, hogy az egyik esetben „a logikai” természetének felfogásából adódik a teljes relativizmus és szubjektivizmus, a másik esetben pedig az igazság platonista értelmezése közvetve vezet ehhez az önkényhez.

Ugyanakkor, amikor elismerjük a tiszta logikai igazság fogalom korlátozott pozitív jellegét, el kell ismernünk vele szemben a pszichologizmus relatív jogosultságát a gondolkodásfolyamat leírásának részeredményei tekintetében. Idézzük Sigwart kritikáját ama husserli koncepcióról, hogy egy ítélet igazsága független attól, hogy bárki is gondolta volna: „Igaz vagy hamis, a szó eredeti értelmében, mindig csak egy állítás, egy vélemény lehet; egy vélemény, egy állítás azonban szükségszerűen feltételez egy gondolkodó szubjektumot, aki ezt a véleményt tanúsítja, és ezt az állítást kimondja. A 'tételek' önálló lényegiségekként való hiposztázálása mitológia.”¹⁵²

A logikai apriorizmus antipszichologizmusában *fonákként* jelentkezik mind a pszichologizmus szubjektivizmusa, mind pedig a relativizmus.

¹⁵² Ch. Sigwart, *Logik*. Mohr Verl., Tübingen 1911. 24. l.

Ennek oka abban van, hogy az objektív idealizmus úgy akarja az ismeretek objektív érvényét biztosítani, hogy eszmei tartalmukat elválasztja a szubjektum megismerő tevékenységétől és megismerés előttivé hiposztazálja. Husserl elismeri az általánost, de nem ismeri el az általánosítást, ebből adódik az ismeretek igazságának véletlenszerűsége.

A pszichologizmus és a tiszta logikai antipszichologizmus *hamis alternatívája* abban áll, hogy az ismeretek tartalma vagy csak objektív, és akkor kizárólag a szubjektum megismerő tevékenységén kívül kell valamilyen módon léteznie, vagy pedig kizárólag a szubjektum megismerő tevékenységének eredménye, és akkor csak szubjektív. Sz. L. Rubinstein *Lét és tudat* című munkájában mélyértelműen mutat rá a megoldásra: „a megoldás nyitja az, hogy a *gondolat egyidejűleg a gondolkodás terméke, a gondolkodási folyamat rezultatív kifejeződése és a gondolkodás tárgya visszatükrözött létezésének formája is.* Ez a két tétel egyetlen egységgé forr össze, mivel magát a gondolkodás folyamatát a tárgy határozza meg, amely a folyamatban a gondolat alakjában nyilvánul meg. A gondolkodás közvetíti a gondolatnak a tárgytól való függését, s magát a gondolkodást is a tárgy determinálja. Ennek folytán a megismerési folyamatban a létnek mint a gondolat tárgyának ‚logikája’ átmegy a gondolkodás struktúrájába. Az embernél a gondolkodás egyéni fejlődése során, annak arányában alakul ki, ahogyan végbemegy ez az átmenet.”¹⁵³

Ugyancsak figyelemre méltó Palágyi kritikája a tiszta logikai an sich lényegek ismerettartalmáról. Palágyi rámutat, hogy az igazság elismerése lehetetlenség lenne, ha a valóságos gondolati aktus (a pszichológia területe, a tiszta logikusok szerint) és az igazság magában való megragadása (a tiszta logika területe) kétféle törvénynek lenne alávetve. Az ilyen kétféle törvény szerint működő filozófiai koncepció pedig mindenféle pszichologizmusnál rosszabb lenne. Ezt írja: „Ha végül belátjuk, hogy az eszmei törvények csupán a magában való igazságok számára törvények és nem törvények a tények számára, úgy beláthatjuk, hogy gondolkodásunk teljesen ki van szolgáltatva a reális törvényeknek, úgy hogy valóságos csoda lesz, ha egyáltalán eljutunk egy gondolati tartalomhoz.” Továbbá: „Így hát meggyőződhetünk arról, hogy a ‚magában való igazság’ bolzanói fogalma, valamint az igazságnak következetesen végiggitt leibnizi kettéosztása teljes szkepticizmushoz vezetnek.”¹⁵⁴

¹⁵³ Sz. L. Rubinstein, *Lét és tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1962. 56. l. A pszichologista koncepció tarthatatlanságáról lásd még részletesen az 57–58. l.

¹⁵⁴ M. Palágyi, *Der Streit der Psychologen und Formalisten in der modernen Logik*. Englemann Verl., Lipcse 1902.

A tiszta logikai igazságfogalom objektív és abszolút jellegének előbb leírt, a pszichologizmussal szemben ellentmondásosan pozitív mozzanatai után vizsgáljuk meg, miben áll ezen igazságfogalom objektivitása és abszolút volta, és vessük össze a marxista igazságfogalom objektivitásával.

Kezdjük ama állítással, hogy az igazság fennállása — érvényességében van. E tétel — mint már kifejtettük — azt jelenti, hogy az igazság azonosulva az ideával „mindentől függetlenül” van, objektív.

A marxista filozófia igazságfogalmával való összehasonlításnál helyes Lenin kérdésfeltevéséből kiindulni: „. . . van-e objektív igazság, vagyis lehet-e az emberi képzeteknek olyan tartalmuk, amely nem függ a szubjektumtól, nem függ sem az embertől, sem az emberiségtől?”¹⁵⁵ A kérdésfeltevés tudományos volta sem kétséges, de Lenin az igenlő választ egybehangzóan a különböző tudományokkal, különösen a természettudományokkal nagyon határozott vonatkozásban adja meg. „A természettudomány nem hagy kétséget aziránt, hogy állítása, mely szerint a Föld az emberiség előtt létezett, igazság. Ez teljesen összeegyeztethető a materialista ismeretelmélettel: a visszatükrözőktől független visszatükrözött (a tudattól független külső világ) létezése a materializmus alaptétele. A természettudománynak az az állítása, hogy a Föld az emberiség előtt létezett, objektív igazság.”¹⁵⁶

Először megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a tiszta logikai igazságtan objektívítási igénye ott és abban különbözik a marxista értelemben vett objektív igazságtól, hogy a tiszta logikában az igazság objektivitása éppen a valóságtól és a gondolkodástól való függetlenséget jelenti, illetve az *igazság-valóság viszony problémájának megszüntetését jelenti*. Az érvényességében fennálló igazság nemcsak egyenértékű, hanem magasabbrendű szféra a léttel szemben. Az objektívítás alapja nem a valóság, ennek következtében az igazság nem a tudományos megismerés eredménye, nem a valóság visszatükrözése. A tiszta logikus számára nem is létezik olyan kérdésfeltevés, hogy „lehet-e az emberi képzetekben olyan tartalom, amely nem függ sem az embertől, sem az emberiségtől”.

A tiszta logikus számára ez az objektív tartalom egyrészt nem az emberi képzetekben és nem a gondolatban van, hanem azon kívül, *eleve van*; ahhoz, hogy gondolataink, képzeleteink lehessenek, fel kell tennünk ez

¹⁵⁵ Lenin, *Materializmus és empiriokritizmus*. Lenin Összes művei. II. kiad. 18. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964. 108. l.

¹⁵⁶ I. m. 109—110. l.

objektív tartalom létezését. Másrészt pedig az objektív tartalmat nem a valósággal való egyezés biztosítja, hanem az eszme (platóni értelemben), melynek abszolútértvényű fennállása minden logikai (!) megismerés feltétele. Egészen pontosan: az igazság egyenlő az érvényességgel, ez az ideavilág létét fejezi ki, ezért tehát minden tapasztalás, minden megismerés erre az a priori módon fennálló, az ideával azonosuló igazságra épül.

Az igazság a tiszta logikus szerint nem azért objektív, mert a szubjektumtól független tartalma van, hanem azért, mert idea, az idea pedig természete szerint „an sich” értelemben veendő, abszolút és örök, ebből viszont végső fokon ugyanaz a szubjektívizmus adódik, amely ellen a tiszta logika éles harcot vívott.

A marxista igazságfogalom objektivitását, az objektív idealizmus torzításával ellentétben, egyrészt az biztosítja, hogy pontosan meghatározza az objektív valóság fogalmát; másrészt viszont az, hogy a szubjektívizmussal és az agnoszticizmussal ellentétben e meghatározás alapján kimutatja: a megismerésben az objektív és a szubjektív dialektikus egységet alkot. Vagyis egyaránt szembe tud fordulni mind a pszichologizmussal, mind pedig a logikai apriorizmussal.

Az a hasonlóság tehát, hogy a marxista ismeretelmélet elismeri az objektív igazság létét és a tiszta logika alapvető kiindulópontja is az igazság objektív voltának védelme — tulajdonképpen tartalmi, lényegi ellentétet jelöl.

Az igazság fennállásáról szóló tiszta logikai elképzelések eddigi taglalása azt mutatja: nem lehet az igazságnak objektív érvényt tulajdonítani anélkül, hogy magát az objektivitást, vagyis az objektív külvilágot ne vegyük figyelembe, illetve ne definiálnánk a természettudományokkal és általában a tudományokkal egybehangzóan.

Az igazság fennállásáról szóló tiszta logikai tan mindvégig magán hurokja azon tautológiából fakadó önellentmondást, hogy az igazságot érvényességében határozza meg. Ebből következik azután, hogy az igazság objektivitásának tételezése gyakorlati kritériumok hiányában csak belief marad, végeredményben szubjektivistikus, és bizonyítása a tiszta logikában megoldhatatlan.

Ezen állításunk alátámasztására Lotze megfogalmazását idézzük: „... hogy az igaz és a nem-igaz között különbséget tehesünk, kell, hogy bennünk feltétlen érvényű, általános mérték legyen annak megítélésére, mely képzetkapcsolatok helyesek vagy helytelenek.”¹⁵⁷

¹⁵⁷ H. Lotze, *Grundzüge der Logik*. Hirsch Verl., Lipsce 1912. 7. l.

Továbbá: „Szükséges hinnünk, hogy a világban nemcsak általános törvények uralkodnak. . . : hanem. . . a tények *rendjében* is működik egy *elv*, azaz éppen egy eszme, amely előre meghatározza az egész rendezett végeredményt, az ésszerű jelenségek egész [rendszerét], melyek eme tények *által* a törvények értelmében megvalósulnak.”¹⁵⁸

Ezek a kifejezések, hogy „kell hogy bennünk föltétlen érvényű általános mérték legyen . . .”, továbbá „szükséges hinnünk . . .” is mutatják a tiszta logikai igazság-érvényesség szubjektivisztikus jellegét, amely kizárólag abból fakad, hogy a platoni eszmét tekinti objektívnek.

Mit tud az igazság objektív voltának bizonyítására Pauler felhozni? A pszichologizmus bizonyos abszurd állításaival szemben nyomatékosan kijelenti, hogy ezek nem helytállóak. Íme két részlet, amely mutatja, hogy mennyire tisztázatlan marad a probléma. „Tehát *nem azért* tartunk valamit igaznak, mert gondolkodásunk szubjektív természete erre kényszerít, de *mert úgy ismerjük fel*, hogy állításunk objektív érvényű.”¹⁵⁹ „Az igazság fennállása tehát semmiképpen sem azonosítható az igazság gondolatával: az mindennemű pszichológiai mozzanattól, mindennemű megismertségtől független permanenciát jelent. Ezt más szóval úgy is kifejezhetjük, *hogy lehetnek nem megismert s így nem gondolt igazságok is.*”¹⁶⁰

Láthatjuk, hogy a tiszta logika újra meg újra saját bűvös körét járja be. Ahhoz, hogy saját állításait igazolja, szembeállítja egy abszurdabb állítással. Könnyű belátni, hogy a tudományos igénnyel nem léphet fel, illetve elfogadhatatlan az olyan állítás, amely szerint gondolkodásunk szubjektív természete kényszerít az igaznak tartásra; nem nehéz olyan felfogással sem szembeszállni, hogy az igazság fennállása *azonosítható* a gondoltsággal (bár a szembeszállás és a tarthatatlanság kimutatása valóban érdem, jelen esetben a tiszta logika érdeme).

Az érvényességében fennálló igazság objektív voltáról ugyanazt kellene elmondanunk, amit korábban megállapítottunk az igazság-érvényesség viszonyról. Ugyanazzal a tautologikus bizonyítási móddal találjuk szembe magunkat: Az igazság tiszta logikai értelemben véve érvényes, mert igaz, igaz pedig, mert érvényes; objektív, mert érvényességében áll fenn, és azért áll fenn érvényességében, mert objektív.

¹⁵⁸ I. m. 63. 1.

¹⁵⁹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 17. 1.

¹⁶⁰ I. h.

Az objektív igazságról szóló ismeretelméleti — vagy erre épülve — logikai fejtegetésnek csak egyetlen esetben lehet tudományos értéke és haszna, ha az objektív tartalom a valóság, nem pedig az önkényesen konstruált szféra. Továbbá: az igazság objektív érvényéről szóló tant nem lehet felállítani annak tisztázása nélkül, hogy a megismerésnek milyen szerepe van az igazság feltárásában. Vagyis nem lehet következetesen kifejteni az objektív igazság elméletét, ha nem állunk a materialista visszatükrözési elmélet talaján; és fordítva: nem lehet következetesen kifejteni a visszatükrözési elméletet, ha nem fogadjuk el materialista módon az objektív igazság elméletét.

A megismerés és a valóság ignorálása az igazság fennállásáról szóló tételek esetében odavezet, hogy megalkották az önkényesen felvett elvek „logikáját”, ahol az igazság vagy az igazságlogika tulajdonképpen helyettesíthető az isten vagy az idea-logika szavakkal. Ilyen alapról csak vesztés félként lehet kikerülni a marxista dialektika elleni harcból. Az objektívnek kinevezett idea fennállásával szemben a valóság gazdagságát egyre inkább megismerő tudományos ismeretek rendszerében egyre inkább feltáruló objektív igazság áll. A szaktudományok által feltárt igazságok rendszere visszatükrözi a valóság konkrét sokféleségét. Ez pedig a marxista dialektikus logikában megfogalmazható. A konkrét tudományok és a materialista dialektikus módszer alapján az olyan általános törvényszerűségek, mint pl. az ellentmondás törvénye, amely az objektív igazság megismerésének egyik eszköze is, egyik feltétele is, lényegének egyik (legfontosabb) része is, az ilyen logikában a racionális megismerést szolgálja. Szemben a tiszta logikai követelménnyel, ahol csak formai jegyekkel ellátott igazság vizsgálatáról lehet szó, a marxista ismeretelmélet a valósághoz való hűség követelményéből indul ki. Ez az alapelv teszi lehetővé, hogy a logika ezen alapvető kérdésére, az igazság mibenlétére tudományos választ képes adni. (Ebben a vonatkozásban mondható el az is, hogy az így értelmezett logika alapján dönthető el a materiális és formális igazság vitája, és teremthető meg ezek dialektikus egysége és az igazság tudományos elmélete.) *A valósághoz való viszony követelménye a tiszta logikából általában hiányzik*, és az igazság fennállásáról vallott nézetekből különösen. Ezért marad üres és ellentmondásos (önellentmondó) az érvényességében fennálló formális igazság objektív természetéről szóló tanítás is.

4. A tiszta logikai igazságrendszer végtelenségéről és egyetemes jellegéről

Az „an sich” értelemben fennálló igazság jellemzésénél igen fontos a fennállásmódon és az objektivitás értelmezésén túlmenően az ezekből folyó olyan lényeges tulajdonságok megállapítása mint a végtelenség és az egyetemesség. Az igazság Pauler által adott átfogó meghatározása: „Az igazság olyan végtelen számú tagból álló, minden tagjában egyetemességet tartalmazó, s bármely tárgyra is vonatkozni képes rendszer, melynek minden tagja háromirányú (pozitív, negatív és limitatív), s amelynek fennállása érvényességében van.”¹⁶¹

a) Az igazságrendszer tiszta logikai értelemben vett végtelensége

A végtelenség bevezetéséhez Pauler szükségesnek tartja kijelenteni, hogy egynél több igazság van. Erre azért van szüksége, hogy kijelenthesse: „... valamennyi igazság egyazon nagy igazságrendszernek tagja.”¹⁶²

Ebben a kérdésben teljesen a Bolzano-féle igazságrendszer teóriát vette magáévá. A végtelenséget úgyszintén a bolzanói levezetés alapján veszi át tiszta logikájába.

Általában a tiszta logika metodológiai követelményeinek tesz eleget Pauler akkor, amikor olyan bizonyításmódot alkalmaz, ahol az a látszat, hogy az egyes tételek egymást szigorúan feltételezik. Ahhoz, hogy az egy rendszerbe tartozást igazolhassa, igazolnia kell az igazságok különböző tárgyra vonatkozását. Ahhoz, hogy az igazságrendszer végtelen voltát igazolja, felvette az igazság három irányát. Annak igazolhatóságához, hogy az igazság nemcsak létező, de nemlétező tulajdonságokra is vonatkozik, deklarálja, hogy mindenben van egyetemesség.

A részletek mélyreható elemzését az egymásbakapcsoltság, az egyes állítások vélt egymásfeltételezettsége van hivatva helyettesíteni.

E formális követelmények kizárólagos szem előtt tartására kitűnő példa az igazságrendszer végtelenségében való fennállásának levezetése.

Mint már említettük, a tétel elfogadtatásához az igazság három irányát kell bevezetni. E három irány a következő: pozitív irány, negatív irány, limitatív irány. („Az igazság *irányának* az igazság ama sajátosságát nevez-

¹⁶¹ I. m. 14. l.

¹⁶² I. m. 9. l.

zük, melynél fogva az vagy közvetlen rámutatás, vagy hiány kiemelése, vagy elhatárolás segítségével jelenti tárgyát.”)

Miután ez a hármas irány megvan, következik annak megállapítása, hogy minden igazság *egyszerre* háromirányú. Ez a háromirányúság már benne rejlik az érvényesség fogalmában, tehát nem szorul bizonyításra. (Igaz, hogy eredetileg Pauler az érvényesség fogalmat akarta jobban alátámasztani a hármas iránnyal.)

Ezután következik a végtelenség fogalmának a bevezetése.

A gondolatmenetben Bolzano bizonyítási módszerét teljesen átveszi és magáévá teszi: „Ha valaki azt állítja, hogy csak *egy* igazság áll fenn, ti. hogy 'A est B', akkor legalább *még egy* igazságot fel kell vennie, ti. azt, hogy 'ez igazságon kívül, 'A est B', más igazság nem áll fenn.' Ámde ha e két igazság fennáll, legalább *még egy* harmadik igazságot is el kell ismernünk az említett igazságon kívül, hogy ti. 'semmi sem igaz e két igazságon kívül.' Nyilvánvaló — mondja Bolzano —, hogy e következtetés a végtelenségig folytatható, s így kétségtelen, hogy végtelen sok igazság áll fenn, vagyis hogy a végezzámú igazságból álló halmaz önellentmondást tartalmaz.”¹⁶³

Pauler Bolzano interpretációjával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy hiányos és ebben a formájában durva logikai hibát tartalmaz.

Bolzano azt mondja, Ámde, ha e két igazság fennáll, és más igazság ezeken kívül nem állna fenn, akkor legalább még egy harmadik igazságot is el kellene ismernünk. . .

Ebből a gondolatmenetből következik annak a megállapításnak a logikus volta, hogy miért tartalmaz a véges számú halmaz önellentmondást. A véges számú igazságból álló halmaz csak akkor tartalmaz önellentmondást, mondja Bolzano, ha feltesszük, hogy a halmaz elemein kívül más igazság nem áll fenn.¹⁶⁴

A bolzanói, teljesen formalisztikus bizonyítást (amely eredeti formájában matematikailag helytálló) Pauler új szemponttal véli kiegészíteni, amikor kijelenti, hogy Bolzano a problémát csak egy oldalról közelítette meg és nem látta meg azt, „hogy bármely igazság egy végtelen igazságsor kiindulópontja, azáltal, hogy az igazság igazságát kifejező tétel is igaz”.¹⁶⁵

¹⁶³ I. m. 10. és 12. l.

¹⁶⁴ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. Meiner Verl., Lipcse 1929. 146–147. l.

¹⁶⁵ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 13. l.

Ezenkívül az igazságrendszer végtelenségében egy harmadik jelentést is lát, és pedíg azt, hogy „*végtelen számú igazság van, mert bármely tétel megfelelő limitatív tétellel való kiegészítést kíván a végtelenségig.*” (I. h.) Az eddigi gondolatmenethez tegyük még hozzá Pauler végkövetkeztetését, ebből ugyanis az is kitűnik, hogy az igazság három irányát miért is vette fel: „Nyilvánvaló tehát, hogy végtelen számú igazság azért van, mert az igazság mindhárom irányban (pozitív, negatív, limitatív) végtelenségig való kiegészítődést kíván.” (I. h.)

A legelső elénk kívánczó kérdés eme gondolatsort végigtekintve a következő: Az igazságrendszer végtelenségének — ti. annak, hogy végtelen sok igazság van — logikai szempontból való megragadásában jelent-e valami novumot a fentebb leírt tiszta logikai bizonyítás?

A bizonyítás tulajdonképpen a következőt mondja ki: Elég egyetlen igazságot elismerni ahhoz, hogy az igazságrendszer végtelenségét bebizonyíthassuk. A kérdés az, hogy ezen a módon valóban végtelen számú igazságot kapunk-e? Próbáljunk a kiinduló tételnek, az A est B-nek, konkrét tartalmat adni. Legyen az elismert egyetlen igazság: „Az ember élőlény”. A következő állítás ez lesz: „Az ember élőlény”-en kívül más igazság nem áll fenn.” E két igazság (!) fennállása esetén feltétlenül el kell ismerni egy harmadikat, ti. „Semmi sem igaz-e két igazságon kívül” és így tovább n-tételig, illetve az n-ediktől az (n + 1)-edik tételig. Ha most a pauleri állító formulát vesszük, miszerint az igazság igazságát kimondó tétel is igaz, akkor a végtelen sor így alakul: 1. „Az ember élőlény”, 2. „Igaz az a tétel, hogy az ember élőlény”, 3. „Igaz az a tétel, hogy igazságot mond ki: Az ember élőlény”, egészen a végtelenig, ahol az eredmény valahogy így fogalmazható meg: „Igaz az, hogy igaz az, hogy igaz az (stb. in inf.), hogy az ember élőlény”. Vagyis a végtelen sorban mindössze *egyetlen állításra* vonatkozó tételeket mondanak ki. Végtelen sok igazsághoz ilyen módon, egyetlen állítás ismételtetésével pozitív vagy negatív ítélet formájában, lehetetlen eljutni. Semmit sem bizonyít az igazságrendszer igazi végtelenségéről, mindössze arra bizonyíték, hogy egyetlen igazságról vagy vélt igazságról számtalan formailag különböző igaz állítást tehetünk, de akkor még tartalmilag mindig csak arról az egyetlen igazságról vagy vélt igazságról van szó. Tehát ebben az esetben Bolzanónál és Paulernél nem az igazságok számának végtelenségéről, hanem egy *igazságról* szóló végtelen számú formailag különböző igaz állítás lehetőségéről van szó.

Tény, hogy a tiszta logika (Bolzano) *bebizonyítja* ugyan, hogy végtelen sok igazság van, de *oly módon bizonyítja be*, hogy a végtelen sok

igazság gazdag rendszeréből (amely az emberiség általános gyakorlatában valóban megvalósul) csak egy rendkívül szűk részt tár fel (ha az formálisan végtelen is), tehát nem tudja föltárni, mennyire végtelen az objektív valóságra vonatkozó igazságok rendszere.

Hegel kritikája a formális gondolkodásról erre az esetre teljes érvénynyel vonatkozatható. Azt mondja Hegel, hogy amikor „a fogalmakat és a fogalom mozzanatait, általában a gondolati meghatározásokat mindenkéltől mint az anyagtól különböző és csak rajta levő formákat tárgyaljuk, ez mindjárt megnyilvánul önmagában mint olyan magatartás, amely nem illik az igazsághoz mint a logika tárgyához és céljához. Mert ha így a tartalomtól különböző puszta formáknak tekintjük őket, ez a meghatározás végesekké bélyegzi s képtelenné teszi a magában végtelen igazság megragadására. (Kiemelés tőlem — Zs. A.) Ha az igaz egyébként bármily tekintetben is ismét korlátozással és végességgel társul: ez az ő negációjának, nem igaz és nem valóságos voltának, épp végének oldala, nem az igenlése, amely az igaznak lényege.”¹⁶⁶

Ezután a puszta formális kategóriák sivárságáról beszél Hegel. „A józan ész annyira nem tartja tiszteletben többé azt az iskolát, amely az igazság ilyen törvényeinek birtokában van. . . az olyan embert pedig, aki csakugyan az efféle törvények szerint beszél. . . elviselhetetlennek tartja.”¹⁶⁷

Az, hogy a tiszta logikusok a végtelen sok igazság problémáját ezzel teljesen üres, formalisztikával elintézni vélik, mutatja a tiszta logika zsákutcába jutását. Ilyen típusú végtelen sorokat ugyanis bármilyen tételből lehet készíteni, olyanokból is, amelyeknek semmi közük az igazsághoz. Sőt a Pauler által alkotott igazságtagokból álló „egységes igazságrendszer” is tele lehet tűzdelni tetszőleges nem igaz tételekkel, amelyeknek semmi közük az igazsághoz. Az érvényességkövetelmény nem védheti meg ettől, hiszen korábban kimutattuk, hogy az „an sich” értelem lehetővé teszi a valójában hamis tételek érvényét is. (Gondoljunk Bolzano vagy Husserl Satz an sich-jének megengedésére, a Wahrheit an sich mellett.)

E ponton is nyilvánvalóvá válik, hogy az igazság formai szerkezetének logikája képtelen az igazság lényegét megközelíteni. Pauler kénytelen leleplezni magát a végkövetkeztetéssel, hogy „végtelen számú igazság azért van (kiemelés tőlem — Zs. A.), mert az igazság mindhárom

¹⁶⁶ Hegel, *A logika tudománya* Akadémiai Kiadó, Budapest 1957. I. köt. 13–14. l.

¹⁶⁷ I. h.

irányban (pozitív, negatív és limitatív) végtelenségig való kiegészítődést kíván.” (*Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 13. l.) A kérdés ezek után az, miért van szükség erre az üres formalizmusra? Véleményünk szerint nagyon is fontos szerepe van ezen teljes formalisztikus állításnak.

A tiszta logika nem mondhat le az igazságrendszer végtelenségének tételezéséről. Egyrészt a tiszta logika értelmezése megkívánja, hogy az általa teremtett igazságrendszer, amely e logikát minden tudomány fölé emeli, minden tudományos igazság előfeltevése legyen. Ennek a követelménynek és annak, ami ezzel azonos, hogy minden igazság a tiszta logikai igazságrendszerből levezethető legyen, csak akkor tehet eleget, ha az igazságrendszert végtelennek, *formálisan végtelennek* fogja fel.

Emellett azonban metafizikai megfontolások is vezették a tiszta logikusokat a végtelenség fenn leírt értelmezésében.

Erre a tételre akkor lesz szüksége elsősorban Paulernek és Lotzenak, amikor a logikus végső értelmét és a tiszta logika végkicsengését meghatározzák. Ez pedig nem más, mint a logikus, az igazság azonosítása az abszolútummal, az istennel. Isten egyik alaptulajdonsága pedig kell, hogy a végtelenség legyen. Íme a pauleri tételek az abszolútumra vonatkozóan: „az Abszolútum kívül áll minden keletkezésen és elmúláson, örök. . . az Abszolútum függetlensége és teremtő működése mindenhatóságot jelent . . . ő a világ megváltója, nemcsak teremtője.”

„Vagyis az Abszolútum végtelensége abból következik, hogy az időtlen öntudat maga befejezett végtelensége. . .”, továbbá „végtelenül tökéletes s ezért örökkévaló. . .”¹⁶⁸

Tehát itt, ebben a nagyon is „tiszta”, teljesen formális metódusú bizonyítási eljárásban a logikai idealizmus egy lényeges problémája ragadható meg. Mégpedig az, hogy a formalizmus elsősorban az idealizmus megalapozására szolgál. Ami jelen esetben azt jelenti, hogy az ilyen formális (tartalmilag közömbös) bizonyítási eljárás alkalmas arra, hogy eszközzé váljék a metafizikai idealizmus igazolására. Hegel szavaival, alkalmas arra, hogy a szofisztika közömbös eszközévé váljék.

Nézzünk most a mélyére annak a problémának, hogy miért nem tudott a tiszta logika az igazságrendszer végtelenségének kérdésében elfogadható megoldást találni?

Elsősorban azért, mert az igazságrendszer végtelenségéről szóló tan akkor, ha az igazságról csak formai mondanivalónk van, valóban kép-

¹⁶⁸ Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933. 190., 191. l. és *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 45. és 48. l.

telenség. Az üres végtelenről lehetetlen bármit is mondani. Ha a formálisan értelmezett igazsághoz hozzáadunk egy új jegyet (a végtelenséget), amely szintén formai, tartalom nélküli, még nem mondtunk semmit az igazságtartalmáról magáról.

A tiszta logika kiindulási pontja az igazságrendszer végtelenségének bizonyításában alapjában véve téves. Bár ez a tévedés már csak korrelátuma a korábbi tévedéssorozatnak, melynek lényege az igazság érvényességében való fennállásáról szóló tautologikus állítás. E ponton azonban (tehát a végtelen sok igazság van — bizonyítása esetében) nyilvánvalóbb, átlátszóbb a formális üresség, amit Pauler Bolzano nyomán produkál.

Nyilvánvalóvá válik, hogy filozófiai szempontból, de általában a tudományok szempontjából is, teljesen érdektelen a végtelenség effajta formális levezetése.

A végtelen tartalmi megragadhatóságának problémája túl van a formális logikán, bár a végtelen fogalmának meghatározása lehetséges a formális logika eszközeivel, ha már van mit meghatározni, ha a végtelen tartalmi jegyci ismeretesek. A végtelen tartalmi jegycinek feltárása a tudományok, az ismeretelmélet és csak ezek közvetítésével a logika problémája. Ellenvethető, hogy a végtelen formális megragadásának lehetősége mellett szól a matematikai végtelen fogalma. A matematikai végtelen azonban nem tekinthető az előbb elemzett értelemben formálisnak, hanem komoly hozzájárulás a végtelen fogalmi megragadásához, amely nem kis tudományos tette az emberiségnek. A végtelen sor vagy a végtelen halmaz, pl. a természetes számok végtelen halmaza, nem egyetlen tételre vonatkozó végtelen számú állítást tartalmaz, hanem valóban egymástól különböző végtelen számú elemet, esetünkben nagyságot. A matematikai végtelen a valóságos viszonyokból nyert absztrakció, következésképpen a valóságos viszonyokra alkalmazható is. Ezzel szemben a tiszta logikai végtelen csak formáját tekintve tűnik annak, tartalmában egyetlen tétel állítását jelenti.

Az igazságrendszer végtelenségének kérdésében válik különösen nyilvánvalóvá, hogy az objektív valóság és megismerés kiküszöbölése a tiszta logikából nem vezet egyébhez, mint csak pusztá ürességhez.

A végtelen fogalmi megragadásának egyetlen útja: a dolog tartalmi vizsgálata; vagyis a végtelen fogalmának kibontása a dialektikus materialista vizsgálati módszerek során lehetséges. A nem formális szemléletmód szükségességére vonatkozóan érdemes Hegel szavait idéznünk: „Azzal, hogy a tartalmat bevonjuk a logikai vizsgálódás körébe, nem a dolgok,

hanem a dolgok lényege, a dolgok fogalma válik a vizsgáldás tárgyává.”¹⁶⁹ E mély és helyes gondolat is (most nem térhetünk ki annak magyarázatára és bírálatára, hogy Hegelnél miért azonosul a dolgok lényege a dolgok fogalmával) arra mutat, hogy a valóság és az azt visszatükröző igazság egyik lényeges problémájának, a végtelennek lehetséges és szükséges a logikai megragadása; lehetséges és szükséges dialektikus logikai értelemben.

Az ontológia és logika egysége, adekvátsága az út a végtelen fogalmának kidolgozásához. Ha a logika nem támaszkodhatna a szaktudományok eredményeire, amelyek a világ végtelenségét elismerik, ha nem venné figyelembe a szaktudományoknak a végtelenre vonatkozó bizonyított igazságait, nem tudna eljutni a végtelen fogalmi megragadásához. Ha nem abból indulna ki, hogy az emberiség a megismerés végtelen folyamatában relatív igazságokon keresztül eljut a végtelen világot átfogó objektív igazsághoz és ezáltal közelíti meg az abszolút igazságot, akkor ugyanolyan ürességekhez jutna, mint a tiszta logika és ugyanúgy képtelen volna az igazság fogalmát mélyíteni és gazdagítani.

A marxista ontológia és logika azért képes a végtelen igazságrendszer fogalmát megragadni és feltárni, mert a tudományos absztrakció lényegmegragadó tevékenységéből indul ki, mert nincs áthághatatlan válaszfal abszolút és relatív igazság között. Lenin szavaival: „Az emberi gondolkodás tehát természeténél fogva fel tudja tárni és fel is tárja előttünk az abszolút igazságot, mely viszonylagos igazságok összességéből tevődik össze. Az abszolút igazságnak ezt az összegét a tudomány mind újabb fejlődési foka újabb szemecskékkel gyarapítja, de minden tudományos tétel igazságának viszonylagosak a határai, mert a tudás további fejlődése hol kitágítja, hol pedig szűkebbre vonja őket.”¹⁷⁰

A marxista koncepció nem konstruálja a logika anyagát (tiszta logikai terminológiával az igazság tárgyát), hanem kidolgozza az objektív logikát visszatükröző szubjektív logikát. Az adott kérdés vonatkozásában ez azt jelenti, hogy meghatározza az abszolút és relatív viszonyát, hogy a véges megismerés és a végtelen ellentmondásának dialektikus megoldását képes adni. A megismerés végtelen és ellentmondásos volta olyan összefüggés, amely nélkül a végtelen igazságrendszer problémája megoldhatatlan. Engels szavaival:

¹⁶⁹ Hegel, *A logika tudománya*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1957. I. köt. 14. l.

¹⁷⁰ Lenin, *Materializmus és empiriokritizmus*. Lenin Összes Művei. II. kiad. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964. 121. l.

„... az ellentmondás. . . , amely az emberi gondolkodás szükségszerűleg abszolútnak elképzelt jellege és csupa korlátozottan gondolkodó emberi egyedben jelentkező valósága között fennáll, az az ellentmondás, amely csupán a végtelen haladásban, az emberi nemzedékek számunkra — legalábbis gyakorlati szempontból — végtelen egymásutánjában oldódhatik meg. Ebben az értelemben az emberi gondolkodás épp annyira szuverén, mint nem szuverén, a megismerőképessége éppen annyira korlátlan, mint korlátozott. Szuverén és korlátlan a hajlam, a rendeltetés, a lehetőség, a történeti végcél tekintetében: nem szuverén és korlátozott az egyéni megvalósítás és a mindenkori valóság tekintetében.” (*Eugen Dühring úrtudományforradalmasítása. Marx—Engels Művei. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963. 126. l.*)

A tiszta logika — különösen Lotze óta — azért küszöböli ki a megismerésre való vonatkozást, hogy a logikai abszolutizmust hirdetve, annak korlátlan érvényt biztosítson. (Ide illik Hegel figyelmeztetése: A korlátlanak nem mindenfajta túllépése igazi megszabadulás tőle!) A korlátlanság megvalósítását azonban úgy értelmezik, hogy mivel a logikát, annak tisztaságát a valóság és a megismerés korlátozta, ezektől kell megszabadítani. Ennek eredménye az igazságrendszer végtelenségének formalisztikus tételezése. Ennek eredménye a végtelen semmi.

A pauleri igazságfogalmazás első tétele, az igazság végtelen sok tagból állósága tehát olyan állítás, amely semmi novumot nem tárt fel az igazságról, semmivel sem gazdagította ezt a fogalmat, ehelyett megfosztotta mindattól a gazdagságtól, amelyet az emberi gondolkodás eddig eredményezett.

b) A tiszta logikai igazság egyetemes jellegéről

Az igazság tiszta logikai fennállásának további jegye az egyetemesség. „Egy további nagyhorderejű mozzanat, amely az igazság fennállására vonatkozik az, hogy minden igazságban van egyetemesség. És mert minden dolog. . . mivoltánál fogva valamely osztályhoz tartozik, szükségképpen valamely egyetemességgel van egybeforrvá: egyes és egyetemes elválaszthatatlan correlatumok.”¹⁷¹ Az igazság egyetemességéről vallott tételt Pauler az osztálybatartozással, mint logikai alapelvvel igyekszik igazolni. Az egyetemességet értelmezve Platónra hivatkozik. Ezt írja: „Az osz-

¹⁷¹ Pauler Á., *Logika. Eggenberger*, Budapest 1925. 13. l.

tályozás elvének igazságát voltaképpen Platón látta meg először. Midőn azt tanítja, hogy az *egyes* embereken kívül létezik az *embernek* az „ideája”, mely tehát egyetemes, változatlan, nem érzékelhető, akkor voltaképpen azt az igazságot pillantja meg, hogy az *egyes* dolgot mindig kiegészíti az az egyetemesség, melynek körébe, mint osztály alá tartozik.”¹⁷²

Platón szellemében igényli tehát Pauler, hogy az általános és egyes viszonyának kérdését a tiszta logika megoldja. Mivel azonban erre csak tiszta logikai eszközei vannak, ismét a tiszta logika által oly elkerülhetetlen (szükségszerűen elkerülhetetlen) bűvös körbe torkollik a probléma. „. . . az egyetemesség mibenlétének a problémája csak annak alapján oldható meg, ha az egyes és az egyetemes viszonyát ősi, tovább nem magyarázható, *éppen ezért* logikai alapelvben kifejezésre jutó mozzanatként fogjuk fel.”¹⁷³

Miben áll ez a mozzanat?

Kétségtelen, hogy a formális logika oldaláról vizsgálva az egyes és általános viszonyát a viszony mint az osztályozás problémája realizálódik. Ami azonban a tiszta logikát illeti, ott az általánosnak más tartalma van, mint a formális logikában. Amikor a formális logika megkülönböztet egyedi és általános fogalmat (pl. Budapest — illetve város), akkor a megkülönböztetést terjedelmi viszonyok alapján teszi. Amikor a tiszta logikus általánosról beszél (lásd Husserl programja: *Als prinzipielle Wissenschaftslehre will die Logik „reine”, „apriorische” Allgemeinheiten herausstellen.*) — akkor ezt „an sich” értelemben, objektíve fennállónak veszi. Tehát a tiszta logikus általánosa mint egyetemesség (univerzália) tétéleződik.

A tiszta logikában az osztályozás nem logikai eljárás, hanem a logikai tárgyakhoz tartozó tulajdonság. Minden tárgy *csak úgy tud létezni*, ha osztályba tartozik. Az osztályba tartozás teleologikus logikai koncepciója uralkodik a dolgokon és a dolgok eszerint igazodnak. Ez a mondanivaló jut kifejezésre abban, hogy Pauler az egyetemességet logikai alapelvvé emeli.

Mert mit is keres, illetve mit akar mondani a tiszta logikus azzal, hogy az igazságot „tiszta apriori általánosság”-ként fogja fel (Husserl), vagy az igazság egyetemességét logikai alapelv segítségével „ősadottság”-nak tekinti (Pauler)?

¹⁷² I. m. 30. l.

¹⁷³ I. m. 31. l.

Mindenekelőtt biztosítani akarja az igazság általánosérvényűségét. Mikor általános érvényű az igazság? Először is akkor, ha nem csupán az individuumokra, vagy azok egy részére, hanem minden lehető tárgyra vonatkozik. Ilyen egyetemes érvényű tételek a matematikai tételek. Tökéletesen igaz, hogy bármely matematikai összefüggés, pl. az $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$, a fenti követelményt kielégíti. Továbbá kielégíti azt a követelményt is, hogy általános érvényűsége nem függ az egyes ember lelki, tudati stb. tevékenységétől (lásd az előző a) pontban kifejtetteket).

A matematikai tételek ezen tulajdonságaiból következik-e azonban, hogy ezek tiszta a priori általánosságok? Minden apriorista Platónról Kantig és napjainkig azt a hibát követi el, hogy módszeresen kiküszöböli ezen tételek eredetének problémáját. És ezért lép elő az egyetemesség az igazság önálló önmagábanvett jellemzőjeként, majd pedig önállóan létezőként. A tiszta logikus — kétségtelenül azzal a szándékkal, hogy az igazság szubjektív értelmezésétől megszabaduljon — nem vesz tudomást az $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ tétel előzményeiről.

A kérdés nyitja ugyanis az, hogyan jutunk el a megismerésnek olyan fokára, olyan absztrakciós szintjére, ahol a matematikai ítéletek létrejönnek, olyan ítéletek, amelyeknél közömbös, hogy milyen konkrét tárgyakról van szó.

E kérdés viszont nem válaszolható meg az objektív valóság és ezen belül az emberi megismerés vizsgálata nélkül. Következésképpen az igazság egyetemességének problémája az objektív valóság megismerésének függvénye.

A másik probléma, ami a kérdésfeltevésben a tiszta logikusokat foglalkoztatja, az kétségtelenül az egyes és általános viszonya mind ontológiai, mind logikai értelemben. A „minden igazságban van egyetemesség” megfogalmazás Paulernél ezt a problémát hozza felszínre. Ha egy pillanatra eltekintünk attól, hogy a tiszta logikai értelemben mit kell igazságon értenünk, akkor e megállapítást helyesnek fogadjuk el. Ám eltekinthetünk-e ettől? Úgy tűnik, mintha Pauler — fenti állításának beláttatására felhozott példában — maga is eltekinthetene ettől. Példája ez: „Petőfi valószínűleg a segesvári csatában esett el.” E tétel egyetemességet tartalmaz, mert a „valószínűség”, a „csata” mint általánosságok előfeltételei a tételnek. Továbbá a „Petőfi” és „Segesvár” szintén egyetemességeket preszupponálnak, többek között ezeket: „költő”, „lírai költő”, „ember”, „magyar ember”, a Segesvár pedig „város”, „helység”, „földrajzi hely” stb.

Mint látjuk, itt valóban arról van szó, hogy bármely gondolatban, bármely kijelentésben az egyedi és általános viszonya van benne. Sőt talán arról is szó van e példában, hogy maguk az objektív tárgyak magukon viselik az általánost, mint a nem jegyét. Tehát ontológiai értelemben is elválaszthatatlan az egyes az általánostól, — olvashatjuk ki e példából.

A kérdés csupán az, hogy lehetséges-e tiszta logikai értelemben véve az igazságot, az egyes és általános ezen viszonyához eljutni? Szerintünk nem lehetséges sem ontológiai, sem logikai értelemben. Az igazság „an sich” értelme ezt a viszonyt kizárja! Különösen kizárja az egyes és egyetemes elválaszthatatlan kapcsolatának koncepcióját az igazság platonista interpretációja. Hiába próbálja Pauler példával illusztrálni a „minden egyes tartalmaz egyetemességet” tételt, ez csak úgy sikerül neki, ha a tiszta logika tárgykörét odahagyja és a reális lét és az emberi gondolkodás tárgykörét veszi figyelembe. Ez az inkonzekvenca persze később kiküszöbölődik, amikor az egyetemes tiszta logikai természetét magyarázza. (Lásd a logikai alapelvekről szóló fejezetet.)

Pauler természetesen — hívő platonikusként — primátust hirdet az egyetemesnek. Az egyetemes kiemelése, az egyes fölé és a dolgok fölé rendelése az objektív idealizmus ama igényét fejezi ki, hogy az eszmeinek, az egyetemesnek a dolgok előtti objektív létét biztosítsa.

A probléma gyökere ugyanott van, ahol minden egyes tiszta logikai helytelen problémafelvetés gyökere. Nem a valóságból és nem a valóságos megismerésből akarják a kérdések vizsgálatát elvégezni, hanem az *idea immanenciájából óhajtják levezetni az általános problémáját*. Ezért felelevenítik (Pauler és Bolzano, de Lotze és Husserl is) a nominalizmus és realizmus vitáját, és a nominalizmus túlhajtott és helytelen problémafelvetése cáfolataként *hirdetik az általános reális önálló létét*.

Az általános és egyes viszonyának kérdésében a kivezető utat ismét a marxista filozófiában kell keresnünk. Itt ugyanis mindenekelőtt eltűnik az egyes és általános elszakítása a valóságtól, ennek következtében elszakítottáguk egymástól is. Ez a fogalmaknak a valóságból való magyarázata teszi lehetővé Marxnál az *általános objektivitásának elismerését*, és egyben az *általános önmagában vett objektivitásának elutasítását*.

A tiszta logika számára viszont az a nehézség adódik — ami minden metafizikus idealista filozófia számára —, hogy nem tud a kikiáltott apriori általánosával mit kezdeni, ha a kérdés úgy vetődik fel, hogy az általánostól újból az egyeshez térjen vissza. Csak előre, az egyestől az általános felé tud spekulatív megoldást ajánlani.

Pauler Ákos pl. Hegelt tökéletesen félreértve és félremagyarázva azt állítja: „E műben Hegel (Phänomenologie des Geistes) nála egészen szokatlan világossággal azt fejt ki, *hogy csak az egyetemes létezik.*” És így kommentálja Hegelt: „Csak az egyetemesség létezik, mert ez az *Abszolútum*, mely minden egyebet meghatároz anélkül, hogy őt magát valami további, még ősibb mozzanat determinálná.”¹⁷⁴

(Nincs itt módunkban részletesen elemezni, hogy Hegel általánosa nem a Pauler által megfogalmazott — pontosabban a Platón által megfogalmazott — idea, hanem a megismerés dialektikus folyamatában kifejlődött *konkrét általános*, aminek semmi köze az a priori egyetemességhez.)

Vizsgáljuk meg azt a problémát, hogyan történik „a tárgyakkal az általános lét polcára való emelése”? Hogyan jut el Pauler ama kitételhez, *hogy csak az egyetemes létezik*, mert az az abszolútum?

Kétségtelen, hogy ezen a ponton bizonyos vonatkozásban jogos a Hegelre való hivatkozás. Az egyes és általános viszonyának kérdésében Hegel a legellentmondásosabb. Egyrészről meglátja az egyes — különös — általános dialektikus kapcsolatát, másrészről valóban platonista módon *teremt* az általánost.

Lenin nagyra értékeli a hegeli logikának azt a vonását, hogy az általánosításban a megismerés elmélyülését látja. „Az (absztrakt) fogalmak képzése és a velük való műveletek *már* magukban *foglalják* az objektív világösszefüggés törvényszerűségének képzetét, meggyőződését, *tudatát*. . . A fogalmak objektivitását az általánosnak az egyesben és a különösen való objektivitását tagadni lehetetlen. Hegel tehát sokkal mélyebb, mint Kant és mások, amikor a fogalmak mozgásában az objektív világ mozgásának tükröződését kutatja. Valamint az egyszerű értékforma, valamely adott áru más árura való cseréjének egyes aktusa kifejletlen formában már magában foglalja a kapitalizmus *valamennyi fő* ellentmondását: ugyanígy már a legegyszerűbb *általánosítás*, a *fogalmak* (ítéletek, következtetések stb.) első és legegyszerűbb képzése az *objektív világösszefüggés* egyre mélyebb és mélyebb emberi megismerését jelenti. Ebben kell keresnünk a hegeli logika igazi értelmét, jelentőségét és szerepét. Ezt N. B.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ Pauler Á., *Hegel. Athenaeum*. XVIII. köt. 1932. 2–3. l.

¹⁷⁵ Lenin, *Filozófiai füzetek. Lenin Művei*. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1961. 154. l.

Természetesen nem lehet elvárni, hogy a tiszta logikus Pauler ebben az értelemben, ebben a vonatkozásban hivatkozzék Hegelre. Számára az objektív idealista és így szükségképpen végső fokon platonikus ízü Hegel a követendő példa.

Marx nagyszerű elemzését adja a hegeli és általában a spekulatív filozófia „általános teremtésének”. A spekuláció — mondja Marx — a különböző valóságos gyümölcsből az elvonatkoztatás egy gyümölcsét, „a gyümölcsöt”, a szubsztanciát csinálta. És ez után: „Véges, az érzékek-től támogatott értelemben persze megkülönbözteti az almát a körtétől és a körtét a mandulától, de spekulatív eszem ezt az érzéki különbözőséget lényegtelennek és közömbösnek nyilvánítja. . . A különös, valóságos gyümölcsök már csak látszatgyümölcsöknek számítanak, melyeknek igazi lényege a szubsztancia, „a gyümölcs’.” Majd felveti Marx a kérdést, „mért van az, hogy „a gyümölcs’ előttem hol almának, hol körtének stb. mutatkozik, honnan ered a sokféleségnek ez a látszata, amely oly érzékletesen ellentmond az *egységéről*, a „szubsztanciáról”, „a gyümölcscről” való spekulatív szemléletnek. Ez azért van, feleli a spekulatív filozófus, mert „a gyümölcs’ nem holt, különbség nélküli, nyugvó, hanem eleven, magát magában megkülönböztető mozgó lény. . . és a különös gyümölcsöket ezek teszik éppen megkülönböztetett tagokká a gyümölcs életfolyamatában. Látjuk: míg a keresztény vallás istennek csak egy inkarnációjáról tud, a spekulatív filozófia annyi inkarnációval rendelkezik, ahány dolog van, minthogy itt mindegyik gyümölcsben a szubsztanciának, az abszolút gyümölcsnek egy-egy inkarnációjával rendelkezik. A spekulatív filozófus számára fő érdek tehát az, hogy a valóságos, profán gyümölcsök létezését létrehozza, és titokzatos módon megmondja azt, hogy vannak almák, körték, mandulák. De azok az almák, körték stb., melyeket a spekulatív világban viszontlátunk, immár csak látszatalmák, látszatkörték. . . , mert a „gyümölcsnek”, ennek az elvont értelmi lénynek az életmozzanatai, tehát maguk is *elvont értelmi lények.*”¹⁷⁶

Nem kevésbé figyelemre méltó Marxnak az a megjegyzése sem, hogy a spekulatív filozófia ezt az állandó teremtést úgy viszi végbe, „hogy az alma, a körte stb. általánosan ismert, a valóságos szemléletben készlevő tulajdonságát, mint általa feltalált meghatározásokat csempészi be. . . Ezt a műveletet spekulatív nyelven így nevezik: *a szubsztanciának*

¹⁷⁶ Marx—Engels, *A szent család*. Marx—Engels *Művei* 2. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958. 57—59. l.

szubjektumként, belső folyamatként, abszolút személyként való megragadása. . .”¹⁷⁷

E hosszú fejtegetést azért tartottuk szükségesnek idézni, mert Pauler esetében ugyanez a probléma áll fenn, ugyanezzel a spekulatív általános-teremtéssel találjuk magunkat szemben. Azzal a lényeges különbséggel, hogy a teremtett általános mozgásáról, viszonyainak mozgásáról nála nem lehet szó. Miután az egyetemeset mint abszolútot megalkotta — ennek az egyetemesnek mozdulatlanoknak kell lennie —, a formális logikai osztályozás elvének segítségével kapcsolta össze dolgokkal és az egyessel. Hegel dialektikus meglátásait az egyes és általános viszonyára vonatkozóan természetesen mint „zagyvaságot” mellőzi. Ezt is kell tennie. Pauler számára képtelenség az egyes és általános dialektikus kapcsolata. Képtelenség, mert a tiszta logikai konstrukció Hegellel szemben a formális logika jogaiba való visszaállítására jött létre. A tiszta logikai igazságtan éppen azt akarja igazolni, hogy az igazság természete *csak* formálisan írható le, mert csak az biztosít számára általános érvényt.

Ezért az igazság egyetemességét e logikai struktúrában éppúgy an sich lértelműnek kell felfogni, mint az érvényességet. És éppúgy lehetetlen ogikailag levezetni, mint a tiszta logikai igazság létét általában.

„Az egyes általános” — mondja Lenin, továbbá: „. . . az ellentétek (az egyes és az általános ellentéte) azonosak: az egyes csakis olyan összefüggésben létezik, mely az általánoshoz vezet. Az általános csak az egyesben, az egyes által létezik. Minden egyes (így vagy amúgy) általános. Minden általános az egyesnek (részecskéje vagy oldala vagy lényege). Minden általános csak megközelítőleg fogja át az összes egyes tárgyakat. . .”¹⁷⁸

A Lenin által megjelölt vonatkozások, azok amelyek többek között a logika útján — természetesen a marxista dialektikus logika útján — megoldandók. Ezen az alapon lehet az igazság egyetemes jellegét valóban tudományos egzakttsággal leírni.

Láthatjuk tehát, az igazság fennállását egyetemességében megjelölő tiszta logikai tan esetében is ugyanarra a következtetésre kell jutnunk, mint az igazság végtelenségéről szóló koncepció esetében. Vagyis az a priori általánosként felfogott igazság szükségképpen mindig *absztrakt* marad, éppen az általánostól az egyeshez visszavezethető rekonkrétizációs út hiánya miatt, és ezért egyetemessége ismét csak óhaj marad.

¹⁷⁷ I. h.

¹⁷⁸ Lenin, *Filozófiai füzetek.* (A dialektika kérdéséhez.) Lenin *Művei.* 38. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1961. 341. l.

5. Az igazság és a valóság

Az igazság érvényességében való fennállása — amely az önmagában-vettséget óhajtja logikailag igazolni — nem teszi megválaszolttá azt a kérdést, hogy az an sich értelemben vett igazság az anyagi világgal szemben hogyan viselkedik. Ezért az igazság fennállásmódjának kifejtése után az igazság–valóság viszonyra vonatkozó tiszta logikai álláspont kifejtése következik.

E sorrend nem véletlen, és nemcsak metodológiai megfontolás eredménye. E sorrend, a fennállás előtérbe kerülése már önmagában eldönti a tiszta logikai igazságnak a valósághoz való viszonyát. Kifejeződik benne ama idealista koncepció, hogy az igazság *előbb* fennáll, azután vonatkoztatható pl. a valóságra. *Az igazság a priori érvényes*, és csak mint önmagában való érvényességnek lehet viszonya, kapcsolata a valósággal. Ebből viszont az következik, hogy a kapcsolatot nem a valóság, hanem az an sich lényegű igazság természete határozza meg.

Ezért a tiszta logika valósághoz való viszonyát általában az igazság primátusának hangsúlyozása, ebből következően pedig a valósággal való szükségszerű megfelelés gondolatának elvetése jellemzi.

Vizsgáljuk meg a problémát konkrétan és részletesebben.

Induljunk ki Pauler álláspontjából: „... ki kell emelnünk — mondja Pauler — ama fontos, már Bolzano által hangsúlyozott körülményt, hogy az igazság nemcsak létező, de nem-létező tárgyra is vonatkozhat. Azaz: az igazság lehető tárgyainak köre nagyobb, mint a létező dolgok köre”. Ezen állítást példával is alátámasztja: „Ezen igazság például: „Platón eszményi állama magasztosabb, mint Morusé”, a *nemlétező* tárgyakról, ti. merőben eszményekről állít valamit.”¹⁷⁹

E tétel igazát Pauler nagyon egyszerűen óhajtja igazolni. Egyetlen ellenvetést vél csak lehetségesnek, azt, hogy esetleg mondhatná valaki, hogy az állameszmények is létezők, ti. létező gondolatai azon embereknek, akik róluk valamit állítanak. Ezt az álláspontot félreértésnek tekinti Pauler. Azt mondja: „Ha állameszményekről van szó, ez nem a reájuk vonatkozó emberi gondolatokra, de a gondolatok *tárgyára*: magukra az állameszményekre vonatkozik, melyeket az emberi gondolat csak *jelent*, de nem azonos velük. . . A gondolat mindig különbözik tárgyától, még akkor is, ha e tárgy valami nemlétező vagy képtelen dolog is.”¹⁸⁰

¹⁷⁹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 14. l.

¹⁸⁰ I. h.

A gondolat különbözősége a tárgytól, helyes megállapítás. Következik-e azonban ennek helyességéből, hogy az igazság nemcsak létező, hanem nemlétező *tárgyakra* is vonatkozik?

Mi a nem-létező tárgy ebben az esetben? Egy állameszmény. Ez nem emberi gondolat, hanem az emberi gondolat tárgya éppúgy — Pauler szerint —, mint egy reálisan létező tárgy, pl. egy autó.

A koncepció tehát így jellemezhető: vannak tények, dolgok, eszmék, eszmények, matematikai relációk stb. és ezek egyaránt az igazság tárgyai, ebből következik, hogy az igazság köre szélesebb, mint a dolgok köre. Szükségszerűen fel sem vetődik úgy a kapcsolat, hogy az eszmék, továbbá az eszmények már a dolgokról, dologi viszonyokról szóló igazságokat vagy hamisságokat fejeznek ki.

Ez a tétel — az igazság köre szélesebb, mint a valóságé — másképpen azt akarja jelenteni, hogy a nagy átfogó, teljes igazságrendszernek vagy eszmerendszernek a valóság része, részterülete. Ez a tétel azt jelenti, hogy a valóság, az eszmék rendjét, az eszmék kapcsolatát, az eszményeket kell hogy kövesse.

Amikor a tiszta logikus szemében az állameszményre vonatkozó állítás éppúgy tárgya a gondolkodásnak, mint bármely más tárgy, formális logikai szempontból még nem követ el hibát. A formális logikának valóban nem fontos, hogy egy ítélet valóságos viszonyt vagy elképzelt kapcsolatot — vagy mint ebben az esetben —, valamilyen eszményt fejez-e ki. A formális logika absztrakciós fokán azonban — ahol egyaránt ítélet „a fa élőlény” és „a 2 szám törzsszám” — eldönthetetlen, hogy *miért igaz* valamely állítás és *miért hamis*, ugyanakkor a formális logika hallgatólagosan elismeri az igazság valóságra vonatkoztatásának szükségességét.¹⁸¹

Végeredményben tehát ama gondolat helyességéből, hogy a gondolat különbözik tárgyától, Pauler jogtalanul következtet arra, hogy az igazság köre szélesebb, mint a valóság köre. Amit ő a *valóság mellett* a gondolat tárgyának nevez, az a *valóságra vonatkozó gondolat*, amelynek viszonylagos önállósága kétségtelen, és amely szintén lehet a gondolat tárgya. Hogy a dolgok mellett eszmék is vannak, nem jelenti ugyanis azt, hogy az igazság köre szélesebb, hanem pusztán azt jelenti, hogy az ember nem-

¹⁸¹ Az aristotelési logika ún. klasszikus igazságmeghatározása világosan megmondja: „... igazat mond, aki azt állítja, hogy a különlevő külön van, és az együttlevő együtt van, s tévedésben van, aki ellenkezőt állít, mint ahogy a dolgok vannak.” Aristotelés, *Metafizika*. Felsőoktatási Jegyzetellátó V., Budapest 1957. 207. 1.

csak dolgokról, hanem gondolatokról is alkothat ítéletet, igazat vagy hamisat. A gondolatokról alkotott gondolat igazsága vagy hamissága közvetve, véges számú lépésben a valóságra vonatkoztatva dönthető el, mint a közvetlenül dolgokról szóló gondolat igazsága. Valóságos tárgy és gondolat mint igazságterületek között tehát nincs mellérendelt viszony.

Paulernek és a platonista alapvetésű tiszta logikusoknak szükségük van az igazság körének fent értelmezett kiterjesztésére. Az igazság körének kiszélesítéséből ugyanis két tétel adódik, számukra.

Az egyik: Az igazságok párhuzamosak a létező dolgokkal.

A másik: Az igazság a létezők ideálját képviseli.

Íme a párhuzamosságra vonatkozó tiszta logikai koncepció kifejtése Paulernél: „A párhuzamosság viszonya létező és igazság között *nem ontológiai* viszonyt jelent, vagyis nem két létezőnek, azaz hatáskifejtő mozzanatnak a relációját képviseli. Az igazság, mely valamely létezőre vonatkozik, *nem oka* az illető létezőnek, de viszont a létező sem oka, azaz létrehozója a reávonatkozó igazságnak. Ha Szokratész sétál, akkor e történésnek létrehozó oka nem azon igazság, *hogy* 'Szokratész sétál'. De viszont azt sem lehet mondani, hogy az igazság 'Szokratész sétál' azért igaz, *mert* Szokratész valóban sétál. . . e tétel 'Szokratész sétál' nem azért igaz, *mert* Szokratész a valóságban sétál, de mert e tétel egyik *concluziója* ama nagy szillogizmusnak, melyet a Szokratész életére vonatkozó igazságok alkotnak.”¹⁸²

A fentebb ismertetett példából azután levonja a következtetést: „A létező világ változásait meghatározó *okok* kapcsolatának megfelelő a párhuzamos igazságok világában a relációk (logikai alapok) szerinti kapcsolat. . . Mindezt úgy is kifejezhetjük, hogy a létező világ visszatükrözi az igazságok örök világát: platóni kifejezéssel élve: *részesedik* az igazságok világában. . . Hiszen még azok az igazságok is, amelyek mulandó, időbeli eseményekre vonatkoznak, mint igazságok az összes igazságok örök rendszerének tagjai s *konklúziói* ama nagy szillogizmusnak, amelyet az összes igazságok alkotnak. Platónnak tehát igaza volt: *a változó létező világ fölött áll az örök igazságok, vagyis az ideák mozdulatlan örök világa.*”¹⁸³

Az igazság és a létező párhuzamosságából levezetett e tiszta logikai koncepció tehát nem más, mint a nyílt és, valljuk be, a XX. században már meglehetősen primitív formában jelentkező platonizmus.

¹⁸² Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 17–18. l.

¹⁸³ I. m. 18. l.

Az igazság-valóság viszony párhuzamosságban való felfogásából adódik, hogy mindent, ami változó, a valóság szférájába utaljanak és a változatlanak, öröknek tételezett igazságot a logika szférájában vizsgálják. Nem nehéz felfedezni, hogy a platonizmus alap gondolatának módszertani elvvé tétele és következetes érvényesítése akar az a „pozitív” Hegel-kritika lenni, amely elsősorban Lotze célja. Pauler is minden ellenvetést, amely a megismerés vagy a gondolkodás fejlődésére, mozgására, ellentmondásos jellegére, egyáltalán törvényszerűségeire vonatkozik — származzék az Hérakleitosztól, Hegeltől vagy Marxtól —, azzal utasít vissza, hogy ezek a valóság vagy a gondolkodás kategóriái, tulajdonságai és semmi közük az igazságszférához, következésképpen semmi közük a tiszta logikához.

Az igazság-valóság viszony nyíltan platonista megválaszolásánál jelentőségében és hatásában sokkal figyelemre méltóbb a husserli felfogás.

Husserlnél van egyrészt a reális birodalma — ehhez tartozik minden pszichikus folyamat is —, ezzel szemben áll az ideális birodalma, amelyet „a pusztá jelentések birodalmának kell megjelölni”. E két szféra kétféle törvényszerűségeknek van alávetve, az egyik a reális törvényeknek (Realgesetz), a másik pedig az eszmei törvényeknek (Idealgesetz).

A párhuzam Husserlnél — bár szintén jellemzi az igazság-valóság viszonyt — sajátos módon alakul át. „Igazság és lét — mondja — azonos értelemben kategóriák és nyilvánvalóan korrelatívek.”¹⁸⁴ Amikor Husserl az empirista szenzualistákkal szemben helyesen hangsúlyozza, hogy a fogalom eszmei természetű, és különbség van egy érzékileg tapasztalható geometriai alakzat és fogalma között, ugyanakkor a fogalmat kizárólag *eszmei dologgá*, az intellektuális szemlélet tárgyává teszi. A tárgy gondolkodásunk számára mindig úgy van megadva, mint olyan tárgy, amelyre tudatunk irányul. „A tárgy tudott tárgy.”

Husserl kibogozhatatlan ellentmondásokba kerül önmagával akkor, amikor a tiszta logikában az objektív idealizmus alapján választja szét a konkrét valóságot és az igazságot (az a priori eszmék világát), majd pedig fenomenológiai módszerének bevezetésével ezen elkülönítést a

¹⁸⁴ „Wahrheit und Sein sind beide im gleichen Sinne ‚Kategorien‘ und offenbar korrelativ.” (E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1900. 132. l.)

szubjektív idealizmus felé haladva feloldja.¹⁸⁵ Husserl az „intencionális aktusok” bevezetésével akarja az igazság és a valóság viszonyának problémáját áthidalni. Azt mondja: „Ne a tárgyakat tételezzük, mint valóságot, hanem azokat az aktusokat, amelyek eddig nem voltak tárgyasultak, ezek legyenek a felfogás és az elméleti tételezés objektumai. Új gondolkodási és szemléleti módon kell ezeket (az aktusokat) szemlélni, az empirikus gondolkodás tárgyává kell őket tennünk.”¹⁸⁶

A tárgyasítás mint módszertani elv így fogalmazódik meg a „Formális és transcendentális logiká-”ban: „Végül a tárgyak minden formája, a valami minden változata, mégis általában magában a formális apofantikában lép fel, ahogyan a lényegi adottságok (sajátosságok és relatív meghatározottságok), tárgytartalmak, kapcsolatok, vonatkozások, egészek és részek, tömegek mennyiségek és a tárgyaság bármely más modusa in concreto és eredetileg explicit módon, számunkra mint igazán létezők vagy lehetséges módon létezők, csak mint ítéletekben fellépők léteznek.”¹⁸⁷

Az általunk felvetett konkrét kérdésben, az igazság-valóság viszonyban Husserl szubjektív (abszolútnak kinevezett) „én”-jének bevezetése sem jelentett a kérdés megoldásához való közeledést. Bonyolultabb levezetések és fogalmi apparátus segítségével a valóság nem az ideából részesedik, hanem formalizálódik a formális ontológia tárgykörében, és végül alárendelődik az abszolút Ego-nak. A platonikus kiindulópont — amely biztosítja a logika idealista megalapozását — „továbbfejlődik” és látszólag feloldja vagy megoldja a tiszta logika megoldhatatlan problémáját, a valóság és az igazság viszonyának párhuzamos voltát. A megoldás látszólagossága abból adódik, hogy az aktusok tárgyasítása — párhuzamosan a valóság zárójelbe tevésével — egy szintre, a husserli „tudott tárgy” szintjére hoz mindent, ami a logikának tárgya lehet. Vagyis az objektív lét fogalmát éppúgy odaítéli a valóságnak, mint bármely észkonstrukciónak.¹⁸⁸ Ezzel megmarad a legmélyebb közösségben a plato-

¹⁸⁵ Az objektív idealizmus igazság-valóság viszonyának szubjektívizálása Husserlnél: „Tehát először is mint Ego abszolút magamban és magamért létező vagyok. . . Az abszolút létező egy intencionális élet formájában létező, aminek különben mindig tudatában is lehet, tehát egyszersmind saját magának is tudata.” (E. Husserl, *Formale und transzendentale Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 241. l.)

¹⁸⁶ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. II. köt. Niemeyer Verl., Halle 1913. 9. l.

¹⁸⁷ E. Husserl, *Formale und transzendentale Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 69. l.

¹⁸⁸ Husserl számára alapjában véve minden gondolat egy adottság, nevezetesen az ideális tárgyak adottsága, a számok, fogalmak, ítéletek stb. adottsága (ideális tárgy például a 2 szám).

nizmussal, azzal a különbséggel, hogy az abszolút létező idea helyébe a jelentés és a fenomenológiailag adott kerül, másrésztől viszont a legmélyebb közösségbe kerül a pszichologizmussal, amely ellen fellépett.¹⁸⁹

A logikai megismerés elé a tiszta logikus platonisták az igazság-valóság viszonyban csak korlátokat állítottak. E pauleri kijelentés, hogy „a valóság mindig töredékes és fogyatékos a neki megfelelő ideával szemben”,¹⁹⁰ mutatja, hogy itt a logikai kutatás nem előre, hanem visszafelé haladt.

A husserli koncepció esetében is csak arról van szó, hogy a fenomenológia eszközeivel látszólag eltünteteti a valóság és az eszmei közötti különbséget azért, hogy a valóságot éppoly intencionális tárgynak tételjezi, mint pl. egy matematikai relációt. A husserli konstrukció tehát nem merevít meg még jobban a valóság és az igazság viszonyát, hanem elködösíti, lényegében tagadja a kérdésfeltevés jogosultságát.

A logikai konstrukció, a modern tiszta logikai struktúra mentes a

¹⁸⁹ A „jelentés” problémája külön tanulmányt igényelne. Elemezni kellene a jelentés, tehát az értelmi tartalom absztrakt megragadásának lehetőségeit, a szemantika törekvéseit a jelentés elemzésében és Husserl erre vonatkozó, figyelemre méltó gondolatait.

Ebben a vonatkozásban azonban a jelentésnek tárgyat konstituáló funkciójáról kell beszélnünk. A jelentés Husserlnél az az érvényes tiszta logikai mozzanat, amely számunkra az érzéketeket „objektumokká” alakítja át. Ez az a teljes misztifikáció, melyről Palágyi joggal jegyzi meg, hogy „Husserl harcát a pszichologizmus ellen nem kell komolyan venni”. (*Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik*. Engelman Verlag, Lipsce 1902. 47. l.)

E jelentés dolgokat konstituáló szerepéről, és a szubjektivizmus irányába való fejlődéséről érdemes részletesen idézni Rubinstein fejtegetését: „Ugyanazt a tételt — „a jelentések konstituálják a dolgot” —, melyet Husserl a tudat fenomenológiája síkján vetett fel, s a „meaning theory” képviselői az észleléstanban fejtettek ki, felkapja a behaviorizmussal szövetkezett mai amerikai szemantika is (Dowey, Mead, Morris stb.). A dolog — mondja Mead — nem más mint a dolog jelentése a viselkedés számára; a dologra adott reakció határozza meg a dolog jelentését. A jelentések egyrészt a dolgokat konstituálják, másrészt a tudatot és a dolgok észlelését is konstituálják. Az állítólag „semleges” tapasztalatból merített jelentések révén — s a tapasztalatban a jelentések nem tagoltak — választódnak ki mind a dolgok, mind pedig a tudat, az észlelés stb. . .

A jelentés fejlődése Husserltől a pusztá jelig (Morrisonál): A jelentés először megszünteti, behelyettesíti a tárgyat, majd a tudatot, végül alárendelődik a viselkedésnek és megfosztódik önmagától is. (Sz. L. Rubinstein, *Lét és tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1962. 100. l.)

¹⁹⁰ Pauler Á., *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 12. l.

hagyományos logikától, mert azt elvetette, mentes a valóságra való vonatkozathatóságtól, mert azt ismeretelméleti kérdésnek tekintve, nem veszi figyelembe. A husserli logikai kategóriáknak a valósággal és a valóságos gondolkodás törvényszerűségével való egyezése tehát épp-úgy a véletlen műve, ha ez egyáltalán lehetséges, mint a pauleriének. (A pauleri megfogalmazásokból — miszerint „az igazság párhuzamos a létező dolgokkal”, továbbá „Igazság és létezés viszonya. . . lényegileg párhuzamosságban áll. . .” — csak azt a következtetést lehet levonni, hogy a valóság és igazság megegyezése a véletlen műve lehet.) Következésképpen ez a logika sem alkalmas arra, hogy az igazságprobléma tartalmi kérdéseit logikai síkon megvizsgálhassa.

Az igazság körének a létező világon túli kiszélesítéséből levezetett első tétel: a valóság és az igazság párhuzamosságáról szóló tétel tarthatatlannak bizonyult.

Vizsgáljuk meg a másik tételt, amelyet Pauler, megint csak Lotze nyomán, így fogalmazott meg: „. . . a létező világra vonatkozó igazság a létezőnek *ideálját*, tökéletes mivoltát adja vissza.”¹⁹¹

Ebben a gondolatban egy helyes reális mag volna, ha Pauler nem vetné rögtön egybe ezt az ideatannal. Mivel azonban mindenütt, mindenben ezt keresi, így folytatódik a gondolat: „A szívverés törvénye tehát valósággal nem azzal ismertetett meg, ami *van*, hanem aminek *lennie* kellene, azaz: a szívverésre vonatkozólag megállapított törvényszerűség a szívverés *eszményét* ismertette meg velünk. Íme, kezdjük Platónt érteni: az, ami mint örökkévaló mozzanat tükröződik vissza a valóságban, az egy *tökéletesebb tartalmat tár elénk*, mint aminőt a konkrét valóságban találunk, melyet a valóság iparkodik utolérni és megvalósítani, de amelyet teljesen soha nem adhat vissza. *Az igazságok világa tehát a létező világhoz viszonyítva annak eszményét adja vissza.*”¹⁹²

Kezdjük a helyes, reális maggal, és rögtön látni fogjuk, hogy Pauler milyen torz eredményhez jutott.

Az igazság általános jellegéből következik, hogy egy törvény megfogalmazása a sok egyes és különös egyed lényeges tulajdonságait emelte ki. Mármost a törvény konkrét megjelenési formájánál valóban kiderül, hogy az sohasem pontosan olyan, ahogyan a törvény fogalmilag megragadta. A klasszikus kapitalizmus meghatározásának egyetlen konkrét

¹⁹¹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 19. l.

¹⁹² I. h.

kapitalizmus sem fog pontosan megfelelni. Mi következik azonban ebből? Minden konkrét kapitalizmus (francia, angol stb.) valóban tartalmazza azokat a lényeges vonásokat, amelyeket a törvény megjelöl, de vannak olyan különös, sajátos jegyei is, amelyek a másinak nem jegyei. Ezeket más, konkrétebb, különös igazságok tárják fel és adott vonatkozásban bővítik, gazdagítják az általános meghatározást. Semmiképpen sem következik ebből a nem egészen pontos megegyezésből az, hogy az egyes konkrét kapitalizmusok most arra törekednek (!), hogy megfeleljenek meghatározásuknak. Ez a képtelenség csak a platonikusok fantáziájában létezik, abból adódik, hogy teljesen félreértették az egyes, különös és általános viszonyát. Teljes félreértés és félremagyarázás, hogy a törvény nem azzal ismertet meg bennünket, ami van, hanem azzal, aminek lennie kell. A nyilvánvalóan hamis megoldás ellenére ismét próbáljuk megvizsgálni, milyen problémára keresett választ Pauler?

Úgy gondoljuk, mindenekelőtt azt a problémát látta meg, hogy a törvénynek van reális megjelenési formája egyrészről, és van eszmei létezése, másrészről. E kettősség valóban jellemzi a törvényt, tehát egyrészről anyagi léte van, másrészről pedig tudati léte. A Pauler által elemzett példa — a konklúziót leszámítva — ezt a problémát feszegeti. Ha Pauler azt mondaná, hogy léteznek olyan reális jelenségek és jelenségviszonyok, amelyek a törvényben meghatározott kapcsolatba lépnek egymással, továbbá ezen kívül van a törvénynek eszmei létezése is, mint *tudományos absztrakció* akkor járna a reális problémafelvetés útján. Jelen esetben tehát ez azt jelentené, hogy egzisztál egyrészt a maga konkrét megvalósulási formájában a szívverés törvénye, másrészt viszont adva van a maga eszmei „tisztaságában” mint tudományos absztrakció megfogalmazva. Ez utóbbi persze akkor is megmarad, változatlan marad, ha az egyes konkrét szív működésben megbetegedés áll be, vagy az adott szív működés megszűnik. Mit jelent ebben az esetben a szív működés törvényének eszmei léte? Pontosabban milyen módon egzisztál akkor ez a törvény? Ez az a kérdés, amelynek megválaszolása a legkülönbözőbb konklúziókhoz vezethet. Mindenesetre tehát Pauler ezt a problémát látta meg. A kérdés most az, hogyan juthatott adott esetben olyan konklúzióhoz, amely ellen minden tudós, aki a szívverés törvényeit kutatta és kutatja, valószínűleg tiltakozna. Először nézzük meg mi a jelentősége a szívverés törvénye reális és eszmei oldala elkülönítésének? A reális, adott jelenségek kapcsolatában egzisztáló törvény teszi lehetővé ennek *tisztán absztrakt* kiszűrését, megfogalmazását. Miért kell a törvényt a maga tiszta, absztrakt formájában megfogalmazni (ahogy Pauler mondja: azt meg-

fogalmazni, „aminek lennie kell”)? Azért, mert ez az elvi alapja a tudománynak és a *tudományos előrelátásnak*. Ha a konkrét jelenségek kapcsolatát kifejező szívverés törvényét a maga absztrakt formájában vesszük, ez adott esetben lehetővé teszi a jelenség ismeretét és szabályozását. Vagyis mivel absztrakte is tudjuk, milyen a szívverés törvénye, konkrété megkíséréljük azon körülmények megőrzését vagy helyreállítását (pl. operáció segítségével), amelyek közepette a törvény érvényesül. Ezt a tevékenységet, tehát a törvény tudatos alkalmazását éppen az teszi lehetővé, hogy az tudatunkban visszatükröződik és a tudati formája viszonylagos önállósággal bír. Ez viszonylagos önállóság viszont semmiképpen sem engedi meg, legalábbis tudományos talajon maradván nem engedi meg az olyan konklúziót, mely szerint a törvény reális létmódja tökéletesen az örökkévaló eszmével szemben, ahogy ezt Platón kifejezte. A szívverés törvényét felfedő és tudatosan alkalmazó tudósoknak, orvosoknak nincs szükségük a platóni örök ideák létének feltevésére. A törvény a valóságot fejlődésében ragadja meg, „ahogyan volt, ahogyan van és ahogyan lesz”, vagyis a valóságot a maga teljességében. Ez azonban nem a platonikus örökkévaló a priori igazság, hanem egy élő, eleven tudományos megismerés eredményeként létrejött igazságrendszer.

Az igazság és a valóság viszonyára vonatkozó fentebb fejtegetett tiszta logikai megoldási kísérletek áttekintése után megállapíthatjuk, hogy azok zsákutcába jutottak. A filozófiai alapok tekintetében a valóság és az igazság viszonyában objektív idealista, majd szubjektív idealista magyarázatot adtak, a logikai struktúra kialakítása szempontjából pedig önkényt eredményeztek. Sem egyik, sem másik vonatkozásban nem gazdagították, fejlesztették tovább a logikai irodalmat, hanem elismélték a számtalan szerző által interpretált platóni ideatant. Ebből nem is születhetett semmilyen vonatkozásban új mozzanat vagy megoldási kísérlet az igazság és a valóság viszonyára vonatkozóan. Csak tévedések sorozata jöhetett létre. Az ideában való részesezés hamis képzetén alapul az az állítás, hogy az igazság köre szélesebb, mint a valóság köre. Ugyanezen fejetetejére állított világkép eredményezte a második, alapjában hamis állítást, hogy az igazság és a valóság viszonya a párhuzamosság.¹⁹³

¹⁹³ A paralelizmus problémáját, annak megoldhatatlanságát, önellentmondó konzekvenciáit többoldalú kritika érte a polgári filozófusok részéről. Így pl. Adorno rámutat, hogy Husserlnél az ideális és reális birodalmának kettéválasztása nem az objektivitást szolgálja, hanem a pusztá szubjektivitást, hogy e talajon az igazság-

A platóni eszme maradéktalan elismerése sugallta a harmadik állítást, mely szerint a dolgok ideálja az igazság. Mindezen hamis állítások szükségszerűen következnek az igazságnak a platóni eszmével való azonosításából.

Az igazság és a valóság viszonyának eldöntése a tiszta logika számára megoldhatatlan. Sem a párhuzam, sem pedig a transzcendentális szubjektumban való husserli feloldás — ahogy azt bizonyítani igyekeztünk — nem járható út. Sem egyik, sem másik esetben *nem lehetett eldönteni, hogy mikor igaz egy gondolat vagy eszme*. Az igazságot a valóságból kell logikailag levezetni. Történeti fejlődés eredménye az, hogy az igazság mennyiben, hogyan, milyen fokon tudja a valóságot visszatükrözni. A valóságból kiinduló kutatás, a valóságból, az objektív dialektikából levezetett szubjektív dialektika, a materialista dialektika adja meg a választ az igazság és a valóság viszonyának kérdésére. Az erre épülő materialista dialektikus logika strukturálisan is megfelel az objektív valóság struktúrájának. A logikai struktúra a valóságnak megfelelő, azt visszatükröző struktúra lesz, minden más kiindulópont, minden más út zsákutca, logikai önkényt teremt.

A megismerés természetének vizsgálata nélkül, *a visszatükrözés elmélete nélkül tisztázhatatlan a valóság és az igazság viszonya*. A tiszta logikai állásfoglalás pedig ezekben a kérdésekben is megmarad az önmagában-vettség elve mellett, így tehát az igazság és a valóság viszonyának vizsgálatát elszakította a megismeréstől. Ez nemcsak az igazság-valóság viszonyának kérdésében eredményezte a hamis konklúziót, hanem szükségszerűen meghatározza az igazság és a megismerés viszonyában elfoglalt álláspontot is.

valóság viszony a pusztán véletlen műve lenne. A logikai abszolutizmusból kinövő fenomenológiában az igazságot mint elérhetetlen fix csillagot lehet csak szemlélni, amellyel kapcsolatban csak azt lehet kérdezni, *mit jelent*, vonja le ekképpen a konklúziót. (*Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*. Kohlhammer Verl., Stuttgart 1956. 78—84. l.)

M. Palágyi ugyanerre a megállapításra jut, rámutatván a reális és ideális törvény párhuzamának tarthatatlanságára, önellentmondó voltára, és a párhuzamból adódó konzekvenciákra: a szubjektivizmusra és az igazság megismerhetetlenségére. (*Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik*. Engelmann Verl., Lipcse 1902. 39—47. l.)

C. Carbonara Pauler paralellizmusról vallott nézeteit bírálva rámutat, hogy az ideális és a reális világa között lehetetlen felmutatni a kapcsolatnak egy olyan pontját, amelyen keresztül realizálható a párhuzam viszonya.

6. Az igazság és a megismerés

Az igazság természetének értelmezése lényegében meghatározza az igazság megismerhetőségének kérdésére adott választ is. Korábbi fejtegetéseinkben tisztáztuk, *mi az*, amit tiszta logikai értelemben meg kell ismernünk. Most azt a problémát kell taglalnunk, hogy a tiszta logika *milyen módon* akarja az an sich lényegek megismerését elérni, biztosítani.

Látni fogjuk, hogy a logikai apriorizmus keretei között az igazság és a megismerés viszonyában szükségszerű kölcsönhatásnak és egyben megfelelésnek kell fellépnie. A tiszta logika számára elkerülhetetlen, hogy sajátos álláspontot ne foglaljon el a megismerés értelmezésének kérdésében. A tiszta logika számára elfogadhatatlanok mindazok a tudományos megismerési módok, megismerési folyamatok, amelyeket akár a formális, akár a dialektikus logika feltárt. Rákényszerül arra, hogy olyan megismerési módszert dolgozzon ki, amely képes lesz az igazságot mint an sich lényegét feltárni. Erre pedig a valóság előtti öskép tételezése kényszeríti. Márpedig az ösképet sem a valóságból, sem a gondolkodásból nem lehet levezetni. Sem a valóság, sem a gondolkodás nem igényel ugyanis egy a priori létező eszmét. Az ideát sem a valóság, sem a gondolkodás oldaláról nem lehet megközelíteni, mert „túl van” ezeken. Ezért a tiszta logikusok arra kényszerülnek, hogy ezen végső elvek megismerésére olyan megismerési módot dolgozzanak ki, amely lényegesen különbözik az empirikus és a fogalmi megismerési módoktól, vagyis a nem-tapasztalati és nem-fogalmi megismerés valamilyen válfaját kell kidolgozniok.

Amikor Bolzano az igazság magábanvalóságát úgy biztosítja, hogy a megismeréstől függetleníti, mélységes ellentmondásba kerül azzal a törekvéssel, hogy az alapok tanában (Fundamentallehre) bizonyítsa, hogy léteznek objektív igazságok, és mi képesek vagyunk megismerni azokat.

A megismert igazság és a „Wahrheit an sich” éles elkülönítése alapozza meg a megismerés nem logikai természetét.

Idézzük Bolzanót:

„1. . . egy Wahrheit an sich fogalmát jól meg kell különböztetni egy megismert igazság fogalmától. . . A megismert igazság vagy megismerés egy ítélet, amely igaz.

2. Továbbá az igazság fogalmát meg kell különböztetni a bizonyosságtól. A Wahrheit an sich adottság, amely a tételeket illeti meg. . .

Ezzel ellentétben a bizonyosság olyan adottság, amely az ítéletekre vonatkozik. . . ”¹⁹⁴

Az an sich jellegű és a megismert igazság elválasztása Lotzenál — mint az érvényességproblémánál is — konzekvensen platonikus irányban folytatódik. Az igazságnak evidensnek és általános érvényűnek kell lennie.¹⁹⁵ Általánossága és szükségszerűsége viszont csak az a priori ismeretnek van.¹⁹⁶ Ilyen általános érvényűségük a logikai törvényeknek van, ezeket empirikusan igazolni nem lehet. Az empirikus tudományok, pl. a pszichológia, csak a gondolatban megjelenő a priori igazságról adhatnak számot.¹⁹⁷ Ezzel szemben mondja Lotze: „Fel kell tennünk, hogy a filozófiában nem a döntések törvényei keletkeznek először, hanem eleve jelen van az egész szellem, amely csak emlékezik igazságára, és előbb bírja és gyakorolja, mintsem tudományosan felismerné ezeket.”¹⁹⁸

Hogyan jelentkezik a megismerés és az igazság viszonya Paulernél?

A megismerést Pauler az élménnyel helyettesíti: „A logika tehát tételeink kifejtésében úgy jár el, hogy valamely gondolati élményből, melynek helyességét belátjuk, *visszakövetkeztet* azon szabályokra, illetőleg elvekre, melyek érvényét már feltettük akkor, midőn gondolatunkat helyesnek, igaznak ismertük fel. . . A logikai kutatás kiindulópontja tehát a helyesnek felismert gondolat élménye.”¹⁹⁹

A megismerés — Pauler szerint — leginkább a szeretethez hasonlít, ahogy a szeretet, úgy a megismerés is vágyódik tárgya után. A szeretet — mint ahogy Platónnál a legfőbb jó — nála a megismerés végső mozgatója. „Ha az ember megismerési törekvését. . . a vágy és a szeretet szempontjából tekintjük, úgy fény derül arra is, hogy voltaképpen milyen természetűnek kívánja megismerésünk azt a végső tárgyat, amelynek megismerésével és szeretetével tudásvágya éppúgy nyugovóra jutna, mint örök sóvárgása az után, ami szeretetre leginkább méltó. . . Az emberiség vallási hitében régóta kifejezést adott ama meggyőződésének, hogy az ismeret vágya és a szeretet túlvezet a véges világon és csak azon kívül hisz és remél kielégedést. Ennyiben nemcsak a megismerés alapja, de *betetőzése* is a vallási hit régióiban vész el.”²⁰⁰

¹⁹⁴ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. köt. Meiner Verl., Lipcse 1929. 115—116. l.

¹⁹⁵ H. Lotze, *Logik*. Meiner Verl., Lipcse 1912. 591. l.

¹⁹⁶ I. m. 538. l.

¹⁹⁷ I. m. 543—544. l.

¹⁹⁸ I. m. Bevezetés. XXVIII. l.

¹⁹⁹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 4. l.

²⁰⁰ I. m. 220—221. l.

Pauler megismerésről vallott nézetei teljesen összhangban vannak filozófiai hitvallásával, amely a katolikus platonizmusban fogalmazható meg.

Íme: „Az abszolútum a megismerésben tehát a következőképpen szerepel. Először mint a megismerés lehetővé tevője azáltal, hogy a megismerő szubjektumot olyanná teremti, hogy benne az abszolút mozzanatok mint a priori ismeretek öntudatlanul megvannak, amelyekre való ráébredés teszi az ismeret lényegét.” (Pauler Á., *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 73. l.)

Továbbá: „... az Abszolútum eszméje nemcsak mint a megismerés lefolyásának lehetővé tevője szerepel, hanem mint a megismerés által keresett, végső ismeret objektuma is.” (I. m. 74. l.)

A fenti idézet mutatja, hogy a megismerés tárgya isten, továbbá, hogy az ismeretvágy — legmélyebb tartalmában — a vallási hittel rokon. *A megismerés problémája eszerint tehát nem tudományos probléma, nem racionális probléma, hanem vallási, lelki élményre épülő misztikus hit.*

Szeretnénk a tendenciózusságnak még a látszatát is elkeltetni, és ezért más szempontokat is keresünk a pauleri szövegekben (nemcsak a szeretet és a vágy szempontját), hogy a megismerés mibenlétéről teljes képet kapjunk. Íme egy általánosabb érvényű megfogalmazás: „A megismerés egy magában álló (sui generis) mozzanat, mely másnemű élményre maradék nélkül nem vezethető vissza... Ennyiben a megismerés is, mint minden autonóm lelki élmény, lényegében csak annyiban ismeretes, amennyiben azt közvetlenül átéljük, de le kell mondanunk arról, hogy azt valami másnemű folyamatból megértjük.”²⁰¹

Korábbi fejtegetéseinkből láthatóvá vált, hogy a tiszta logikusnak az igazság leírásához csak az igazság fogalomra *önmagában* volt szükségük. Ezt a metodológiát a megismerés leírásánál is alkalmazni akarják. Ahogy az igazság megragadásánál kizárták, hogy másnemű folyamatokból ezt megérthessük, úgy a megismerésnél is ki kell zárniok ezt. A megismerés mibenlétét anélkül kell tehát megragadniok, hogy a gondolkodással, a tapasztalattal és általában az emberiség történelmi gyakorlatával egybevetnék.

Közeljutottunk a tiszta logika legmegoldhatatlanabb problémájához. A racionalizmus hangsúlyozása — mely a tiszta logika kialakulásában döntő jelentőségű volt —, a tételek szigorú racionális bizonyítása, a logika mint tudománytan-alképezés és általában a tiszta logika szigorú szem-

²⁰¹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 220. l.

pontja a logika tisztaságáról, az igazság és megismerés problémájában önmaga ellen fordul.

A megismerés an sich értelemben való felfogása (sui generis mozzanatként való megfogalmazása) a bolzanói hiperracionalizmus vagy hiperlogizmus talaján jött létre. De éppen a megismerés önmagábanvettése az a fordulópon, ahol a logicizmus önmaga ellentétébe, az alogicizmusba csap át, a racionalizmus pedig irracionalizmusba. Ez a koncepció ugyanis magától a megismerési tevékenységtől, a megismerési tevékenység logikumától (tartalmi és módszertani értelemben) tekint el, *következésképpen nem marad más hátra, mint hogy az élmény, az intuício mítoszához forduljon.*

Ez a folyamat, a bolzanói racionalizmustól kiindulva az irracionalizmus nyílt megjelenési formájába torkollik, és a husserli fenomenológiában teljeseedik ki. Igaz, a fenomenológia már nem a tiszta logika tárgykörébe tartozik, annyiban azonban megmarad a kapcsolat, hogy az an sich lényegeg, az a priori tételjelentések a husserli fenomenológiának is sajátjai, a fenomenológia a tiszta logikából nő ki.

Az igazság megismerhetőségének problémája Husserlnél is az élmény, az intuíción belátás szférájába tevődik át. Azt mondja: „az ismeretelmélet. . . bár magában foglalja azt az általános kérdést, hogy a tárgyi világról — mely a megismerő élmények számára elvileg transzcendens — lehetséges-e — és mennyiben — tudás vagy ésszerű feltevés, . . . de nem foglalja magában az empirikusan használt kérdést, hogy mi, emberek, a számunkra tényszerűen adott anyag alapján ilyen tudást valóban elérhetünk-e, sőt azt . . . sem, hogy ezt a tudást realizálhatjuk-e.”²⁰²

„A megismerő élmények elvileg transzcendensek” megfogalmazás tehát azt jelenti, hogy a megismerés problémája fenomenológiai problémává válik. Vagyis a módszeres, racionális megismerés helyét a fenomenológiai zárójelbetevések és lényeglátás foglalja el.

Az intuíción általában mint fenomenológiai módszer kiküszöböl minden más megismerési tevékenységet. „A pretendált eredmények igaz premisszáinak a tételeken kell alapulniok, ezek kielégítik azt a követelményt, hogy amit kimondanak, az adekvát fenomenológiai igazolás, tehát a szó legszigorúbb értelmében az evidencia teljesülése; továbbá, hogy ezek a tételek mindenkor csak abban az értelemben vehetők igénybe, amelyben intuitíve megállapítást nyertek.”²⁰³

²⁰² E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. II. köt. 2. kiad. Niemeyer Verl., Halle 1955. 20. l.

²⁰³ I. m. 22. l.

Husserl számára a megismerendő az, ami a tudatban közvetlenül adott. A fenomenológiai módszer feladata a közvetlenül adott megvilágítása. Gondoljunk a már egyszer idézett husserli szövegre: „A tudat számára lényegében azonosan adott, hogy az előállított tárgy létezik-e, vagy költött, vagy teljesen értelmetlen. Jupitert nem képzelem másképp mint Bismarckot, a bábeli tornyot nem másképp mint a kölni dómot . . .”²⁰⁴ Vagyis a megismerés semmi sem tud mondani arról, hogy a dolgok miként jelennek meg a valóságos világban, de arról sem, hogy ezeket az emberi tapasztalat, az emberi gondolkodás mennyiben ragadhatja meg. A tradicionális ismeretelméleti kérdésfeltevés e koncepcióban már nem merül fel. Az adottságok intuitív szemléletében olvad fel objektív és szubjektív, módszer és elmélet.²⁰⁵

A tételek (igazságok, apriori elvek) intuitív megragadása lelki átélési képességet tételez fel. A tiszta logikai intuíció, misztikus voltánál fogva, lényegében irracionális és arisztokratikus.

Az igazság megismerésének megragadása az élményben szükségszerű konzekvenciája a tiszta logikai igazságkonceptiónak. Egyben annak kifejeződése is, hogy a logikai abszolutizmus vagy apriorizmus XX. századi felújítása ugyanazokat az önellentmondásokat tartalmazza és ugyanazokat a misztikus megoldási kísérleteket hozza felszínre, mint eredeti (platóni) megjelenési formája.

A logikai abszolutizmus kritikája tulajdonképpen nagyon könnyű feladat. Mert ha minden előfeltevését egymás mellé rakjuk, akkor egyszerűen előttünk van minden önellentmondása (logikai értelemben). A következő előfeltevések vannak:

A tiszta logikai kutatás minden elméleti tudomány lehetőségét tárja fel. A végső alapokhoz jut vissza a lényegkutatás által. Minden tétel és igazság an sich értelemben veendő, függetlenül fennáll, érvényes, ha nem-ember gondolja, vagy nincs ember, aki gondolná. A megismerés szintén ilyen an sich értelmű.

²⁰⁴ I. m. 373. l.

²⁰⁵ Husserl intuicionizmusba torkolló, tehát inkonzekvens tiszta logikájáról a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó filozófusok mondanak kritikát. J. Kraft például az intuíciós filozófia lehetetlenségéről ír. Kimutatja, hogy a tiszta tudat eidetikus leírásának kísérletétől hogyan kerül Husserl, „a tiszta logika bajnoka” az intuíció következtében Nietzsche voluntarizmusa közelébe, továbbá, hogyan vezet az intuíció egy autoritáshoz filozófia létrejöttéhez, amely végül is nem más, mint tekintélyelv, hitdogma. (J. Kraft, *Von Husserl zu Heidegger*. Öffentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957. IV. fejr. 2–4. pont.)

Ezek után csak az a kérdés: Ha az emberi megismerés munkájától függetlenek az an sich tételek, akkor a logikai abszolutizmus mire való? Továbbá, ha az igazság is önmagában van, és a megismerés is, hogyan találkozhatik egymással az igazság és egy megismerés „an sich”? Továbbá, ha mindegy, hogy egy igazságot ember vagy angyal, avagy isten gondol-e, vagy nem gondol, mert azok attól függetlenül fennállanak, akkor hol dől el végül is, hogy az igaznaktartás megfelel-e valaminek. De azt is kérdezhetjük, hogy minek feleljen meg ez az igaznaktartás? (Hiszen a valóság zárójelbe van téve.) Végül pedig az an sich lényegeket hogyan jelenhetnek meg tisztán az élményben? Élményről hogyan beszélhetünk ember nélkül? Ha az emberi megismeréstől „el kellett” tekintenünk, mert az nem „tisztá”, a tiszta logikaiba pszichikus, empirikus stb. aspektusokat kevert, vajon az *élmény* mennyivel tisztább, pszichikustól mentesebb, mint a gondolkodási tevékenység?

Az érvényességében fennálló időtlen, örök an sich igazságok elérésére vonatkozóan Pauler nem mindennapi beismerést tesz. Ezt írja: Lotze helyesen hangsúlyozza, hogy valamely egyetemes törvény kiolvasása egyes esetekből voltaképpen mindig *kitalálás* eredménye, tehát egyéni invenció dolga, melyre nézve semmiféle biztos logikai előírás nem állítható fel.”²⁰⁶

Ha ezt a megállapítást összevetjük a tiszta logikai módszer, a redukció definíciójával, még világosabb lesz a tudományos megismerésről való lemondás. A redukciót már az előző fejezetben jellemeztük. Itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a redukció nyomoz az igazságok időtlen viszonyai után. A legfőbb előnye, emeli ki Pauler, hogy egyetlen esetből, bármely tételből általánosíthat, kiolvashatja a neki megfelelő totalitást. E totalitás a legáltalánosabb formai előfeltevés. (Lásd a kérdésről az I. fejezet 2. pontját.) Vajon milyen végső abszolútumot olvasna ki Pauler egy ilyen megállapításból: „Az asztal barna”. És hogyan utalhatna ez a megállapítás mint „relatívum az abszolútumra”, ha nem volna ember, aki barna asztalt készített, ha nem volna gondolkodó lény, aki ezt a megállapítást tette, és ha nem volna Pauler, aki a redukcióval abszolútumot keres.

A tiszta logikai élmény és ugyanakkor a „szigorú tudományos igény” képtelenül összeférhetetlen voltát rendkívül szellemesen gúnyolja ki Adorno — így jellemezve a husserli megismerési módszer „objektív” voltát. A „dolgokhoz magukhoz” jelszó a következőképpen valósul

²⁰⁶ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 202. l.

meg: „A fenomenológia mint egy elméletmentes elmélet paradox kísérlete definiálódik. Ezért utoléri a bosszú őt, aminek önmagában lennie kell (an sich) csak önmagáért van; amit meglát, azt teremtette, hogy bebizonyítsa, hogy ő látja.”²⁰⁷

Ugyanakkor azonban mégsem ilyen egyszerű a logikai apriorizmusból fakadó megismerési lehetőségek kritikája. Itt ugyanis az ál- és valóságos problémák keverednek. Mert világos, hogy a *logikus* biztosítása, a tudomány belső, szubjektív tévedésektől mentes logikájának a kutatása és feltárása valóságos problémákat jelent. Kritériumot keresni a logikusra valóban nem lehet az egyes ember logikus gondolkodásában (pszichológista irány), de nem lehet, vagy nem kell minden egyes tétel indokolásánál a tapasztalathoz visszatérni sem (empirista irány). Az igaz ítéletekhez való eljutás problémája tehát joggal foglalkoztatja a tiszta logikusokat. Mit tudnak azonban ajánlani a pszichológista és empirista irányzat egyoldalúságának, szubjektivizmusának leküzdésére? Mint láttuk a redukció – amely az igazság an sich-hez való eljutás fő módszere –, mind a pszichológista, mind az empirista irányzat hibáit magán viseli. Ez áll a husserli és a pauleri interpretációra egyaránt; míg Husserlnél a redukciót az intellektuális lényegszemlélet teszi pszichológiaivá és empiristává, tehát olyan eljárássá, amely a szubjektum pszichikus és empirikus tevékenységét írja le (a belső tapasztalatra vonatkozóan), addig Paulernél a rádöbbenés, a ráébredés, az élmény (igazságélmény) adja a redukciónak a szubjektivisztikus jelentést. De ezen fogyatékoságok, korlátok kiküszöbölése nem is lehetséges a logikus gondolkodás és az emberi gyakorlat kiküszöbölése által. A tiszta logika igazság-megismerés viszonyában elfoglalt álláspontja éppen erre a bizonyíték.

Az eddigi fejtegetésekben az volt a törekvésünk, hogy a filozófiai alapok és a megismerési módszerek kiválasztását a tiszta logikában egymásból magyarázzuk. Igyekeztünk rámutatni arra, hogy az igazság örök, változatlan, a priori módon történő értelmezése szükségszerűen meghatározta a megismerés természetére vonatkozó nézeteket.

Amikor tehát meg kell mondanunk, hogy milyen viszony van a tiszta logikában igazság és megismerés között, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy e kettő szoros kapcsolatban áll egymással. A kapcsolat lényege a következő: Az igazság nem érthető meg a megismerésből, a megismerés nem érthető meg az igazságból. Mindkét filozófiai kate-

²⁰⁷ T. Adorno, *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*. Kohlhammer Verl., Stuttgart 1956. 136. l.

gória csak „an sich” értelemben veendő. Mindegyik egy autonóm „an sich”, legfeljebb egymás mellett, de nem egymással kapcsolatban írható le. Az érvényességben fennálló igazság, az idea élményeinkben, lelki életünkben jelenik meg, „rádöbbenünk”, „rácébredünk” abszolút létére; ezt nevezzük megismerésnek.

Amikor tehát az „igazság-logikában”, igazság és megismerés viszonyát illetően elválaszthatatlan összefüggésről beszélünk, ez csak annyit jelent, hogy a tiszta logikai igazságfogalom úgy viszonylik a tudományok igazságfogalmához, ahogy a tiszta logikai megismerési módszer a tudományos megismeréshez. A tiszta logikai értelemben vett igazság és megismerés között ebben az értelemben a megfelelés viszonya áll fenn.

A tiszta logikai igazságot az átélés, megélés, meglátás formájában lehet felismerni — tanítja Pauler —, vagyis megfelelés viszonya áll fenn nemcsak az igazság és a megismerés, hanem ezek és a megismerés módszere között is.

A tiszta logikai értelemben vett igazság, megismerés és megismerési módszer elválaszthatatlanságából — véleményünk szerint — két lényegbevágó következtetést kell levonnunk.

Először: Az igazság intuíciós megragadása lényegében az igazság megismerhetetlenségének állítását rejtí magában. A tiszta logikai intuíció végső soron ismeretelméleti agnoszticizmust jelent. A fordított világ (a dolgok az eszme visszfénye) tételezése miatt le kell mondania a megismerendő abszolútum megismeréséről. Az intuíció nem valóságos megismerés, nem a dolgokra, nem a valóságra irányul, következőképpen megfosztja az ismeretet objektív tartalmától. *Önellentmondás van tehát a logika objektív, abszolút igazságra való igénye és ennek az intuícióval való megismerhetősége között.* Vagy lemondunk az igazság objektív érvényéről, vagy lemondunk a teljesen szubjektív intuícióról.²⁰⁸

Másodszor: A redukció mint az igazság megismerésének logikai módszere ugyancsak azt jelenti, hogy objektíve le kell mondani az igazság megismerhetőségéről. A redukció kizárja az ismeretek bővülését és előírja az egyetlen igazság (ősalap), az isten, az eszme keresését. Redukcióval már tudott bizonyossághoz jutunk. Miért kell akkor egyáltalán megismerni, ha a megismerés végén olyan igazság van, amelyről már

²⁰⁸ Itt az intuíciót a tiszta logikában és a fenomenológiában használt értelmében vesszük, nem abban az értelemben, amelyben elfogadható, tehát a tudományos tapasztalatok és az élettapasztalatok felhalmozódása következtében kialakult felismerési képesség értelmében.

eleve teljes bizonyosságunk volt? A tiszta logika ismét logikai ellentmondásba kerül önmagával, mert olyan megismerési módszert javasol, amely lényegében a megismerés szükségtelenségét jelenti.

Összegezve: 1. A tiszta logikai értelemben vett igazság kizárja a racionális megismerés lehetőségét. 2. A tiszta logikai értelemben vett megismerés (az intuíció-élmény) kizárja a tiszta logikai igazság objektív érvényét. 3. A tiszta logikai redukció mindenfajta megismerés szükségességét kizárja.

Tehát: *A tiszta logikai értelemben vett igazság, megismerés és megismerési módszer olyan fogalmak, amelyek egymást semmisítik meg.* Az igazság megismerésének szükségtelensége tehát a tiszta logika módszertani elveiből folyik, az igazság megismerésének lehetetlensége pedig objektíve a tiszta logikai igazságfogalom platonista tartalmának következménye. Ez azt is jelenti, hogy a módszerben sűrítődik az elmélet, az intuícióban nyílttá válik a tiszta logikában latensen bennelevő és csak fonákként jelentkező irracionalizmus.

Ezek után fel kell tennünk a kérdést: hogyan merül fel a logika számára általában az igazság megismerhetősége? Az igazság megismerhetőségének problémája mennyiben logikai kérdés?

Egyet világosan kell látnunk. Mint ahogy az igazság lényegét, az igazság és a valóság viszonyát nem lehetett formális logikai eszközökkel megragadni, az igazság megismerhetőségének problémája is túlmutat a formális logika keretein. Utaltunk arra, hogy amikor a tiszta logikusok a megismerés természetére vonatkozó nézeteiket kifejtették, szintén kiléptek a formális logika kereteiből, nézeteiket (Husserlnél) fenomenológiai, (Lotzenél) etikai vagy ismeretelméleti kérdésfeltevések keretében fejtették ki.

Az igazság megismerhetőségének problémája nem elsősorban formai, hanem tartalmi kérdés. Következésképpen nem a formális logika, hanem a tartalmi, azaz egy ismeretelméleti logika kereteibe tartozik.

Az igazság megismerhetőségére adott tudományos választ egy ilyen tartalmi logika csak akkor dolgozhatja ki következetesen, ha az igazság lényegét, a megismerés lényegét és ennek következtében az igazság és a megismerés viszonyát sikerül tisztáznia.

E feladatok megoldása a hegeli logikának egy vonatkozásában, a dialektikus módszer kidolgozása vonatkozásában sikerült. Hegel nagytette annak felismerése volt, hogy *az igazsághoz való eljutás nem más, mint az egész megismerés folyamatának a feltárása, ez pedig a dialektikus módszer.* Ebben az értelemben a dialektikus logika annak a fejlődésnek a

leírása, ahogyan a nem-tudásból haladunk a tudás felé, az abszolút, objektív igazság felé.

A megismerés valóságos folyamatát erről az oldalról, vagyis dialektikus logikai oldalról feltárni viszont a hegeli logikának csak részben sikerülhetett. Hegel tévedése abban állott, hogy az igazság lényegét idealisztikus módon értelmezte, a megismerés céljának, értelmének az abszolút eszme megismerését látta. Ez az idealista beállítottság a kiindulópontban és a végcélban, természetesen nem hagyta érintetlenül a logikát magát sem (többek között ez adja spekulatív jellegét). Ennek ellenére a hegeli logikát kiindulópontnak, támpontnak kell elfogadnunk éppen dialektikus voltánál fogva, a modern marxista dialektikus logika kidolgozásához. (Gondoljunk csak pl. az ítéletek fejlődésének hegeli megoldására a létezési ítélettől a fogalmi ítéletig, vagy arra a követelményre, amely a következtetéseket nemcsak formai, hanem tartalmi szükségszerűség szempontjából tárgyalja stb.)

Nekünk tehát a dialektikus megismerésben a folyamaton kívül *a vég-eredményt az igazság és a valóság viszonyában kell kutatnunk.*

Az igazság megismerésének logikai leírása, véleményünk szerint, feltétlenül két dolgot jelent.

Egyfelől, részben a formális logika keretei között (ebbe beleértve a matematikai logikát is), a gondolkodás logikai eljárásait jelenti. Ezek az induktív, deduktív, következtetések az összehasonlítás, az analízis, a szintézis, az absztrakció, az osztályozás stb. E logikai módszerek, a logikus gondolkodás módszeres eljárásai egy-egy vonatkozásban eszközei az igazság feltárásának. Már önmagukban is a logikus gondolkodásra vonatkozó igazságok, amennyiben a helyes tudományos gondolkodás eljárásait írják le.

Az igazság megragadásának logikai útja azonban nem merülhet ki a logikus gondolkodás ezen eljárásainak leírásában. A logikus gondolkodásnak — szemben a tiszta logikai követelménnyel — követnie kell a valóság mozgását, vissza kell tükröznie, fogalmilag ki kell fejeznie az objektív logikát. Hegel idevágó helyes megállapítását idézzük a „közönséges logikáról”, ahol a gondolkodást formalisztikusan elválasztják az objektivitástól: „A gondolkodást itt pusztán szubjektív és formális tevékenységnek veszik, az objektívet pedig, a gondolkodással szemben, valami szilárdnak és magában fennállóknak. Ez a dualizmus azonban nem az igazi, s gondolattalan eljárás csak úgy egyszerűen elfogadni a szubjektivitás és az objektivitás meghatározásait és nem kérdezni, honnan származnak” . . . Valójában azonban a szubjektivitás csak a létből való fejlődés

egyik foka, ezért „a szubjektivitás mint dialektikus maga töri át korlátját és a következtetés által objektivitássá tárul.”²⁰⁹

A hegeli fejtegetéshez idézzük Lenin reflexióját: „Nagyon mély és okos! A logika törvényei csak az objektívnek a tükröződései az ember szubjektív tudatában.”²¹⁰

Amíg tehát az objektív (amely valójában azonban Hegelnél fogalmi és eszmei, vagyis idealista módon értelmezett) a szubjektumban kifejeződik, ez az út a megismerés dialektikus útja. Ha az objektívet materialista módon értelmezzük, akkor az idealista sallangok nélkül, idealista korlátok nélkül írhatjuk le az igazság megismerésének logikai útját. (Ennek a dolgozatnak nem lehet feladata, hogy a megismerés logikai folyamatait, magát a dialektikus megismerés útját kidolgozza. Ezt a materialista dialektikus logika kidolgozása során lehetséges és szükséges elvégezni. Mi csupán arra szorítkozhatunk, hogy a kérdés helyes felvetését és általános vonatkozásait a tiszta logikával szemben megkíséreljük változtatni.)

Miképpen válaszolhatunk hát a feltett kérdésre: Hogyan merül fel a logika számára az igazság megismerhetősége? Az igazság megismerhetősége mennyiben logikai kérdés?

A két kérdés összefügg, sőt az elsőre adott válasz feleletet kell hogy jelentsen a második kérdésre is.

Az igazság megismerhetősége ismeretelméleti és logikai probléma. Ismeretelméleti annyiban, amennyiben tisztázni kell az igazság mibenlétét, az objektív és a szubjektív viszonyát,²¹¹ a megismerés objektív és

²⁰⁹ Hegel, *Enciklopédia*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1950. 280–281. 1.

²¹⁰ Lenin, *Filozófiai füzetek*. Lenin *Művei*. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1961. 159. 1.

²¹¹ Az objektív és a szubjektív mozzanat dialektikus egységéről írja helyesen A. Schaff, *A marxista-leninista igazságelmélet néhány problémája* című munkájában (Szikra, Budapest 1955.): „... a megismerés terjedelme és mélysége, a valóság tükröződésének megbízhatósági foka mindig függ az emberiségnek az adott szakaszban elért fejlettségi fokától, azaz végső soron az anyagi termelés fejlettségi fokától, valamint a megismerő egyén személyes tapasztalatától és szellemi erejétől. Emberi megismeréssel van dolgunk, melynek formái és fejlődésének útjai függenek mind az ember biológiai tulajdonságaitól, mind pedig a társadalom anyagi életének fejlődésétől. Noha világosan látjuk, hogy a megismerés a valóság *szubjektív* tükröződése, nem kevésbé világosan látjuk azt is, hogy az objektív valóságnak a tükröződése, továbbá, hogy e tükrözés és az objektív valóság között *objektíve* – függetlenül bármilyen véleményétől és akarattól – *fennáll a megegyezés vagy a meg nem egyezés viszonya*. Éppen ebben rejlik az objektív és a szubjektív mozzanat dialektikus egysége a megismerésben.” (37. 1.)

szubjektív jellegét, a megismerés fogalmát általában. Ez azonban lehetetlen a logikai oldal nélkül. Hogyan jelentkezik az igazság megismerésében a logikai? *Amíg a logikus gondolkodás a valóság mozgását követi, amint halad a nemtudástól a tudáshoz, ebben a folyamatban megismeri az igazságot, vagyis a valóság hű képét, de egyben önmagát, önmaga igazságát is megismeri: azaz létrehozza a materialista dialektikus logikát.*

A materialista dialektikus logika az igazság megismerésének útját, folyamatát, módszerét írja le. Ennyiben és ezért logikai kérdés az igazság megismerése. A materialista dialektikus logika kidolgozása ebben az értelemben az igazság megismerési módjának a tudománya, amely egyben az objektív logikát leíró szubjektív logika is; ez biztosítja, hogy az igazság a valóság adekvát képe, tehát objektív, hogy az igazság megismerhető. Ezt a programot szerintünk a materialista dialektikus logika akkor tudja maradéktalanul végrehajtani (szemben Hegellel, aki csak részben tudta), ha a konkrét tudományokban, a konkrét tudományos módszerekben realizálódott és állandóan realizálódó emberi gondolkodás törvényszerűségeit kutatja és tárja fel.

Mivel pedig a tiszta logika az igazság olyan szerkezetét és rendszerét alkotja meg, amely sem tapasztalati, sem racionális megismeréssel el nem érhető; mivel a tiszta logikai igazságrendszer felállításában sem a valóságnak, sem az emberi gondolkodásnak nincsen szerepe, nem lehet semmiféle kapcsolata az emberi, társadalmi gyakorlattal, tehát a valóság törvényeit kutató tudományos gondolkodással és tudományokkal sem.

Következésképpen a tiszta logika igénye a tudományok megalapozására alaptalan igény, mert a tiszta logika — tartalmában és módszerében egyaránt — kibékíthetetlen ellentétben áll minden tudományos tétellel és módszerrel, és nem képes a tudományos megismerést szolgálni.

Melyek tehát végül is azok a tényezők, amelyek a tiszta logikai értelemben vett igazságtan kudarcát eleve meghatározták?

A kudarcnak véleményünk szerint három oka van.

Az első ok azokban a társadalmi, történeti és ideológiai viszonyokban keresendő, amelyek közepette a tiszta logika megszületett. Marx szavait idézzük: „Ha az emberek és viszonyaik az egész ideológiában, mint valami camera obscurában, fejük tetejére állítva jelennek meg, ez a jelenség éppúgy történelmi életfolyamatukból ered, ahogyan a tárgyak tótágast állása a recchártyán közvetlen fizikai életfolyamatuk következménye.”²¹²

²¹² Marx-Engels, *A német ideológia*. Marx-Engels *Művei*. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960. 9. l.

A mi esetünkben arról van szó, hogy a Hegel-kritikába bújtatott logikai kritika — a materialista dialektika megsemmisítésére irányuló törekvés „pozitív” formája — fontos mozzanat az imperialista ideológia apologetikájában. Természetesen nem ilyen egyszerűen és nyilvánvalóan, hanem számtalan áttételen keresztül és bonyolult formában. Pauler Ákosnál e konkrét cél még csak nem is burkolt formában jelentkezik, szemben Husserlrel, akinél a fenomenológiai beállítottság csak a legabsztraktabb szférában való vizsgálódást teszi lehetővé, és ezért a konkrét cél nem oly nyilvánvaló. A lényeg mégis ugyanaz.

Ha tehát a társadalmi, történeti okok egy filozófiai doktrínát úgy determinálnak, hogy az imperialista burzsoázia apologetikájának szerepét kell betöltenie — ezen „elkötelezettség”-ben benne van, hogy a haladó, fejlődő tudományokkal és tudományos gondolkodással szemben vere-séget kell szenvednie.

A tiszta logikai igazságtan zsákutcába jutásának megértéséhez azonban ezen alapvető társadalmi ok megállapítása nem elegendő. Nem ad ugyan-is magyarázatot arra, hogy a világnézeti beállítottság ellenére is miért nem találjuk meg a tiszta logikában, a tiszta logika igazságtanában azokat a komoly részértékeket, amelyeket például a neopozitivizmusban megtalálunk. Vagy másképpen azt is kérdezhetnénk: miért nem sikerült egy jobb, hathatósabb burzsoá apologetikát létrehozni?

A kudarc további okait kell hát kutatnunk. A második fő ok, véleményünk szerint, a kiindulópont teljesen hamis volta. Az a priori an sich lényegű elvek, a platóni eszme alaptételként való elfogadása az a kulcs-pont, amely miatt a tiszta logika minden erőfeszítése kárbavész, mert az a priori eszme logikai igazolásának törekvése tudományosan elfogadhatatlan. Az ideatan alapjait ugyanis a tudományos felfedezések, tételek és az ezekre épülő tudományos igényű polgári filozófia is tarthatatlanná tették.

Összehasonlítva a tiszta logikát a neopozitivisták logikával az alapvető különbség a következő: a neopozitivizmus a tudományok legújabb eredményeire támaszkodva törekszik a polgári filozófia megalapozására, modern kifejtésére. A tiszta logika viszont a platonizmushoz való visszatéréseivel, illetve annak logikai formába való megfogalmazásával *eleve* függetleníti magát a tudományok eredményeitől.

Ebből az alaptévedésből adódik a harmadik ok, amely a tiszta logika sorsát meghatározta: az „elméleti megalapozás”-hoz kiválasztott — helyesebb azt mondani, ezzel összhangban levő — módszer. Az összhang valóban „tökéletes”: a hamis elméleti állítások igazolása és a plato-

nizmus felelevenítése maga után vonta a skolasztikus metodológia, a fogalomrealizmus előtérbe helyezését. Ahogy a tiszta logikai kutatások kezdeténél volt egy posztulált kiindulópont, az an sich logikai lények tételezése, ugyanúgy megvan a posztulált végcél: az érvényességében fennálló keresztény platonista eszme. A metafizikus dogmatika újjáéledésében látjuk a harmadik okát a tiszta logika eredménytelenségének.

III. A LOGIKAI ALAPELVEK TISZTA LOGIKAI ELMÉLETÉRŐL

1. A logikai alapelvekkel szemben állított tiszta logikai követelmény általában

Eddig a tiszta logika fundamentumát vizsgáltuk. Azokkal a kérdésekkel foglalkoztunk, amelyek a logika tárgyát, módszerét, feladatkörét, a tudományos megismeréshez, és mindenekelőtt az igazsághoz való viszonyát jellemzik.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a tiszta logikai koncepció hogyan realizálódik a szűkebben vett logikai tárgykörben. Teljességre nem törekedhetünk, hiszen egy ilyen tárgykör felölelése nem is lenne lehetséges egyetlen munkában. A logika minden egyes problémájára kitérő elemzés külön tanulmányt igényelne mind a bolzanói, mind a husserli, mind a pauleri logikát illetően. Ehelyett mi a továbbiakban azt a módszert követjük, hogy bizonyos általános érvényű utalások mellett mindenekelőtt a pauleri logika konkrét problematikájának vizsgálatát állítjuk előtérbe. Ezzel két célt kívánunk elérni. Pauler logikája alkalmas annak bemutatására, hogy a tiszta logikai program miként „valósul meg” a logikai alapelvek, a fogalom, az ítélet leírásában, tehát nem érezzük a vizsgálat, a kritika leszűkítésének, ha elsősorban figyelmünket e logikára irányítjuk. A másik célunk a pauleri logikai rendszer középpontba állításával abból adódik, hogy szükségesnek és lehetségesnek tartjuk a tiszta logikai iskola alapkérdéseinek bírálata kapcsán a magyar vonatkozások feltárását is. Közlebről — ahogyan erre a bevezetőben rámutattunk — szeretnénk a pauleri logika kritikáján keresztül hozzájárulni a múlt reakciós világnézeti örökségének leküzdéséhez. Ezért tartjuk indokoltnak a fundamentális kérdések megvizsgálása után a pauleri logika előtérbe állítását és részletesebb kritikáját.

A logika törvényein Husserl és általában a tiszta logikusok értelmezésében a tiszta ideális, objektív és abszolút törvényeket kell értenünk, ahogy ez egyszerűen következik tárgymeghatározásukból, programjukból. Husserl szavaival: „Tiszta logikai törvényen értek . . . mindent, ami eszmei törvény (Idealgesetz)”²¹³

²¹³ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1900. 122. l.

Világos, hogy Husserlnél a logikai elvek és a logikai törvények abszolút egzakt, a priori érvényűek, apodiktikusan evidensek. A logikai alapelvekkel szemben fő követelmény azok levezethetetlen-sége bármely tapasztalattól: „Világos, hogy minden elmélet logikailag ellentmondó, amely a logikai elveket valamely tényből vezeti le.”²¹⁴

Általában a husserli alapelv-konceptió legfőbb jellemzőjét abban ragadhatjuk meg, hogy kizár minden lehetőséget arra, hogy a törvényeket reális törvényeknek,²¹⁵ illetve normatív követelményeknek lehessen felfogni. A pszichologista logikával szemben fogalmazza meg az alapelvek értelmezését illetően a reális és az ideális törvény éles szembeállítását. Husserl a gondolat tartalomra vonatkoztatja az ideális törvényeket, ezzel szemben a gondolataktusokra a reális törvények vonatkoznak.²¹⁶

Tulajdonképpen Husserl érvei a logikai törvények objektív an sich fennállására vonatkozóan — a pszichologista logika relativizáló és antropologizáló tendenciáival szemben — azonosak az előző fejezetekben általunk bírált érvekkel és tételekkel. Talán sajátosan a logikai alapelvekre vonatkoztatva a következő megállapításai a legpregnansabbak: Mill ellentmondástörvény interpretációját bírálva mondja: „Megérthetjük ebből (ti. egy milli idézet-részből — Zs. A.), hogy az összeegyeztethetlenség, amely az ellentmondás törvényében kifejeződik, nevezetesen a kontradiktórikus tételek együtt-igaz-létének fenn-nem-állhatósága (Nichtzusammenwahrsein), Millnél azt jelenti, hogy ezen tételek össze-

²¹⁴ I. m. 123. l.

²¹⁵ Realgesetze.

²¹⁶ A logikai törvényeknek a gondolkodási tevékenységtől való elválasztását bírálja J. Kraft. Rámutat arra, hogy ellentmondást tartalmaz ez a követelmény, mert a logikának a gondolat tartalom komplexióiról szóló szabályok elkészítésénél be kell vezetnie olyan pszichikai jellegű fogalmat, amely számára megengedhetetlen, mégpedig a gondolat tartalom fogalmát. (*Von Husserl zu Heidegger*. Öffentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957. 44. l.)

M. Palágyi ugyancsak rámutat arra, hogy a kísérlet — tehát a gondolat tartalomnak a gondolataktustól való elválasztásának kísérlete — nem realizálható, mert ezt az elválasztást absztrakció segítségével megtehetjük, de a valóságban nincs gondolati aktus tartalom nélkül, és fordítva. Nagyon világosan felismeri, hogy az Idealggesetz értelmének egyszerűen nem lehet érvényt szerezni: „. . . (Husserl) kifejezetten hangsúlyozza — mondja —, hogy ezek (ti. az ideális törvények) gondolkodási motívumok lehetnek, amelyek meghatározzák tényleges gondolkodási folyamatunkat. Éppen ez az azonban, ami az ő fogalomképzésének belső ellentmondását világosan felszínre hozza. Ha az ideális törvények mint gondolkodási motívumok, gondolkodási élményeink menetét meghatározhatják, akkor már többé nem ideális törvények, hanem elnyerték a reáltörvények jelentését.” (M. Palágyi, *Der Streit des Psychologen und Formalisten in der modernen Logik*. Engelmann Verl., Lipcse 1902. 47. l.)

férhetetlenek a mi véleményünkkel (belief). Más szóval: a tételek együtt-igaz-létének fenn-nem-állhatósága helyettesítődik a megfelelő ítéletaktusok reális összeférhetetlenségével.”²¹⁷ Ez azonban nem szigorúan logikai törvény, nem szükségszerű. Ellentmondó ítéletet bárki, bármikor mondhat. Itt megint azzal a problémával találjuk magunkat szemben, amit az előző fejezetekben fejtegettünk. Addig, amíg a pszichologizmus csak szubjektív igazságkritériumot ismer el (az ítélet aktusában meglévőt), addig Husserl ettől elszakítottan csak az objektívét és abszolútót, melyet a tiszta logikai törvények szférájában tételez. Utóbbi ellentétesen nem igaz pólusa az előbbinek.

Mindenesetre a husserli indíttatások hatással voltak a logikai törvények értelmezését illetően mind Pfänderra,²¹⁸ mind Paulerra. A „tisztság” itt is mint empíriamentesség, gondoltságmentesség, mint az eszmei érvényes szféra hiposztazálása jelenik meg.

Paulernél a logikai alapelvek szisztematikus kifejtését megelőzi azoknak az igazság struktúrájába való elhelyezési kísérlete. Az igazság struktúráját így értelmezi: „A szerkezet jelenti azon relációk összességét, mely valaminek az alkotórészeit összefűzi. Ez az igazságra nézve *kettőt* jelent. Az igazság szerkezetén ugyanis elsőben is azon relációkat értjük, melyek az igazság *részei* között állnak fenn. De érthetjük másodsor az igazság struktúráján azon viszonyok összességét is, mely bármely igazság és annak végső formai *előfeltevései* között áll fenn. Az előző esetben az igazság *összetétele*, az utóbbiban a minden igazság alapjául szolgáló *logikai* alapelveket nyomozzuk.”²¹⁹

Tanulságos megnézni, hogyan igyekszik Pauler struktúrárt biztosítani igazság- koncepciója számára:

„Igazság részei		
Alak	Érvényesség	Tárgy
1. logizma	1. subsistentia	1. valóság
2. tétel	2. objektívum	2. relacio
3. syllogismus	3. értelem (ratio)	3. osztály” ²²⁰

²¹⁷ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1900. 81. l.

²¹⁸ Pfänder a logikai alaptörvényeknél a tradicionális logika által megfogalmazottakat veszi át, de hangsúlyozza azok tiszta logikai jelentését, független fennállását (*Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1921. 322–383. l.). Az alapelvekben az ítéletek igazságának vagy hamisságának végső feltételét látja. *Egy ítélet önmagától sem igaz, sem hamis nem lehet, ehhez mindig szükséges egy elégséges alap rajta kívül*. (I. m. 384. l.)

²¹⁹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 19. l.

²²⁰ I. m. 23. l.

(„Az igazság *tartalna* minden, ami érvényes a tárgyról”, ezért nem tünteti fel Pauler külön az igazság részeként.)

Nem tartjuk lényegesnek, hogy a struktúra ezen első értelmezését bővebben boncolgassuk és kritika tárgyává tegyük. Azért nem, mert az igazság általános problémáinak, az igazság fennállásának taglalásakor kritikailag megvizsgáltuk azt a koncepciót, amire e struktúra épült.

Mindössze annyit fűzünk hozzá ehhez a struktúrafelfogáshoz, hogy Paulernek erőszakot kell elkövetnie a logikán, hogy az igazság platonikus felfogása struktúrába szedhető legyen. Szinte érthetetlen, hogy ilyen átlátszó logikai hibát, mint amit az igazság részeire vonatkozó idézett szöveg mutat, elkövethessen logikus, és éppen a logikai rendszer felállításának érdekében.

Abból ugyanis, hogy az igazságnak van alakja, tartalma és érvényes valamely tárgyra,²²¹ egyáltalán nem következik „önként”, és sehogyan sem következik, hogy minden igazság négy részből áll, alakból, tartalomtól, tárgyból és tartalom és tárgy viszonyából.

Ha az alak, a tartalom és az érvényesség az igazság tulajdonsága, nem lehet azonosítani az igazság-résszel. Ha az érvényességről egyszer megállapítottuk, hogy ez az igazság létezési módja, akkor nem lehet az igazság része, és nem lehet mellérendelve az alaknak és a tartalomnak. Ha az érvényesség tartalom és tárgy viszonya, akkor az osztályozásban, az igazság részekre bontásában nem lehet az érvényesség mellérendelt fogalom a tárgyhoz, hanem a tartalom és a tárgy jegyeinek kifejtése után a kettő kapcsolatából adódó új jegyeket kell az érvényességgfogalom alá rendelni. Abból az önmagában helyes állításból, hogy az igazság mindig valamilyen tárgyra irányul, sem „önként”, de semmiképpen sem következik az a tétel, hogy a *tárgy*, amire az igazság irányul, egyben az igazság része.

Az igazság részeinek pauleri felfogása nem logikus levezetés eredménye, nem logikai következmény, hanem az igazság fennállásának, az igazság idealista platonista értelmezésének következménye. Ezért válik az igazság részévé például az igazság tárgya.

Pauler maga is látja, hogy igazságstruktúrája logikai szempontból kívánni valót hagy maga után, és igyekszik cáfolni a lehetséges ellenvetést. Egyetlen ellenvetést tart lehetségesnek, azt ti., hogy a tétel egyszer mint az igazság része szerepel, másrészt pedig az igazság maga a tétel. „E nehézség azonban egyszerűben eltűnik — mondja Pauler —, ha nyíltan amellet foglalunk állást, hogy az igazság tiszta logikai értelemben, tehát mint érvényesség, valóban a mindenséget átfogó mozzanat . . . Midőn tehát pl. *igaz tételről* szólunk, ez nem azt jelenti, hogy csak az igazság *alakját* tartjuk az igazsághoz tartozónak, hanem e kifejezéssel csak azt akarjuk kiemelni, hogy épp *igaz tételről* van szó s nem másféle igazság-alakról, pl. logizmról vagy syllogizmusról.”²²²

Amint látjuk, a struktúra alátámasztására Pauler azokhoz a tiszta logikai eszközökhöz nyúl, amelyeket a megelőző fejezetben tettünk kritikánk tárgyává. Ezért szükségtelennnek tartjuk ennek megismétlését. Annyit azonban minden

²²¹ „Mindn igazságnak van bizonyos *alakja, van tartalma és érvényes* valamely *tárgyra*. Ebből önként következik, hogy minden igazság négy részből áll: alakból, tartalomtól, tárgyból és a két utóbbi viszonyából.” (Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 19–20. l.)

²²² I. m. 20–21. l.

behatóbb vizsgálat nélkül is megállapíthatunk a struktúra ezen első értelemezéséről, hogy nincs logikusan felépítve, hogy e rendszer ingatagságát lényegében Pauler is beismerte.

Az igazság és a végső formai előfeltevések viszonya szintén az igazság struktúráját jellemzi. A logikai alapelvek tehát bizonyos értelemben az igazságstruktúrát jellemzik. „A második probléma, mely az igazság szerkezetére vonatkozik minden igazság végső formai előfeltevéseire irányul” — Pauler *Logikája* szerint (25. l.). A logikai alapelvek ilyen igazságstruktúrát leíró beállítása óriási következetlenséget von maga után. Pauler az idézett kijelentésen túl nem is tesz kísérletet arra, hogy következetes maradjon felfogásához.

Az alapelvekkel kapcsolatban szerintünk az igazság struktúráját csak egyetlen módon lehet felvetni. Egy adott zárt rendszer (pl. a pozitív egész számok halmaza) axiómái és tételei közötti viszony, a rendszer felépítési elvei stb., az adott rendszer struktúráját adja. Azt lehetne mondani, hogy Pauler sem akar mást, amikor „az igazság struktúráján azon viszonyok összességét” is érti, „mely bármely igazság és annak végső formai előfeltevései között áll fenn”. Csakhogy erről szó sem lehet. Egyrészt azért, mert objektíve nem alkot struktúrát a minden lehetséges igazság és az a három logikai alapelv, melyre Pauler „rádöbben”. Másrészt viszont azért nincs erről szó, mert Pauler maga meg sem kísérli, hogy struktúra-definíciójának eleget tegyen, hacsak a logikai alapelvek és a három szillogizmusfigura egymásnak való megfeleltetését nem tekintjük annak, tehát az igazság-struktúra realizálódásának. Ebben az esetben viszont a legtriviálisabb logikai hibát kellene Paulernek tulajdonítanunk. Ha egyszer kijelentjük, hogy az alapelvek minden igazság végső előfeltevései, akkor az alapelvek nem képezhetik egyszersmind az igazság struktúráját is. Vagy ha elfogadjuk azt, hogy a logikai alapelveken az igazság struktúráját kell értenünk, akkor le kell mondanunk arról a követelményről, hogy a logikai alapelveket végső előfeltevéseknek tekintsük.

Pauler a logikai alapelveket nem tudja szervesen beleilleszteni tiszta logikai rendszerébe. A három alapelv analízise meg fogja mutatni, hogy ez az elvi tisztázatlanság végigvonul az alapelvek tárgyalásán. Ennek következtében a tiszta logikai szempontok szükségszerűen állandóan keverednek a hagyományos logika elveivel, amelyeknek mint gondolkodási törvényeknek a tiszta logikában nem lehetne helyük.

Az igazság végső előfeltevéseinek, a logikai alapelveknek — Pauler szerint — bizonyos általános, közös ismertetőjegyük van, illetve szüksé-

ges, hogy ilyen jellegzetességük legyen. Ezekről az eleve meglevő sajátosságokról a következő jellemzést adja: „... még mielőtt a végső tételeket megállapítanánk, bizonyos jellegzetes határozmányok már most megjelölhetők, épp abból folyólag, hogy ezek minden igazság előfeltevései. Nevezetesen: már most kétségtelen, hogy e végső igazságok 1. a legegységesebb igazságok lesznek, 2. ebből folyólag csak merőben formai jellegűek lehetnek, azaz minden lehető tárgyra kell, hogy érvénynyel bírjanak s így 3. minden tárgy legegységesebb határozmányait is kifejezik, s végül 4. legelemibb kellékei lesznek minden tárgynak és minden igazságnak.”²²³

Az első problémát, amelyet meg kell válaszolnunk, így fogalmazzuk meg: Miért következik abból a tételből, hogy a végső igazságoknak a legegységesebb igazságoknak kell lenniük, az a tétel, hogy ezek csak merőben formai jellegűek lehetnek? Vagyis miért azonosul Paulernél a formai jelleg azzal, hogy a törvény minden tárgyra vonatkozik? A kérdésnek elvi jelentősége van. Ismét előttünk van a tiszta logika alapvető következetlensége. Az igazság egyetemeségét a formai kritériummal azonosítják. Az indok? Egy tautologikus megállapítás: „... a végső előfeltevést képviselő igazság mibenlétéből következik, hogy az csak a legegységesebb igazságok közül lehet.”

„De a legegységesebb igazság egyúttal csak *formai* jellegű lehet, amin azt értjük, hogy minden lehető tárgyra kell vonatkoznia. Mert olyan igazság, mely a tárgyakra csupán egy bizonyos csoportjára vonatkozik, nem tartozhat a legegységesebb igazságok közé, mert az utóbbi mozzanat épp azt jelenti, hogy nincs tárgy, melyre azon igazság ne vonatkoznék, melyet a legegységesebb jelzővel látunk el.”²²⁴

Az indokolásból az tűnik ki, hogy Pauler több dolgot kever össze. Összekeveri a valóság legáltalánosabb törvényeit a gondolkodás formális logikai törvényeivel. Ez az azonosítás minden alapot nélkülöz.

Az anyag és mozgás elválaszthatatlanságának törvénye „minden lehető tárgyra vonatkozik”, de nem „merőben formai jellegű” törvény, sőt egyáltalán nem az. A dialektika törvényei szintén egyetemes törvények, a valóság legátfogóbb törvényei és nem formai jellegűek.

Ezzel szemben az „A est A” a formális logika egyik alapelve, a gondolkodás egyik törvénye. Ez már formai jellegű, mert eltekint a gondolkodás konkrét tartalmától, bármely tartalommal szemben felállítja ezt a formai

²²³ I. m . 23. l.

²²⁴ I. m . 23. és 24. l.

követelményt. Ami pedig az egyetemességét illeti, csak meghatározott feltételek mellett átfogó törvény.

A másik indokolatlan azonosítás az előző hamis azonosításából következik. Idézzük újra Paulert: „... minden igazság legegyetemesebb praesuppositiói egyúttal minden *tárgy* legegyetemesebb határozmányait is kifejezik”. „Ugyanezen megállapítást azután olyan formában is kimondhatjuk, hogy a végső előfeltevéseket kifejező igazságok egyúttal *minden igazság és minden tárgy* legegyetemesebb kellékeit is képezik. Mert például azt a legegyetemesebb igazságot, hogy „minden tárgy csak önmagával azonos”, abban a formában is kifejezhetjük, hogy minden igazságnak az a kelléke, hogy alkalmazkodjék az azonosság elvéhez s a tárgy is csak az lehet, amelyre a principium érvényes, azaz ami nem mond önmagának ellent.”²²⁵

Az alapot, melyről ezeket a felcseréléseket el lehet végezni a tiszta logikai igazságfelfogás vizsgálatakor, megmutattuk és megbíráltuk. Itt Pauler csupán alkalmazza a logikai alapelvekre azokat az általános elveket, amelyeket az igazsággal szemben általában felállított. Alkalmazza továbbá azokat a logikai eljárásokat, amelyeket az igazság platonista etikai és teleológiai természetének bevezetésekor alkalmazott.

Pauler egyszerűen rákényszerül a legteljesebb önkényre. A tiszta logikai — azaz Pauler esetében a platóni „részesedés az ideálból” — csak úgy realizálható, ha a „minden tárgy azonos önmagával” tételt felcseréli azzal, hogy „csak az lehet tárgy, amelyre érvényes az azonosság elve”. Ahogy ezt Lotze teleologikus értelmezéssel így fogalmazta meg: „csak az lehet igazán, ami saját akarata szerint kell hogy legyen.”

2. A pauleri három logikai alapelv

a) Az azonosság elve

A hagyományos logika alapelveiből Pauler egyedül az azonosság elvét tartja meg.

Az „A est A”, vagy „a minden dolog azonos önmagával” megfogalmazás tiszta logikai szempontból átalakul. Tiszta logikai szempontból az azonosságnak azt kell kifejeznie, hogy „az igaz tétel érvényessége azonos önmagával, vagyis megmarad.”²²⁶

²²⁵ I. h.

²²⁶ Pauler Á., *A logikai alapelvek elméletéhez*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1911. 39. l.

Ennek a követelménynek kellene megfelelnie formailag az A est A formula átalakításának *A csak A* formulává, ami azt jelenti: *Minden dolog csak önmagával azonos*. Pauler didaktikai megfontolásokból fogalmazza át az A est A-t *A csak A*-vá.

E didaktikai előny a következő: Pauler kijelenti, hogy az A csak A megfogalmazás szükségtelenné teszi az ellentmondás és a harmadik kizárása elvét, mert ezeket magában foglalja.

Így érvel: „*ha A csak önmagával azonos, akkor nem lehet azonos nem A-val, amit épp az ellentmondás elve fejez ki.*”²²⁷ Ebből következteti: „kétségtelen tehát, hogy az ellentmondás és a közép kizárásának elve az azonosság elvének azon formulázásában, amelyet mi választottunk, már bennfoglaltatik, mert a ‚csak önmagával való azonosság’ már implikálja a nem A fogalmát, ez pedig az A és nem A közti harmadik eshetőség kizárását. Ezért a hagyományos logika három alapelve, az azonosság, az ellentmondás és a közép kizárásának princípiuma helyébe az azonosság elvének azon formulázását tesszük, amely szerint, minden dolog csak önmagával azonos.”²²⁸

A hagyományos logika alapelvei valóban mutatnak olyan kapcsolatot, hogy egyik a másikat kiegészíti, de ez nem azonos azzal a pauleri felfogással, hogy egymásban benne foglaltatnak. Az ellentmondás elvének megtartása, az azonosság-elv mellett, azért szükséges, mert benne új vonatkozás tárul fel, mégpedig az, hogy a helyes gondolkodásban nem léphet fel önellentmondás. Továbbá a harmadik kizárása elvének is megvan az új mozzanata, önálló mondanivalója az ellentmondás elvével szemben, amely mindenféle ellentétre érvényes, ez viszont csak a kontradiktórikus ellentmondásra vonatkozik.

Itt is súlyos logikai hiba lép fel Paulernél. Az „A csak önmagával azonos” értelemszerűen azt jelenti: „A önmagával és csak önmagával azonos”. Ez pedig, ha a logikus gondolkodás határain belül maradunk, nem foglalja magában a harmadik kizárásának elvét! A logikai hiba lényege a következő Pauler érvelésében: mivel A est A és minden más dolog est non-A (mert *csak A est A*), ezért minden dolog A vagy non-A, s így egy harmadik lehetőség A és non-A között nincsen. Itt nyilvánvalóan a *petitio principii* áll fenn. A harmadik kizárása törvényének (mint a csak A est A korolláriumának) bizonyítására felhasználja, hogy minden dolog A vagy „más dolog”, ez pedig a harmadik kizárása törvénye.

²²⁷ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 25. l.

²²⁸ I. h.

Ha ezt az „A csak A”-t most már önmagában megvizsgáljuk és összevetjük a formális logika által megfogalmazott A est A-val, akkor azt kell észrevennünk, hogy a formális logikai azonosság-törvénnyel szemben itt az azonosságelvnek még formálisabb, még merevebb értelmezéséről van szó.

Az A csak A egyenlő egy tautológiával. *Csak* tautológiákat állíthatok, ha a törvény érvényére támaszkodom.

A formális logika A est A elvének is van tautologikus jellege, ezt Hegel szellemesen ki is gúnyolja. Azonban az *A est A* önmagában is, a maga absztrakt formájában is lehet az értelmes gondolkodás eleme, csak helyesen, a maga érvényességszféra körül kell alkalmazni. Fogarasisval értünk egyet abban, hogy az azonosság elv „túlmutat magán, de a helyes gondolkodás határozottságának, szabadságának egyik mozzanatát, feltételét fejezi ki.”²²⁹

Míg az *A est A* a szükséges vonatkozások bevezetésével — vagyis annak megjelölésével, milyen feltételek mellett áll fenn az azonosság — az értelmes gondolkodás alapelvé válik, tehát akkor már nem pusztán tautológiává, addig az *A csak A* olyan korlátozás, amely eleve lehetetlenné teszi az önmagán való túlmutatást, lehetetlenné teszi a különbséggel való kiegészítést. Csak tautológia marad, nem lehet feloldani.

Pauler az *A csak A* felállításakor is szem előtt tartja a tiszta logikai szempontot, és világosan kijelenti, hogy az elv mint végső igazság veendő, és nem mint gondolkodási törvény.

Az azonosság „tiszta logikai” elvét — Husserlhez hasonlóan — Pauler elhatárolja mindazon logikától és logikusoktól, akik ezt a valóságra akarják vonatkoztatni, vagy gondolkodási törvényt látnak benne. Stuart Mill és a pszichologizmus ellen az a fő kifogása, hogy Mill a logikai alapelveket a tapasztalatból elvont általánosításoknak tartja, s nem veszi észre Mill, hogy minden általánosítás már felteszi az összes logikai elvek érvényét.²³⁰

Pauler nemcsak a pszichologizmustól és nemcsak általában a formális logikától, hanem elsősorban és mindenekelőtt a hegeli dialektikus logikától való elhatárolást tartja szükségesnek. Ebben az értelemben teszi kritika tárgyává Pauler a hegeli azonosságtörvény fel fogását.

²²⁹ Fogarasi B., *Logika*. 4. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 61. l.

²³⁰ Pauler Á., *A logikai alapelvek elméletéhez*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1911. 25. l.

Hegelnek azt a gondolatát veszi bírálat alá, hogy az azonosság magában foglalja a nem-azonosságot. Azt mondja, hogy a különbség csak „äusserlich”, vagyis csupán az azonosság lélektani feltételeihez tartozik, nem annak belső természetéhez, és Hegelt csak a lélektani és tiszta logikai (jelentéstani) szempont összezavarása vezethette ahhoz a téves konklúzióhoz, hogy az azonosság lényege a nem-azonosság, „vagyis, hogy az azonosság elve nem érvényes”.²³¹ (!) Ezen a ponton meg is hamisítja Hegelt, vagy a legjobb esetben félreérti. Az azonosság és különbség azonossága nem jelenti a formális logika azonosságtörvényének megtagadását elvileg — bár Hegel eltúlozva a kritikát valóban üres tautológiának mondja a formális azonosságot —, hanem pusztán korlátolt voltának felismerését és meghaladását, pontosabban az azonosság valódi lényegének feltárását.

Hegel volt az, aki a formális logika — elsősorban annak skolasztikus változatának — bírálatán keresztül tovább ment, és egy új korszerű dialektikus logikát teremtett, természetesen a maga idealista korlátaival.

Hegel fő törekvése az volt, hogy — a formál-logikai alapelvek elvont, absztrakt érvényességének korlátait kimutatva — kidolgozza a dialektikus gondolkodási törvényeket. Idézzük Hegelt: „Nagyon fontos, hogy kellően megértsük az azonosság igazi jelentését, ehhez pedig mindenekelőtt az kell, hogy ne pusztán mint elvont azonosságot fogjuk fel, azaz ne mint a különbséget kizáró azonosságot.” Továbbá: „Ami az azonosságnak a gondolkodásra vonatkozó jelentőségét illeti, itt mindenekelőtt az a fontos, hogy az igaz, a létet és meghatározásait mint megszünten-megmaradókat magában foglaló azonosságot ne tévesszük össze az elvont, tisztán formális azonossággal.”²³²

Az idézett szöveg mutatja, hogy Hegel az igazi azonosságon belső tartalmi viszonyt ért, és hangsúlyozza, hogy az elvont azonosságtól tovább kell menni a konkrét felé. Ez a logika feladata. Mert „ha a gondolkodás nem volna egyéb az elvont azonosságnál, a legfelelősebb és legunalmasabb mesterségnek kellene nyilvánítani”.²³³

Pauler azonban a hegeli gondolatok mélységét nem érti meg. Csak zűrzavart lát bennük. A változás semmilyen vonatkozásban nem lehet logikai vizsgálat tárgya, vagy a logikus eleme. Héakleitos panta-rei-ével kapcsolatban pl. azt mondja: „A panta-rei tételére alapított ellenvetés az

²³¹ I. m. 19. l.

²³² Hegel, *Enciklopédia*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1950. 191. l.

²³³ I. h.

azonosság elvének érvénye ellen — ha egyáltalán megáll — csak az ismereti tárgyak egy részére: a valóságra hozható fel.”²³⁴

Ha ez így van, akkor viszont megengedhetetlen ellentmondás lép fel az azonosság-elv tiszta logikai értelmezését illetően. Mert ha az ismereti tárgyak egy részére áll, hogy rájuk az azonosság-elv nem érvényes, vagy legalábbis nem tiszta-logikai értelemben érvényes, és az ismereti tárgyak ezen egy része maga a valóság, akkor ennek a pauleri engedménynek legalábbis két következménye van. Az egyik következménye: nem realizálható az alapelv azon értelmezése, hogy az minden igazság és minden tárgy legegységesebb kelléke, sőt tárgy is csak az lehet, amelyre a principium érvényes. A másik konklúzió: az olyan logikai rendszer, amellyel szemben a valóság ellentétesen viselkedik, nem egyetemes érvényű, csak azokra az „ismereti tárgyra” érvényes, amelyekre a változás kizárt. Ez pedig a „platóni eszmék örök világa”. Ezzel semmi újat nem mondanánk, sőt maga Pauler sem mond mást, mindössze arra mutatunk rá, hogy még teoretikusan sem tudja Pauler érvényesíteni az örök ideákból adódó konklúziókat a valóságra nézve. A tiszta logikai értelemben vett azonosságtörvénynek felül kell emelkednie a valóságra, a változásra, a gondolkodásra, tehát a konkrét tartalomra való vonatkozásokon. A tiszta logikában az azonosságról sem aristotelési, sem hegeli értelemben nem lehet semmit mondani. Tiszta logikai értelemben az azonosság-elvről csak két dolgot lehet mondani:

Az egyik: Az A csak A minden igazság végső előfeltevése.

A másik: „Az azonosság elvét helyesnek látjuk, mert közvetlenül igaznak ismerjük fel, nem pedig mert nem tudunk másképpen gondolkodni.”²³⁵

A logikai alapelvek ezen interpretációja — mint látjuk — egybeesik a tiszta logikai értelemben vett igazságfelfogással, következésképpen érvényes rá a II. fejezetben kifejtett kritikánk.

Ami pedig a tiszta logikai értelemben vett azonosság-törvényviszonyát jelenti a tudományos értelemben vett logikai törvényekhez, a következőt mondhatjuk.

Az azonosság-törvény an sich értelmének kiemelése, hangsúlyozása a metafizikai jelleg megerősítését szolgálja mind ontológiai, mind metodológiai értelemben. Ontológiai értelemben azért, mert a törvények

²³⁴ Pauler Á., *A logikai alapelvek elméletéhez*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1911. 18. l.

²³⁵ I. m. 15. l.

mint harmadik valóságszféra az érvényesség szférájában elkülönülten állanak fenn, ez pedig nem más, mint metafizikai létezők hiposztazálása. Metodológiai értelemben pedig azért, mert a folytatás, illetve kiegészítés elől zárja el az utat. Így a hagyományos logika azonosság-törvényével szemben, mely elvileg nem a metafizikai megfelelője (sem ontológiai, sem módszertani értelemben),²³⁶ itt teljes a megfelelés. Ami egyben azt is jelenti, hogy a tiszta logikusok nem előre, hanem visszafelé léptek az aristotelési logikai alapelv koncepcióhoz képest.

A hagyományos logikai azonosságtörvény értelmezésével kapcsolatos problémákat elsősorban ezen elv érvényességi körének megjelölésében látjuk. A tiszta logikus az érvényességi kört abszolút módon terjeszti ki. (Minden lehetséges dolog végső előfeltevése.) Az aristotelési értelmezéssel szemben platonista értelmet ad a törvénynek.

Ami pedig az aristotelési értelmezést illeti — ha a logicista skolasztikus torzításoktól eltekintünk — nézetünk szerint, annak érvényes alkalmazásának módja korlátolt, viszonylagos. Engels az elvont azonosságról a következőket írja: „Az elvont azonosság, mint valamennyi metafizikai kategória megfelel házi használatra, amikor kis viszonyokról, rövid időközökről van szó, a határok, amelyek között használható, jóformán minden esetben mások és a tárgy természetétől függenek.”²³⁷

Az azonosságtörvény, amely a legelemibb minőségi meghatározottságot tárja fel — mert saját érvényességi körén belül ez a funkciója — folytatást, továbbhaladást kíván a dolgok, jelenségek és a fogalmak bonyolultabb minőségi meghatározottsága felé. A határt, ameddig az azo-

²³⁶ Véleményünk szerint a korszerű, a skolasztikától megtisztított formális logikai azonosságelv elválasztása a metafizikus (metodológiai értelemben) koncepciótól minden vonatkozásban nem lehetséges. Mert, ha a materialista visszatükrözési elméletet alapul fogadjuk el a logikai törvények értelmezéséhez, akkor azt a konklúziót is el kell fogadnunk, hogy az azonosság-törvényben az tükröződik vissza, ami a valóságban is azonos. A valóságból absztrahált törvényben az állandóságot ragadjuk meg. Ezért, bár lényeges különbség van a formális logika helyesen értelmezett azonosság törvénye és a metafizikailag eltorzított „minden dolog azonos önmagával” elv között, de nincs merev válaszfal. A formális logikának, nézetünk szerint, nem hibája, hanem pusztán korlátja, hogy az azonosságtörvényben a valóságban meglevő azonosság nyer kifejezést. Olyan korlátról van tehát szó, amelyen belül a formális logika képes az adott gondolkodástörvényt helyesen, tudományosan megfogalmazni. (Lásd a kérdéstről szerző cikkét a *Magyar Filozófiai Szemle* 1962. 2. sz. 243 — 244. l.)

²³⁷ Engels, *A természet dialektikája*. Marx-Engels *Művei*. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963. 90. l.

nosság-elv érvényben marad, a valóságos viszonyok szabják meg. Ha ugyanis az azonosságtörvényben elemi gondolkodástörvényt látunk (és ezt kell látnunk), akkor ezen elemi gondolkodástörvény mögött meg kell találnunk a valóság elemi törvényszerűségét, ahogyan erre Engels is rámutat: „nem a természet és az ember világa igazodik az alapelvekhez, hanem az alapelvek csak annyiban helyesek, amennyiben a természettel és a történelemmel összhangzanak. Ez a dolognak egyetlen materialista felfogása. . .”²³⁸ *Az elemi viszonyok logikája és az elemi gondolkodás logikája közötti ezen megfelelést fejezi ki a formális logika azonosságtörvénye. A bonyolult és, tegyük hozzá, lényegi, meghatározottság logikai törvény formájában történő megfogalmazása már nem a formális, hanem a dialektikus logika feladata.*

A dialektikus logika szempontjából az azonosság mint kezdet, mint a megismerési folyamat kezdete jelentkezik, de ebben az értelemben is mint dialektikus azonosság. A dialektikus azonosság magában foglalja a különbséget. E felfogás objektív alapja a valóság jelenségeinek az a minőségi meghatározottsága, hogy *a dolgok azonossága nem más, mint rejtett különbségük.* Ebben a dialektikus logikai megfogalmazásban *a dolgok lényege tükröződik, vagyis konkrét minőségi meghatározottságuk, az, amitől a formális logika eltekint.*

A valóság minőségi meghatározottsága a formális logika azonosságtörvényében tehát csak bizonyos vonatkozásban, az egyszerű, a külsőleges viszonyok vonatkozásában jut kifejezésre.

Az azonosság és a különbség viszonyának egyfajta értelmezése a formális logikában is lehetséges, pl. oly módon, hogy az összefüggésből a tudományos kutatás bizonyos esetekben az azonosat, más esetekben a különbözőt emeli ki, attól függően, hogy adott esetben a kutató számára melyik momentum a fontos. Ez a megoldás azonban az azonosság és a különbség viszonyát statikus egységként fogja fel, ami a formális logika absztrakciós fokából szervesen következik.

A dialektikus logika elismeri az azonosság és a különbség viszonyának a logikában megfogalmazott ezen koncepcióját is, ugyanakkor azonban a valóságos viszonyok logikai leképezésére elégtelennek tartja. Amit ebből a viszonyból a formális logika igen absztraktan, különálló mozzanatokként megragadott, azt a dialektikus logika mint egy konkrét minőség egységén belüli kölcsönviszonyt értelmezi. *Az azonosság és a különb-*

²³⁸ Engels, *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása.* Marx-Engels *Művei.* 20. köt. Kossuth Könyvkiadó. Budapest 1963. 52. l.

ség dialektikus viszonya mint a dolgok minősége és mint a megismerési folyamat kezdeti szakasza úgy írható le lényege szerint, mint az azonosság és a különbség mozgása az egységben belül „a különbséggé válás” felé.

Gorszkij a következőket írja az azonosságtörvény érvényes alkalmazási köréről: „A formális azonosság elve, amelyet Leibniz törvénye határoz meg, legalábbis azokban a tudományokban alkalmazható, amelyek matematikai apparátust használnak. Leibniz törvénye lehetővé teszi, hogy a matematikában egy kifejezést egy másikkal helyettesítsünk, amely egy és ugyanazt a tárgyat jelöli. Ezt mindig használjuk az egyenletrendszerek megoldásánál. A logikában ezt a törvényt mindig használjuk, a formalizált diszciplinákban.” Továbbá „A meghatározottságot, az invarianciát abszolutizáljuk, ‚megállítjuk’ a mozgást, idealizáláshoz folyamodunk stb. Éppen az ezen időleges ‚megállás’, idealizálás állapotában levő tudásra alkalmazzuk a formális azonosságot, amelyet Leibniz törvénye fejez ki. Hasonlóan ahhoz, amint a nyugalom is viszonylagos, a mozgás pedig abszolút, úgy a formális azonosság is viszonylagos, állandóan ‚megszüntetve megőrződő’, a valóság és megismerésünk dialektikus jellege következtében.”²³⁹

Az aristotelési logika alapelveiből — azokat továbbfejlesztve — nézünk szerint két lehetséges úton lehet továbbhaladni. Az egyik út, a formális logika keretein belül maradva a szimbolikus logika útja, a másik, a formális logika területét meghaladó tartalmi logika, a dialektikus logika felé vezet.

A dialektikus logika a logikai alapelvek statikus és merev jellegét feloldva a gondolkodás dialektikus természetének megfelelően dolgozza ki a logikai alapelveket. Ennek értelmében az azonosságtörvényben az azonosság és különbség azonosságát (Hegelnél) és az azonosság és különbség azonosságát és különbségét fedi fel a dialektikus logika. Az ellentmondás törvényénél pedig kiindulási alapként az ellentmondás objektív létét és ennek megfelelően az ellentmondás elgondolhatóságát kell dialektikus törvény formájában megfogalmaznia stb.

A matematikai logika (klasszikus válfaja) érintetlenül hagyva a hagyományos logika gondolkodási törvényeit, modern eszközökkel, a matematikai absztrakció magas fokán képes az axiómák precíz, egzakt leírására, új törvényszerűségek megfogalmazására. Képes tehát a formális logika területén — a matematikai apparátus birtokában, a matematika és általában a

²³⁹ Lásd D. P. Gorszkij, *A formális logikai és a dialektikus azonosság problémája*, Voproszi Filozofii. 1960. 8. sz.

formalizálható tudományok törvényszerűségeinek ismeretében – a gondolkodás törvényeket és eljárásokat precizírozni.

E két továbbhaladási lehetőség és szükségszerűség a pauleri és általában a tiszta logikai alapelv felfogásnak egyaránt pozitív kritikáját adja.

b) Az összefüggés elve

Pauler az elvetett, illetve az ő elképzelésében az *A csak A* elvbe beolvastotta formális logikai alapelvek helyett újakat vesz fel. Egyik ilyen elv az összefüggés elve.

Az összefüggés elve „új belátás eredménye, valami intuitív novum felmerülésével jár a megismerő tudatában”,²⁴⁰ mondja Pauler. E kijelentést azonban ő maga sem tartja kielégítőnek, érzi, hogy valahogyan meg kell kísérelnie bizonyítani, hogy az összefüggéselv valóban logikai alapelvnek tekinthető. Így érvel: „Hogy itt valóban egy logikai alapelvre bukkantunk, az kiderül abból, hogy a dolgok egyetemes összefüggésének tagadása is már felteszi az egyetemes összefüggést. Mert ha valaki azt állítja, hogy igenis *vannak* dolgok, amelyek *nem* függenek össze minden más dologgal, akkor voltaképpen azt mondja, hogy azon dolgok, melyek nem állnak összefüggésben más dolgokkal, *különböznek* azon dolgoktól, melyek összefüggésben állnak más dolgokkal. Ezzel azonban a dolgok két csoportja között már elismert valamiféle viszonyt, azaz összefüggést, a különbözőség relációját ismerte el közöttük. Tehát éppúgy, amint az azonosságelvnek tagadása felteszi az azonosság elvének érvényét, éppúgy a mindenek összefüggését kifejező elv tagadása ugyancsak felteszi az elv érvényességét.”²⁴¹

Az érvelés ama bolzanói formális bizonyítási eljárás mintájára készült, melyet a II. fejezetben megbíráltunk. Ugyancsak bíráltuk az érvényesség-fogalom kapcsán a tiszta logika fogalomrealizmusát, amely a fenti érvelést ismételtelen áthatja. Ezen érvelés alapján, ahogy ezt korábban kimutattuk, tudományosan elfogadhatatlan lenne az összefüggés elvének bevezetése akár a logikában, akár a filozófiában általában.

Nézzük meg, hogy e „bizonyítás” elfogadhatatlansága ellenére nem jelent-e az összefüggés-elv bevezetése pozitívumot.

„A minden mindennel összefügg” a valóságnak, következőképpen a helyes emberi gondolkodásnak egy lényeges, a dialektika által feltárt

²⁴⁰ Pauler Á., *A logikai alapelvek elméletéhez*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1911.

²⁴¹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 27. l.

általános törvénye. Így az a látszat keletkezhet, hogy az összefüggés követelményének felvétele valamiféle dialektikus mozzanat jelentkezése a tiszta logikában. A látszat azonban rögtön eltűnik, ha megvizsgáljuk, hogy milyen meg gondolások alapján veszi fel Pauler az összefüggés elvét a logikai alapelvek közé, továbbá milyen tartalmat tulajdonít neki.

Pauler az összefüggéselv megfogalmazásakor ősöket keres, bár kiemeli, hogy az elvet eddig nem méltányolták logikai alapelveként. Mindezekelőtt Leibnizre hivatkozik, aki a „principium rationis sufficientis”-t megfogalmazta.

A „principium rationis sufficientis”-t — mondja Pauler — rendszeren így formulázzák meg: „Minden igazság megfelelő logikai alappal bír.” E tételt azonban azzal a megállapítással kell kiegészítenünk, hogy a „logikai alap” nem mindig valamely *más* igazság. Mert hiszen vannak oly igazságok — épp a logikai alapelvek ilyenek —, amelyek nem alapulnak más igazságokon, hanem természetüknél fogva egyedül *önmagukban* bírják érvényüket. De viszont igaz az, hogy minden igazságból következik valamely igazság, ha más nem, legalábbis az, hogy a kérdéses igazság ellentéte nem igaz, tehát A est B-ből legalábbis azon igazság keletkezik, hogy tehát „A non est non B”, amiből viszont *ennek* az igazságnak az ellentéte válik lehetetlenné. A principium rationis sufficientis hagyományos fogalmazását tehát módosítanunk, illetve bővítenünk kell, s így jutunk a következő tételre: „Minden igazság összefüggésben áll más igazságokkal.”²⁴²

További elődöt lát Bolzanóban, aki végtelen számú igazság összefüggését mondotta ki. Hivatkozik Hagemanra, aki „a gondolati eredmény csak akkor tökéletes, ha a különböző dolgokat logikai egységbe foglalja” megfogalmazással már a „principium cohaerentiae” elv megfogalmazásához jár közel, de Pauler szerint nem eléggé általános érvénnyel. Ezenkívül Russell szimbolikus logikájának alapfogalmai között is felfedezi a reláció fogalmát, sőt a formális implikáció elvében is az összefüggéselv megsejtését látja.

Pauler hivatkozása a felsorolt elődök mindegyikére nem jogos. Sem Leibniz elégséges alapelveként, sem Russell relációfogalmának nincs köze a pauleri apriorisztikus összefüggéselvhez. Egyedül a bolzanói koncepció az, amit logikai alapelvek kinevezve átvész, amelyre Pauler joggal építhet.

²⁴² I. m. 28. l.

Pauler nem gondol az összefüggés elvének hangoztatásánál sem a valóságra, sem a leibnizi követelmény helyes értelmére, sem matematikai logikai összefüggésekre. Ezt a következő szövegből láthatjuk: „... minden egyes igazság minden más igazsággal is összefügg, ha nem más úton, de azért, hogy minden igazság *ép igazság*, s mint ilyen az igazság egyetemmes kritériumaival bír, azaz formai struktúrájuk közös, így pl. érvényesül bennük minden logikai alapelv. Ha tehát mélyítjük a principium rationis sufficientis fogalmát, ama tételre jutunk, melyről már föntebb szólottunk, *melyszerint az összes igazságok egységes rendszert alkotnak.*”²⁴³

Leibniz, amikor az elégséges alap elvét bevezette, lényegében a logikai alapelvek formális voltának elégtelenségét mondotta ki. Fogarasi értelmezi helyesen a leibnizi alapelvet: Leibniz itt „zseniálisan *rátalált*, rájött arra, hogy a formális logikai törvények, az azonossági és ellentmondási elv *nem elegendők az objektív világ megismerésére irányuló gondolkodás megalapozásához*. Leibniz világosan látja, hogy a fizikát nem lehet a formális logika elvei alapján levezetni és egy olyan alapelvet keres, amely a valóságra is és a gondolkodásra is érvényes.”²⁴⁴

Pauler, amikor Leibniz elégséges alap elvéből származtatja a tiszta logikai igazságösszefüggést, már egy félreértésre alkalmat adó interpretációból indul ki. Ezért van az, hogy Leibniz gondolatából, amely éppen e tartalomra irányultságot követeli meg, ezzel éppen ellentétes megállapításra jut. Leibniz az elégséges alap elvét az oksággal azonosítja, az pedig merőben *más összefüggés*, mint amit Pauler levezet a principium rationis sufficientisből.

Miven áll tehát ezen logikai alapelvnek az a Pauler által oly eredetinek deklarált újszerű megfogalmazása?

Elsősorban abban, hogy az összefüggés elvével akarja helyettesíteni az elégséges alap elvét, illetve azt teszi tiszta logikaivá azért, hogy az igazságok formális összefüggéséről szóló transcendens elv egy szűkebb körű alkalmazásának tekinti. Ez annyit jelent, hogy ezen elvet megfosztja reális értelmétől és meghamisítja. Ez az „újszerűség”, bár azzal kérkedhet, hogy a hagyományos logikát a negyedik alapelv esetében is meghaladja, azt lényegében tautologikus ürességgé változtatja.

Másodsorban, ahogy az azonosságelv esetében, itt is „újszerű” az a mód, ahogyan az elvet bevezeti. Íme: „Ha már most felvetjük a kérdést,

²⁴³ I. m. 28–29. l.

²⁴⁴ Fogarasi B., *Logika*. 4. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 94. l.

miért képtelen gondolat valamely összefüggésből abszolúte kiragadott dolog fogalma, akkor erre válaszunk az lehet: mert evidens, hogy minden gondolható,²⁴⁵ vagyis logikailag megálló fogalma valami dolognak olyasvalamit jelent, aminek vonatkozása van más dolgokra is. E vonatkozás lehet sokféle természetű, de valamiféle vonatkozás már benne van a dolog fogalmában.”²⁴⁶

Harmadszor: Az összefüggést *logikai alapelvvé* téve, annak valódi értelmét teljesen eltorzítja. Az elv ugyanis így hangzik: „*Minden dolog, minden más dologgal valamiképpen összefügg.*” Megtévésztően igaz ez a megállapítás. Csak az a baj, hogy tiszta logikai értelemben vett logikai alapelvnek kell kezelnünk. Ebben az esetben viszont ki kell elégtíteni azokat a követelményeket, amelyeket Pauler a logikai alapelvekkel szemben felállított. Tehát, végső igazság, csak formális lehet, mert ez biztosítja egyetemességét stb. Mit jelent viszont ebben az esetben a definícióban a „minden dolog”? : „az igazságok is ,dolgok’, s így kell, hogy közöttük is összefüggés álljon fenn”, írja Pauler a *Logikában* (29. l.). E megállapítás tehát eloszthatja esetleges gyanúkat arra vonatkozóan, hogy itt Pauler a reális világ valamiféle lényegi összefüggését ismerte volna el.

Az összefüggés valódi lényegének megragadását nemcsak hogy nem kísérli, de nem is kísérelheti meg. Nem tételezhetjük fel még azt sem, hogy ezen elv bevezetésével Pauler a formális logika elégtelen alapelveit akarta kijavítani. Azzal ugyanis, hogy az összefüggés kategóriáját pusztán formai alapelvvé változtatta, és számára teljesen közömbös, hogy miért és mi függ össze mivel, továbbá azzal, hogy az összefüggés elvi jelentését idealistává torzította, két vonatkozásban hamisította meg a tudományos igényű logikát.

A logika véleményünk szerint két oldalról közeledhet az összefüggés problémájához: dialektikus logikai és formális logikai oldalról. Mindkét módszerű vizsgálat szükséges és egymást feltételezi.

Szerintünk azonban az összefüggés elve a logika számára sem evidens belátás eredményeként, sem pedig logikai alapelveként nem jelentkezik. Itt mindkét vonatkozásban tévedett Pauler. Az összefüggés elv pauleri koncepciója a formális logika aspektusából sem fogadható el. Egysze-

²⁴⁵ A meghatározás önellentmondást is tartalmaz ama korábbi tiszta logikai megfogalmazással, hogy a logikailag fennálló független a gondolhatóságtól, továbbá az evidencia a gondolat pszichikus attribútuma, tehát nem vonatkozik rá a tiszta logikai kritérium.

²⁴⁶ Pauler Á., *A logikai alapelvek elméletéhez*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1911. 21. l.

rúen logikai hiba az összefüggés elvét — abban a fogalmazásban, ahogyan ő érti — másra vissza nem vezethető alapelvnek tekinteni. Paulernél ugyanis az összefüggés pusztán formális relációt jelent. Formális értelemben azonban az összefüggés elve azt jelenti, hogy bármely két dolog (A és B) valamiféle relációban van egymással. Ez azonban *következménye* a formális logika három hagyományos alapelvének. A harmadik kizárása elve szerint ugyanis B vagy A, vagy nem-A. Ha B A, akkor A és B között az *azonosság* relációja áll fenn. Ha viszont B nem A, akkor A és B között a *különbőség* relációja áll fenn. Tehát bármely két dolog között már pusztán az azonosság, az ellentmondás és a harmadik kizárása elve *következményeképpen* is fennáll valamiféle reláció, ti. vagy az azonosság vagy a különbség relációja! Nem áll fenn tehát a tiszta logikai következmény, a másra vissza nem vezethetőség!

A dialektikus logika számára az összefüggés problémája többsíkúan jelentkezik. A valóság mozgását, összefüggését a dialektikus logikai kategóriák tükrözik vissza. Ezek kidolgozása az egyik feladat. A dialektikus logikának kell feltárnia azokat a törvényszerűségeket, amelyek a gondolkodás mozgását jellemzik. A valóság dialektikus összefüggései hogyan jelentkeznek a szubjektumban, az emberi gondolkodás formái és törvényei hogyan függenek össze egymással — vagyis a dialektikus összefüggések leírása a gondolkodás tartalmának oldaláról — ez a dialektikus logika feladata az összefüggések kérdésében. E feladatok elvégzése során ragadja meg a dialektikus logika az *összefüggés lényegét*.

Az összefüggés fontos problémája a modern formális logikának is. A matematikai logika létrejötte igen sok vonatkozásban feloldotta a formális logika merevségét, és a gondolkodás formai struktúrájának precíz, matematikai apparátussal törtető vizsgálata számtalan olyan összefüggésre mutatott rá, amelyet a formális logika csak felvetett, vagy érintett. (Gondoljunk pl. a deduktív rendszerek tételeinek az axiómatikus felépítésben megnyilvánuló összefüggésére.) Ezek az eredmények a gondolati formák formális összefüggésének beható vizsgálatán alapulnak, és jelentősen továbbfejlesztették, korszerűsítették a formális logikát.

Ezzel szemben Pauler az összefüggés-kategória evidens logikai alapelvvé tételével, az élő, eleven valóság ellentmondásosságát visszatükröző, azt fogalmilag leíró összefüggés-kategóriát feloldja egy absztrakt üres formai principiummá. Másrészt pedig a teljesen üres formai elvet platonista módon értelmezve, lehetlenné tette, hogy a gondolati formák összefüggéseit pusztán a formális logika oldaláról is feltárja. Lényegében

megelégedett egy skolasztikus ízű fogalmazással, hogy összefüggés van mert ez már benne van a dolog fogalmában. Az elmondottak alapján viszont ezen álláspont mind a dialektikus logikának, mind a formális logikának lényegi tagadása.

Ezért vált szükségképpen a pauleri összefüggés pusztá ürességgé, melynek sem filozófiai, sem logikai vonatkozásban semmiféle pozitív magvát nem találtuk, szükségszerűen nem is találhattuk. Tehát Pauler tettét nem nevezhetjük nagy vagy eredeti logikai felfedezésnek, sokkal inkább nevezhető az ortodox platonikus Pauler önmagához való hűségének.

c) Az osztályozás elvé

A harmadik felvett alapelvet Pauler az osztályozás elvének nevezi. Itt egy logikai műveletet ér ugyanaz a sors, mint az előbbieken egy filozófiai kategóriát. Az osztályozás műveletét minden formális logika tárgyalja. A hagyományos logikák általában megkülönböztetnek természetes és mesterséges osztályozást, leírják az osztályozás szabályait. Pauler azonban nem ilyen értelemben és nem ilyen vonatkozásban beszél az osztályozásról.

Az osztályozhatóság logikai alapelvvé tételével Pauler Platón eszmetanának óhajt precíz, tudományos, logikailag megalapozott formát adni. „Az osztályozás elvének igazságát voltaképpen Platón látta meg először. Midőn azt tanítja, hogy az egyes embereken kívül létezik az embernek az ‚ideája’, mely tehát egyetemes, változatlan, nem érzékelhető, akkor voltaképpen azt az igazságot pillantja meg, hogy az egyes dolgot mindig kiegészíti amaz egyetemesség, melynek körébe, mint osztály alá ez tartozik.”²⁴⁷

Platón után Lotze a másik példa, aki arra bírta Paulert, hogy az osztályozást logikai alapelvvé tegye. Normatív megfogalmazása a platóni tételnek: „minden egyes dolognak a neki megfelelő általános fogalomhoz s minden egyes esetben az általános eset szabályához kell igazodnia.”²⁴⁸

A hagyományos logikából a „dictum de omni et nullo” elvét említi meg, amely az osztályozhatóság általános érvényű elvének egy alárendelt esete. Ebben az esetben megint nem jogosult a forrás megjelölése,

²⁴⁷ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 30. l.

²⁴⁸ H. Lotze, *Grundzüge der Logik und Enciklopädie der Philosophie*. Hirsch Verl., Lipsce 1912. 31. l.

mert a „dictum” a szillogisztika egy fontos posztulátuma és mentes minden olyan tartalomtól, melyet Pauler az osztályozás elvének tulajdonít.

A fenti idézetek alapján — ha meggondoljuk, hogy az egyes és általános reális problematikája ismételten tiszta logikai értelemben vett alapelvvé válik — láthatjuk, hogy az osztálybatartozás problémája ismételten sivár és üres Platón-interpretáció lesz Pauler kezében. Ismételten a modern logika fejlődésére hivatkozunk és csak utalunk azokra az eredményekre, amelyeket ezen a téren a matematikai logikai kutatás elért az osztály, az osztálykalkulus logikai eszközökkel való leírásában, éppen a „dictum . . .” elv pontos logikai bizonyításában stb.

Mivel az osztályozási elv Paulernél nem más, mint az egyes és egyetemes viszonyának platonikus értelmezése, azaz az egyetemes önállóvá, abszolúttá tétele, mellőzzük a tartalmi kritikát, hiszen ezt elvégeztük a második fejezetben, a tiszta logikai igazságprobléma kritikájában.

Csupán arra szorítkozunk, hogy új szempontból világítsuk meg ezen osztályozási elv kapcsán a pauleri módszert. Rámutattunk már több ízben, hogy szívesen alkalmazza a körben forgó bizonyítás módszerét. Most azzal egészítjük ki ezt a megállapításunkat, hogy ez a módszer rendkívül tudatos Paulernél. A formalisztikus bizonyítási eljárások nagyon is alapvető tartalmi állítások elfogadtatását szolgálják.

„Hogy itt valóban logikai alapelvről van szó, azt ugyanúgy mutathatjuk ki, mint az előző esetekben. Itt is könnyű belátni, hogy az osztályozás elvének tagadása már *felteszi* ugyanazon elv érvényét. Mert a tétel: ‚Vannak dolgok, amelyek nem tartoznak valamely osztályba’, másszóval azt jelenti, hogy a nem osztályozható dolgok ismét *egy osztályba*, azaz a ‚nem osztályozható’ dolgok osztályába tartoznak. Vagyis az osztályozás elvének tagadása már a tagadott principium érvényéből meríti jogosultságát.”²⁴⁹

Egyébként ebből az érvelésből megint logikai hiba, önellentmondás bukkan elő. Az így értett osztályozási elv nem lehet logikai alapelv, hiszen következménye egy másiknak, az azonosság elvének. Az azonosságelv folytán ugyanis minden dolog dolog, tehát tagja a dolgok osztályának, tehát valamilyen osztályba tartozik, tehát osztályozható. Tehát ez az elv nem elégíti ki azt a tiszta logikai követelményt, hogy levezethetetlen. Ami pedig az érvelés (a fenti idézet) racionális magvát illeti, azzal kapcsolatban még egy megjegyzésünk van. Jó példa ez a gondolatsor (de

²⁴⁹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 29. l.

ugyanígy az összefüggés-elvre vonatkozó bizonyítás is) arra, hogy az itt alkalmazott redukció racionálisan felfogva nem új, hanem a dedukcióra redukálódik. (Apagogikus bizonyítás, tehát dedukció.) Ahhoz, hogy új legyen, szükségképpen irracionális módszerré kell válnia. Mint látni fogjuk az alábbiakban, valóban irracionális redukcióról lesz szó.

Nézzük meg ezek után, hogy ez a formális bizonyítási eljárás mire jó Paulernek: „. . . az egyetemesség mibenlétének a problémája (ezen az idea érvénye értendő — Zs. A.) csak annak alapján oldható meg, ha az egyes és az egyetemes viszonyát ősi, tovább nem magyarázható s éppen ezért logikai alapelvben kifejezésre jutó mozzanatként fogjuk fel.”²⁵⁰

Vagyis, miután kimondotta, hogy az osztályozás elve logikai alapelv, amely már bizonyításra nem szorul, megtölthető olyan tartalommal, amely leginkább megfelel világnézeti és a mögötte kifejezésre jutó osztályérdekeinek. Jelen esetben az így abszolút érvényességgel felruházott logikai alapelv most már kifejezheti a platonikus Pauler alapvető tanítását az „egyetemes” „megingathatatlan létéről”, ami nála az abszolútumban, istenben jut kifejezésre. Ide vezetett a formális logika osztályozási eljárásának tiszta logikai alapelvvé tétele.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a tiszta logikai követelmény Paulernél a logikai alapelvek esetében a legteljesebb önkényt eredményezte. Látszólag eredetinek ható rendszerében találunk egy gondolkodástörvényt, az azonosság elvet, egy ismeretelméleti kategóriát, az összefüggés elvét és egy logikai műveletet, az osztályozhatóság elvét. Így a Pauler-féle új alapelvekre igazán áll, hogy: „Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.”

d) A logikai alapelvek korolláriumai

Pauler abból a megfontolásból, hogy a három logikai alapelv sorozatot alkot — oly módon, hogy az azonosság az első tag, azt követi az összefüggés elve, majd ezekre épül az osztályozhatóság elve —, azt a konklúziót vonja le, miszerint ezek viszonyából a logikai alapelvek négy korolláriumra vezethető le. Ezek sorrendben a következők: 1. a sorozatszerűség alaptétele, 2. a correlativitás alaptétele, 3. a rendszerezés alaptétele, 4. az egyenlőség alaptétele.

A korolláriumok fölvétele véleményünk szerint azt a metafizikai végső elvet van hivatva még jobban megalapozni, amelynek érdekében Pauler az eredetinek vélt három logikai alapelvét felállította. Bár az egyes elveket külsőleg szemügyre véve az első benyomás feltétlenül az,

²⁵⁰ I. m. 31. l.

hogy itt modern formális logikai követelmények átvételéről van szó, a tüzetesebb vizsgálat azonban azt eredményezi, hogy az egyes korolláriumok egymásutánja tulajdonképpen nem más, mint szisztematikus közeledés az előre posztulált apriori logikai elsőhöz, az abszolútumhoz.

A kiinduló gondolat az, hogy amikor az igazság legegységesebb határozmányait (a három logikai alapelvet) a tiszta logikus „leveztette”, akkor ebben már implicite benne volt, hogy *a dolgoknak is ugyanezek a végső határozmányai.*

A sorozatszerűség elve a három logikai alapelv azon tulajdonságából vetítődik át a dolgok szférájába, hogy sorozatot alkot. „A minden dolog valamely sorozatnak tagja”, úgy kap tudományos külsőt, hogy a sorozatszerűség fogalmát Russellel fogalmazza meg, a sorozat: „aszimmetrikus tranzitív viszony”. Ezután jön a pauleri értelmezés: „A sorozat lehet végtelen, de az első tagjához viszonyítva szükségképpen kezdődik egy ponton.”²⁵¹ Ebből a hozzáadásból két lépcsőfok vezet az abszolút kezdethez. Az egyik: „Minden sorozatban kell egy *abszolútumnak*, egy olyan kezdő tagnak lennie, amely *már nem függ* más megelőző tagtól — ez a természetes egész számok sorában az 1.”²⁵² A másik lépcsőfok: „*Nincs relativum abszolútum nélkül*», azaz minden függő (relatív) dolog feltesz végül egy abszolútumot, mely már más dologtól nem függ.”²⁵³ Ezt a viszonyt fejezi ki a korrelativitás korolláriuma.

Az abszolútum függetlenségét és elsőbbségét deklaráló elvet már nem a russelli számsor tulajdonságaira hivatkozva mondja ki, hanem az aristotelési formára, a goethei ősjelenségekre (Urphänomen) hivatkozva.²⁵⁴

A harmadik korollárium az osztályozhatóság elvéből folyik, amely a dolgokra való metafizikai általánosítás: ez a rendszerbetartozás tétele. „Hiszen nem kevesebbet mond ki, minthogy az abszolút rendtelenség, az abszolút chaos fennállása ellenkezik a dolgok egyetemes természetével. Ezért a létező világban is — mint ezt a legmélyebb elmék: Aristotelés, Leibniz, Hegel, Goethe világosan látták — minden rendtelenség és diszharmonia csak *átmenet* egy újabb rendhez és újabb harmóniához.”²⁵⁵

²⁵¹ I. m. 34. l.

²⁵² I. m. 34. l.

²⁵³ I. m. 34–35. l.

²⁵⁴ „De éppígy abszolútumot tesz fel az Aristotelés – Goethe-féle természetmagyarázat programja is, mely nem őstörvényeket, de *ősjelenségeket* keres, melyeket Aristotelés ‚formáknak’, Goethe ‚ősjelenségeknak’ nevez. Ezek is abszolút kezdőpontjai, a függő jelenségek sorozatának.” (I. m. 35. l.)

²⁵⁵ I. m. 37. l.

Az egyenlőség elve ezen metafizikai törekvés szempontjából érdektelen következtetéshez jut, a régi ismert posztulátumot ismétli: ha két dolog (mennyiség helyett) külön-külön egy harmadikkal egyenlő, azok egymás között is egyenlők.

Azt az állításunkat, hogy a Pauler által leírt korolláriumok az eleve létező abszolútum szükségszerű, feltétlen létét és tulajdonságait vannak hivatva megközelíteni, más oldalról is alátámaszthatjuk.

Pauler nem elégszik meg a logikai alapelvek és azok folyamányainak leírásával, hanem a logikai alapelvekről szóló fejezetben ezekből rögtön levezeti a tudományokat, azok alapproblémáit és osztályozását is. Itt már nyilvánvalóbb a pauleri törekvések értelme.

Így mutatja be az általa megfogalmazott alapelvek és korolláriumainak messzemenő következményeit a tudományokra: „Míg a létező világra nézve a sorozatszerűség tétele (!) az egységes világfolyamat fogalmában csúcsoadik; míg a correlativitás tétele a világ ősforrásának koncepciójára vezet, addig a rendszerezés tétele a világtrend fogalmában nyer kifejezést. Végre az egyenlőség corollariuma a tudományok azon problémáit veti fel, amelyek az egyenértékűségre vonatkoznak.” Azonkívül — állapítja meg Pauler —, mivel a logikai alapelvekből három van, a korolláriumokból pedig négy, ezért minden tudománynak kivétel nélkül hét problémája van. „Az alapproblémák: az elemek, a viszonyok és az osztályok problémái, a másodlagos kérdések pedig a *keletkezés és elmúlás*, az *abszolútum*, a *rend* és az *analógia* kérdései.”²⁵⁶ Pauler szerint tehát — mivel az igazság szerkezete olyan, amilyennek ő leírta — a tudományok csak a fent leírt hét problémát állíthatják maguk elé, mert ez felel meg az abszolút érvényű és transzcendens elvek számának. Így hát a logikai alapelvek és azok korolláriumai teljes mértékben megszabják a tudományok problematikáját és határait.

A három logikai alapelv oly annyira kötelező mindenre, hogy pl. az etikában is csak három alapértékről lehet beszélni: „...kétségtelen, hogy három alapérték lehet: igaz, szép és jó, mert csak három legegyetemesebb vonása van minden dolognak, megfelelőleg a három logikai alapelvnek, az önmagával való azonosság (szépség), a másokkal való helyes kapcsolat (jóság) s az egyetemeshez való helyes viszony (igazság).”²⁵⁷

Ebben a vonatkozásban kap igazi jelentőséget a logikai alapelvek tiszta logikai értelmezése. Ha egyszer azok apriori jellegűek és abszolút

²⁵⁶ I. m. 40. l.

²⁵⁷ Pauler Á., *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 105. l.

érvényűek, akkor az arra épülő tudományok, etikai értékek stb. csak meghatározott tartalmúak lehetnek. Azaz *a platonikus idealista tartalmat kell kifejezniük.*

A logikai alapelvek pauleri megfogalmazása végül is egy — már előbb is idézett — metafizikai akkorddal zárul. Itt mutatkozik meg, hogy a „tisztaságot” féltve őrző, egzaktásra törő, néhol a matematikai logika formuláiba burkolózó, tudományos látszatot keltő alapelvek tartalma tulajdonképpen mi is. Íme:

„A mindenség végső struktúrája ez:
principium identitatis — ember
principium cohaerentiae — világ
principium classificationis — ideák
corollarium correlativitatis — Isten”²⁵⁸

(Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy itt Pauler kénytelen volt a „hét”-ből engedni, úgy látszik a másik három korolláriumnak nem talált általa lényegesnek nevezhető metafizikai megfelelőt.)

Az egész pauleri filozófiai rendszer — amelyről a lényeges vonatkozásokban több helyen kimutattuk, hogy nem más, mint a katolikus platonizmus hirdetése — azon az alapkoncepción nyugszik, hogy *a logikai alapelvek nem bizonyíthatók, pontosabban nincs szükségük bizonyításra, mert evidensek.* Mi az értéke ezen alapkoncepciónak a tudomány fényében vizsgálva? A matematikai logikai kutatások eredményeit is figyelembevéve a következőkben erre a kérdésre keresünk választ.

3. *A logikai alapelvek bizonyíthatóságáról és tiszta logikai értelmezésük kritikájáról*

A logikai alapelvek értelmezése és megismerése egyik alapvető problémája a logikának. A formális logika által elfogadott álláspontot így rögzíthetjük: A logikai alapelveken olyan végső igazságokat kell érteni, amelyek már logikai úton nem bizonyíthatók, és amelyeknek nyilvánvalósága kétségtelen. Aristotelés azon tétele, hogy minden tudománynak bizonyításon kell alapulnia, de a közvetlen alaptételek tudása nem bizonyítható, nem pontos, és ezért sok félreértésre adott alkalmat.

Abból a pontatlan megfogalmazásból, hogy az alapelvek logikai úton nem bizonyíthatók, két olyan következtetés adódott, amely a logikát idealista irányba torzította el. Az egyik: a logikai alapelvek abszolút és

²⁵⁸ I. m. 54. l.

a priori jellege, azaz változatlansága és a tapasztalattól való függetlensége. A másik: az axiómáknak nyilvánvalóságuk miatt nincs szükségük logikai bizonyításra.²⁵⁹ Ez utóbbi következtetés az axiómáknak szubjektív-értelmezést ad.

Pauler álláspontja a hagyományos logika által idealisztikusan eltorzított mindkét értelmezést magában foglalja. A logikai alapelvek értelmezése és megismerése kérdésében meghagyja ezt a metafizikusan értelmezett formális logikai interpretációt, s itt eltekint attól, hogy ez nem a tiszta logika elvein alapul. Ezt írja: „A hagyományos logika az ily módon jellemzett végső formai jellegű legegységesebb igazságokat, melyek egyúttal a tárgy legegységesebb határozmányait és feltételeit is kifejezik, *logikai alapelveknek* nevezi, s mi is megtartjuk a terminust a következő fejtegetésekben. Annál is inkább, mert benne kifejezésre jut a végső előfeltevések ama sajátossága is, melyet addig szándékosan nem említettünk, hogy ti. ezek mibenlétüknél fogva nem igazolhatók logikailag, s így a logicitás szempontjából végső, azaz alapelvek. Ezt nem nehéz felismerni. Igazolni, azaz bebizonyítani valamely tételt annyit tesz, — folytatódik az idézet —, mint a kérdéses tételt más, bizonyosabb tételre visszavezetni, azaz abból folyó követelménynek feltüntetni. Ámde minden igazolás következtetés, azaz *logikai művelet, mely a maga helyességének igényét arra építi, hogy megfelel a logikai alapelveknek* s az ebből levezethető logikai szabályoknak. Tehát minden lehető bizonyítás felteszi a logikai alapelveket, s így ezek mibenlétüknél fogva bebizonyíthatatlannak. Redukció útján *reájuk bukkanunk*, azaz felismerjük őket, mint minden igazság végső praesuppositióit. A bebizonyítást itt szükségképpen annak a kimutatása kell hogy pótolja, miszerint minden logikai művelet, minden állítás vagy tagadás, minden bizonyítás, sőt minden kétely is már *felteszi* a logikai alapelvek érvényét és épp arra épít. Mert hiszen kételkedni éppen annyit tesz, mint valamely állítást vagy tagadást kétségbevonni, mert az nincs *bebizonyítva*, azaz a logikai alapelveknek nem felel meg.”²⁶⁰

Amíg a formális logika valóban a logikai bizonyítás szempontjából veszi fel a logikai alapelveket végsőknek, logikailag nem bizonyíthatóknak, addig Pauler ezt a szempontot mértéktelenül kiterjeszti, abszolutizálja és teljesen más értelemmel ruházza fel. Mindenekelőtt jogtalanul

²⁵⁹ Lásd részletesebben a *Bol'saja Szovjetszkaja Enciklopedija* a x i ó m a cím-szavát.

²⁶⁰ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 24–25. l.

megfordítja a logikai alapelvek és az azokra támaszkodó logikai műveletek és tételek viszonyát. Az a felfogás, hogy „minden lehető bizonyítás felteszi a logikai alapelveket. . .” már nem azonos a formális logikai felfogással. A formális logikai szempont itt platonikus metafizikai szemponttá torzul. A megfordítás következtében ugyanis az alapelvek és a logikai rendszer közötti kapcsolat már nem abban áll, hogy az alapelvek az adott logika rendszeréből kiválasztott olyan elemi tételek, amelyekre a logika egész rendszere támaszkodik. A megfordítás után az alapelvek rendszeren kívülivé, rendszer előttivé válnak, amelyek felfedezése más módon történik, mint a formális logika egyéb formáinak és törvényeinek felfedezése. A logikai alapelvek e felfogásban önálló, mindentől — nemcsak a tapasztalattól²⁶¹ — független értelmet kapnak. Erre a függetlenségre feltétlenül szüksége van Paulernek, mert csak így tudja elvégezni a formális logika által kidolgozott alapelvek tiszta logikai átértelmezését. Erre az átértelmezésre kétségtelenül alapot adott a formális logika tisztázatlan és pontatlan álláspontja, mely végül is „az a priori jellegű logikai alapelvek” felfogáshoz fejlődött.

Mégis azt mondhatjuk, hogy mivel a formális logika mindig ragaszkodott ahhoz, hogy a logikai alapelveket a gondolkodás törvényeinek tekintse, lényegében nem azonosult sohasem a platonikus értelmezéssel. Ennek oka az, hogy a tapasztalattól való függetlenség mellé nem tételezte a gondolkodástól és a logikai formáktól való függetlenséget.

Ezzel szemben a pauleri idézetből logikusan következik, hogy a tiszta logikában a logikai alapelvek nem a gondolkodás törvényei közül kiválasztott elvek, nem a gondolkodás legelemibb szabályai, hanem a priori előfeltevések, melyek a tiszta logikai értelemben vett, tehát an sich igazságok közül kerülnek ki.²⁶²

Ahhoz, hogy a logikai alapelvek Pauler által történt átértelmezésének helytelenségét kimutassuk, meg kell vizsgálnunk, hogyan kell helyesen

²⁶¹ Az axiómák, eredetüket tekintve pl. egyáltalán nem szemléletmentesek. Euklidés a szemlélet alapján mindenki által könnyen belátható, evidensnek tartott tételeket tett rendszere kiindulópontjává, ezeket nevezte axiómáknak.

²⁶² Ebben a vonatkozásban kell utalnunk E. Kolman megállapításaira Bolzano kutatásaira vonatkozóan, az axiomatizálás lehetőségeiről. Egyetértünk ama megállapításával, hogy Bolzano előfutára a matematikai logikának, hogy megfogalmazta a modern axiomatikus módszer egyik alapelvét és a logikai bizonyítás helyes követelményeit. (E. Kolman, *Bernard Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955. III. fej.) Azonban e hozzájárulás a matematikai logikai eredményekhez, az axiomatika eredményeihez, matematikai kutatások eredménye, és ellentétben áll a tiszta logikai koncepcióval.

értelmeznünk a formális logikának azt a tételét, hogy a logikai alapelvek nem bizonyíthatók.

Már korábban rámutattunk, hogy a formális logikai álláspont sok félreértésre, és főleg félremagyarázásra adott alkalmat.

Véleményünk szerint ezt a pontatlanságot és félreérthetőséget azzal a megfogalmazással lehet kiküszöbölni, hogy az axiómák az *adott* rendszerben nem bizonyíthatók. Ez annyit jelent, hogy más rendszerben, más vonatkozásban, tehát nem az adott rendszer, vagyis az axiómára épülő teorémák vonatkozásában bizonyíthatók.

Miért küszöböli ki e megfogalmazás, „az adott rendszer” megszorítás a pontatlanságot? Mindenekelőtt azért, mert kiküszöböli az axióma abszolút bizonyíthatatlanságát és az ebből szükségszerűen adódó a priori tételezést és misztikus „rádöbbenés”, „rátalálás” stb. fikciókat.

Ezen állításunk igazolását alátámasztják logikai és általános gyakorlati bizonyítékok is.

A logikai alátámasztást a matematikai logika eddig elért eredményei kielégítően megadják.

A kérdést így lehet feltenni: Milyen meg gondolások vezetnek a tudományokat általában és a matematikát különösen bizonyos alapelvek bizonyítás nélkül való elfogadásában? A matematikában a bizonyítás lényege abban áll, hogy a tételeket visszavezetik már korábban bebizonyított tételekre. E visszavezetést nem lehet és még ha lehetne, akkor sem lenne célszerű vég nélkül folytatni. Valahol meg kell állni. Bizonyos tételeket tovább nem bizonyítandó alaptételekkül, bizonyos fogalmakat alapfogalmakul kell elfogadni. Az alapfogalmakra az a feladat vár, hogy általuk a kérdéses diszciplína többi fogalmát definiálni lehessen, az alaptételek segítségével pedig minden más tételt bizonyítani lehessen. Ezek logikai, és pedig formális logikai követelmények az axiómákkal és az alapfogalmakkal szemben. Mindössze annyit mondunk ki ugyanis, hogy a rendszernek, mely bizonyos meghatározott alapfogalmakból és alapelvekből (axiómákból) felépül, milyen *formális* logikai követelményeknek kell eleget tenniük. (A rendszer *tartalmi* kritériumai minden tudomány esetében a valóságos viszonyoknak való megfelelés lesz.) E követelmények a teljesség, az ellentmondásmentesség és az egymásból való levezethetlenség tételében fogalmazódnak meg.²⁶³

²⁶³ „Egy matematikai diszciplína axiomatikus felépítése pontos definícióját szolgáltatja annak, hogy mi tartozik a kérdéses diszciplínába, pl. a természetes számok aritmetikája azon tételek összessége, amelyek a Peano-féle axiómáknak

A bizonyításmélet fejlődése során sok olyan kérdésre adtak a matematikusok választ, amely éppen az axiomatizálás lehetőségeit, érvényességi körét, határait érinti. Kiderült, pl. hogy az ellentmondásnélküliség bizonyítása csak bizonyos axiómarendszerekre valósítható meg. Ugyanez áll a teljesség követelményére is.²⁶⁴

Gödel²⁶⁵ nyomán bebizonyosodott, hogy nem lehetséges egyetlen ellentmondásmentes axiómarendszerből levezetni az adott rendszer összes igaz tételét. Gödel bizonyításának konklúzióját így vonja le Péter Rózsa: „... , ha egy axiómarendszer valójában ellentmondásmentes, akkor ez az ellentmondásmentesség nem bizonyítható be oly módszerekkel, melyek a rendszeren belül formalizálhatók. Tehát maga a rendszer ellentmondásmentessége is a rendszer eldönthetetlen problémái közé tartozik. . . más és más axiómarendszerhez más és más eldönthetetlen Gödel-probléma tartozik, hiszen, ha a kérdéses eldönthetetlen tételt axiómaként hozzávesszük a rendszerhez, ezzel ő eldönthetővé válik, s az új rendszernek más lesz az eldönthetetlen problémája.”²⁶⁶ A Gödel-tételből a matematikára nézve az következik, hogy csupán egyes matematikai elméletek axiómarendszereiről beszélhetünk, nem pedig az egészben vett teljes matematika axióma rendszeréről.

A halmazelmélet, a számelmélet azt mutatja, hogy a matematika egy-egy területe többféle axiomatizációt enged meg. Különböző tételeket választhatunk ki axiómaként. Ami az egyik kiválasztásnál axióma, az a másik kiválasztásnál tétel lesz. „A matematika egészét nem lehet végig axiomatizálni, azaz levezetni az axiómák egyszer és mindenkorra megadott véges rendszeréből.”²⁶⁷ Egymás mellett több formalizált rendszer lehetséges és mindegyikhez megadható egy nálánál gazdagabb

puszta logikai következményei; s az aritmetika ellentmondásnélküliségét bebizonyítani annyit jelent, mint megmutatni, hogy ezeknek az axiómáknak nincs két olyan logikai következménye, amelyek egymás tagadásai.” (Kalmár L. *A Hilbert-féle bizonyításmélet*. Matematikai és Fizikai Lapok, LXVIII. köt. 1941. 77. l.)

²⁶⁴ Lásd Péter Rózsa, *Az axiomatikus módszer korlátai*. Matematikai és Fizikai Lapok, XLVIII. köt. 1941. 121–142. l.

²⁶⁵ A kérdésre vonatkozó ismereteket és konklúziókat részben Péter Rózsa idézett cikkéből, részben A. N. Kolmogorov, *Bol'saja Szovjetszkaja Enciklopedija a x i ó m a* címszavából vettük át.

²⁶⁶ Péter Rózsa, *Az axiomatikus módszer korlátai*. Matematikai és Fizikai Lapok, LXVIII. köt. 1941. 125. l.

²⁶⁷ A. N. Kolmogorov, *Bol'saja Szovjetszkaja Enciklopedija a x i ó m a* címszó.

rendszer *Egyetlen tételnek sem tulajdonsága abszolút módon, hogy axióma legyen.*

Az abszolút axiomatizálhatatlanság felismerése egyben indirekt bizonyítása a mi állításunknak. Azon állításunknak indirekt bizonyítását látjuk e felismerésben, hogy az axiómák *adott* rendszerben való bizonyíthatatlansága kiküszöböli az *abszolút* bizonyíthatatlanságot, és az ebből adódó a priori tételezést. Mennyiben?

Amikor Gödel kimutatja, hogy egy axiómarendszeren belül nem bizonyítható a rendszer objektumaira vonatkozó összes igaz állítás, s ebből következően vannak olyan teoreémák, amelyekhez egy másik axiómarendszert kell vagy lehet felépíteni, akkor ez olyan összefüggést tár elénk, amely a mi szempontunkból lényeges.

Itt meg kell jegyeznünk közbevetőleg még a következőket. Ma bebizonyíthatóknak olyan tételt nevezünk adott rendszeren belül, amely a rendszer axiómáinak következménye. Ebben a *formális értelemben* az axiómák *bebizonyíthatók*, hiszen önmaguknak következményei (logikai következményei), viszont a Gödel-tételnyújtotta állítások ebben az értelemben sem bizonyíthatók be az adott rendszerben. Az axiómák viszont abban az értelemben nem bizonyíthatók be az adott rendszeren belül, hogy a rendszer más axiómáinak nem következményei. Ha ehhez hozzávesszük pl. a halmazelmélet különböző axiomatikus felépítéseiről mondottakat, akkor azt kapjuk, hogy az egyes axiómarendszerek olyan kapcsolatot is mutatnak, hogy az egyik rendszer teoreémája a másik rendszer axiómájaként szerepelhet, és fordítva. Ez pedig annyit jelcent, hogy az a tétel, amely az egyik rendszerben mint axióma nem nyerhetett logikai igazolást, egy, az e rendszerrel összefüggő másik rendszerben mint teoreéma logikai igazolást nyer.

A logika, a logikai kritérium oldaláról vizsgálva tehát az alapelvek természetét, bizonyíthatatlanságuk mint kritérium az axiomatizált tudományterületek eredményeit figyelembe véve megdőlt. Ennek azonban általános logikai és filozófiai konzekvenciái is vannak. Az alapelvek vagy axiómák — minden tudományban, ahol lehetséges a kész tételek formalizált rendszerének megalkotása, lehetséges az axiómarendszer létrehozása — a tárgy természetének megfelelően különbözők lesznek (geometriai, aritmetikai, elméleti fizikai stb. alaptételek), de ugyanakkor a rendszerben elfoglalt helyük tekintetében azonosak. Nézetünk szerint a formális logikára is áll az alapelvekkel szemben állított követelmény, a formális logikára is áll az axiómák bizonyíthatóságára vonatkozó konklúzió. Ha csak a logikai oldalt vesszük figyelembe, akkor is levonhat-

juk a következtetést: *ahogy a matematikában, úgy a formális logikában sem tartható fenn az egyszer s mindenkorra érvényes és bizonyíthatatlan abszolút jellegű axiómák tana.*

A tudományok történetéből mind a matematikai axiómákra, mind a logikai alapelvekre nézve leszűrhetjük a következő általános tapasztalatot: Tudásunk fejlődése nemcsak abban áll, hogy újabb és újabb ismereteket szerezve a relatív igazságokkal egyre inkább megközelítjük az abszolút igazságot, hanem abban is áll, hogy a felfedezett igazságok megalapozása is egyre szilárdabb lesz. Ez az axiomatizáció nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy ami a fejlődés egy adott szakaszán axióma egy rendszerben, az a tudományos egzaktság magasabb fejlődési fokán tétel lehet és lett is!

Az axiómák bizonyíthatatlanságának abszolút értelmezéséből adódó szubjektivista konzekvenciával az evidens belátással, a rádöbbenéssel szemben is helyes, cáfoló érvei vannak a modern axiómatikának.

Most úgy kell megfogalmaznunk a kérdést: mikor vagy mitől lesz egy tételből, teorémából axióma?

Az eddigiekből világos, hogy a logikai bizonyíthatatlanság és az ezzel összefüggő homályos „nyilvánvalóság” kritériuma elesik.

A matematikai axiómarendszerek vizsgálata megmutatta azt is, hogy a kiválasztott axiómák az adott rendszer tételei közül kerülnek ki, tehát nem azon kívüliek, nem attól idegenek. A kiválasztás alapja pedig nem valamilyen szubjektív önkény és nem is a nyilvánvalóság. A kiválasztás alapja bizonyos tételeknek az a tulajdonsága, hogy általuk bizonyítható adott összefüggésben a tudományos igazságok egy rendszere, vagyis azok levezethetők belőlük.

Hogyan történik ez a kiválasztás? A tiszta logika szerint rádöbbenéssel. Ez hamis. *Az axiómák kiválasztása elméleti és gyakorlati kutatás együttes eredménye.*

Bolyai és Lobacsevszkij bebizonyította, hogy nincs a priori érvényes geometriai szemlélet. Az egymást kizáró, de önmagukban logikusan felépített geometriai rendszerek létezése nemcsak a geometriai axiómák aprioritásáról szóló tant döntötte meg, hanem rávilágított arra a számunkra rendkívül fontos momentumra is, hogy a kiválasztás csak a tapasztalat alapján tehető meg. Vagyis a gyakorlati alkalmazhatóság mutatja meg, hogy a különböző lehetséges axiómarendszerek közül melyik felel meg leginkább a valóságos térviszonyoknak. Továbbá nemcsak az egymást kizáró rendszerek axiómái közül, hanem egy-egy rendszer lehetséges axiómái közül is végső soron a gyakorlat dönti el, melyi-

ket válasszuk ki axiómáukul. (Természetesen beleértve ebbe a rendszerfelépítési gyakorlatot is.) Ez viszont azt jelenti, hogy az, hogy milyen a tér geometriája, nem a priori, hanem csak a posteriori dönthető el.²⁶⁸

Az itt vázolt elvi problémák az axiómák természetére és megismerésére vonatkozóan elégségesek számunkra ahhoz, hogy analóg módon elfogadjuk a formális logika alapelv-felfogásának az előzőekben általunk megfogalmazott kijavítását. Igazoltnak találjuk továbbá azt az állításunkat is, hogy az axiómák kiválasztása, felfedezése nem valami más módon, a módszeres tudományos kutatástól eltérő módon történik.

Még egy megjegyzést kell tennünk most már kifejezetten a logikai alapelvek megismerésével kapcsolatban.

Előző fejtegetésünkre alapozva kimondhatjuk, hogy a formális logikai alapelvekhez *önmagában* sem az intuíció, sem az evidencia, tehát sem a közvetlen belátás nem vezet el.

Erről az evidens belátásról vagy közvetlen tudásról Hegel nagyon találóan azt mondja, hogy akik a közvetlen tudást tartják az igazság kritériumának, azoknak minden babonát és bálványimádást igazságnak kell nyilvánítaniuk. A közvetlen tudást „elvont magárávaló vonatkozásnak, ezért elvont azonosságnak, elvont általánosságnak” tartja, s mint ilyenről kimutatja, hogy hamis. „Ténylegesen hamisnak mutatjuk ki tehát azt a felfogást, hogy van közvetlen tudás, olyan tudás, amelynek mással vagy önmagában magával ne volna közvetítése.”²⁶⁹ Közvetett és közvetlen Hegelnél dialektikus kölcsönhatásban van egymással.

Az evidencia lényegét tekintve individuális pszichikus élmény. Mint ilyen az ítélet igazságának kritériuma nem lehet. Attól, hogy közvetlenül belátom egy ítélet igazságát, még nem biztos, hogy objektíve igaz is. Ezt Hegel helyesen hangsúlyozza. Tehát az igazságnak nem feltétele (sem nem szükséges, sem nem elégséges), hogy evidens legyen. Következésképpen az axiómákul kiválasztott tételek igazságának sem kritériuma, hogy evidensek legyenek. De a modern axióma-kutatás arra is rávilágít, hogy az axióma axióma voltahoz sem szükséges és elégséges feltétel annak evidenssége. Az axiomatizált tudományokban sok olyan tétel van, ami egyáltalán nem evidens.

Ugyanakkor beszélhetünk az evidenciának az emberi megismerésben betöltött pozitív szerepéről. Az a tény, hogy egy ismeret evidenssé

²⁶⁸ A lehetséges geometriai rendszerek közül annak, hogy melyik a helyes, a posteriori eldönthetőségére jó példa: a tér Riemann-féle elmélete a relativitáselmélet kísérleti eredményeiben igazolódott.

²⁶⁹ Hegel, *Enciklopédia*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1950. 129. l.

válik, társadalmilag és történelmileg determinált, és mint ilyen a megismerés fejlődésének fontos mérföldköve. De ekkor már nem az egyes ember evidenciaélményéről van szó, hanem az emberiség tudatába átment evidensségről. A logikai alapelvek evidenssége nem kiindulópont, nem önmagában véve valósul meg, hanem eredmény.

Hegel a közvetlen tudás értelmezéséről helyesen mondta, hogy önmagában nem létezik, azonban e közvetlen tudás lényegét, létrejöttét a dialektikus materializmus alapján sikerült teljesebbé tenni. A vizsgálat aspektusa jelen esetben a formai kritériumoktól a tartalmira irányul. A tartalmi követelmény az alapelvek, az axiómák eredetére vet fényt. Lenin pregnáns megfogalmazásában: „az ember gyakorlati tevékenységének milliárd és milliárd esetben kellett az emberi tudatot a különböző logikai alakzatok ismételtesére készíteni, hogy ezeknek axióma jelentőségük lehessen.”²⁷⁰

Az alapelvek eredetét és ebből folyó természetét illetőleg Engels is világosan leszögezi, hogy: „...az alapelvek nem kiindulópontjai a vizsgálatnak, hanem végső eredményei; a természetre és az emberiség történelmére nem alkalmazzák, hanem belőlük vonják el őket; nem a természet és az ember világa igazodik az alapelvekhez, hanem az alapelvek csak annyiban helyesek, amennyiben a természettel és a történelemmel összehangzanak. Ez a dolognak egyetlen materialista felfogása.”²⁷¹

A logikai axiómákra, azok bizonyíthatóságára vonatkozóan idézzük még Fogarasi Béla megállapítását: „Az axiómák a tapasztalat eredményeinek történeti és logikai általánosításai útján jöttek létre. Ebben az értelemben helyességük bizonyítást, beigazolást nyert.”²⁷²

Amikor tehát mind a matematikai axiómák esetében, mind pedig a logikai alapelvekről kimutattuk, hogy ezek nem a priori, örök, általános érvényű és változatlan axiómák, akkor egyben megcáfoltuk azt a tiszta logikai állítást is, hogy a logikai alapelvek olyan a priori előfeltevések, melyek minden igazság végső *praesuppositiói*.

Fejtegetéseink lezárása előtt rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy Pauler előtt nem voltak ismeretlenek a modern matematikai bizonyításelméleti kutatások eredményei.

²⁷⁰ Lenin, *Filozófiai füzetek*. Lenin Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1961. 166. l.

²⁷¹ Engels, *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása*. Marx-Engels Művei. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963. 52. l.

²⁷² Fogarasi B., *Logika*. 4. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 299. l.

Olyan aspektusból vizsgálta meg azonban az axiomatizáció által felvetett problémákat, hogy az lehetetlenné tette a kérdés lényegi megragadását. Az *axiomatikus módszer filozófiai jelentősége* című cikkéből²⁷³ ragadtunk ki részleteket, melyek mutatják, hogy a probléma nagyon is érdekelte Paulert. A természettudományok válságával kapcsolatban írja:

„Úgy áll a dolog, hogy ma már csak a szocialista munkások hiszik, hogy a természettudomány sziklaszilárd alapokat nyújt világnézeti kérdések megoldására. A mélyebben látók ellenben önkéntelenül is visszatérnek Aristoteles álláspontjára, ki szerint nem a tapasztalás eredményei nyújtják megismerésünk végső biztos alapjait, de azok a nagy elvi — úgy logikai mint metafizikai — előfeltevések, amelyekre öntudatlanul a tapasztalati tudomány is épít.”

Mivel a tudományok alapjai általában ingatagok — mondja —, a végső előfeltevések nyomozása került előtérbe, ezért az axiomatizációnak napjainkban nagy jelentősége van. „Épp a matematikai alapfogalmak és tételek homályossága és ingatagsága ellen küzd a modern kutatás az axiomatikus módszerrel. Ennek lényege abban a törekvésben van, hogy az ismereti tárgyak egy bizonyos tartományára — pl. a számok, halmazok vagy térbeli viszonylatok területén — mutassuk fel azokat a legelemibb, tovább le sem vezethető sarktételeket, melyek teljes rendszeréből ellentmondás nélkül igazolhatók az illető tárgytartományra vonatkozó összes tételek.”²⁷⁴

Mi az azonban, amiben filozófiai szempontból a matematikai axiomatizáció jelentőségét látja?: „...az újkori gondolkodás ez összeomló dogmatizmusa mögött diadalmasabban rajzolódik mint bármely korban az antik gondolat, *Platon* és *Arisztoteles* gondolatvilágának szilárdsága s minden időknél ellenálló megalapozottsága. Tőlük kell ma is megtanulnunk, hogy nem a tapasztalás, sőt még nem is a matematika adja meg a megismerés rendíthetetlen alapját, hanem azok a végső logikai és metafizikai előfeltevések, melyeken maga a tapasztalati tudomány s maga a matematika is felépül.”²⁷⁵

Tegyük fel, hogy Pauler Gödel tételét nem ismerte. (E dolgozata és Gödelé ugyanazon évben jelent meg.) Ebben az esetben sem marad meg a tudományos objektivitás talaján. A hilberti axiomaelméletből nem következik (sem céljából, sem eredményéből) a platóni előfeltevések

²⁷³ *Athenaeum*. XVII. köt. 1931. 132. l.

²⁷⁴ Uo.

²⁷⁵ Uo.

elfogadása. Hilbert bizonyításelmélete egy rendszer ellentmondásmentességének bebizonyítására irányult. (Kétségtelen, hogy az axiomatizáció korlátait megmutató Gödel-féle eredmények magát Hilbertet is meglepték.)²⁷⁶

Végezetül még a pauleri alapelvekre és korolláriumaira vonatkozóan annyit: a logikai alapelvek legfeljebb az *adott* rendszerben nem bizonyíthatók logikailag. Eredetüket azonban a ráépülő teorémákkal együtt a gyakorlat által bizonyítani kell. Ha a rendszert a tudományos gyakorlat nem igazolja, akkor téves, hamis a rendszer. Pauler axiómái és teorémái,

azonosság — ember

összefüggés — világ

osztályozás — ideák stb. a tudományos gyakorlat

előtt nem állják meg a helyüket. Az ennek alapjául szolgáló hibát a pauleri axiómákban és a levezetésben egyaránt megtaláltuk, ezzel is igazolva, hogy az axiómák önkényes felvétele mind az axiómákban magukban, mind a levezetésben, mind pedig a teljes rendszerben a gyakorlat próbakövéen egyértelműen kimutatható.

²⁷⁶ Ugyanakkor nem véletlen, hogy a logikai abszolutizmus hívei nagy reményeket fűztek a hilberti koncepcióhoz. Érdemes idézni Pozsonyi Frigyes interpretációját: „Az ellentmondásmentesség bizonyításának sikere filozófiai szempontból is igen nagy jelentőségű lett volna. Ez ugyanis nemcsak a matematikai végtelen eleve fennálló individuum tartományként való felfogásának jogosultságát igazolta volna. . . hanem ezáltal bebizonyosodott volna az is, hogy a logikai és matematikai fogalmak és tételek egyetlen nagy ellentmondásmentes és teljes rendszert alkotnak, ez pedig egyúttal igen hathatós érvet nyújtana a logikai abszolutizmus számára. Az ideális tárgyak és egymás közötti összefüggéseik „an sich” existenciája ugyanis ebben az esetben nem volna a logika és a matematika gyakorlatára nézve közömbös filozófiai feltevés, hanem valóban beszélhetnénk arról, hogy a tényleges „emberi” logika és matematika ezt az „an sich” fennálló ideális összefüggésrendszert képezi le axiómarendszereivel.” (Pozsonyi Frigyes, *Relativizmus és nem-aristotelesi rendszerek a modern logikában*. Budapest 1943. 14. l.)

IV. A FOGALOM TANÁNAK TISZTA LOGIKAI FELFOGÁSA PAULER ÁKOSNÁL (A LOGIZMA)²⁷⁷

1. A logizma fogalma

A tiszta logika a hagyományos logikai fogalmat az alkalmazott logikába utalja, ennek helyébe „a tiszta logikai értelemben vett fogalom” kerül, amely Paulernél a logizma, Husserlnél noéma és Bolzanónál „magánvaló képzet” néven vonult be a logikai irodalomba.

Induljunk ki a pauleri meghatározások elemzéséből.

„Logizmán bármely igazság elemét értjük, azaz ama végső tartalmi mozzanatok, melyekből az igazságok összetevődnek.”

Pauler arra törekszik, hogy a logizmat — lényegének meghatározásánál — a pszichológiai, az ontológiai és általában az ismeretelméleti szempontoktól is függetlenítse. Ezért mondja: „A logizma fennállása természetszerűleg abban áll, amiben az igazságé általában: érvényességében, tehát a logizma ennyiben érvényességi mozzanat.”²⁷⁸

Ezután tovább kell szűkítenie a meghatározást, el kell még határolni a logizmat az olyan szintén érvényességi mozzanatoktól, mint a tétel (ítélet) és a szillogizmus. Így születik meg egy újabb definíció: „A logizma tehát azon érvényességi mozzanat, melyben valamely jelentett dolognak önmagával való azonossága nyilvánul meg. Vagyis a logizma azt jelenti, hogy a dolog micsoda önmagában.”²⁷⁹

Ama tiszta logikai szempontra, hogy a logizma érvényességi mozzanat, nem fordítunk ismételten figyelmet, hiszen az igazság-érvényesség kritikai elemzését elvégeztük a II. fejezetben. Figyelmünket azokra az új mozzanatokra fordítjuk, amelyeket Pauler sajátosan a logizma-tan kapcsán fejt ki.

Mindenekelőtt vegyük szemügyre a logizmának a bolzanói „Vorstellung an sich”-el való azonosítását.

Bolzano objektív képzete nem tételez fel szubjektumot, „amelytől az elképzelve lett, hanem fennáll — bár nem mint valamely létező, azon-

²⁷⁷ A logizma mint tiszta logikai műszó polgárjogot nyert a logikai irodalomban. Különböző filozófiai szótárak (pl. Hoffmeister) e címszó alatt Paulerre hivatkoznak.

²⁷⁸ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 45. l.

²⁷⁹ I. m. 47. l.

ban mégis mint egy bizonyos valami, akkor is ha egyetlen gondolkodó lény őt fel nem fogja, és azáltal sem lesz megsokszorozva, hogy egy, két. . . vagy több lény gondolja, mint ahogy a hozzátartozó szubjektív képzet is sokféle.”²⁸⁰ Ez az azonosan egy és maradandó, melyet úgy kapunk, hogy először a kimondástól, másodszor attól is eltekintünk, hogy a pusztá jelentés elgondolva van-e, ekkor beszélünk Vorstellung an sich-ről.²⁸¹

Amikor Pauler Bolzanóra hivatkozik, azt emeli ki, hogy a logizma azért azonos a magánvaló képzetrel, mert Bolzano mind a szótól, mind a tárgytól megkülönbözteti.

Mit jelent, milyen következményekkel jár a logizma azonosítása a magánvaló képzetrel? Amikor a XIX. század logikusai általában nem tesznek különbséget az általános képzet és a fogalom között, akkor nem tesznek különbséget a tudati tevékenység egy alacsonyabb foka és a legmagasabb foka között. Ebben a koncepcióban elsősorban a pszichológiai idealizmus jut kifejezésre, amely nem teszi lehetővé a fogalom visszatükrözéses jellegének felismerését, nem vesz tudomást arról a dialektikus ugrásról, ami a megismerésnek az érzéki foka és fogalmi foka között van. Ebben a tanban általában a fogalom antidialektikus felfogása jut kifejezésre.

A tiszta logika esetében nem a fogalom azonosul az általános képzetrel — ebben az esetben egész másról, sokkal többről van szó —, hanem a *logizma*, az igazságelem vagy érvényességi mozzanat azonosul a *magánvaló képzetrel*. Ebben az azonosításban a Bolzanóval elkezdődő „új logika” megalapozásának igénye nyilvánul meg. Itt nem a tudati tevékenységnek egy alacsonyabb és egy magasabb foka között tűnik el a különbség, hanem az kap hangsúlyt, hogy a tudati tevékenység magasabb foka, a fogalom fölé nála magasabb fok, úgy is mondhatnánk, hogy valami fogalmon túli és ugyanakkor fogalom előtti kerül. Tehát a tudati tevékenységnél magasabbrendű valami, az ideális magánvalóság különbsége az emberi tudati produktumtól, a fogalomtól, ez a döntő mondanivaló.

Ugyanakkor a logizma azonosítása a magánvaló képzetrel azzal a következménnyel jár, hogy megmaradhat az igazságelem számára a

²⁸⁰ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. köt. Meiner Verl., Lipcse 1929. 217. l.

²⁸¹ M. Palágyi mondja Bolzano Vorstellung an sich-jéről: „Bolzano objektív képzete azt a látszatot kelti, mintha mi minden nyelvi kapcsolatot le tudnánk vetni, és a nyelvtelen gondolatok birodalmában szabadon ide-oda röpködnénk. Ez azonban pusztá látszat. (M. Palágyi, *Kant und Bolzano*. Niemeyer Verl., Halle 1902. 76. l.

szemléleti jelleg, de „an sich” értelemben véve. A képzet „an sich” értelemben véve ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a szemléleti jelleget (ezt az intuíciós megragadhatóság számára szükséges mozzanatot) öröknek, változatlanak és korlátok nélkülinek tételjeze. Ismeretelméleti arisztokratikus felfogás ez a fogalomtanban.

A Vorstellung an sich-el való azonosítás annyiban igazított el bennünket a logizma mibenlétének kutatásában, hogy rávilágított arra a lényeges mozzanatra, hogy az időtlen és mindentől független igazságelemek az intellektuális intuíció számára hozzáférhetők. (Anschauung an sich-ek.) Ebben a megfogalmazásban azokat a döntő elhatárolásokat is felfedeztük (valóság, gondolkodás, megismeréstől való függetlenítés), amelyek általában jellemzik a tiszta logikát.

A magánvaló képzet, a logizma továbbá megtart bizonyos rokonságot a kanti Ding an sich-el is. Annyit, hogy az objektivitás an sich jellegét hangsúlyozza. Azonban a magánvaló képzet, a logizma és a noéma is „a jelentett dolog” objektivitását veszi an sich értelemben. Ez pedig annyit jelent, hogy a „magánvaló dolog”, amely a tárgyi világra — annak hozzáférhetetlen lényegére — vonatkozott, átalakul a tudati, eszmei világ magánvalóságává, azaz az objektum szubjektivizálódik, és a szubjektív objektivizálódik benne.

(Bolzano an sich képzete nem csupán a fogalomtól — mely a tudati tevékenység rezultátuma — való elhatárolódást tartalmazza. A tudománytannak ez a része — az elemek tana — figyelemre méltó logikai elemzések is ad. A képzet tartalmának és tárgyának megkülönböztetése, a nem valóságos tárgyakra vonatkozó képzetek tartalma, mint pl. a $\sqrt{-1}$ problémájának megvilágítása, a tartalom és terjedelem fordított viszonyára vonatkozó nézetek kritikája, és egyáltalán a képzetek tulajdonságainak, viszonyainak elemzése, differenciált, árnyalt leírása valóban értékes.)²⁸²

Tovább kutatva a logizma értelmét a pauleri szövegek alapján, azt látjuk, hogy a logizma fogalmának igen lényeges eleme, hogy a logizma azonosságát fejez ki. „A logizma lényege tehát abban áll, hogy jelenti a

²⁸² E. Kolman is kiemeli Bolzano érdemeit a „képzetek” elemzését illetően, bár nem látja eléggé annak hamis konzekvenciáit, pl. a kanti analitikus és szintetikus ítéletek bolzanói bírálatát csak pozitíven értékeli. (E. Kolman, *Bernard Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955. IV. feje.) Ugyanis annak a hibának felismeréséből, hogy az elgondolt képzet részei mindig megfelelnek a tárgy részeinek, nem következik a tiszta logikai koncepció igazsága, hogy a képzet része valamely tárgy sajátosságait reprezentálja.

dolog önmagával való azonosságát.”²⁸³ Ez a megfogalmazás rendkívül tanulságos. Ha megfordítjuk, azt jelenti, hogy ha valami önmaga, akkor az logizma.

Az a megállapítás egyébként helyes lenne, hogy a fogalomra is érvényes az azonosságelv. Normatív értelemben ez annyit jelentene, hogy a fogalmakat azonos értelemben kell használnunk. Ebből azonban semmiképpen sem következik az a tétel, hogy amire érvényes az azonosságtörvény, az fogalom. Ez teljesen értelmetlen lenne.

A tiszta logikus számára azonban a megfordíthatóság, az, hogy az eszme előírja a dolog, a tárgy stb. sajátosságait, távolról sem értelmetlen.

Pauler messzemenő következtetéseket von le abból, hogy a logizma lényege az önmagával való azonosság. Mindenekelőtt azt, hogy csak az igaz logizma valódi logizma. „Téves logizma» tehát önellentmondás: csak téves *fogalmak* vannak, azaz téves gondolatok, de ,téves érvényességéről’ nem lehet szó. Ebből viszont az következik, hogy a logizma mindig teljes és tökéletes.”²⁸⁴

Itt Pauler eltér a bolzanói magánvaló képzet koncepciótól. A magánvaló képzetről — ahogyan erről már írtunk — Bolzano nem tisztázza, hogy mi az. Azt mondja: „A magánvaló képzetek sem nem igazak, sem nem hamisak.”²⁸⁵ Igaz vagy hamis jelentése csak a tételeknek van.

Pauler, Lotze nyomán az érvényesség bevezetésével ezt a határozatlanságot kiküszöböli oly módon, hogy érvényessége csak az igaz logizmának van, következésképpen téves logizma nincs, ami logizma, az igaz.

Tiszta logikai szempontból kétségtelenül ez a konzekvens álláspont. Ugyanis téves, nem igaz csak valami olyasmi lehet, ami a szubjektum tevékenységével kapcsolatos. Nem igaz an sich fennállás valóban értelmetlenség. Bolzano példája, az „aranyhegy” képze, mint lehetséges képzet éppen azt igazolja, hogy egy tudati képződmény jött létre, amelynek nincs és nem is lehet konkrét megfelelője. Ha fogalomra vonatkozik a megállapítás, hogy „sem nem igaz, sem nem hamis, mert nem tartalmaz állítást”, úgy e megállapításnak van értelme. Ugyanez azonban értelmetlenné, önellentmondóvá válik egy an sich tárgya vonatkoztatva. Hogyan állhatna fenn egy idea, egy Vorstellung an sich, mely sem nem igaz, sem nem hamis? Itt valóban Pauler lát tisztán (természe-

²⁸³ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 47. l.

²⁸⁴ I. h.

²⁸⁵ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. I. köt. Meiner Verl., Lipcse 1929. 238. l.

tesen tiszta logikai szempontból). Ha már az an sich Vorstellung igazság-elem, az igazság viszont egy időtlen, örök, változatlan érvényességszféra, annak ugyanilyen érvényes elemei csak igazaknak tétélezhetők.²⁸⁶

Más kérdés, hogy ezt az igazságot nem lehet igazolni. A logizma tanban az azonosságelv mint az igazság kritériuma, vagyis mint az igaz logizma kritériuma kap szerepet. Ismételten aláhúzza tehát Pauler a korábban (II. fejezet) bírált álláspontját, hogy az igazságnak csak formai, ezen belül csak saját, immanens kritériumai lehetnek. Ugyanazzal a circulus vitiosusszal találkozunk, mint a tiszta logika igazolása során már számtalanszor. Ezen tétel — „igaz tehát az a logizma, amelyben az azonosság kifejezést nyer, nem igaz logizma pedig az, amelyben ez nem nyilvánul meg”²⁸⁷ — körben forgó volta nyilvánvaló. Hiszen az azonosság elvet is igazságként, végső a priori előfeltevésként határozta meg. A pauleri okoskodás — ha lehámozzuk róla a tudományos látszatot — lényegében így hangzik: igaz tehát az a logizma, amelyben az azonosság = végső igazság kifejezést nyer, igaz logizma tehát az, amelyben az igazság végső kifejezést nyer.

Ha meg akarjuk világosan határozni, hogy mit ért Pauler a logizma fogalmán, akkor kellene ismételnünk azt, amit az igazság fennállásáról és az azonosságelvről, ezen belül a platóni eszméről mondott. Ezt mondja ugyanis összefoglalólag Pauler: „Az amit mi logizmának nevezünk — most már levonhatjuk vizsgálódásainkból a következményt — a platoi ideával sok tekintetben megegyezik. A logizmak összessége nemcsak — mint az imént láttuk — éppoly változatlan és mozdulatlan, mint a platoi eszmevilág, de hasonlóképpen tagoltságot, azaz rendszert mutat, melyben bizonyos hierarchiáról lehet szó. . . a logizma is éppúgy a való világra nézve ‚paradeigmatikus’ jelentőségű, mint a platoi eszmék. . . A logizmat a platoi ideával azonosítva mutatunk rá arra az abszolútumra, melyet a logizma elmélete is szükségképpen nyomoz.”²⁸⁸

Amikor tehát a logizma fogalmát Pauler tudományosan akarja megalapozni, tulajdonképpen nem tesz mást, mint az itt idézett meggyőződéshoz keres őseket, továbbá logikai terminust, és elegáns rendszere végén kijelenti, hogy most már igazolva van az istenkeresés.

²⁸⁶ H. Fels mondja: „A bolzanói tétel és képzet viszony nehézségeit Pauler oldja meg a logizma bevezetésével, ahol a logizma csak igaz lehet, tehát igaz tétel eleme lehet.” (Bernard Bolzano. Meiner Verl., Lipcse 1929. 59. l.)

²⁸⁷ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 48. l.

²⁸⁸ I. m. 64–65. l.

2. A fogalom és a logizma megkülönböztetésének elvi jelentősége

A tiszta logika lényegéből adódik, hogy a logizma mint elemi igazság-mozzanat teljesen elhatárolódik a fogalomtól, amely a gondolkodás alapegysége.

A logizma szerkezetének vizsgálatakor azonban azt tapasztaljuk, hogy a merev elkülönítés csorbát szenved. Meg kell állapítanunk, hogy a logizma szerkezetének leírásakor nem sikerült a tiszta logikai szempont maradéktalan érvényesítése. A logizmak osztályozásánál a hagyományos logika fogalomfelosztási elvei, továbbá halmazelméleti problémák (pl. a Dedekind-féle lánc) keverednek a logizma „immanens” felosztási elveivel.

Átveszi pl. Pauler a formális logikából a fogalom terjedelem szerinti felosztását. Eszerint van individuális és általános fogalom. Pauler szerint a logizma — köre szerint — felosztható egyes, többes és egyetemes logizmára. Ezen felosztásban különösen az egyetemes logizma értelmezése az, amely elüt a formális logikától, amennyiben ezen platonikus lényegét ért. Ugyanígy a fogalmak viszonyai is átkerülnek a tiszta logikába mint logizma-viszonyok. A logizma-viszonyok kapcsán rá kell mutatnunk egy önmagában érdekes kísérletre. Ez pedig abban áll, hogy Pauler az alárendeltségi viszony (és részben a terjedelem) megvilágításakor halmazelméleti fogalmakkal operál. Ez lehetővé teszi, hogy az alárendeltségi viszonyon belül differenciáltan kezelje a különböző lehetőségeket. A tradicionális logika kizárólag osztály és osztálytag viszonyát tárgyal szubordinációs viszonyával szemben Pauler a logikai alárendeltség viszonyát kiterjeszti és a tartalmazás és leképezés viszonyát is itt tárgyalja. Ha eltekintünk egy pillanatra attól, hogy itt logizmát, illetve logizma-viszonyt, tehát platóni eszmét kell értenünk a halmaz és elemei közötti viszonyon, akkor igazat kell adnunk Pauler *Logikájának* a következőkben: „Rendkívül érdekes logikai szempontból a leképezés azon viszonya, melyet *Dedekind* „lánc”-nak nevez. Lényege az, hogy valamely összesség (halmaz) a maga valóságos alkotórészére a végtelenségig leképeződik....” (59. l.). Sajnos azonban éppen Pauler az, aki nem hajlandó eltekinteni a „logizma iránti kötelezettségétől” és e helyes és hasznos probléma-meglátása nem folytatódik a „logikailag rendkívül érdekes” feltárásában, hanem lezárul azzal, hogy azért van három logizma-viszony, mert csak három logikai alapelv van.

Figyelemre méltó a logizma szerkezetének leírásában a logizmak tárgyak szerinti osztályozása: „Azt a dolgot, amit a logizma jelent, a logiz-

ma tárgyának nevezzük, azt a mozzanatot pedig, ami a tárgyat a logiz-
mában jelenti, a logizma tartalmának nevezzük.”²⁸⁹

Ez már, mint látjuk, nem formális logikai megfontolások kifejeződése,
hanem ama újkantiánus filozófiai elv megfogalmazása, amely szerint a
tudat tartalmazza a tárgyat.

Mivel a tiszta logika számára, mint már erről szólottunk, háromféle
igazság-tárgy (az említett immanens tudat-tárgy) lehetséges, a logizmák is
tárgyuk szerint lehetnek 1. ontológiai, 2. relációs, 3. principiális logiz-
mák.

A logizma tárgyának és tartalmának megkülönböztetése véleményünk
szerint szükségtelen dualizmus. Ezek a fogalmak, tárgy és tartalom nem
azonosak a fogalom tárgyával és tartalmával, amelyeknél helyes és szük-
séges a megkülönböztetés. A fogalom esetében a tárgy külső, a fogalmon
kívüli, amiről a fogalom szól. A logizma esetében a tárgy az, amit a
logizma jelent, az önmagával való azonosság, vagyis nem a logizmán
kívüli még akkor sem, ha azt ontológiainak nevezi Pauler.

Pauler a logizma tartalmának és tárgyának megkülönböztetésére, ezek
viszonyának jelölésére — Bolzano és Husserl nyomán — a *jelentés* fogal-
mát vezeti be a logizmatanba. „A jelentés tiszta logikai értelemben véve
teljesen független az emberiség pszichikai életétől. . . E relációt nem mi,
megismerő emberek teremtjük, hanem csak felismerjük s a megismeré-
sünktől függetlenül is fennáll.”²⁹⁰

További, csupán tiszta logikai szempontoknak tesz eleget Pauler,
amikor megkonstruálja a logizma rendszertani helyét. „Jelenti épp azon
helyzetet, mely az összes logizmák logikai hálózatában valamely logiz-
mát megillet, melyet elsősorban a logizma köre és relációja határoz meg,
de közvetve tényező ebben a logizma tartalma és tárgya is. . .”²⁹¹

A rendszertani hely hivatva van az egységes igazságrendszerrel vallott
elv logizmára való alkalmazására. „A rendszertani hely fogalmának
kidomborítása adja csak meg a logizma elméletének a befejezettséget és
teljességet”, mert ezzel kidomborodik az a platonikus elv, mely az ideák
örök rendszerét tételezi. A tiszta logika feladatát e vonatkozásaiban
abban jelöli meg Pauler, hogy „Mélyítve a rendszertani hely fogalmát,
kifejtse az igazságrendszer formai tulajdonságait.”²⁹²

²⁸⁹ I. m. 48. l.

²⁹⁰ I. m. 62. l. A jelentés ezen értelmezését vö. a 189. lábjegyzetben található
kritikával.

²⁹¹ I. m. 63. l.

²⁹² I. m. 64. l.

A jelentés, a vonatkozás és a rendszertani hely együtt adja a logizma érvényességét és ez a logizma hálózata, ahol minden tiszta logikai rész-osztályozás viszonyba kerül egymással, hogy a hézagatlan logizmakép előálljon. A fogalommal való kapcsolat itt annyiban megengedett, hogy fogalmainkkal megismerésünk fejlődése során állandóan közeledünk a tökéletes időtlen és absztrakt logizmak rendszereihez, de azt nem érhetjük el.

A logizma leírásának tanulmányozásakor azt láttuk, hogy a formális logika fogalomtanával való és a modern logikával való egyezés inkább keveredés volt bizonyos pontokon, azonban a logizma lényeges vonásainak kifejtése már semmi közös vonást nem tartalmaz a fogalom jegyeivel.

A fogalommal szembeni elkülönülés nemcsak ama tiszta logikai szempontot fejezi ki, mely a pszichologizmussal szemben bizonyos fokig jogos — hiszen a hagyományos logika fogalomtana nem viseli komolyan magán a pszichologizmus szubjektivista torzulásait —, hanem ennél sokkal többet fejez ki.

Véleményünk szerint a probléma helyes megválaszolását akkor kísérhetjük meg, ha a tiszta logika viszonyát a fogalomhoz az idealizmus és materializmus harcának szempontjából vizsgáljuk meg.

Amikor a tiszta logika az igazságot, mint tartalmi problémát tette formálissá, akkor ebben nem elsődlegesen a metafizikus módszertani álláspont jutott kifejezésre, hanem a logikai idealizmus, amely a kidolgozás során analogikus szubjektív idealizmussá torzult.

A logizmatanban ez így konkretizálódik: A mögött a metafizikus elv mögött, mely szerint a logizmak száma öröktől fogva változatlan, ebben változás nem állhat be (a keletkezés, fejlődés és változás a dolgok sajátja, a relatív igazságok számának növekedése viszont a megismerő szubjektumé), továbbá a logizmak tartalma is változatlan, sem nem szűkülhet, sem nem bővíülhet — az eszmék abszolút és a priori tételezésének idealista felfogása húzódik meg.

Mármost az abszolútum megfogalmazását nem lehet a hagyományos logika fogalomtanában realizálni. A formális logika a fogalmat mint gondolkodási alapegységet tekinti, és amit erről mond, az a fogalom reális jegyeit tárja fel. Ezek a jegyek a tényleges fogalmat formai oldalról jellemzik. Az abszolútumnak, a platóni eszmét kifejező logizmának természetsszerűleg nem lehetnek ugyanazon jegyei.

A formális logikai fogalomtan nem igényli ama kérdés megválaszolását, hogy a fogalom mit fejez ki, minek felel meg. Abból indul ki, hogy a *fogalom van*. Statikus állapotában szemléli a fogalmat, annak csak

formális jegyeit vizsgálja. A formális logikai vizsgálatok akkor kezdődnek, amikor a fogalom már megvan, a formális logikai fogalomtan kész fogalmakkal operál. Amikor pl. a fogalom tartalma és terjedelme közötti kapcsolat alapján — a fogalmak konkrét tartalmától eltekintve — megállapítja a fogalmak egymás közötti viszonyait (alá és fölé rendeltség, keresztezés viszonya stb.), az absztrakció adott fokán, formális logikai oldalról egy helyes összefüggést tár fel. (Bolzano részeredményei sem az an sich Vorstellungen koncepciója alapján, hanem annak ellenére jöttek létre, és a fogalomtanban, illetve a matematikai logikában hasznosíthatók, ha lehántjuk róluk az an sich lényegűséget és a belőle adódó platonista konzekvenciákat.)

A tiszta logikának fontos, hogy a logizma számára az *eszmei* tartalmat — a maga örök és változatlan formájában — biztosítsa. Ez a határozott, céltudatos idealista tartalmi követelmény, amely az igazság szubjektív idealista értelmezésével párosul, jut kifejezésre a logizmak merev, változatlan és hierarchikus rendszerében. Ezen egyértelmű idealista tartalom kifejezésére ismételten nem alkalmas a formállogikai értelemben vett fogalom.

Az a hallatlan félelem, amely Paulert eltölti azon „veszedelmes szirtek” (Pauler kifejezése) számbavételénél, amelyeket a valósággal való egybevetés, az ismeretelméleti szempont, a pszichológiai szempont, de még a metafizikai szempont is jelent, önmagában is arra utal, hogy a logizmatan mint logizmatan nem állja meg a próbát semmiféle tudományággal való összevetésnél. A logizma csak önmagában állhat, ez is kifejezi azt a mély szakadékot, amely a formális logikai fogalomtántól elválasztja.

A formális logikai fogalomtan ezzel szemben egybevethető a tudományos eredményekkel, nem áll azokkal ellentétben. Sőt eredményeit annak köszönheti, hogy a fogalom jegyeinek feltárásánál, a fogalmak osztályozásánál, a fogalmakkal végzett logikai műveleteknél (mint pl. a meghatározás) a tudományok által feltárt fogalmak vizsgálatából indult ki. Negatív bizonyíték a fogalomtan és a tudományos igények összevethetősége mellett az, hogy éppen ezen kapcsolat során derült ki, hogy a modern tudományos fejlődés igényeinek a formális logikai fogalomtan már nem felel meg, hogy a fogalmak statikus, formális metódussal való feltárása elégtelen. Hogy ezen igényeket a logika ki tudja elégíteni, a fogalmak dialektikájának feltárására van szükség.

A logizmatannal kapcsolatban ez a probléma az előbb említett okból nem merült fel. A logizma koncepció azáltal, hogy a fogalmat a levezetett szférába (a normatív logika területére) utalta, azt a látszatot kelti,

mintha a fogalomtan hibája volna a logizmával való összeférhetetlenség. Pontosabban csak az tekinthető igazi tudománynak, legyen az filozófia vagy „valóság tudomány”, amely a tiszta logikai konstrukció előfeltevéseire épült.

Azzal, hogy a fogalom helyett, pontosabban a fogalom *elé és fölé* a logizma került, lehetővé vált a fogalommal kapcsolatos minden ismeretelméleti kérdés kiküszöbölése a logizmatanból.

A logizma kiküszöböli az olyan tényekből adódó konzekvenciákat, hogy fogalmat *csak* az ember alkot. Nem kell a modern pszichológia eredményeit felhasználva feleletet adnia olyan kérdésekre, mint a képzet és a fogalom viszonya. Nem kell feszegetnie a valóság és a fogalom viszonyát. A kategóriák problémája sem jelent különösebb gondot, hiszen minden logizma eleve legegységesebb. A fogalmak keletkezésének, fejlődésének problémája is kiküszöbölődik a tiszta logikai logizmatanból, nincs helye, szerepe benne. A fogalom és a megismerés viszonya is magától értetődően vetődik fel „a logizma csak tökéletes lehet” problémában.

A tiszta logika a logizma tételezésével elkerülni véli mindazokat a kényes problémákat, amelyeknek felvetése szétfeszítené a formális logikai fogalomtan kereteit. Elkerülni véli, mert ezek a gondolkodás logikájának tartalmi problémái. A logizma bevezetése viszont a fogalom helyett „*tartalmivá*” teszi az egész *problematikát*, abban az értelemben, hogy a tiszta logika számára a tartalom mint „általános formai határozmány” jelentkezik, azaz a tartalom tudományos értelemben a tiszta logika számára nem jelentkezik.

Ezért a tiszta logikai ál-tartalmiság nem képes — a formális logikai fogalomtan elégtelenségét megmutatva — a továbbjutást akár kérdésfeltevés formájában is elősegíteni. Éppen ezáltal zárja el a logika fejlődésének útját — fogalom helyett logizmát alkalmazva abból a célból, hogy a gondolkodás és a megismerés valóságtól való függetlenségét biztosítsa —, továbbá azért, hogy a logizmát egyértelműen lekötí az „*idea*” számára. Ezzel a tétellel eleve kimondta önmaga felett az ítéletet, vagyis akarva-akaratlanul lemondott a formális logikai fogalomtan továbbfejlesztésétől. Még akkor is lemondást jelent ez az álláspont, ha szavakban igényli is a túlhaladást.

A logizma-tan egyesegyedül a teológia számára nyújthat bizonyos támpontokat, különösen azért, hogy a skolasztika intencióját felelevenítve (Brentano közvetítésével) logikai nyelvezet segítségével irányítja rá a figyelmet az „Abszolútum” kutatására.

Azon állításunk igazolását, hogy a logizma lényegét és főleg célját tekintve nem szolgálja a fogalomtan fejlesztését — illetve ahol szolgálja, ott a „logizmaság” ellenére szolgálja —, a legdöntőbb vonatkozásban, a megismeréshez való viszonyban is ki fogjuk mutatni.

3. *A fogalom, a logizma és a megismerés*

A materializmus és az idealizmus összeütközése a fogalom vagy — tiszta logikai értelemben — logizma megismerhetőségének kérdésében is megnyilvánul. A fogalom tárgyára és tartalmára vonatkozó felfogás, az absztrakció bármilyen fokán történjék is, szükségképpen vagy az idealizmus vagy a materializmus talaján történik.

A hagyományos logikai és a tiszta logikai absztrakciós fokot első megközelítésben azonosnak tekinthetjük. Ezért a tartalom természetéről, amely a fogalomban, illetve a logizmában kifejezésre jut, azonos fokon lehet összehasonlítást tenni és eldönthető, hogy idealista-e vagy materialista.

Korábbi fejtegetéseinkből kiderült, hogy a logizma egyértelműen az „idea” abszolút létének meggyőződését fejezi ki. A hagyományos logika fogalomtana lényegében — bár nem tudatosan — materialista jellegű meggyőződést fejez ki akkor, amikor a fogalom ismertetőjegyeit a tárgy lényeges jegyeiben jelöli meg, és ezt tekinti a fogalom tartalmának. (Attól most eltekintünk, hogy az absztrakció foka miatt pl. nem valóságos tárgy lényeges jegyei is beleférhetnek a formális logikai fogalomtanba.)

Ez a lényegbevágó különbség a fogalom tartalmának, illetve a logizma tartalmának felfogásában lényegbevágó különbséget eredményez a fogalomnak, illetve a logizmának a megismeréshez való viszonyában is.

A fogalom esetében a formális logika fokán is igaz, hogy a fogalom és a megismerés elválaszthatatlan egymástól. Bár a hagyományos logika nem veti fel a fogalom és a megismerés viszonyát — a megismerhetőség problémája általában nem tartozik a formális logika tárgykörébe —, a kérdésre vonatkozó pozitív válasz mégis benne van a fogalomtanban.

A fogalom a megismerés eredménye és eszköze. Az ítéletek fogalmakból állnak, a következtetések pedig ítéletekből. A formális logika mindenegyes megállapítása, amely a fogalmat leírja, azt a meggyőződést tükrözi, hogy a fogalom megismerhető. Azáltal, hogy pl. megadja a fogalom tartalmát és terjedelmét, feltáró logikai eljárásokat (meghatá-

rozás, illetve felosztás), meghatározza a fogalmak viszonyait, leírja a fogalmakkal végezhető logikai műveleteket és azok szabályait, a *maga fokán megismerte a fogalmat*. A fogalom megismerhetősége tulajdonképpen magától értetődő az olyan logika számára, amely úgy határozza meg önmagát, hogy a logika a helyes gondolkodás törvényeinek és formáinak tudománya. (Más kérdés a fogalomnak a valóság megismeréséhez való viszonya, erre a problémára később térünk rá.)

Mi a helyzet a logizma megismerhetőségével? Amilyen magától értetődő volt a pozitív válasz a fogalom megismerhetőségére vonatkozóan a hagyományos logikában, oly magától értetődő lesz a logizma megismerhetőségére vonatkozó negatív válasz a tiszta logikában. Ennek indokolását elsősorban az abszolútumról vallott pauleri nézetekben találjuk meg: „Az Abszolútum legalapvetőbb határozmányainál fogva, hogy ti. teljesen független minden más dologtól, *lényegében* (kiemelés tőlem — Zs. A.) létmódjában is örökké ismeretlen marad számunkra.”²⁹³

Nemcsak így végső fokon, az abszolútumot nyomozó „principiális logizmákra” áll azonban a megismerhetetlenség, hanem minden egyes logizmára. Hiszen a logizma igazságelem. A tiszta logikai értelemben vett igazság pedig, ahogy ezt a II. fejezetben kimutattuk, a racionális megismerés számára hozzáférhetetlen. E megismerhetetlenség bizonyítására Pauler a logizmatanban a következő új szempontokat hozza fel: „A logizma. . . mindig teljes és tökéletes, bár a mi emberi fogalmainkkal csak kevésszámú logizmát tudunk a maga logikai teljességében megismerni és végiggondolni.”²⁹⁴

Itt tehát Pauler annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a logika egyik alapegysége, a logizma kevésszámú kivételtől eltekintve a racionális gondolkodás számára fogalmaink számára *lényegében* ismeretlen marad.

A logizmatan rávilágít arra a mély belső ellentmondásra is, ami abból adódik, hogy a tiszta logikusok a valóságtól és a *gondolkodástól független* logikát akarnak felépíteni, és ugyanakkor ehhez kénytelenek a *gondolkodás eredményét*, a kategóriákat és általában a hagyományos logika eredményeit a logizmatanban felhasználni.

Ez a mély ellentmondás csak mélyül a logizma megismerhetetlenségének tételezésével. Végeredményben a logikai kutatás szempontjából vizsgálva a kérdést, a tiszta logika értelmetlenné válik. Eltűnik két lényeges mozzanat: *a megismerés céljának és eszközének, a fogalomnak a kutatása.*

²⁹³ Pauler Á., *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 39. l.

²⁹⁴ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 47. l.

Az ember megismerése során a tudományos módszerek segítségével tudományos fogalmakat alkot. Ha ezt a mozzanatot kiküszöböljük a logikából, magát a logikát küszöböljük ki.

A logizma megismerhetetlenségének álláspontja lehetetlenné teszi, hogy a tiszta logika, mint ilyen bármit is nyújtani tudjon a megismerés logikai módszereinek tekintetében.

Ezzel szemben a hagyományos logika a fogalom tartalmának feltárására kidolgozta a meghatározás szabályait. Továbbá, anélkül, hogy világosan feltárta volna a fogalomalkotás eljárásainak belső összefüggését, az analízis, a szintézis, az absztrakció, az általánosítás fokainak leírásával és megkülönböztetésével komoly szolgálatot tett a tudomány fejlődésének. Ha tehát ebből a szempontból vetjük össze a hagyományos logikát és a tiszta logikát, az összehasonlításból megint csak a hagyományos logika kerül ki győztesen.

A logizma vagy a fogalom megismerhetőségének problémája nem immanens probléma. Szükségszerűen felveti azta kérdést, hogy a logizma vagy a fogalom hogyan viszonylik a valósághoz. Képesek-e a valóságot feltárni, vagyis a logizma vagy a fogalom segítségével megismerheti-e az ember a külvilágot. A kérdésre adandó válasz nem állhat ellentétben azzal a válasszal, amit a logizma, illetve a fogalom megismerhetőségének kérdésében elfoglaltunk.

A hagyományos logika számára a fogalom és a valóság viszonya megoldhatatlan probléma. Abban az értelemben, hogy saját keretei között nem lehet válaszolni rá. A formális logikának nem is feladata ez.

A fogalom és a valóság viszonyának problémája *csak* egy ismeretelméleti logika keretei között oldható meg kielégítően. Egy ismeretelméleti logika fő tartalmi kérdéseként kell hogy szerepeljen a logikai forma, a logikai kategóriák és a valóság viszonya.

A tárgyirányultság (intenció) terminusa az, amit a tiszta logikusok a „logizma” vagy „noema”, vagy „Vorstellung an sich” elfogadtatására bevezettek. Itt ebben a viszonylatban szerepel a valóság mint a tárgyak egy csoportja. (Azért csak egy csoportja, mert a tárgyak köre ennél sokkal szélesebb, hiszen irreális tárgyra irányultság is van.)

Husserl fenomenológiai felfogása — miszerint minden tárgy mindig a tudat tárgya, azaz olyan tárgy, ami adott a tudatban — Paulernél a primitívebb kifejezési formát ölti, oly módon, hogy a tárgyak, tehát a valóság tárgyai is részesülnek az eszmében.

A tiszta logika logizma tanának terméketlensége végül is abban a kiindulópontban gyökerezik, hogy a logizmát mint magánvaló képzetet

tételezi. Ez a tételezés először is kiküszöböli a képzetet *mint tudati tevékenységet*, továbbá a fogalom olyan felfogását, hogy a fogalom a képzet feldolgozása és ami ebből szorosan következik; *hogy a fogalom a legmagasabbrendű emberi megismerés.*

A logizma magánvaló képzetként való tételezése így tehát elzár minden utat a fogalom és a valóság viszonyának tudományos megoldása elől. Elzárja a lehetőségét annak, hogy a fogalom visszatükrözéses jellege feltáruljon. A magánvalóság az aktív szerepet — amely a dialektikus megismerés eleme — nem a fogalmi gondolkodásnak tulajdonítja, hanem afeletti transzcendens erőknek. A „magánvaló képzetel” való azonosítás a fogalom történeti fejlődésének tagadása, mely csak következménye az előbbinek. De mindez együtt eleve tagadja azt a tudományos felfogást, hogy *a fogalom egyetlen értelme, célja a valóság feltárása, hogy fogalmainkban a valóság tükröződik vissza.*

A tiszta logika logizmatana eleve elutasítja mindazokat a lehetőségeket és feladatokat, amelyek a modern logikai kutatások előtt állanak. E feladatokat eredményesen a dialektikus logika oldja meg. A fogalom belső dialektikája, a fogalom fejlődése a hegeli logikában részben megoldottnak tekinthető, azonban e problémák pontos, tudományos kibontását, a fogalom és a valóság viszonyának problémáját csak a marxista logika eredményei fogják végérvényesen megoldani. Ezeket a feladatokat a tiszta logikai logizmatan félretolja, önkéntelenül is beismerve, hogy a valóságból eredő, a valóságos gondolkodás törvényeit kutató fogalom-elmélet nem fér össze a platóni ideát kifejező logizma tanával.

Összefoglalva a logizmatan tanulságait az alábbiakat állapíthatjuk meg.

A logizma-konceptió abban a vonatkozásban előnyt jelent a pszichologizmussal szemben, hogy a logizma-tartalom objektív jellegét hangsúlyozza. Ezáltal olyan logikai problémák felé fordítja a figyelmet, olyan kérdésfeltevések lehetőségét teremti meg, amelyeknek megoldása szükséges a korszerű fogalom-elmélet megteremtéséhez. Gondolunk itt pl. a jelentés problémájának sokoldalú elemzésére. Bolzano precíz analízisére, Husserl vizsgálataira a rész és egész viszonyait illetően vagy Pauler kísérletére a halmazelméleti tételek átvitelére a logizmaviszonyokra.

Csak hogy ezek az előnyök nem a logizma-konceptió *lényegéből*, hanem éppen annak *tagadásaként* jöttek létre. Nem paradoxon-e ez az állításuk? Paradoxon annyiban, amennyiben ezt a paradoxont maga a logizma tartalmazza. Gondoljuk meg ugyanis a korábban kifejtettek alapján a következőket: A tartalom objektivitásának hangsúlyozása a

tiszta logikusokat a platóni ideák örök változatlan világának elismeréséhez vezette. A logizma azonosítása ezen örök változatlan eszmerendszerrel, maga után vonta a „belőle való részesedés” eszméjét és a logizma megismerhetetlenségének (kevés számú kivételtől eltekintve) tanát. Ha megismerhetetlen ez a logizma (csak tökéletlen fogalmainkkal töredékesen megközelítjük), akkor felmerül a kérdés, hogy a fent említett pozitív eredmények mi módon jutottak a tiszta logikusok birtokába (pl. a Dedekind-féle leképezési viszony beépítése a logizmatanba)? Egyáltalán mi módon létezhet az egész tiszta logika? Gondoljuk csak meg azt is, hogy miután Pauler kijelenti, hogy a logizmak ismeretlenek maradnak előttünk, utána minden további nélkül leírja ennek a logizmának a fajtáit, struktúráját stb. Ez viszont — most már az eredményeket is beleértve — csak úgy lehetséges, hogy felhasználta a formális logika eddig elért eredményeit, a halmazelméleti eredményeket stb. Tehát olyan tudományterületek eredményeit építette be a logizmatanba, amelyek *tagadják a fogalmak megismerhetetlenségét, és vallják a fogalom természetének megismerhetőségét*, ahogy ez az eredményekben (pl. a halmazelméleti fogalmak lényegének feltárásában) realizálódik. Tehát helyes volt az a korábbi megállapításunk, hogy a logizmatan, mint logizmatan, *lényege szerint* természetlennel bizonyult. Az objektív tartalom elismeréséhez és az ebből származó pozitív eredményekhez szaktudományos kutatásokra volt szükség, és nem volt szükség Platón örök ideájának felelevenítéséhez. Tehát ismét bebizonyosodott, hogy a pszichologizmus szubjektívizmusának leküzdésére a tiszta logika nem hatékony eszköz.

V. TÉTEL ÉS TÉTELVISZONYOK (SZILLOGIZMUS) A PAULERI LOGIKÁBAN

1. Az ítélet idealista értelmezésének megalapozása a tételben

A tiszta logikai „an sich” lényege, mint az ítélet és következtetés objektív elméleteként funkcionáló logikai képződmények a Satz an sich, a következtetés an sich formájában fogalmazódtak meg. Tétel és ítélet elválasztásában, megkülönböztetésében — éppúgy, ahogy a fogalom — logizma megkülönböztetésben is — a tiszta logika tárgydefiníciója konkretizálódik.

Bolzano „Satz an sich”-je az a tiszta logikai alakzat, amely a hagyományos logikai ítélet helyébe kerül. A Satz an sich értelme az időtlenül fennálló tételjelentés. Amit a tétel kifejez, független a tétel elgondolásától, kimondásától, független minden fizikai létezésétől és független minden pszichikai momentumtól.

Mint ahogy a fogalom és logizma elkülönítése a platóni idealizmus modern interpretációjaként jelentkezett, ugyanúgy az ítélet és a tétel megkülönböztetése is ugyanazt a célt szolgálja. Mint ahogy a logizma léte előfeltétele a fogalomalkotásnak, a tétel apriori léte is előfeltétele az ítéletalkotásnak. Mint ahogy fogalmainkkal igyekeznünk kell a tökéletes logizmát megközelíteni, de nagyon kevés ilyen fogalmunk lehet, ugyanúgy ítéleteink is csak nagyon kevésé közelítik meg a tételt.

A tiszta logika lényegéből fakadó ezen megállapítások kritikáját az előző fejezetekben gyakorlatilag megadtuk. Ha a tétel an sich értelmezése pusztán e végkonzekvenciák levonására lenne alkalmas, akkor itt befejezhetnénk vizsgálódásainkat. Az ítélet és tétel elvi megkülönböztetése kapcsán azonban a tiszta logika tartalmaz olyan problémákat és kérdésfeltevéseket is, amelyek megérdemlik a további figyelmet. De indokolt a folytatás abból a szempontból is, hogy az elemzés következményeképpen megmutathassuk, milyen eredménnyel jár a tiszta logikai elvek realizálási kísérlete a tényleges logikai formákra nézve.

Amikor Bolzano a Satz an sich-et bevezeti és megkülönbözteti az ítélettől, speciális követelményeket is felállít. Ez mindenekelőtt abban a törekvésében jut kifejezésre, hogy a nyelvi pontatlanságokkal szemben felszínre hozza az ítélet logikai jelentését. Ha áttekintjük a rendkívül nagyterjedelmű és szerteágazó, precíz és aprólékos vizsgálódást az an

sich tételről,²⁹⁵ a következő megállapításra jutunk. Különváltak a tétel felállításának tiszta logikai értelmezésétől a felállított, illetve tiszta logikailag már értelmezett tétel *logikai struktúrájának leírása*. Ez az elkülönülés azt jelenti, hogy egyrésztől egy idealista ismeretelméleti megalapozású fejtegetésről van szó, másrészt a tétel fajok racionális összefüggéseinek, belső szerkezeti változatosságainak elemzéséről, és ez akaratlanul is a tiszta logika önkritikájaként hat. Objektíve tükrözi a platonizáló filozófiai konstrukció és a logikai tárgyak racionális összefüggéseit feltáró tudományos vizsgálódások összeférhetetlenségét.

Hasonlítsuk csak össze a tétel bevezetésére felhozott indokokat — és egyáltalán a tétel értelmét — a konkrét logikai elemzéssel magával.

Az első esetben ezt kapjuk: A kimondott vagy gondolt tétellel szemben „egy an sich tételen csak olyan kijelentést értek, hogy valami vagy van vagy nincs, mindegy, hogy ez a kijelentés igaz vagy hamis; hogy valaki szóban megfogalmazta-e vagy sem, és valamely szellemben elgondolták-e, vagy sem.”²⁹⁶ Milyen viszonyban áll ez a tétel a tradicionális logika ítéletével? Míg a magábanvaló tételeknek nincs létmódja (Dasein), (keine Existenz oder Wirklichkeit), addig a gondolt vagy állított tételnek, az ítéletnek van léte egy lény tevékenységében aki a gondolatot gondolta, vagy az ítéletet megalkotta. „Egyedül az „an sich” tétel — amely a gondolat vagy az ítélet tartalmát alkotja — nem létező.” Ez sem nem ítélet, sem nem gondolat, mégis azokra vonatkozik.²⁹⁷ Így rögzíthetjük — Bolzano fejtegetései alapján — röviden az an sich tétel értelmét, viszonyát az ítélethez.

E kérdéscsoporttal kapcsolatban az előző fejezetekben kifejtetteket felhasználva a következő kritikai megjegyzéseket tehetjük: A Satz an sich definíciója a gondolati tartalomtól és a nyelvi kifejezési formától való abszolút függetlenség követelményét állítja eléink. E nagyfokú misztifikációval kapcsolatban helyes Palágyi kérdésfeltevése: „Az ember meggondolhatja: mindannak, amit gondolunk, a sajátos tartalma, valami nem gondolt!”²⁹⁸

A Satz an sich fogalomkonstrukció ismeretelméleti tartalmát és logikailag ellentmondó voltát illetően egyaránt elfogadhatatlannak kell

²⁹⁵ A *Wissenschaftslehre* második főrésze (121–195. §.) elemzi a magukban való tételeket. (B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. II. köt. Meiner Verl., Lipcse 1929. 1–326. l.)

²⁹⁶ I. m. 77. l.

²⁹⁷ I. m. 78. l.

²⁹⁸ M. Palágyi, *Kant und Bolzano*. Niemeyer Verl., Halle 1902. 33. l.

tartanunk. Ismeretelméleti tartalma e fikciónak az *eszme*, a fogalom, objektívált értelemben, kiiktatva belőle a megismerési tevékenységet, ebben az esetben a logikus gondolkodás tevékenységét;²⁹⁹ következésképpen az an sich értelemben vett ítélet ismeretelméleti, filozófiai értelemben nem tud semmit sem mondani és nem is mondhat semmit az emberi gondolkodás természetéről, törvényeiről és formáiról; következésképpen a valóság és a valóság képe (fogalmi, gondolati képe) közötti viszony megszűnik a tudományos felismerések célkitűzése lenni.

Az an sich tétel azáltal, hogy a gondolkodási tevékenységnek apriori tartalmat ír elő, értelemszerűen logikai ellentmondást tartalmaz. Ez abban áll, hogy a nem ember által gondolt tartalmat, az eleve meglevőt specifikusan emberi gondolati formákba és kijelentésekbe öltözteti. A mi ítéleteink gondolati burokként és egyben nyelviként is funkcionálnak. Ez pedig önellentmondás. A „*teljesen tiszta objektív*” a nem tiszta, a pszichikus, a szubjektív formájában *nem állhat elő tisztán*. A $2 \times 2 = 4$ tétel jelentésének feltárásához a szavak, az emberi fogalmak, az emberi ítéletek egész apparátusára van szükség. Bolzano tehát a tétel értelmét két tényezőből adta össze. A kimondásból és elgondolásból egyrésztől, és a magánvaló eszméből másrésztől. Azután kijelenti, a kettőt meg kell különböztetni egymástól oly módon, hogy az utóbbi adja az előbbi tartalmát. És hogy az utóbbi objektív érvényű lehessen, függetleníteni kell az előbbitől.³⁰⁰ Mint láthatjuk, az an sich tétel felállítása, értelmének immanens kibontása nem tartalmaz novumot a tiszta logikai an sich tárgyak igazolási kísérleteit illetően. Ugyanezt mondhatjuk el Husserl ítéletkoncepciójáról is, az an sich fennállására vonatkozóan.

Husserl formális apofantikájában az objektíve fennálló jelentéstartalmakat kifejező ítélettípusokról beszél. Az értelmi tevékenység ítéletési aktusa az ítéletben kifejezésre jutó logikumot csak megragadja.

Az ítéletek tiszta formatana az ítéletek lehetőségével, a konzekvencialogika az igaz ítéletek feltételeivel, az ellentmondásmentességgel foglal-

²⁹⁹ Lásd I. fejr. 80. sz. jegyzetet.

³⁰⁰ Ebben az értelemben beszél Husserl a pszichologizmus veszélyével szemben az objektivitás védelmében az apriori lehetséges tételekről. „A pretendált élmények igaz premisszáinak a tételekben kell nyugodniok, amelyek kielégítik azt a követelményt, hogy amit kimondunk az egy adequat fenomenológiai igazolás.” (E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. II. köt. 2. kiad. Niemeyer Verl., Halle 1913. 22. l.) Világos tehát a tiszta logikai program megvalósulása: a jelentett tétel nem lehet azonos az ítélettel a hagyományos logika értelmében, mert az ítélet igazsága nem önmagában nyugszik.

kozik. Mindegyik az apofantikus analitika szférájába tartozik, és ezekhez kapcsolódik az igazság formális logikája, ahol a vizsgálat tárgya az igaz ítéletek lehetősége. Ezek az ítéletek Husserlnél éppoly objektív jelentéssel fennálló tények, mint bármely tárgy. Az ítéletek tanát felölelő formális apofantikával párhuzamosan felállítja a formális ontológiát, amely az ítélettől különböző tárgyak tiszta formatana.

Amikor Husserl kijelenti, hogy „minden formális ítéletkülönbségben a tárgyi formák különbsége is benne van”,³⁰¹ már nyilvánvalóvá válik, hogy az ítéletalkotás, a *tudati tevékenység aktív visszatükröző szerepének tagadásáról van szó.*

Husserlnél az ítélet és a valóság viszonya fordított, tehát fordított, idealista visszatükrözési elméletről van szó, megfelelően a tiszta logikai alapkoncepciónak, amely szerint a logika tárgyi apriori, időtlen fennállásúak az egyéni tudat számára, amit ez intencionális aktusaival csak megragad. Ez az értelme ama megállapításnak, hogy az ítéletkülönbségben a tárgyi formák különbsége is benne van.

A mi szempontunkból, a pauleri logika tételelméletének bírálata szempontjából a husserli felfogás egy vonatkozásban lényeges. Abban, hogy az ítéletben nem a gondolkodás produktumát látja, hanem ugyanazt az an sich értelmű tiszta logikai alakzatot, amely Bolzanónál és Paulernél a tétel fogalomban jut kifejezésre.

Amit Husserl ítéletnek, Bolzano és Pauler pedig an sich tételnek nevez, nem más, mint az an sich lényegeket természetéről vallott felfogás általában. A tétel az a tiszta logikai alakzat, mely időtlen jelentésű, fennállása érvényességében van.

A tétel terminus egyben arra is szolgál, hogy a hagyományos logikai ítélet igazsága kérdésfeltevés helyébe a tétel érvényessége kerüljön. Ez pedig azt jelenti, hogy az igazság tiszta logikai értelmezését alkalmazzák a tételelméletben. Ez viszont azt is jelenti, hogy mindazok a tulajdonságok és jegyek jellemzik a tételtant, amelyeket a tiszta logikai igazságtan elemzésekor (II. fejezet) kimutattunk.

Az aristotelési ítételelmélet lényegében materialista felfogásával a tiszta logika szélsőségesen idealista felfogást állít szembe. Ez a szembeállítás úgy van feltüntetve, mintha a formális logikai ítételelméletek pszichologikus és szubjektivistikus tendenciáival szemben az objektivitás védelmét szolgálná.

³⁰¹ E. Husserl, *Formale und transzendentale Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929. 69. l.

Az ítélet fogalmán a hagyományos logikában olyan gondolati formát értünk, amelyben bizonyos összefüggések meglétét állítjuk vagy tagadjuk. „A materialista felfogás lényege abban áll, hogy az ítélet mint gondolatforma, fogalmak összekapcsolása, de olyan összekapcsolása, amely a valóságban fennálló összefüggéseket tükröz vissza. Az ítélet nem képzetek vagy fogalmak közötti összefüggést állapít meg (csak bizonyos különleges esetekben), hanem a dolgok, a tárgyak, a folyamatok összefüggéseit tükrözi vissza”³⁰² — állapítja meg Fogarasi Logikájában.

Az ítéletek fogalomkapcsolatainak szubjektivistikus értelmezésével ez a felfogás áll szemben Aristotelésnél és az aristotelési hagyományokat folytató logikában. Az ítéletek objektív tartalmának elismerését a hegeli logikában is megtaláljuk. „Ha azt mondjuk: diese Rose ist rot, vagy dieses Gemälde ist schön, ezzel kimondjuk, hogy nem a *mi* külsőleges hozzátevéstünk révén lesz a rózsza piros vagy a festmény szép, hanem hogy ezek saját meghatározásaik ezeknek a tárgyaknak”³⁰³ — mondja Hegel.

Amikor az aristotelési logika a szubjektív értelmezéssel szemben azt állítja, hogy az ítéletben igazságot vagy hamisságot állítunk — aszerint, hogy azt mondjuk, amint a dolgok vannak, vagy annak ellenkezőjét —, materialista ismeretelméleti álláspontot képvisel. Kiküszöböli a különvált lényegekből és az emberi gondolkodási formából adódó ellentmondást is. Ezt kérdezi pl.: „hogyan keletkezhetnének tehát külön az ideák, ha egyszer ezek a dolgok lényegei.”³⁰⁴

Amikor Hegel az ítéletben *kimondott* állítást a tárgyak meghatározottságának tekinti, ugyancsak az ítéletek önkényes értelmezésének hibáját mutatja ki.

Hogyan küzd az ítélet szubjektív értelmezésével a tiszta logika? Mivel a tudati tevékenység figyelembevételé jelelenti a legfőbb veszélyt, azt ki kell küszöbölni, hogy a tétel vagy a husserli ítélet objektív érvénye biztosítható legyen. Következésképpen a tétel nem lehet gondolati konstrukció. Viszont, ha nem a gondolkodás eredménye, akkor a valóság kapcsolatai és a tételben meglevő kapcsolatok viszonya sem vizsgálható gondolkodás által. Sőt, a viszony vizsgálatának szükségessége is kikapcsolódik, hiszen *a tétel nem a valóság képe*, hanem fordítva.

³⁰² Fogarasi B., *Logika*. 4. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 198. l.

³⁰³ Hegel, *Enciklopédia*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1950. 258. l.

³⁰⁴ Lásd a kérdéstről I. fej. 89., 90., 92. és 93. jegyzetet.

A tiszta logikusok ezzel éppen annyira szubjektívvé teszik a tételben szereplő elemek (Vorstellung an sich-ek, logizmák, noemák) kapcsolót, mint a pszichologizmus képviselői. Csak amíg az utóbbi esetben az ítélet az emberi elme konstrukciója a valóságtól függetlenül, addig a tiszta logikai felfogásban időtlen, eszmei konstrukcióról van szó mind az emberi tudat tevékenységétől, mind a valóságtól függetlenül.

Miért szubjektív ez az időtlen és a priori konstrukció?

Mindenekelőtt azért, mert nem állja ki a próbát egy olyan egyszerű kérdés előtt sem, hogy mikor igaz egy tétel és mikor hamis. Továbbá: milyen kritérium alapján dönthető el, hogy tétel-e egy logikai alakzat vagy ítélet, ha egyszer a tétel is ítélet formájában nyilvánul meg? Így tehát a tétel an sich interpretációja a szűkebb értelemben vett aristotelési logika ítélet értelmezésével szemben alul marad, mind az ismeretelméleti tartalmat, mind a logikai oldalt illetően.

Tehát az első esetben a tétel an sich felállításában ismeretelméleti indokolásában és értelmezésében Bolzano logikája negatív eredményekhez vezetett.

A második esetben a tételfajok, tételviszonyok konkrét elemzésénél ezt kapjuk: Bolzano a logika fejlődését szolgálta. Mindenekelőtt kiemelkedő a műgond és a matematikusra valló precizitás, ahogy a lehetséges tétel-formákat sorra vizsgálja.³⁰⁵ A tételek struktúrájának vizsgálata a leginkább eredményes és újszerű a tudománytanban. Bolzano a matematikai gondolkodás mintájára a tételek alkotóelemeinek változtatásával („a képzetek” variációjával) egy olyan absztrakciós fok bevezetésének kezdeményezője volt, amely a matematikai logika megalapozását segítette elő.

E módszer lényege a következő: Ahhoz, hogy bizonyos tételeknek — melyeknek nem felel meg valóságos tárgy — egymáshoz való viszonyát megállapíthassuk, pl. az alárendeltségi viszonyt a következő tétel-

³⁰⁵ Lásd pl. a *Wissenschaftslehre* II. kötetének (Meiner Verl., Lipcse 1929.) 132—149. §-át, ahol a tételeket belső sajátosságaik alapján különbözteti meg. Különösen kiemelkedő a kérdőtételek elemzése (145. §., továbbá 163. §.). Ugyancsak figyelemre méltó árnyalt elemzéseket tartalmaz a nyelvi kifejezések és a tételek logikai jelentése közötti megkülönböztetés. Így adódnak pl. az alábbi tétel-formák: Sätze, deren sprachlicher Ausdruck von der Form ist: „Nichts hat (die Beschaffenheit) b” (170. §.), Sätze der Form: Ein gewisses A hat b (171. §.), Sätze der Form: Einige oder viele A sind B (173. §.), Sätze der Form: Nur A allein ist B, und A ist nur B allein (176. §.), Sätze der Form: A ist weil B (177. §.), Sätze der Form: A bestimmt B (180. §.) stb.

leknél: a hegy aranyból van és a hegy fémből van, a hegy terminust a pénz terminussal helyettesíti, és akkor az aranyból való pénz alárendelt a fémből való pénznek. Ha ezután az eredeti formára visszatérünk (visszahelyettesítünk) az alárendeltségi viszony megmarad. Ugyanígy pl. az összeegyeztethetőség és a levezethetőség problémájára is alkalmazható e módszer. Tehát az elvont logikai viszonyok elemzése, feltárása a bolzanói tételemlélet komoly teljesítménye, valóban kísérlet a matematikai logika megalapozására.³⁰⁶ Ezekhez az eredményekhez azonban nem volt előfeltétel a Satz an sich platonisztikus tételezése. Bolzano állandóan megszegte tilalmát, hiszen a tételfajok sokféleségének leírása részben az aristotelési logika leírásával (az ítélettannal) esik egybe, részben új momentumokat tár fel a nyelvi kifejezésekben megjelenő logikai jelentésekről. Vagyis sem a formáktól, sem a gondolattól, sem a kimondástól nem tekint el. Amit Bolzano az (an sich) tételtanban előad, az a jó értelemben vett formális logika tendenciájában és elemeiben magasabb absztrakciós fokot elérő, modern logika. A képzetek variációjának módszere, melyet a logikai viszonyok (magasabb absztrakciós fokon történő) eldöntésére bevezetett, ékesen bizonyítja, hogy gondolkodási tevékenység, *gondolkodási művelet eredményeként* jött létre. Ez az ismeret Bolzano (tehát a szubjektum) megismerő tevékenységének, logikus eljárásának eredménye, amely éppen az emberi gondolkodás természetét vizsgálva vált csak lehetővé. (Komikusan hat, hogy ezt az eredményt most mint „an sich”-et eleve adottnak fogadjuk el.) Tehát *a második esetben* a konkrét logikai elemzés tekintetében Bolzano logikája pozitív eredményekhez vezetett. Ez az eredmény azonban az an sich tételekre vonatkozó ismeretelméleti meggyőződése ellenére, azzal szemben jöhetett csak létre.

2. A tétel tiszta logikai értelmezése Pauler Ákosnál

Pauler tételkoncepciójában az általunk már ismertetett tiszta logikai általános elvekhez képest nem fogunk új szempontokat találni. Ugyanaz a megkettőzős, ugyanaz az indokolás a tétel és az ítélet szétválasztá-

³⁰⁶ Bolzano módszereinek jelentőségéről írja E. Kolman: „A tételek alkotórészei variációjának módszerével Bolzano a logikába teljesen új eszmét visz bele – a logikai formák változásának eszméjét. Ennek köszönhető. . . , hogy Bolzano kezdeményező volt a matematikai logika új tudományos diszciplinájában, amelynek eszméje csak lebegett Leibniz előtt. Bolzano módszere J. Boole (1847) és Jevons (1864) logikai kalkulusának előfutára volt.” (*Bernard Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955. 107. l.)

sára. „Az ítélet gondolkodási művelet, az emberi lélek egy gondolati tevékenysége, mely épp ezért időben folyik le, s elválaszthatatlan az egyéni psyche életétől. A tétel azonban azon érvényesség, melyet az ítéletnek többé-kevésbé sikerül kifejeznie, tehát oly mozzanat, melynek szerkezetéről és tartalmáról attól függetlenül is szólhatunk, vajon valaki gondolja-e azt vagy nem?”³⁰⁷

Mégis, hogy a pauleri logika kritikáját teljesebben elvégezhessük, követnünk kell gondolatmenetét a tételre vonatkozóan is.

Paulernél ami újat, a bolzanói—husserli koncepciótól eltérőt találunk, az a tételtannak nagyon nyílt alárendelése a vallási idealizmusnak. Ez a törekvése egyébként — amint ezt bemutattuk — egész logikáján végigvonul. Az eltérést a tiszta logikai elődökhöz, különösen Husserlhez képest, tehát abban látjuk, hogy minden egyes logikai probléma végkicsengése egészen nyíltan az isten abszolút létének igazolni vágyása. Pauler sohasem tévesztette szem elől a vallás-apologetika szempontjait, úgyhogy logikája nem is olyan „tisztá”, legalább is a hittételek befolyásától egyáltalán nem tisztá.³⁰⁸

Pauler rendkívüli erőfeszítéseket tesz mind a tétel, mind a szillogizmus esetében, hogy ezen tiszta logikai alakzatokról az elvi általánosságokon túl logikai szempontból valami konkrétet mondjon. Amíg ez a törekvés bizonyos szempontból — bármilyen erőltetetten hatott is — sikerrel járt a logikai elvek esetében, alig járt sikerrel a logizma esetében.

³⁰⁷ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 65. l.

³⁰⁸ Jó példa a vallási, apologetikai célok és a tiszta logikai elvek összekapcsolására: A tételek felosztásakor a *P* (a tétel állítmánya) tárgya szerinti felosztásnál beszél létezés kifejező tételekről. Ennek kapcsán szükségesnek véli pl. az ontológiai istenbizonyítékot a tiszta logikába átmenteni. A gondolatmenet a következő: „Ha. . . az „Isten” logizmát fogalmainkkal teljesen kimeríthetnők, akkor „Isten” fogalmából joggal következtethetnénk arra, hogy Isten létezik is. Ámde ez lehetetlen, mert semmiféle létező teljes fogalmát nem bírjuk. . . Az ontológiai istenbizonyíték tehát, mely épp azt kísérli meg, hogy Isten fogalmából annak létezésére következtessen, ott hibázik, hogy Isten logizmáját, melyben mint tulajdonság valóban benne van létezése is — összetéveszti Istenről való mindig tökéletlen fogalmunkkal. Tehát nem azért lehetetlen az ontológiai istenbizonyíték, mert elhibázott volna egyáltalán ama vállalkozás, hogy valaminek a fogalmáról annak léteire következtetni (mint Kant gondolja), hanem mert a következtetéshez az illető dolog teljes fogalmát kellene bírnunk, azaz fogalomnak és logizmának tökéletesen kellene fednie egymást, ami létező dologra nézve számunkra lehetetlen. (I. m. 72. l.) Azt akarja tehát Pauler mondani, hogy ami a fogalom és ítélet számára elérhetetlen, és ami ott bizonyításra szorul, az elérhető és minden bizonyítás szükségét kizárja a logizmában és a tételben. Az „Isten” logizma tehát már eleve magában foglalja a *tételt*: „Isten létezik”.

A tétel kifejtésénél és a szillogizmusnál meg különösen képtelen bármit is mondani a definíción túl, ami ezen logikai formákat tiszta logikaivá tenné.

Azt lehetne mondani, hogy Pauler a tiszta logikai igazság felállításakor ellőtte minden puskaporát. Amióta ez a változatlan és időtlen igazság érvényében fennáll, tulajdonképpen nincs is mit kezdeni vele. Amit ettől kezdve tiszta logika címén, *logikaiként* nyújt, azt vagy a hagyományos logikából, vagy a modern formális logikából veszi át.

Mivel azonban Pauler mindenáron logikai rendszert akart felállítani, mégpedig olyant, amely tiszta logikai szempontból következetes, nem fejezhette be az első fejezettel, az igazság fennállásával. Mit tett tehát? Kijelentette, hogy az igazság (amely érvényes) részei a logizma, tétel és szillogizmus. Vagyis mindazt el kell róluk mondani, amit az igazságról elmondott.

A pauleri tételtan azt bizonyítja, hogy a tiszta logikai szempontok egyszerűen csődöt mondanak akkor, amikor a tétel konkrét kifejtésére kerül sor.

Kezdetben még legalábbis formálisan van bizonyos törekvés arra, hogy érvényt szerezzen a tétel elnevezésnek. Azzal kezdi, hogy a tétel, a második logikai alapelvnek, a „*principium cohaerentiae*”-nek megfelelő tiszta logikai alakulat. A tétel Pauler szerint kétségtelenül logizma-viszony.

Amikor azonban a logizma-viszony sajátos voltát kell feltárnia, igen nagy nehézségei támadnak. A konkrét tételelemzés kezdetekor azonnal egy önleplezéssel találkozunk: „A tétel alkotórészei tehát az *alany* és az *állítmány*: e kettő körül csoportosul a tételnek minden más — különösen gondolkodástani és grammatikai szempontból tekintetbe jövő alkotórésze.”³⁰⁹

Itt mindenekelőtt az tűnik szemünkbe, hogy a hagyományos logikai ítélet alkotóelemeit „kérte kölcsön”, hogy tételének alkotórészeit feltárja, sőt *gondolkodástani és grammatikai szempontból* is feltárnivalót vél a tételben.

Ez a pauleri definíció már önmagában a tiszta logika cáfolata. Különösen azzá válik azonban, amikor a konkrét kifejtésre kerül sor. Nézzük meg a tétel alkotórészeit, a szemléltető példát és az indokolást. Íme egy példa a tételre: „E tételben például: „Az elektromosság elméletének fejlődése abban az irányban, amelyet Maxwell és Lorentz kijelöltek, egé-

³⁰⁹ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 66. l.

szen különös és váratlan fordulatot okozott az éterre vonatkozó nézeteink fejlődésében' — tiszta logikai szempontból főleg két alkotórész jó tekintetbe, mégpedig az alany és az állítmány."³¹⁰

Mióta tiszta logikai alkotórész az alany és az állítmány? Továbbá, miért tétel a fent idézett példa és miért nem ítélet?

A tétel „időtlen érvényesség”. Az ítélet pedig emberi gondolat terméke. Hát vajon ez az állítás vagy tétel Maxwellről és Lorentzról nem emberi gondolat eredménye? Íme a nehézségek özöne, ha a tiszta logikai tétel elemzésébe belekezdünk.

Semmivel sem lesz könnyebb e nehézségek megoldása, ha bevezetjük a pauleri „igaz tétel” és „hamis tétel” szembeállítását. A kettéválasztás alapja az igazság merő formai kritériumokkal való leírhatóságának tételezése. A „Csak az igaz tétel valódi ítélet” indokolást ebben látja Pauler: „... az igaz tételben a P valóban kiegészíti az S-t, azaz: a P az S teljes tartalmához hozzátartozik. A téves ítéletben evvel szemben oly P kerül az S-hez, mely annak tartalmához nem tartozik. Ezért az igaz ítélet nem önellentmondó, a téves ítélet pedig végelemzésben önmagának mindig ellentmond.”³¹¹ Ha pedig valakinek ez ellen a koncepció ellen valamiféle kifogása volna, a kifogások ellen Pauler így védi meg álláspontját: „Ha némelyek idegenkednek az igaz tétel e merőben benső logikai ismérvének elismerésétől, mert hiszen sok állítás tévesnek bizonyult, mely nem zárt magába önellentmondást — ezt azért teszik, mert összetévesztik a tételt az ítélettel. A tétel elemi logizmák (melyek tökéletes fogalmaknak felelnek meg), s így a belőlük alkotott tétel nem lehet önellentmondó. Ellenben, tökéletlen fogalmainkból alkotott ítéletünkben esetleg nem veszünk sokáig észre, hogy önmaguknak ellentmondanak.”³¹²

Az egész elmefuttatás tehát azon alapszik, hogy a tétel nem lehet önellentmondó, mert tökéletes logizmából áll, de az ítélet lehet. Ez a döntő különbség közöttük. A tétel azért nem lehet önellentmondó, mert apriori jelentése van, független az emberi gondolattól, míg az ítélet nem független.

A tétel és ítélet megkülönböztetésének ez a kritériuma azonban rögtön elveszti érvényét, ha a kérdést így tesszük fel: Mi a különbség igaz tétel és igaz ítélet között? Abban az esetben tehát, amikor sem a tétel, sem az ítélet nem önellentmondó?

³¹⁰ I. m. 66—67. l.

³¹¹ I. m. 66. l.

³¹² I. h.

A tétel csak igaz lehet. Egy ítélet viszont akkor igaz, ha megközelíti a tételt. Hogyan lehet azonban az előbb idézett „tételt” az elektromosság fejlődéséről ítéletekkel megközelíteni?

Ha így konkrétan kérdezzük a tétel és ítéletkapcsolat után, lehetetlen a különbséget megmutatni, mert amit Pauler tételnek nevez és az ideális szférába emel, az bármennyire tiltakozik is ellene, sem formailag, sem tartalmilag nem különbözik az ítélettől.

Ha csak végigvizsgáljuk azokat a példákat, amelyeket Pauler *mint tételeket* szemléltet, azt látjuk, hogy minden egyes esetben a tétel kifejezés *helyettesíthető* az ítélet kifejezéssel: egyszerűen nincs rá mód, hogy a különbséget megmutassa. Végül is teljesen összezavarja a dolgot, a megkülönböztetésre adott korábbi ismérv is csődöt mond az alábbi szabály felállításakor: „Az összefüggés elvén alapszik a tételviszonyok következő alaptörvénye: Csak olyan tételek kompatibilisek, amelyek a dolgok összefüggését úgy adják vissza, amint az összefüggések valóban fennállnak. Viszont inkompatibilisek azok a tételek, amelyek közül az egyik helyesen adja vissza a dolgok összefüggését, a másika helytelenül.”³¹³ Ehhez a szabályhoz Pauler maga is szükségesnek tartja hozzátenni, hogy csak didaktikai és heurisztikus okokból és célból beszél inkompatibilitásról a tételek esetében. Ez azonban nem változtat az önellentmondáson és a fogalmi zűrzavaron, amelyet azáltal teremt, hogy csak az igaz tétel valódi tétel és a hamis viszont ítélet, utána pedig kénytelen a tétel esetében is helytelenről, tehát valami szubjektív tevékenységhez hasonlóról beszélni.

Ezek után önként adódik egy párhuzam a bolzanói és pauleri koncepció között. A tétel an sich értelmezését illetően az eredmény azonos, illetve Pauler teljesen átveszi a bolzanói elképzelést.³¹⁴ Milyen párhuzam vonható a „másik esetben”, tehát a tételek konkrét logikai elemzéseit összehasonlítva? Mielőtt a kérdésre válaszolnánk, vázlatos áttekintést adunk egyes tételfajok leírásáról.³¹⁵

³¹³ I. m. 96. l.

³¹⁴ „Bolzano, kinek a tétel fogalmát köszönjük. . .” (I. m. 65. l.)

³¹⁵ Paulernél a tételfajok következő csoportosítását találhatjuk meg:

I. Az S

a) tárgya szerint:

1. ontológiai tételek
2. relációs tételek
3. principiális tételek

b) tartalma szerint:

1. hyletikus tételek
2. sematikus tételek
3. formális tételek

Amikor Pauler kifejti, hogy tételen logizmaviszonyt ért, akkor a „kiegészítés” fogalmát vezeti be a sajátos logizmaviszony jelölésére.

A tételben — mondja — „egy sajátos dualizmus nyilvánul meg, mely az alany (subjektum-S) és az állítmány (praedicatum-P) kettősségében

- c) köre szerint:
1. egyes tétel
 2. többes tétel
 3. egyetemes tétel

II. A P

- a) tárgya szerint:
1. merő létezését kifejező existenciális tétel
 2. reláció fennállását kifejező accidentális tétel
 3. érvényességet kifejező tétel
- b) tartalma szerint:
1. elbeszélő tétel
 2. leíró tétel
 3. osztályozó tétel
- c) köre szerint:
1. aequaciós tételek
 - a) Universalis-universalis tételek
 - b) pluralis-pluralis tételek
 - c) singularis-singularis tételek
 2. inaequaciós tételek
 - a) subsumáló tétel és esetei
 - b) continens tétel és esetei

III. Az S—P viszonyát tekintve

- a) a kiegészítés módja:
1. inhaerentiális tétel
 2. copulatív tétel
 3. functionális tétel
- b) feltételei
1. kategorikus tétel
 2. hipotetikus tétel
 3. disjunktív tétel
- c) érvényességi foka
1. problematikus tétel
 2. assertorikus tétel
 3. apodiktikus tétel
- d) a P-nek az S-ből való függése
1. analitikus tétel
 2. szintetikus tétel
 3. autothetikus tétel
- e) szerkezete
1. egyszerű tétel
 2. összetett tétel és válfajai
- f) objektivuma
1. rámutatási tétel
 2. állapot tétel
 3. értéktétel
- g) iránya szerint
1. pozitív tétel
 2. negatív tétel
 3. limitatív tétel

(Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 68—85. l.)

mutatkozik. . . A *többlet*, mely a tételben megvan minden másnemű dualisztikus logizmaviszonyon felül az, hogy benne kifejezést nyer, hogy az S-hez a P *hozzátartozik*, vagyis azt kiegészíti. A tétel legbensőbb lényege ez a *kiegészítés* s csak ebből érthető az S és a P mibenléte is.”³¹⁶

Véleményünk szerint Pauler a kiegészítés terminust azért vezette be, hogy hangsúlyozza a tétel és ítélet lényegbevágóan különböző voltát. Továbbá azért, hogy a tételstruktúrának valami sajátosan tiszta logikai megalapozást adjon.

Ha azonban a kiegészítés annyit jelent, hogy az S a P-hez hozzátartozik, akkor ez egyáltalán nem sajátosan tiszta logikai struktúra. Minden S-P típusú ítéletben az S-ről állítunk vagy tagadunk valamit. Az S est P ítélet egy kapcsolatot jelent az S és a P között, ahol S-et valamely tulajdonsággal kötöm össze. Bizonyos esetekben azt is mondhatom, hogy kiegészítem. Azzal, hogy az „est” helyett „kiegészítést” mondom, nem mondtam újat a tételről.

Véleményünk szerint itt nem történt más, mint egyszerűen kiküszöbölte a *kopula* terminust és a *kiegészítéssel* helyettesítette. Ez a „*helyettesítés*” tartalmilag semmivel sem több mint a kopula. A kopula, vagyis *ahogyan* az S a P-hez kapcsolódik, az ítéletek bizonyos típusában „kiegészítés” is lehet. Ha Pauler következetesen alkalmazná a kiegészítés bevezetését, rendkívül nehéz helyzetbe jutna. Ha következetesen alkalmazná azt az elvet, hogy „a rész és egész dualizmusa nyer logikai kifejezést a tételben”, akkor az általa felállított tételfajok jelentős részét el kellene vetnie, ahol nem a rész és egész viszonya a döntő, vagy egyáltalán nem is rész és egész áll egymással „logizma-viszonyban.”

Ha a táblázatot megnézzük, anélkül, hogy a felosztás egyes tagjait részletesen megvizsgálánánk, azt látjuk, hogy a formális logika elemi szabályát az azonosságelv követelményét sem tartja be.

Miután ugyanis elhangzott a kijelentés: a felosztás alapja a „kiegészítés”, a felosztásban a felosztási alapok sora következik. Hogy csak néhányat említsünk: részben a formális logikai felosztás egyes részeinek átvétele pl. a mennyiség és minőség szerinti felosztás (1. felosztási alap), a kiegészítés alapjáról történő csoportosítás (2. felosztási alap), azután Meinong tárgyelméleti felfogását tükröző felosztás (3. felosztási alap), továbbá egy tiszta logikai érvényességkoncepción alapuló felosztás (4. felosztási alap) stb.

³¹⁶ I. m. 66. l.

A tételfajok belső szerkesztési elvei tükrözik mindazokat a problémákat, amelyek a tiszta logikai objektumok tételezéseinek következtében előállnak. A legszembetűnőbb kuszaság, amit e felosztás tükröz, a tétel tárgya és tartalma tiszta logikai értelmezéséből adódik. Ha összevetjük az S és a P tárgyait, akkor így alakulnak azok a lehető tárgyak, amelyekről a tételek szólhatnak: ontológia, reláció, princípiumok, egzisztencia, reláció, érvényesség. Tartalmuk szerint a tételek: hyletikusak, sematikusak, formálisak, továbbá elbeszélők, leírók, osztályozók lehetnek, megfelelően a tárgyakkal, amelyekre az S és a P vonatkozik.

E rendszer szerint az ontológiai tárgyat a hyletikus tartalom fejezi ki, az egzisztenciális tárgy az elbeszélő tételben jelentkezik mint tartalom, az érvényesség mint tárgy az osztályozó tételben jelentkezik, mint tartalom.

A tételfajok önkényes felvétele minden ponton kimutatható. Mutasunk erre rá a hyletikus tételek esetében: „Ezeknél az alanyként szereplő logizma tartalma kvalitatív sokféleséget képvisel. Ilyenek az ontológiai tételek (mert a létező mindig minőségek összessége), de azért nem szabad az ontológiai és hyletikus tételeket azonosítanunk, mert hiszen nem létező tárgynak is lehet sokféle tulajdonsága. Ily kvalitatív sokféleséget tartalmazhat pl. valamely eszmény. Ezért bár hyletikus, de nem ontológiai tétel a következő: „Platón eszményi állama nem valósítható meg.”³¹⁷

Ami a P tárgya szerinti érvényességet kifejező tétel, az a P tartalma szerinti osztályozó tétel. Ha a P tárgya érvényesség, akkor ez a példa: „A logikai alapelvek abszolút érvényűek.” Ami ennek meg kellene feleljen a P tartalma szerinti osztályozó tételre a példa ez: „A ló gerinces állat.”

Ez az „adekváció” nemcsak képtelenséget eredményez, hanem — tiszta logikai szempontból végiggondolva is — a tiszta logikai elvek inkonzekvens értelmezését mutatja. Ugyanis a tétel érvényességére épülő tiszta logikai tételelmélet nem foglalhatja le az érvényességet csak egy tételfajra, hiszen minden tétel érvényességet fejez ki. Továbbá, amikor Pauler az osztályozást vagy osztálybatartozást logikai alapelvvé tette és kimondta, hogy minden osztályba tartozik, és ez evidens és a priori elv, akkor nincs jogában külön „osztályozó” tételt felvenni. Arról nem is beszélve, hogy a P tartalma szerinti tételfajok, tehát az elbeszélő, leíró tételek szerepelhetnek grammatikai vagy stilisztikai osztályozásnál, de semmilyen szempontból sem szerepelhetnek az ítéletek vagy tételek logikai osztályozásában.

³¹⁷ I. m. 69. l.

A felhozott példákra vonatkozóan pedig megjegyezzük: éppen a példák is azt mutatják, semmi sem indokolja, hogy a fent említett tételfajokat Pauler felvegye. A felhozott példák ugyanis (pl. „a ló gerinces állat”) ítélettípusok, amelyek több szempontból, terjedelem, minőség stb. szerint osztályozhatók, vizsgálhatók, vagy vizsgálhatók a formalizáció egy más fokán (pl. a matematikai logikában, ahol szintén bevezettek új fogalmat az ítélet pszichologisztikus értelmezése ellen védekezve, és inkább kijelentésről beszélnek), de a pauleri vizsgálódási szempontoknak nincs értelmük.

Összegezve: a tételfajok felállítására az S tárgya és tartalma szerint hibás, teljesen alogikus. *Annak a metafizikus gondolkodásmódnak a csődje ez az illogikus felosztás, amely nem vesz tudomást arról, hogy a tárgyat (az ítélet tárgyát) visszatükröző ítélettartalom determinálta a tárgy és a visszatükrözés törvényszerűségei által.*

Ha a tételfajok másik nagy csoportját vizsgáljuk, amelyben a felosztás alapja Pauler szerint az S és a P viszonya, akkor meg azt látjuk, hogy a hagyományos logikai ismereteket veszi át. Szemben a hagyományos logikával, amely a viszony szerinti felosztásnál megkülönbözteti a kategorikus, szétválasztó és feltételes ítéleteket, úgy tűnik, hogy Pauler ezt az S—P viszonyt több szempontból, differenciáltabban vizsgálja, következtetésképpen a tételek több csoportját is állapítja meg.

A csoport összeállításánál az S—P viszony mint *kiegészítés* határozódott meg. Ha viszont megvizsgáljuk, hogy ez mit jelent, megint azt találjuk, hogy ezen terminus alatt a legkülönbözőbb szempontú osztályozásokat vette át különböző logikai irányzatoktól.

A kiegészítés módja szerinti csoportosítás az *egyetlen*, amelyben a kiegészítés valóban szerepet kap. Itt megkülönböztet Pauler „inhaerentiás tételt”, „copulativ tételt”, „functionalis tételt”. Azonban ez a csoport is a fogalmak terjedelmi viszonyai szempontjából osztályozódott tulajdonképpen aszerint, hogy a P magában foglalja-e az S-t, vagy mellérendeltségi kapcsolat van-e közöttük. Ebben a csoportosításban tehát semmiféle korszakalkotó felfedezést nem találtunk. A továbbiakban a kiegészítés feltételei alá csoportosította azokat a tételfajokat, amelyeket a logikai irodalom Kant óta a viszony szerinti felosztáshoz sorol, tehát a kategorikus hipotetikus és dízsjunktív tételeket. A kiegészítés érvényességi foka szerinti felosztás pedig a hagyományos logika modalitás szerinti felosztását tartalmazza. Eszerint Pauler megkülönböztet problematikus tételt, assertorikus tételt, apodiktikus tételt. E két csoport megtartását — amelyet Pauler igyekszik tiszta logikai értelemmel felruházni, de erre kép-

telen — ezzel indokolja: „Igaz, hogy a használt terminológia, különösen a „problematikus” és az „assertorikus” elnevezés erősen gondolkodástani jellegű, amelyet azonban azért tartottunk mégis meg, mert ezáltal különben is nagyrészt teljesen új és szokatlan tételfelosztásunkban inkább található meg a már régiebb logika által megállapított tételfajok.”³¹⁸

Ez az érvelés azonban csak akkor lehetne tudományos értelemben elfogadható, ha Pauler a formális logika felosztási elveit kimondottan is megtartaná. Itt azonban arról van szó, hogy a hagyományos logika által feltárt és osztályozott ítéleteket átveszi és egy tiszta logikai elv, a kiegészítés érvényességi foka alá rendeli. Figyelmen kívül hagyva azt a szinte közhely számba menő, de jelen esetben nagyon is a lényegre tapintó elvet, hogy ha a cipőkefét az emlősállat fogalma alá rendeljük, annak nem nőnek emlői.

Egy új szempont Pauler szerint a „kiegészítés” vizsgálatánál az, hogy a P hogyan függ az S-től, és eszerint van analitikus, szintetikus és autothetikus tétel. E felosztásban is a tiszta logikai „szempontok névleges megjelölése mögött tisztán „gondolkodástani”, azaz „alkalmazott logikai” problémák húzódnak meg. Íme: „Nyilvánvaló tehát, hogy az állítmány itt (a szintetikus tételben) más úton jut az alanyhoz, mint az analitikus ítéletben: nem az alany fogalmának *taglalása*, de az alany és állítmány gondolati *összekapcsolása* révén. Ezt pedig csak azon az alapon eszközölhetjük, hogy az alany és állítmány viszonyát valamiképpen felismerjük, amely felismerés közelebbi jellemzése már az ismeretkritika körébe tartozik.”³¹⁹

Itt Pauler tulajdonképpen elismeri, hogy logikát, logikai rendszert a gondolkodás törvényszerűségeinek mellőzésével nem lehet felépíteni. Általában azt tapasztaljuk, hogy a szisztematikus kifejtésben a tiszta logika (nyíltan) feladja pozícióit, vagy állandóan azt teszi, amit tilt, hogy a logikai formákat és eljárásokat kölcsönveszi az „alkalmazott logikából”. Fogalmi apparátusa tehát egyáltalán nem tiszta.

A felosztásban a figyelmet leginkább megérdemlő csoport a tétel objektívuma szerinti felosztás. Az S—P viszonya a kiegészítés objektívuma szerint lehet rámutatástétel, állapotétel és értéktétel.

Mit ért Pauler objektívumon?: „Az objektívum tehát nyilvánvalólag a tétel sajátos tartalmának a viszonyát jelzi azon tárgyak viszonyához, melyeket az S és a P megjelölnek. Íme világosan áll előttünk: ami a

³¹⁸ I. m. 77. l.

³¹⁹ I. m. 78. l.

logizmában a jelentés, az a tételben az objektívum, a tartalomnak a tárgyhoz való viszonyát képviseli a tételben.”³²⁰

Az objektívum terminust Meinong tárgyelméletéből vette át Pauler.³²¹ Módosítja azonban a meinongi objektívumot, illetve hozzáalakítja a P és az S tárgyról és tartalmáról mondottakhoz.

A tétel objektívuma szerinti felosztással Paulernek az volt a célja, hogy az igazságlogikai koncepciót a tételre alkalmazza. Az objektívum terminológia alkalmas volt számára, hogy ismét kifejezést adjon annak a látszatnak, hogy a logika egyedül lehetséges tartalmi problémái csakis ezen a tiszta logikai — most már Meinong segítségével tiszta tárgyelméleti — alapon tárhatók fel. Az objektívum tehát azt a látszatot van hivatva kelteni, hogy a tételten ezen fajtája megvizsgálja a tétel tartalmának viszonyát a tárgyhoz.

Miben áll Pauler szerint a tétel tartalmának a tárgyhoz való viszonya? Hogyan kell ezt a tiszta logikának feltárnia?

A tétel „sajátos” tartalmának viszonya — az S és a P tárgyainak viszonyaira vonatkozóan — háromféle lehet.

A rámutatástételben „a tartalom az S és P tárgyainak viszonyára csak annyiban vonatkozik, hogy a viszony meglétét állapítja meg”. „Pl. kétségtelenül hasonlóság áll fenn Afrika és Dél-Amerika alakja közt.” „Itt a tétel rámutat bizonyos tényállásokra.”³²²

Az állapotottételben, Pauler szerint, „sajátos jellegű objektívummal van dolgunk, amelyeknél a tétel tartalma olyképpen vonatkozik a fenti értelemben vett tárgyára, hogy az utóbbi *állapotát* pl. változását jelöli meg. E példa: „Amilyen mértékben csökken valamely nemzet ön-bizalma, csökken ellenállóképessége is elnyomóival szemben.” „Itt a tétel regisztrálja a tárgy állapotát.”³²³

Az értéktétel az előbbiekkal szemben nem azt fejezi ki, hogy mi *van*, vagy mi *történt*, hanem hogy miképpen *viszonylik* valamely tárgy egy

³²⁰ I. m. 82. l.

³²¹ Meinong az ítéletek tárgyát nevezi objektívumnak. A tárgy fogalma teljesen rokon Husserl tárgyelfogásával, ideális jelentést ért rajta. Meinong szerint minden tárgy, ami predikátumot tartalmaz. A tárgy még akkor sem a reális dolog, ha az létezik, hanem mindenkor az ideális jelentés, következőképpen a tárgy tiszta tárgy, független a reális létezésétől. Meinong tárgyelméletét „Daseinsfrei” tudománynak tekinti. Ebben az értelemben az objektívumok az ítéletekben meglévő tárgyak a priori viszonyait jelentik.

³²² Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 82. l.

³²³ I. h.

ideális tartalomhoz, mellyel azt összehasonlítjuk. „Ez ideális tartalmat más szóval *eszménynek* mondjuk, s ennyiben az értéktétel épp azt állapítja meg, hogy mennyiben közelíti meg valamely adottság az eszményt . . .” Egy példa: „A bátorság mindig tisztetlethe méltó.” A konklúzió pedig ez: „Az értéktételben tehát a tétel *méri* tárgyát.”³²⁴

Az objektívum szerinti felosztás e részletes ismertetése meggyőzhet bennünket arról, hogy a tartalmi logikaigény valóban látszatigény. E tételfajoknak ez a csoportja példázta, hogy az objektívum terminus mögött egyrészt az idealista tárgyelfogás húzódik meg, másrészt pedig egy ismert logikai felosztási elv jelentkezik. A tényítéletek az az ítéletfajta, amely alkalmas a felhozott példák elnevezésére.³²⁵

E néhány tételfaj áttekintése után megállapíthatjuk, hogy módszerében formális logikai leírásról van szó. A tételfajok gerincét feltétlenül a hagyományos logikából átvett ítéletfajták alkották. Sőt ott, ahol az eltérés a legnagyobbnak látszott, a csoportelnevezésben (pl. az érvényesség foka vagy az objektívum szerinti felosztás) szintén hagyományos logikai ítéletfajtákat találtunk.

A hagyományos logikai keretek túllépése pusztán új terminológia bevezetésében jelentkezett, vagy pedig — ami csak rosszabbá tette a régit — matematikai logikai felosztási és értelmezési elvekkel vegyítette a tiszta logikaiakat.³²⁶

Végül is megvonhatjuk a párhuzamot, a bolzanói logikával a „*másik esetben*”, tehát a tételek konkrét elemzése szempontjából is. Ami Bolzanónál pozitív, és a logika, konkrétan a matematikai logika kifejlődése irányába hat, azt Paulernél nem találjuk. Ami Bolzanónál a nyelvi pontatlanság mögött levő elvont logikai viszonyok vizsgálatát és új módszerek bevezetését eredményezte, az Paulernél pusztán összevisszaság. Ha a történetiség szempontját is figyelembe vesszük, akkor pedig különösen negatív ez az eredmény. A logikai viszonyok formalizált előadása már létrejött. Bolzano törekvései megvalósultak, kísérletei a tételelemek magasabb absztrakciós fokon való vizsgálatára vonatkozóan hozzásegítették a logikát az ítéletekben szereplő logikai viszonyok egzaktabb leírásához. Ezért a pauleri tételelemzés többszörösen is letérés arról az

³²⁴ I. m. 82—83. l.

³²⁵ A tényítélet pusztán formális jegyei miatt lehet pl. a 323. jegyzet alatti példát, melyet semmiféle „tény” nem támaszt alá ezen ítéletfajta alá sorolni.

³²⁶ Lásd Paulel *Logikájában* (Eggenberger, Budapest 1925. 73. l.) De' Morgan tanítását az állítmány kvantifikációjáról.

útról, amely a logikai viszonyok formális leírásából pl. a tételkalkulust vagy függvénykalkulust kifejlesztette.

Eddigi fejtegetéseinkhez néhány megjegyzést fűzünk még a *tételviszonyokkal* kapcsolatban. A „csak néhány megjegyzést” az teszi indokolttá, hogy itt még inkább szembetűnő a hagyományos logika tanításainak átvétele az ítéletek viszonyaira vonatkozóan, nekünk pedig a tiszta logika alapkérdéseinek a kritikája volt a célunk, és nem a tradicionális logika következtetés-elméletének vizsgálata!

Pauler a *szillogizmust* a tételviszonyok egyik fajtájaként — az osztályozás alapelvének megfelelően — fogja fel. A szillogisztika ugyanazon deformáción esik át, mint a logizma és a tétel. Deklarálja a szillogizmust mint transzcendens logikai alakzatot, azután marad minden a régiben, vagyis a hagyományos logika szillogizmus tana minden változtatás nélkül átkerül a tiszta logikába.³²⁷

Nézetünk szerint a logikának éppen ez az a fejezete, amely a matematikai logika létrejöttével a leginkább gazdagodott. A formalizált apparátus, a logikai műveletek egyértelmű leírása, a logikai értékeknek megfelelő absztrakciós fok bevezetése az érvényes következtetések kiterjesztését, bebizonyítását tette lehetővé, sokkal szélesebb területen, mint azt az aristotelési szillogisztika képes volt megtenni.

Pauler szillogizmus koncepciója ezen tudományos eredmények közepette rendkívül „retrográd” és semmit mondó. Még akkor is az, ha igyekszik tudomásul venni bizonyos modern eredményeket. Így, pl. a logikai algebra eredményeit a következőképpen interpretálja: „Boole vállalkozásának eredetisége mármost abban áll, hogy a syllogisztika alapproblémáját a következőképpen fogalmazza meg. Adva lévén bármely számú terminus, keresendő az, hogy ha bizonyos számú M-et kiküszöbölünk, mily viszonyok állapíthatók meg a megmaradt terminusok között? Az így kialakult érdekes „logikai calculus” ismertetésében nem bocsátkozhatunk — csak azt kell szempontunkból megállapítanunk, hogy a syllogistikának ilyenemű kezelése nem ellenkezik a mi álláspontunkkal, sőt azt kiegészíti. . . Az „algebrai logika” egyéb irányai: Schröder kutatásai, valamint Russell és Whitehead együttes vizsgálatai mindmegannyi érdekes kísérletek arra, hogy a syllogistikát megfelelő algoritmus kiépítése segítségével exakt tudománnyá tegyék. Jelentősebb eredményre azonban csak akkor vezethetnek, ha a calculus mellett nem feledik el az elvi alapvetést sem, vagyis, ha emellett, hogy a matematika

³²⁷ Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925. 105–118. 1.

kínálkozó módszereihez simulnak, megtartják a filozófiával való kapcsolatukat is.”³²⁸

Természetesen az utóbbi megjegyzést az ismeretelméleti logika szempontjából helyesnek kell tartanunk, abban az értelemben persze, hogy a matematikai logika nem pótolhatja az általános logikát, és nem nélkülözheti az ontológiai alapokat. Amit azonban Pauler ebből realizál, az a szillogizmus esetében az alapvető tiszta logikai elvek érvényesítését jelenti. Pauler úgy véli tiszta logikaivá tenni a szillogizmust, hogy a hagyományosan ismert szillogizmust sokkal *több tételből* állítja elő, mint két előzmény. Az ily módon tiszta logikailag kibővített szillogizmus pl. a következő:

„A logikai alapelvek érvényesek
Létezik valami
A világ létezik
Vannak testek a világban
Van gravitáció a világban
Minden test alá van vetve a gravitációnak
A levegő test

Tehát a levegő alá van vetve a gravitációnak.”³²⁹

Továbbá az a „felismerése” is tiszta logikaivá teszi szerinte a szillogizmust, hogy a „syllogismus minden esetben végtelen sok tételből s ennek megfelelőleg végtelen sok logizmából áll”.³³⁰

És végül a pauleri konklúzió, ami egyben tiszta logikájának záró gondolatait is képezi: „A syllogismus lehető figuráit csak azon alapelvek képviselhetik, melyek minden igazság legegységesebb formái határozmányait fejezik ki. Ilyenek pedig csak a logika legősibb elvei: a három logikai alapelv lehet. Ha vizsgálódásaink helyes nyomon jártak, csakis a mi három logikai alapprincípiumunk lehet a három syllogismus figura végső fundamentuma, amennyiben az első figurát az osztályozás, a másodikat az azonosság, a harmadikat az összefüggés princípiumának alkalmazása jellemzi a maga sajátosságában.”³³¹

Úgy gondoljuk, itt be is fejezhetjük az elemzést és a bírálatot. Hiszen itt már olyan triviális logikai hibákról van szó, amelyet egyetlen logikus sem engedhetne meg magának, ha a logika törvényeit figyelembe veszi.

³²⁸ I. m. 125–126. l.

³²⁹ I. m. 99. l.

³³⁰ I. h.

³³¹ I. m. 129. l.

A szillogizmus három alakzata, mint ismeretes, a szillogizmust alkotó terminusok viszonyát fejezi ki. Aszerint, hogy a középső terminus hol helyezkedik el, a következő figurák adódnak:

I. $M - P$	II. $P - M$	III. $M - P$
$S - M$	$S - M$	$M - S$
<hr style="width: 50%; margin: 0 auto;"/>	<hr style="width: 50%; margin: 0 auto;"/>	<hr style="width: 50%; margin: 0 auto;"/>
$S - P$	$S - P$	$S - P$

Ugyan mi köze lehet pl. a második alakzatnak csak az azonossághoz, vagy a harmadiknak csak az összefüggéshez, illetve mennyiben van több köze hozzá, mint pl. az első alakzatnak?

Azért is tanulságos a szillogizmusoknak ez a teljesen illogikus összekapcsolása egy-egy alapelvvel, mert önmagában is segít eloszlatni azt a legendát, amely ma is él sokak tudatában, hogy Pauler bár idealista volt, platonista volt, de logikája szigorú, nagyon is végiggondolt, következetes, architektonikusan felépített, logikai hibáktól mentes rendszer. Mint látjuk, Pauler végül a logikát és egyben a logikus gondolkodást is feláldozta tiszta logikai idealizmusának, apriorizmusának, a bűvös hármas számnak.

„Minden út Rómába vezet” — minden logikai fejtegetés a logikai abszolútum időtlen és emberi tudástól független létét igazolja. A logikai abszolútum viszont csak kifejezése az „Abszolútumnak”, az istennek, amelyre megismerésünk állandóan törekszik, de csak vallási hitünkben ragadható meg. Ez a pauleri logika értelme, célja, végkicsengése.

A pauleri tiszta logika elemzése, véleményünk szerint, megmutatta, hogy e logikában bizonyos jogos és helyes kérdésfeltevések ellenére sem születtek eredmények, mert a logikai szempont szigorúan alá volt rendelve a platóni eszme igazolása szempontjainak, illetve a platonizmus igazolásán keresztül egy katolikus istenhit apologetikájának. Ezen pedig csak a logika veszíthetett.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS KLASSZIKUSAI

- Marx, *A filozófia nyomorúsága*. Marx-Engels Művei. 4. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1959.
- Marx, *A tőke* I. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1961.
- Marx, *Tézisek Feuerbachról*. Marx-Engels Művei. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960.
- Engels-Marx, *A szent család*. Marx-Engels Művei. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958.
- Engels, *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása*. Marx-Engels Művei. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963.
- Engels, *A természet dialektikája*. Marx-Engels Művei. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963.
- Engels, *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása*. Marx-Engels, *Válogatott művek*. II. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963.
- Marx-Engels, *A német ideológia*. Marx-Engels Művei. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960.
- Lenin, *Materializmus és empiriokriticizmus*. Lenin Összes Művei 2. kiad. 18. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964.
- Lenin, *Filozófiai füzetek*. Lenin Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1961.
- Lenin, *Mégegyszer a szakszervezetekről*. Lenin Művei. 32. köt. Szikra, Budapest 1953.

MONOGRÁFIÁK

- T. Adorno, *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*. Koflhammer Verl., Stuttgart 1956.
- Aristotelés, *Metafizika*. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest 1957.
- Aristotelés, *Organon*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.
- V. F. Aszmusz, *A logika tanítása a bizonyításról és cáfolatról*. Goszpolitizdat, Moszkva 1954.
- V. F. Aszmusz, *Descartes*. Gondolat, Budapest 1958.
- E. Aster, *Geschichte der Philosophie*. Kröner Verl., Lipcse 1935.
- Balázs B., *A klerikális reakció szerepe a Horthy fasizmus uralomrajutásában és konszolidációjában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960.
- Balázs B., *A középértegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958.
- Berend I. — Ránki Gy., *A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1958.
- I. M. Bochenski, *Die zeitgenössischen Denkmethode*. Francke Verl., Bern 1954.

- Bol'saja Szovjetszkaja Enciklopedija II. Gosz. Naucs. Izd., Moszkva 1950.
- B. Bolzano, *Wissenschaftslehre* I—II. köt. Meiner Verl., Lipcse 1929.
- F. Brentano, *Die Lehre vom richtigen Urteil*. Francke Verl., Bern 1956.
- F. Brentano, *Wahrheit und Evidenz*. Meiner Verl., Lipcse 1930.
- A. Comte, *Die Soziologie*. Kröner Verl., Lipcse 1933.
- M. Cornforth, *Tudomány az idealizmus ellen*. Szikra, Budapest 1949.
- R. Descartes, *Értekezés a módszerről*. Franklin Társulat, Budapest 1906.
- R. Descartes, *Válogatott filozófiai művek*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.
- R. Eisler, *Einführung in die Erkenntnistheorie*. Barth Verl., Lipcse 1925.
- Erdei L., *A megismerés kezdete*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1957.
- H. Fels, *Bernard Bolzano*. Meiner Verl., Lipcse 1929.
- Fogarasi B., *Az ellentétek egysége*. Egyetemi Nyomda, Budapest 1949.
- Fogarasi B., *Lenin és a dialektika*. Szakszervezeti Tanács Iskoláját Végzetek Szövetségének Kiadása, Budapest 1948.
- Fogarasi B., *Logika*. 4. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
- Földes Papp K., *A tiszta logika kialakulása*. Hollossy Kny., Budapest 1934.
- Fukász Gy., *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez*. Gondolat, Budapest 1960.
- Halasy-Nagy J., *Pauler Ákos*. Minerva, Budapest 1933.
- Hanák P., *A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1955.
- N. Hartmann, *Ethik*. Gruyter Verl., Berlin 1926.
- N. Hartmann, *Das Problem des Apriorismus in der platonischen Philosophie*. Akad. Verl., Berlin 1935.
- G. W. F. Hegel, *A logika tudománya*. I—II. Akadémia Kiadó, Budapest 1957.
- G. W. F. Hegel, *Enciklopédia*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1950.
- F. Heinemann, *Die Philosophie im XX. Jahrhundert*. Klett Verl., Stuttgart 1959.
- D. Hilbert — W. Ackerman, *Grundzüge der theoretischen Logik*. Springer Verl., Berlin 1939.
- Horváth Z., *A magyar századforduló*. Gondolat, Budapest 1961.
- E. Husserl, *Erfahrung und Urteil*. Claassen Verl., Hamburg 1948.
- E. Husserl, *Formale und transzendente Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1929.
- E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. I—III. köt. Nijhoff Verl., Haag 1950—52.
- E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1900.
- E. Husserl, *Logische Untersuchungen*. II. köt. 2. kiad. Niemeyer Verl., Halle 1913.
- E. Kant, *A tiszta ész kritikája*. Franklin Társulat, Budapest 1912.
- G. Klaus, *Bevezetés a formális logikába*. Gondolat, Budapest 1963.
- E. Kolman, *Bernard Bolzano*. Akad. Nauk., Moszkva 1955.
- J. Kraft, *Von Husserl zu Heidegger*. Öffentliches Leben Verl., Frankfurt am Main 1957.
- O. Krauss, *Die Werttheorien*. Rohrer Verl., Brünn (Wien) Leipzig 1937.
- O. Krauss, *Franz Brentano*. Beck Verl., München 1919.
- H. Lotze, *Grundzüge der Logik und Enciklopädie der Philosophie*. Hirsch Verl., Lipcse 1912.
- H. Lotze, *Logik*. Meiner Verl., Lipcse 1912.
- Lukács Gy., *Az ész trónfosztása*. 3. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
- Magyarország története*. II. köt. Gondolat, Budapest 1964.

- A. Marty, *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*. I. köt. Niemeyer Verl., Halle 1908.
- Móór Gy., *Bevezetés a jogfilozófiába*. Pfeifer, Budapest 1923.
- M. Palágyi, *Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik*. Engelmann Verl., Lipsce 1902.
- M. Palágyi, *Kant und Bolzano*. Niemeyer Verl., Halle 1902.
- M. Palágyi, *Logik auf dem Scheidewege*. Schwatschke Verl., Berlin 1903.
- M. Palágyi, *Wahrnehmungslehre*. Barth Verl., Lipsce 1925.
- Pauler Á., *A fogalom problémája a tiszta logikában*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1915.
- Pauler Á., *A logikai alapelvek elméletéhez*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1911.
- Pauler Á., *Aristotelés*. Pfeifer, Budapest 1922.
- Pauler Á., *A természet-philosophia fogalmáról és feladatairól*. Eggenberger, Budapest 1898.
- Pauler Á., *Az ethikai megismerés természete*. Franklin Társulat, Budapest 1907.
- Pauler Á., *Az ismeretelméleti kategóriák problémája*. Akadémiai Értesítő, Budapest 1904.
- Pauler Á., *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. Danubia, Budapest 1933.
- Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest 1925.
- Pauler Á., *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938.
- Pauler Á., *Tanulmányok az ideológia köréből*. Magyar Fil. Társ. Közl. VIII. Budapest 1938.
- Péter R., *A számok világa*. Állami Pedagógiai Főiskola Neveléstudományi Intézet, Budapest 1948.
- A. Pfänder, *Logik*. Niemeyer Verl., Halle 1921.
- Philosophen-Lexikon*. II. H. Rickert. Für das Lexikon verfasst von H. Rickert. Gruyter, Berlin 1950.
- Platón, *A szofista (Összes művei. II.)* Magyar Fil. Társ., Budapest 1943.
- A. Popov, *A matematikai logika elemei*. Gondolat, Budapest 1961.
- Pozsonyi F., *A logika tárgyköre és feladata*. Sylvester R.T., Budapest 1942.
- C. Prantl, *Geschichte der Logik im Abendlande*. Akad. Verl., Berlin 1955.
- Révai J., *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra, Budapest 1955.
- H. Rickert, *Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*. Mohr Verl., Tübingen-Lipsce 1902.
- Sz. L. Rubinstein, *Lét és tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1962.
- A. Schaff, *A marxista-leninista igazságelmélet néhány problémája*. Szikra, Budapest 1955.
- Sándor P., *Aristotelés logikája*. Gondolat, Budapest 1958.
- M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. Francke, Bern 1954.
- Szabó I., *A burzsoá állam és jogbölcsélet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1955.
- Szekfű Gy., *Három nemzedék. „Élet”* Kiadó, Budapest 1920.
- Szigeti J., *A magyar szellemtörténet bfrálatához*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964.
- Ch. Sigwart, *Logik*. Mohr Verl., Tübingen 1911.
- F. Ueberweg, *Geschichte der Philosophie*. IV–V. Mittler Verl., Berlin 1923–1928.
- Voproszi Logiki*. Akad. Nauk. Inst. Fil., Moszkva 1955.
- W. Windelband, *Die Prinzipien der Logik*. Enzyklopädie der phil. Wissenschaften. Rouge Verl., Tübingen 1912.

- V. F. Aszmusz, *A közvetlen tudás tana a modern filozófia történetében*. Voproszi filozofii. 1955. 1959.
- Bencsik B., *Pauler ideológiája*. Athenaeum. XIX. 1933.
- Berki I., *Az igazság fogalma Pauler Ákos rendszerében*. Athenaeum. XVIII. 1932.
- Brandenstein B., *Pauler Ákos emlékezete*. Athenaeum. XIX. 1933.
- R. Carnap, *Die alte und die neue Logik*. Erkenntnis. 1930—31.
- Erdei L., *A mozgás dialektikája*. Magyar Filozófiai Szemle. I. évf. 2—4. sz. 1957.
- Fogarasi B., *A dialektika XIX. századi történetéből*. Tudomány és szocializmus. Akadémiai Kiadó, Budapest 1950.
- Fogarasi B., *Kant filozófiája*. Tudomány és szocializmus. Akadémiai Kiadó, Budapest 1956.
- Halasy-Nagy J., *Pauler platonizmusa*. Athenaeum. XIX. 1933.
- E. Husserl, *Philosophie als strenge Wissenschaft*. Logos I. Mohr. Verl., Tübingen 1910—11.
- Kalmár L., *A Hilbert-féle bizonyításmélet*. Matematikai és Fizikai Lapok XLVIII. 1941.
- Kecskés P., *Pauler aristotelizmusa*. Athenaeum. XIX. 1933.
- E. Kolman, *A szimbolikus logika jelentősége*. Voproszi Filozofii. 1959.
- Kornis Gy., *A kultúra és értékek formális jellege*. Athenaeum. XVIII. 1932.
- Kornis Gy., *Kezdet és vég*. Athenaeum. XIX. 1933.
- G. Misch, *Lotze*. Logik. (Bevezető tanulmány.) Meiner Verl., Lipcse 1912.
- Moor Gy., *A „filozófia mibenléte” Pauler szerint*. Athenaeum. XIX. 1933.
- I. S. Narszkij, *A neopozitivizmus igazságkritériuma tanának bírálata*. Voproszi filozofii. 1959.
- Pauler Á., *A modern logika irányai*. Magyar Fil. Társ. Közl. 1913. évf.
- Pauler Á., *A sorképzés principiuma*. Magyar Fil. Társ. Közl. 1912. évf.
- Pauler Á., *Az axiomatikus módszer filozófiai jelentősége*. Athenaeum. XVII. 1931.
- Pauler Á., *Az 1910. év nevezetesebb filozófiai eseményeiről*. Klny. Franklin Társulat, Budapest 1911.
- Pauler Á., *Intuíció és bizonyosság*. Klny. Franklin Társulat, Budapest 1909.
- Pauler Á., *Hegel*. Athenaeum. XVIII. 1932.
- Pauler Á., *Szent Ágoston és a modern gondolat*. Athenaeum. XVII. 1931.
- Péter R., *Az axiomatikus módszer korlátai*. Matematikai és Fizikai Lapok. XLVIII. 1941.
- Somogyi J., *Az igazság eszméje Pauler bölcséletében*. Athenaeum. XVIII. 1932.
- Schütz A., *Pauler és a keresztény bölcsélet*. Athenaeum. XI. 1933.
- Varga B., *A jelentés logikai alkata*. Athenaeum. 1916.
- Varga J., *A transcendentalis módszer phaenomenológiai kritikája*. Világosság. 1909.

A kiadásért felelős

az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Gecse Gusztáv

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

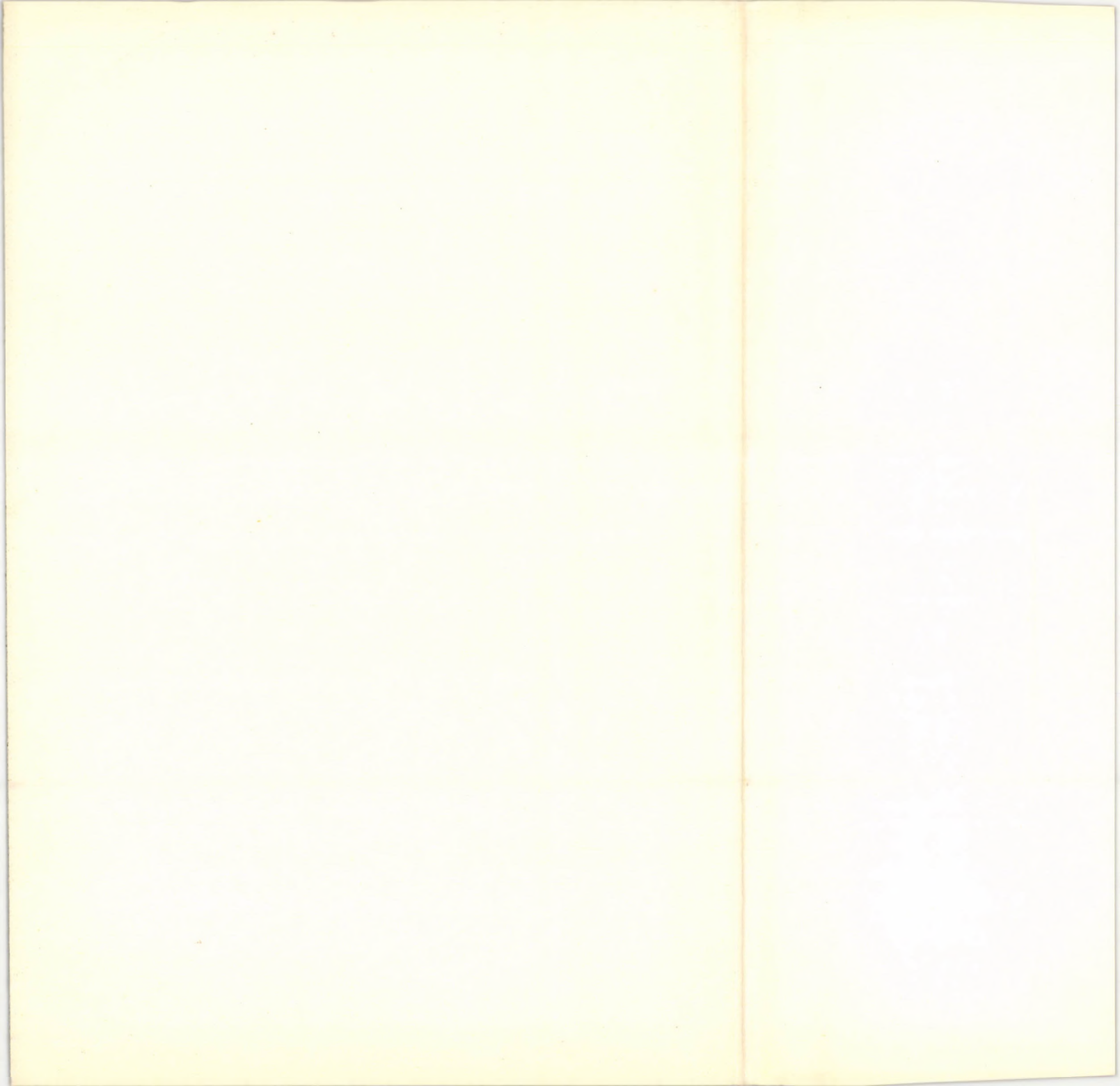
A kézirat beérkezett: 1965. II. 15.

Példányszám: 1000 Terjedelem: 13,75 (A/5) iv

AK 721 k 6568

65.60320 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

Ára: 35,— Ft

JOHN LOCKE

ÉRTEKEZÉS
AZ EMBERI
ÉRTELEMRŐL

Filozófiai írók tára
XXVI — XXVII.

Két kötetben — Fordította
Dienes Valéria — 871 oldal
Kötve 120,- Ft

John Locke, a XVII. század nagy angol materialista gondolkodója ebben az alapvető filozófiai művében új hangot szólaltat meg: saját értelmi jelenségeinek megfigyelésével világít rá az emberi értelem működésére, így tárja fel a megismerés határait.

ELŐKÉSZÜLETBEN

HEGEL

ELŐADÁSOK A
TÖRTÉNELEM
FILOZÓFIÁJÁRÓL

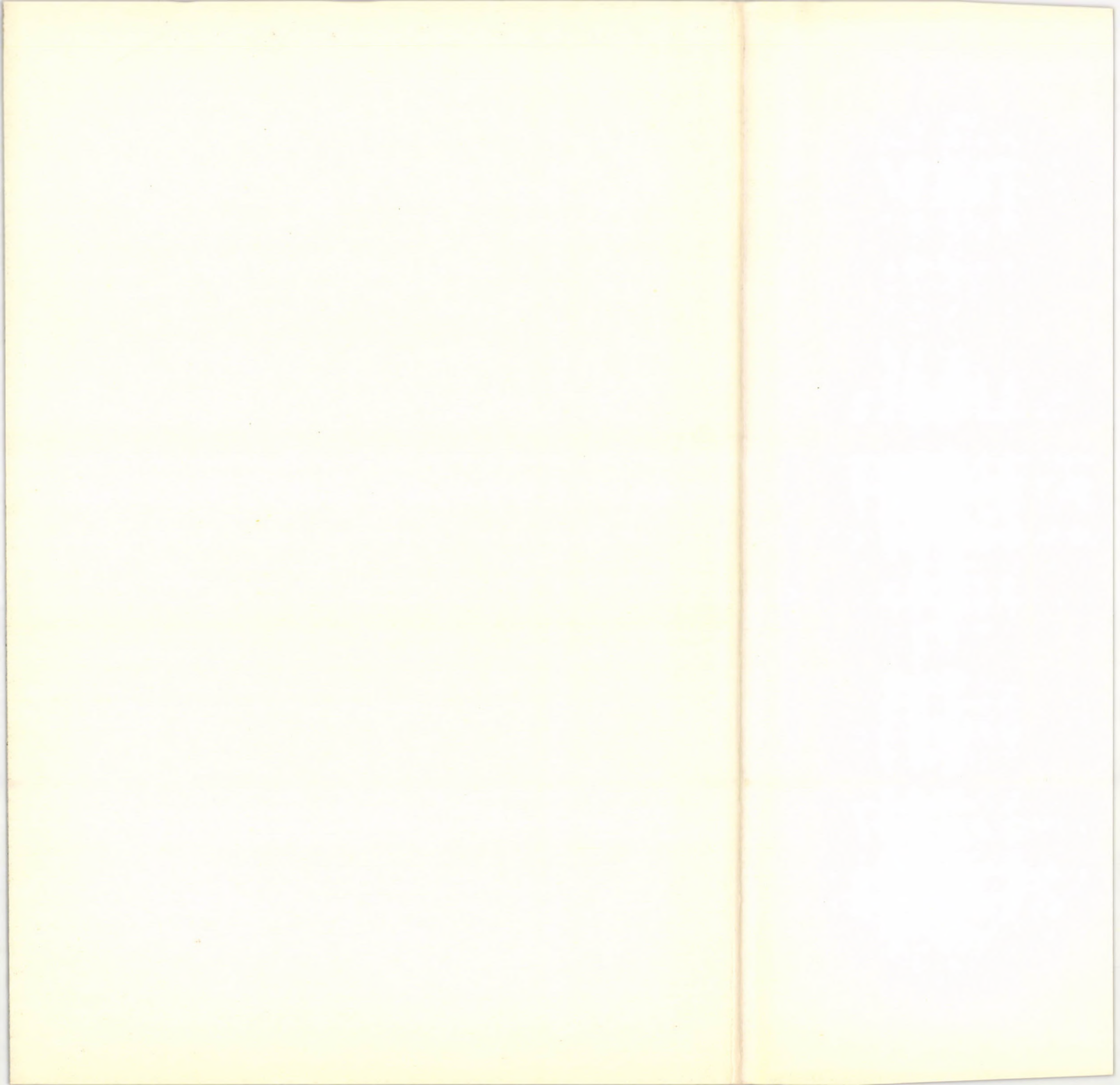
Filozófiai írók tára
XXVIII.

Fordította Szemere Samu — Kb.
640 oldal — Kötve kb. 80,- Ft

Hegel e műve a világtörténet legnagyobb stílusjegyes értelmezése. Alapszámja az, hogy az emberiség életének célja a szabadság megvalósulása, a világtörténelem folyamata pedig nem más, mint folytonos haladás a szabadság tudatában.

AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST

Ára: 35,— Ft

JOHN LOCKE

ÉRTEKEZÉS
AZ EMBERI
ÉRTELEMRŐL

Filozófiai írók tára
XXVI — XXVII.

Két kötetben — Fordította
Dienes Valéria — 871 oldal
Kötve 120,- Ft

John Locke, a XVII. század nagy angol materialista gondolkodója ebben az alapvető filozófiai művében új hangot szólaltat meg: saját értelmi jelenségeinek megfigyelésével világít rá az emberi értelem működésére, így tárja fel a megismerés határait.

ELŐKÉSZÜLETBEN

HEGEL

ELŐADÁSOK A
TÖRTÉNELEM
FILOZÓFIÁJÁRÓL

Filozófiai írók tára
XXVIII.

Fordította Szemere Samu — Kb.
640 oldal — Kötve kb. 80,- Ft

Hegel e műve a világtörténet legnagyobb stílűegységes értelmezése. Alapcszméje az, hogy az emberiség életének célja a szabadság megvalósulása, a világtörténelem folyamata pedig nem más, mint folytonos haladás a szabadság tudatában.

AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST